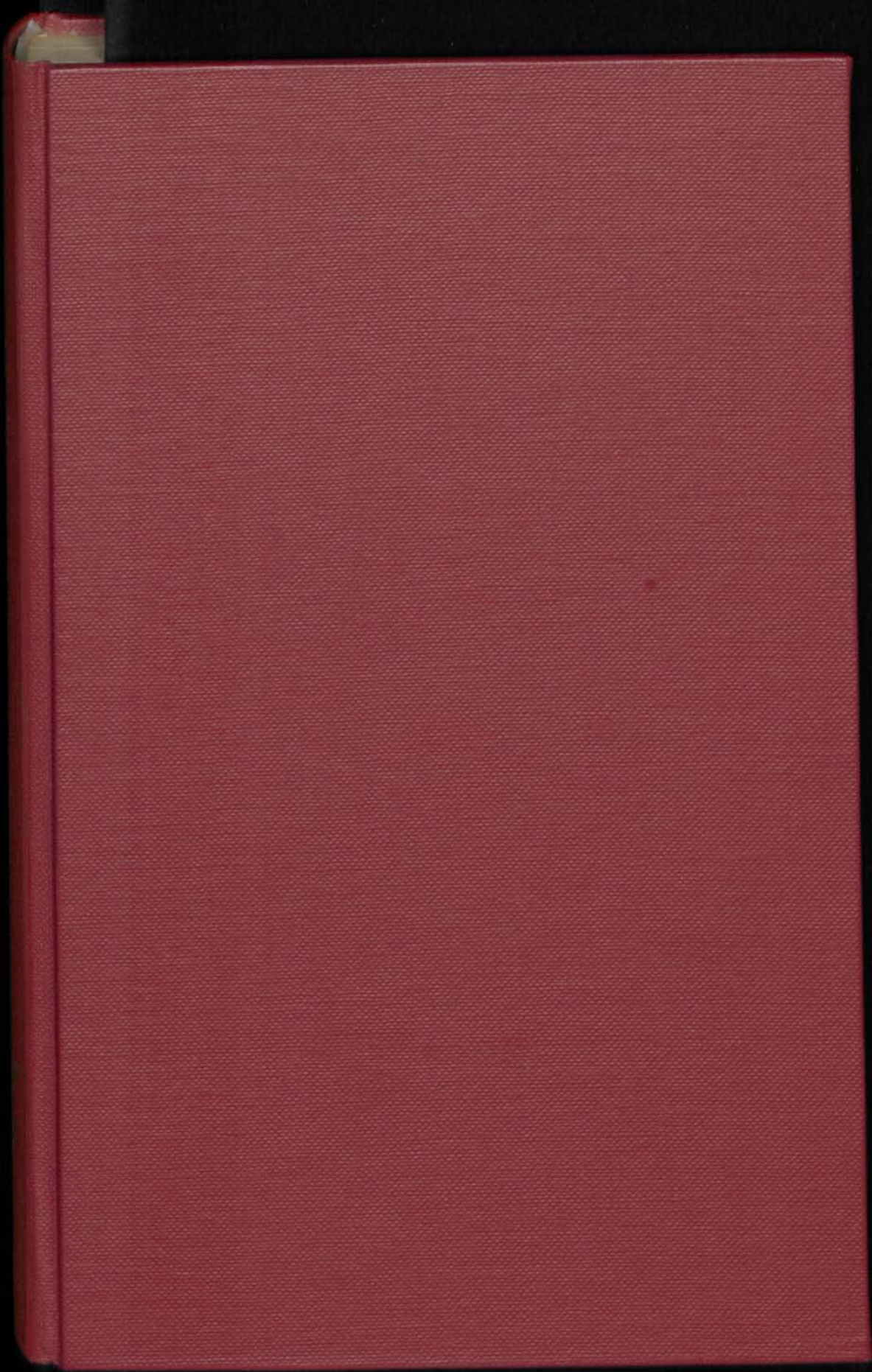
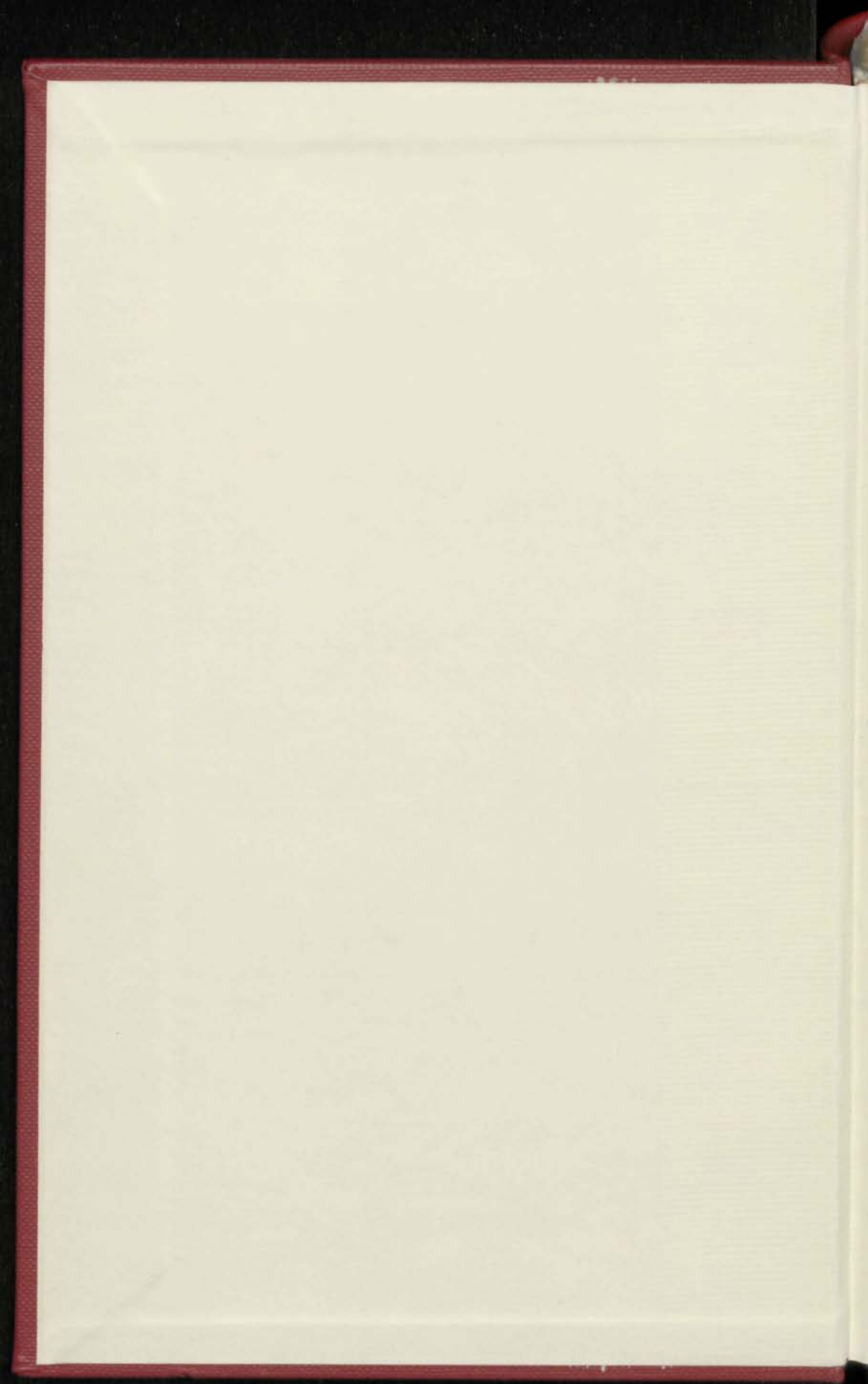
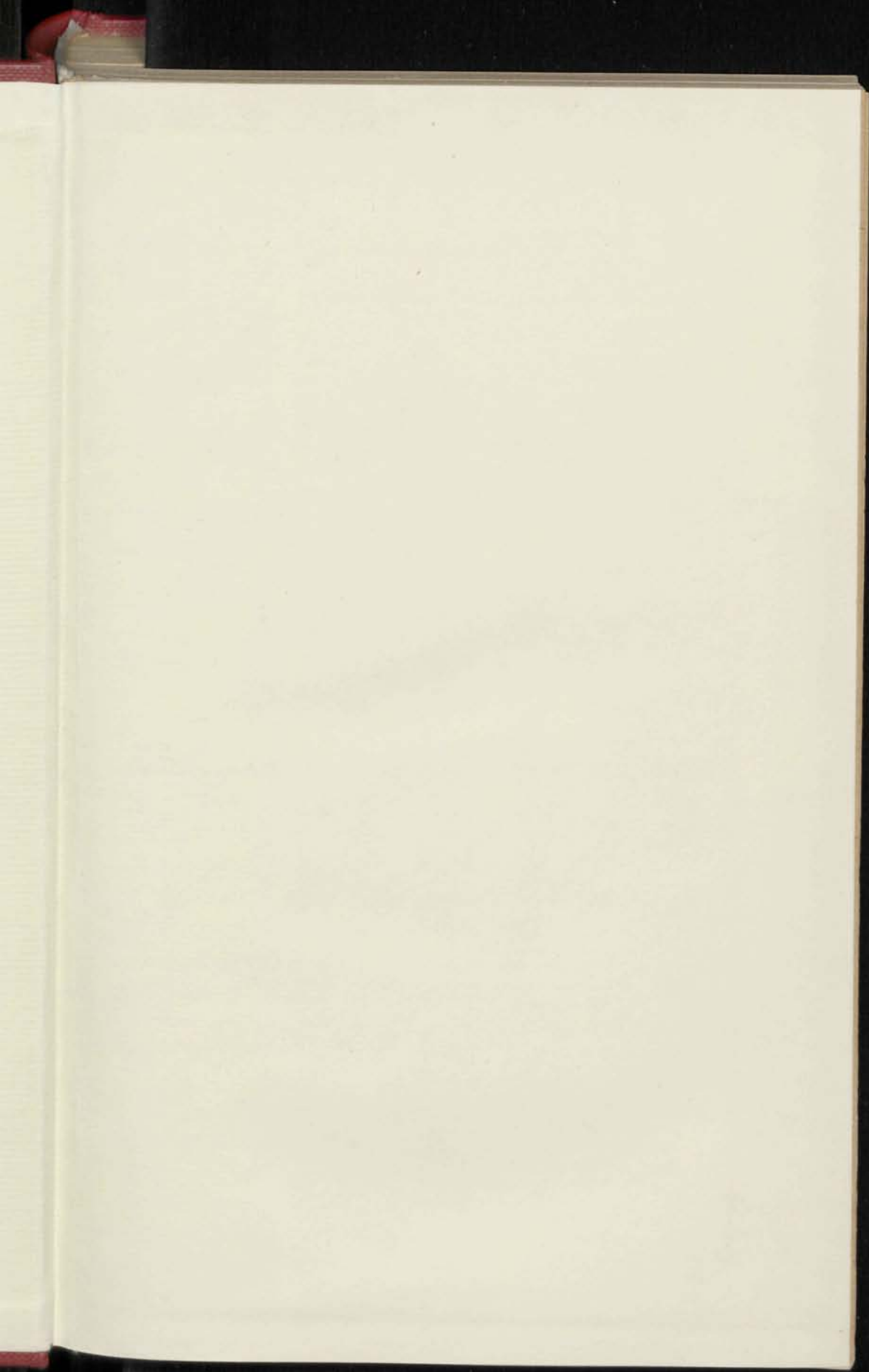

KOLONIALE STUDIËN

TIJDSCHRIFT VAN DE VEREENIGING
VOOR STUDIE VAN KOLONIAAL-
MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

1925

REDACTIE:

Mr. A. B. COHEN STUART

Dr. P. J. S. CRAMER en

Dr. J. H. BOEKE.

Negende Jaargang
EERSTE DEEL

G. Kolff & Co. Weltevreden
1925

160, 307

INHOUD

van den 9den Jaargang (Eerste halfjaar)

	Blz.
De Chineezzen op de Oostkust van Borneo, door Mr. C. T. Bertling.....	1
Het Koninklijk Koloniaal Instituut, door Dr. C. W. Janssen	36
Bevolkingsgroepeering ten platte lande en het verkeer door W. Wijnaendts van Resandt	48
Iets over verleden en toekomst van het Toezicht op het Stoomwezen in Nederlandsch-Indië, door Ir. P. v. Pritzelwitz van der Horst	66
Persoverzicht.	
Utrecht contra Leiden	78
Wetgevende Kroniek.	
Uit het Staatsblad	81
Boekbespreking.	
Mededeelingen van het Statistisch Kantoor No. 15. Statistische gegevens nopens de geoogste en beplante uitgestrektheden der voornaamste inlandsche landbouwproducten over de jaren 1916 tot en met 1922	92
Mededeelingen van het Statistisch Kantoor No. 17. Beplante uitgestrektheden en producties in het grootlandbouwbedrijf in Nederlandsch-Indië in 1923.....	95
Internationale Vereeniging voor de Rubber- en andere Cultures in Nederlandsch-Indië. Tiende Jaarverslag 1923.....	98
Inleiding tot de kennis der bestuurs-instellingen in vreemde koloniën door D. G. Stibbe, Volksuniversiteitsbibliotheek 1924.	99
Opening der Rechtshoogeschool te Batavia op 28 October 1924	99
Statistische Welvaartswaarneming door Mr. A. G. Vreede..	107
Het tweede tienjarig tijdvak van het bestaan van het Landbouw Departement door J. G. Hoekman	131
De hoofdenrechtspraak in de onderafdeeling Boentok door J. Mallinckrodt	149
Over Sociale maatregelen door Mr. Dr. J. B. Peyrot	177

De bevolkings-Rubber-cultuur in de afdeeling Oeloe-Soengei Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, door M. T. Velsing	200
De grondpolitiek der Gemeente Batavia voor dezen tijd, door Ir. F. J. Kubatz	230

Persoverzicht.

Drie groote stroomingen in de Wereldpolitiek, door M. Inagaki te Berlijn. Samenvatting van den inhoud van een artikel in het te Tokyo verschijnen tijdschrift Gaiko Jiho (Revue Diplomatique) van 15 Maart 1925	267
De handel van Nederlandsch-Indië	271

Economische Kroniek.

Een instituut voor economisch onderzoek	274
---	-----

Boekbespreking.

Indonesische en Indische democratie, door B. J. Haga	277
Bevolkingsriecultuur in Nederlandsch-Indië (een landbouw- economische Studie). Proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de landbouwkunde aan de landbouw- hoogeschool te Wageningen, door G. H. v. d. Kolff 1925	280
Mr. Dr. H. Westra Nederlandsch-Indisch Provinciaal Recht (Visser, Weltevreden, 1925)	284
De autonomie van het Indonesische dorp, door L. Adam	290

Juridisch confectiewerk (eenheidsprivaatrecht voor Indië).

door Mr. C. van Vollenhoven	293
Indrukken van Hawaii door P. J. S. Cramer	319
Iets over de Aardappelcultuur in den Tengger door A. A. Crince Le Roy	338
Onderwijs in de techniek van assaineering door Ir. H. van Breen	361
Decentralisatie in het Havenwezen door Ir. H. W. van der Voort	365

Wetgevende Kroniek.

De ontwerp-begroting voor 1925	391
--------------------------------------	-----

Economische Kroniek.

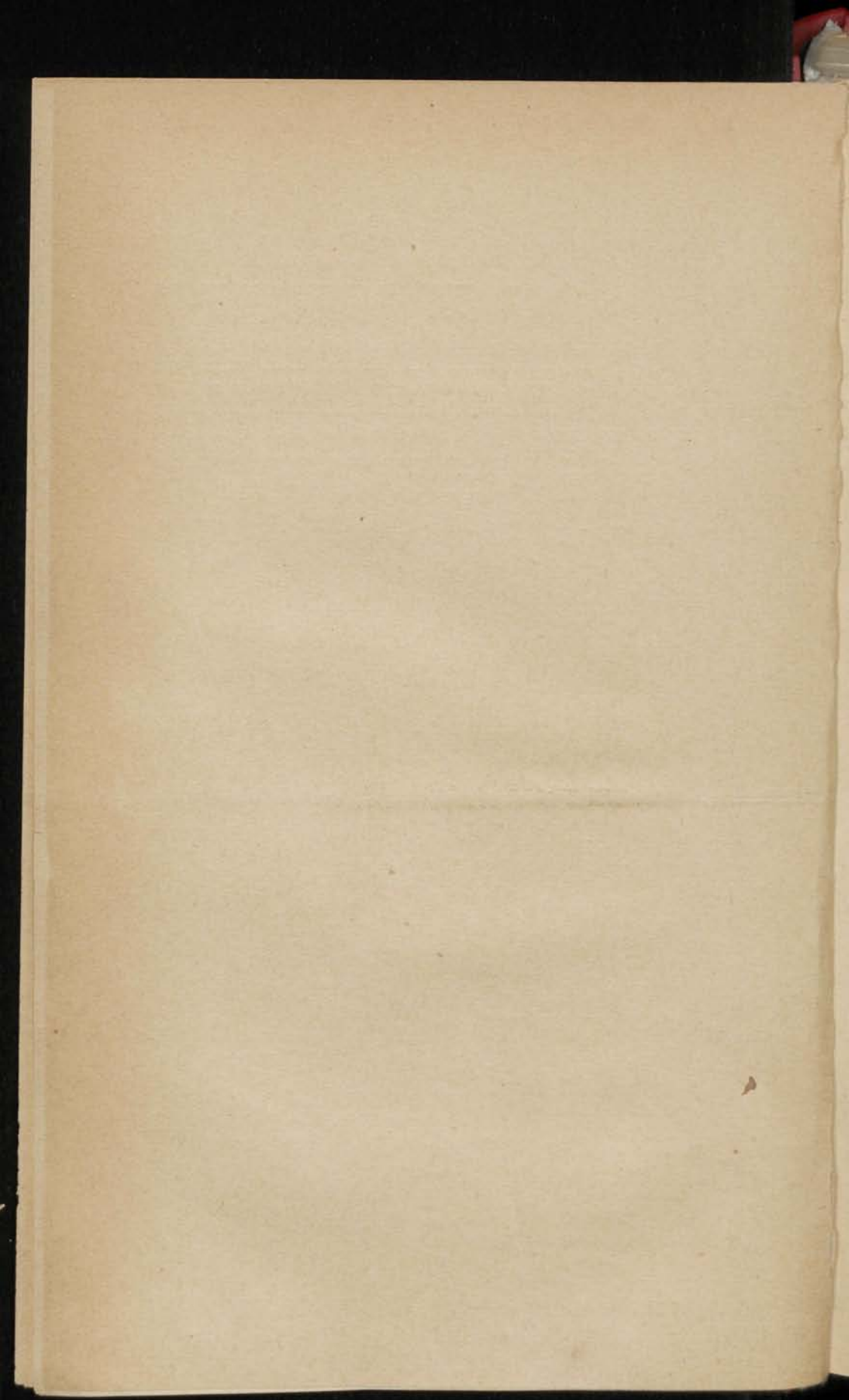
Economische barometers	398
Wat kan de Europeesche rubbercultuur doen om zich sterker te maken tegenover de concurrentie van de Inlandsche Cul- tuur? Voordracht, gehouden door Dr. O. de Vries ter gele- genheid van de Jaarvergadering der Vereeniging Centraal Rubberstation te Batavia op 11 Juni 1925	402

Blz.

Verslag omtrent den post-, telegraaf en telefoondienst in Ned.- Indië over het jaar 1924	404
---	-----

Boekbespreking.

Het arbeidscontract met den Inlander, door Mr. J. Kalma 1925. Groningen	405
W. Brokx — Het recht tot wonen en tot reizen in Nederlandsch- Indië, 1925	407
De Bestuursgids voor Inlandsche ambtenaren No. 1, 1e. Jaargang 15 Juni 1925	408

De Chineezers op de Oostkust van Borneo.

door

MR. C. T. BERTLING.

Tot voor omstreeks een halve eeuw heeft de Europeesche kolonist maar matig belangstelling gehad voor de Oostkust van Borneo. De Spanjaarden richtten vanuit het noorden (de Philippijnen) grootendeels zich naar het Zuidoosten, waar de specerijen der Molukken een gezocht artikel waren voor de Europeesche markt en bezochten van Borneo vrijwel uitsluitend de Noordwestkust. Na hen lieten ook de Portugeezen de lange moerassige Oostkust van Borneo onbezocht en zelfs de steeds en overal gereede Oost-Indische Compagnie bepaalde zich, wat Borneo betreft, tot den handel op de Westkust, waar Broenei en Pontianak liggen en in het Zuiden had zij aan Bandjermasin genoeg. Die eindelooze moerassige Oostkust van dit grootste onzer eilanden, slechts tweemaal onderbroken door de uitloopers van bergruggen, de West-Oostwaarts verloopende waterscheidingen tusschen stroomgebieden van Mahakam, Beraoe-, en Kajan-rivier, is dan ook praktisch onbewoonbaar, en wie hier op handel uit was, was genoodzaakt de genoemde rivieren wel een dag of langer stroomopwaarts te varen, vóór hij een nederzetting (Tenggarong aan de Mahakam-rivier, later in belangrijkheid overtroffen door het meer stroomafwaarts gelegen Samarinda; Beraoe aan de rivier van dien naam en Boelongan aan de Kajan-rivier) vond, waar zaken gedaan konden worden.

Bedenkt men dan, dat die wijde rivieren, welke dat reusachtige geheel onbekende boschland doorsnijden, een dorado waren voor kustroovers en dergelijk gespuis (ook thans nog komt rivierroof hier meermalen voor, al komen de feiten tengevolge van de geweldige afstanden en het woeste onbewoonde gebied niet altijd aan het licht), dan is het wel duidelijk, dat de blanda in de 17e en 18e eeuw met zijn niet al te weerbaar vaartuig, hoewel waarlijk niet Kol. Studiën.

voor een kleintje vervaard, deze risico van verlies der moeizaam verkregen boschproducten en daarbij van 't eigen leven, te groot achtte voor de mogelijke winst. Want zulke handel zou roekeloos mogen heeten en roekeloos was de „compenie” niet en behoefde zij niet te wezen, zoolang nog elders edele waar „te kust en te keur” lag.

Het is, kan men zeggen, door de vlucht, die de industrie en in het bijzonder de petroleumnijverheid sedert de vorige eeuw heeft genomen, dat Oost Borneo de aandacht van het Westersche kapitaal heeft gevonden.

Tevoren waren er echter anderen, die in durf en ondernemingsgeest voor de Hollanders niet onderdeden, maar die geen lichaam als een Oost-Indische Compagnie ter bescherming achter zich hadden en daarom niet door een stapelmarkt op veilige reeden rijk konden worden. De bezitlooze Chineezten, te veel in 't eigen land, moesten het in de wijde wereld maar zien te schipperen. In prauwen en jonken kwamen zij afzakken en verspreidden zich overal in de Indische wateren, nestelden zich op de meest belovende plaatsen het eerst, maar konden niet kieskeurig zijn en, — wie geen duit had, kon dien ook niet verliezen — zoo waagden zij zich ook de groote rivieren op, die door de moerassige mondingen er toch niet te verlokkelijk uitzagen. Wie zal navertellen, hoe velen er het leven bij inschoten. Zij kenden het land niet, de taal niet en het volk niet. ¹⁾ De eigenlijke landsbevolking, de Dajaks, was reeds dieper het land in gevlucht voor het zeevarend, zeeschuimend en ook hier hun onderhoud zoekend volk van Makassar, Boegineezen en Maleiers, doch van dezen zullen de eerste Chineesche avonturiers, die zich hier waagden, in beschaving wel niet veel verschild hebben. ²⁾ Hier was in waarheid de mensch „omnis omnium lupus”.

Hoe is dit thans veranderd. Hier en daar weerspiegelen de oude breede stroomen een electrisch verlicht bedrijf van steenkool- of

1) Het politiek contract met den Sultan van Koetei, in 1863 gesloten, spreekt in art. 16 3e al. over de Chineezten: „Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zal overigens ten allen tijde de bevoegdheid bezitten om ten aanzien der toelating en vestiging van Chinezen binnen het Rijk van Koetei zoodanige verordeningen uit te vaardigen, als het zelve zoo in het belang van dat Rijk als van geheel het gebied van Nederlandsch-Indië zal noodig achten.”

2) Hier zij opgemerkt, dat waarschijnlijk het Rijk van Madjapahit reeds vroeger ook over deze landen zijn macht uitstrekke. Zie de opsomming bij W. Fruin-Mees „Geschiedenis van Java” I blz. 82 v. Bij Moeara Kaman aan de Mahakam-rivier bevindt zich nog heden Hindoe-beeldhouwwerk.

petroleumontginning en met de uitbreiding van het Westersch bedrijf zich thans veiliger voelend, neemt gestadig de Chineesche immigratie hier ook toe.

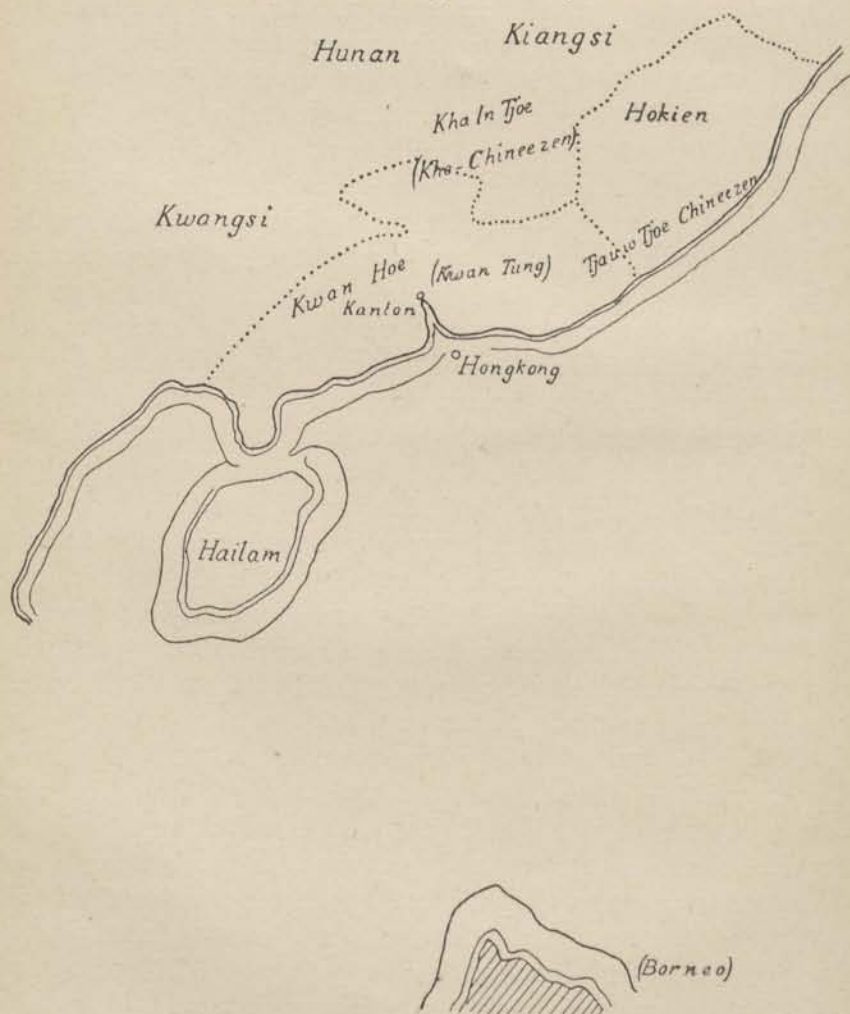
Als ik het nu over het Chineesche leven aan de Oostkust van Borneo zal hebben, bedoel ik vooral de bevolking van handelaars in de belangrijkste plaatsjes, Samarinda, Beraoe en Boelongan. Voor plaatsen als Balikpapan en Tarakan geldt wel vrijwel hetzelfde, maar de Chineesche handel is daar minder ontwikkeld en deze jonge nederzettingen van de Bataafsche Petroleum Maatschappij bezitten vooral een meer uitgebreide koeliebevolking, die uit den aard vlottend is en daardoor minder een blijvend eigen karakter bezit. Wel heeft Tarakan iets typisch Chineesch, wat de andere plaatsen weer missen, n.l. den — zij het geringen — overzeeschen Chineeschen handel. Het is een aardig en schilderachtig gezicht de zwarte zware jonken op de zee van Tarakan te zien liggen dobberen of uitvaren met hun karakteristieke donkerbruine zeilen uitgespreid als vinnen van reusachtige exotische visschen. Ook ziet men elders niet de Chineesche vrouwelijke groenteboeren, meisjes en oudere vrouwen, met de zwaargeladen manden vol frissche groente aan de „pikoelan” over den schouder, zich haasten langs den weg, de bloote beenen stekend uit de zwart linnen broek en de wiel-wijde strooien hoed op het hoofd, waar tegen de broeiing der felle zon door een in het midden aangebracht gat het zwarte haar is doorgehaald. Ik geloof ook, dat men even de Chineesche zee moet oversteken om een opiumgebruik aan te treffen, zoo zwaar als in dit Tarakan. Ja, wat Chineesch hier is, is dit zoo onvervalscht, alsof men in het Hemelsche Rijk zelf ware, maar, (buiten den opiumsmokkel wellicht) de handel is hier slechts van weinig beteekenis. Mijn gegevens heb ik daarom voornamelijk verzameld in Samarinda, Beraoe en Boelongan.

Einde vorig jaar telde ik te Samarinda 127, te Beraoe 36 en te Boelongan 24 Chineesche toko's. Deze getallen zullen sedert niet noemenswaard wijziging hebben ondervonden. Iedere toko nu is in zekeren zin als een eenheid, een haard te beschouwen, waar nieuwe immigranten zich aansluiten. Vraagt men nu, uit welke landstrecken zij stammen, en hoevelen er zijn in ieder toko, dan is dit niet nauwkeurig te beantwoorden, daar voor elke toko, waarin familieleden en helpers in de zaak zijn gehuisvest, hun aantal verschilt.

Tokogewijs echter kon ik het volgende statistiekje vaststellen:

	Landaard der toko's						Totaal
	Ho- kien	Khe (Kha In Tjoe)	Tjauw Tjoe	Kwan Hoe	Hai- lam	Pera- nakan N.I.	
te Samarinda	84	5	3	22	6	7	127
te Beraoe (Tandj. Redeb)	4	2	15	10	3	2	36
te Boelongan (Tandj. Seilor)	1	6	4	4	2	7	24

Ter verduidelijking dient daarbij dit kaartje van het moederland.

Uit het statistiekje blijkt, dat de provincie Hokien voor Samarinda ongeveer tweemaal zooveel immigranten verschaft, als de provincie Kwan Tung, terwijl daarentegen Beraoe en Boelongan hare Chineesche kolonisten voornamelijk uit Kwan Tung en bijna niet uit Hokien trekken.

Iedere onderscheiden landaard brengt een eigen voorkeur mede in den handel, die door derzelver genooten wordt gedreven; zoo ziet men de uit het stedenrijke Kwan Hoe afkomstige lieden zoo goed als geen handel drijven in boschproducten; slechts van ééne Kwan Hoe-toko te Beraoe (merk Djo Hoa Long) is het mij bekend, dat zij zich hierop toelegt en op den manufacturenhandel. Te Samarinda drijven de Kwan Hoe Chineezen (meestal uit de hoofdstad Kanton afkomstig) allerlei warenhandel, terwijl ook de goudsmiden, horlogemakers, obatverkoopers en fietsenherstellers en andere handwerkslieden uit hun midden komen. Ook wordt door hen wat aan tuinbouw gedaan. De 84 Hokien-zaken te Samarinda doen (zij het ten deele naast anderen handel) alle in boschproducten. Door het betere scheepsverkeer te Samarinda is het blijkbaar niet toevallig, dat de lieden uit Hokien de voorkeur geven aan deze plaats. Nu de K. P. M.-verbindingen met Beraoe aanzienlijk verbeterd zijn, is het m.i. niet onwaarschijnlijk, dat na verloop van eenigen tijd de immigratie vanuit Hokien meer aandacht zal wijden aan de bosschen der Beraoe- en Kelairivier. Zoo zou intensievere bemoeienis van de Paketvaart met haar kolenmijnen te Beraoe (Teloeck Bajoer) als nevengevolg kunnen hebben grootere exporten van rotan, hout, getah, eetbare vogelnestjes, damar enz. Ook de Chineezen uit Tjauw Tjoe leggen zich gaarne op dezen handel toe, hoewel te Beraoe hun voornaamste handel manufacturen betreft. Te Boelongan leeft ook een handel in rotan, getah, eetbare vogelnestjes enz., gevoerd door de peranakans en den eenigen daar gevestigden Hokien Chinees.

De lieden uit Hailam zijn dikwijls schoenmaker of houden een koffiehuis.

Het klein getal lieden uit Khe (Kha In Tjoe) ten slotte bestond uitsluitend uit kooplieden in manufacturen, blikjes enz. (eenige import uit China).

Zooals gezegd, is de getalsterkte der lieden, die van een toko leven, zeer verschillend; te Samarinda vooral is groote differen-

tieering te maken: er zijn daar toko's, die de broodwinning zijn voor 20 tot 30 personen, maar kleintjes zijn er daarnaast, die nauwelijks voor twee lieden den kost opleveren. Te Beraoe en Boelongan mag men aannemen, dat gemiddeld een zestal personen ter plaatse van eenzelfde toko leven. Groot verschil maakt het, of de eigenlijke bedrijfsleider zijn vrouw en gezin hierheen heeft gebracht. Zoo hebben te Beraoe van de zelfstandige tokohouders 6 Tjauw Tjoe Chineezinnen, 6 Kwan Hoe lieden, 1 Khe- en 1 Hokien Chinees een vrouw uit het eigen geboorteland bij zich. Van de overigen (de peranakans laat ik nu buiten beschouwing) zijn er 6 ter plaatse gehuwd, 2 zijn nog ongehuwd (beiden Hokien) en 12 hebben vrouw en gezin in China (dit zijn 7 Tjauw Tjoe, 3 Kwan Hoe en 2 Hailam Chineezinnen). Van het ondergeschikt personeel hebben maar zeer weinigen hun vrouw hier. Natuurlijk kan uit een klein cijfermateriaal als dit geen stellige conclusie worden getrokken, maar toch altijd wel, dat bij verschillende Chineesche landaarden dezelfde gewoonte bestaat om de echtgenoot, althans voorloopig, in China te laten. Te Samarinda, waar, zooals uit het statistiekje blijkt, verreweg het grootste contingent bestaat uit Hokien Chineezinnen, heb ik niet kunnen slagen in het verkrijgen van cijfers, maar wel werd mij verzekerd, dat hier ongeveer 60% der Chineezinnen de echtgenoot nog in China heeft gelaten. Ook te Boelongan geldt hetzelfde.

Wanneer een Chinees besluit China te verlaten om hier zijn geluk te beproeven, neemt hij vrijwel nimmer zijn vrouw mede; meestal komt hij ongetrouwd hier, doch is hij gehuwd, dan laat hij zijn vrouw in 't eigen land achter en zal hoogstens, wanneer hij hier geluk heeft en 't hem goed gaat, naar China terugkeeren om zijn vrouw en eventueel zijn kinderen hier te brengen en dan vervolgens zijn zaken hier voort te zetten. In de financieel-economische kroniek van „Koloniale Studien” (7e Jaargang No. 5) las ik naar aanleiding van het Jaarverslag 1922/23 der Deli Plantersvereeniging betreffende de China-immigratie: „Was het aantal sinkeh's gering, merkwaardig is het, dat het aantal vergezellende vrouwen percentageswijze toeneemt”. Stellig is dit merkwaardig, doch ik geloof, dat dit veeleer het gevolg zal zijn van den goeden naam, dien evengenoemde vereeniging zich heeft weten te verwerven in de streken, waaruit haar koelies worden gerequireerd, althans van andere

omstandigheden dan een loslaten van de oude adat in China zelf, zooals verondersteld werd. Ik kan onmogelijk voetstoots de conclusie deelen, dat het geconstateerde feit „ongetwijfeld in verband staat met de ontwikkeling van China en den verminderden invloed der Chineesche adat, volgens welke de vrouw voor haar schoonouders had te werken en haar man niet volgde, wanneer deze naar elders immigreerde.” Immers eenerzijds is de bedoelde Chineesche adat niet zoo streng, dat zij absoluut de vrouw verbiedt den man te volgen, doch was dit alleen gewoonte, indien het duidelijk was, dat de echtgenoot in letterlijken zin zijn geluk ging beproeven, en anderzijds is het toch niet zeer aannemelijk, dat de adat in China op een zoo belangrijk punt als de verhouding van gehoorzaamheid van kind tot (schoon) ouders en vrouw tot echtgenoot in die mate wijziging zou hebben ondergaan, dat hierdoor het getal immigrerende vrouwen zoo opvallend is toegenomen. Men vergete hierbij toch niet, dat het hier gaat om koelievrouwen, die toch allerm minst kunnen gerekend worden door onderwijs verlichtere denkbeelden te hebben veroverd en die wel zeer lang nog de oude adat, indien daarvan sprake is, ongewijzigd als billijk zullen blijven omhelzen. Hoe dit ook zij, in Oost-Borneo blijft men de oude gewoonte nog getrouw door de vrouw en het gezin eerst, wanneer de levensomstandigheden gunstig blijken, te laten overkomen. Ja zelfs komt het meermalen voor, dat de man, dien het redelijk goed gaat in Indië, tijdelijk naar China vertrekt om daar te trouwen, doch zijn vrouw daar laat en alleen zelf weder hier komt om zijn handel voort te zetten. Dit staat mede in verband met den eisch, dat in China behoorlijk voor de afgestorvenen gezorgd en geofferd zal worden. Op familierechtelijk gebied is de oude adat zeer streng en zeer levend. Het Chineesche volk is alle eeuwen door een sterk conservatief volk geweest en, waar het zijn bestaansfundament steeds bewust gezocht en gevonden heeft in zijn familieverhoudingen, is het niet te verwonderen, dat het op dit punt vasthouden is dan waar ook. Ik zal straks gelegenheid vinden hierop nader terug te komen en eenigszins uitvoerig bespreken aan welke gebruiken van het Chineesche huwelijk hier in Oost-Borneo streng de hand wordt gehouden.

Behalve de familieleden vindt het toko-personeel zijn onderhoud in den handel der zaak. Ook echter, indien de leider vrouw en kin-

deren bij haar familie in China weet, zal hij haar geregeld geld toezenden. De meesten maken aldus maandelijks of driemaandelijks een bedrag aan hun familieleden over (zeldzamer eens per jaar). De veelvuldigste en grootste geldzendingen hebben plaats in Januari en April, respectievelijk voor het Chineesch nieuwjaar en het algemeen offerfeest aan de afgestorvenen. Niet alleen aan vrouw en kinderen, maar ook aan de ouders en dikwijls aan broers of zusters wordt op deze wijze geld gezonden.

Zelfs als man, vrouw en kinderen tezamen in Indië wonen en dus hun eigen gezinsleven leiden, zal dikwijls niet verzuimd worden ook den nabestaanden in China af en toe wat toe te zenden. Het is echter begrijpelijk, dat, waar men niet voor zijn plezier naar vreemde kolonies trok, doch door hard werken in den vreemde wat geld bijeen ziet te garen, de geldzendingen hoofdzakelijk tot ondersteuning van familieleden moeten dienen en voor liefdadige instellingen of politieke en andere vereenigingen niet heel veel kan overschieten. Ter leniging van uit een of andere nationale ramp voortspruitende nooden schroomt men echter niet royaal in de beurs te tasten. (Zoo b.v. te Samarinda ter gelegenheid van de jongste groote overstromingen in China).

Waar handel in boschproducten gedreven wordt, is de toko meestal feitelijk bijzaak. Te Samarinda wordt door eenige Chineesche groothandelaars deze productenhandel met bewonderenswaardig breed doorzicht gevoerd. Enkelen hunner exploiteeren kleine stoombootjes, die tot ver in het binnenland varen met een tongkang langs zij. ¹⁾ Doch ook enkel met prauwtjes worden veel zaken gedaan. Zoo trekken handlangers van te Samarinda gevestigde Chineezzen het land in met tokogoederen en contant geld en verstrekken in de meest afgelegen kampongs van Midden-Borneo voorschotten aan Maleische of Dajaksche productenverzamelaars van eenige honderden guldens aan goederen en contant geld. De risico, dat men nooit iets hiervan terugziet en ook geen producten ontvangt, is zeer groot, zoodat natuurlijk ongewoon hooge renten en breede winstmarges op de geleverde goederen worden berekend. Opmerkelijk is het, zooals de Chineesche handelaars in boschpro-

1) Ook de K.P.M. exploiteert zulk een stoombootje, waarmede dan vele kooplieden meereizen om ten behoeve van de K.P.M. boschproducten op te koopen, waarvoor zij renteloos voorschotten ontvangen.

ducten als een groot net over geheel Borneo met elkander in verbinding staan. In alle plaatsen, zelfs in Britsch Borneo, hebben zij connecties, tot wie zij zich voor lokaal crediet weten te wenden.

De zooeven genoemde productenverzamelaars in het binnenland hebben vele kleine Dajaks onder hun macht (door eeuwige schulden), die voor een appel en een ei (hier beter: voor wat zout en kralen) groote hoeveelheden rotan, hout of damar in het oerwoud verzamelen en bijeenbrengen. Bedenkt men dan nog het geweldig langdurig oponthoud, dat het afvoeren van zulke ladingen per prauw (hout - stammen - wordt eenvoudig in de stroomen geworpen, het zware ijzerhout verbonden aan wildhoutstammen om het drijvende te houden) naar zulk een verzamelplaats dikwijls ondervindt door de onberekenbare bandjirs en de gevaarlijke stroomversnellingen (kiham), dan behoeft het nauwelijks gezegd, dat het lange maanden kan duren, voordat de handelaar te Samarinda zijn producten ontvangt. Geen wonder dus, dat de prijzen voor een belangrijk deel gecontroleerd worden door het noodzakelijk renteverlies aan voorschotten. Dat dit dikwijls aanzienlijk is, moge blijken door het feit, dat meermalen Chineesche handelaren duizenden, ja tienduizenden guldens aan zulke riskante voorschotten hebben uitstaan. De grens van den marktprijs wordt echter vrijwel bepaald door de Singaporemarkt. ¹⁾

Ook de vischhandel is te Samarinda belangrijk. Uit de merenstreken stroomopwaarts (boven Kota Bangoen) worden gedurende de maanden Juni tot October op last van de Samarinda handelaren groote hoeveelheden visch verzameld. Ook voor dezen handel geldt vrijwel hetzelfde als wat van den handel in boschproducten is gezegd. Niet onvermeld mag hierbij gelaten worden de rol, die een Nederlandsche importfirma, de Borneo Sumatra Handel Maatschappij (Borsumij), door het lokaal-economisch milieu daartoe gebracht, hier speelt. De Borsumij bezit te Samarinda een belangrijk importkantoor. Nu komen in de genoemde maanden Juni—October hier vele Bandjereezen om bovenstrooms in het merengebied te gaan visschen. Dezen krijgen van de Chineesche handelaren te Samarinda, die de visch wenschen te koopen, voorschotten daarop. Dikwijls hebben deze Chineezzen zelf schulden bij de

1) De rotan wordt in 3 kwaliteiten verkocht, t.v. rotan semamboe, r. oeloet merah en r. sega.

Borsumij voor geleverde importartikelen en in die gevallen is de Borsumij bereid haar tusschenkomst te verleen voor de verstrekking der benoodigde voorschotten aan de visschers. Daartoe gaan de tjintoes van de stoombarkasjes dier N. V. naar boven en betalen aan de Bandjereezen de voorschotten uit, zoodra de visch gevangen en verscheept is. De Chineesche handelaar teekent daarvoor een accept voor het bedrag, waarop hij met den Bandjerees gecontracteerd heeft, ten behoeve van de Borsumij, waarvoor deze een provisie berekent. Nu wenscht de Chinees zijn visch per K. P. M. te exporteeren naar Batavia, Cheribon enz., trekt voor zijn exportprijs een wissel op zijn relatie in die plaatsen en de nemer van dien wissel is wederom de Borsumij, die ook daarvoor provisie berekent.

De Chinees vindt goed, dat met dit bedrag zijn debetsaldo bij de Borsumij wordt verminderd, zoodat deze laatste profiteert van de Chineesche handelsrelatie en de winsten van den export in de wacht sleept. Daar voorts nog de Borsumij dezen exporteurs de connossementen verschaft, opdat de wissel ter bestemder plaatse dadelijk betaald kan worden, ziet men, hoe samengegroeid de belangen van de Borsumij zijn met die der Chineezzen, waar eerstgenoemde achtereenvolgens optreedt als hun leverancier, kassier, bankier en expeditie. Tegelijk geniet de Borsumij van een grooteren afzet harer importartikelen ten gevolge van de invasie van de Bandjereesche visschers, die met hun geldelijke verdiensten (voorschotten van Borsumij-gelden), hun eerste inkoop te Samarinda doen bij de Chineesche toko's, die nagenoeg uitsluitend hun tokogoederen van de Borsumij betrekken. Het wil mij dan ook voorkomen, dat wanneer de ondernemingsgeest van de malaise der vorige jaren voldoende hersteld zal zijn, de feitelijke monopoliepositie van de Borsumij in dezen geldhandel gevaar van concurrentie zal gaan loopen, hetgeen overigens van een algemeen welvaartsstandpunt bezien toch gezond mag heeten. Voor de toekomstige ontwikkeling van den Chineeschen handel te Samarinda kan bovendien van groote beteekenis blijken de oprichting onlangs (1 September 1924) van een Chineesche handelsvereniging, de Tjong Hoa Tsung Siang Hwee.

Keeren we thans weer naar den tokohandel terug en zien we, hoe men daar leeft. Gewoonlijk begint een nieuwe immigrant, die

geen cent op zak heeft, met werk te zoeken in een of andere toko, het liefst van iemand uit de eigen streek.

Hij werkt daar dan voor den kost en heeft er een slaappleats, maar moet daarvoor hard werken. Voldoet hij, dan krijgt hij later een kleinigheid maandelijks uitbetaald — dikwijls ongeveer f 15.— per maand — hetgeen hij besteedt door het aan zijn familie in China te zenden of door het zuinig op te sparen, tot hij een sommetje bijeen heeft om daar mede t.z.t. zelf een handeltje te kunnen beginnen. Is hij dan langzamerhand de Maleische taal ook wat machtig geworden, dan zal hij óf door de firma, waar hij dient, de rivier opgezonden worden met wat barang om te verkoopen in kleine kampongs, óf hij zal met zijn kapitaaltje als klontong een eigen handeltje beginnen, het liefst met een prauw, om zodoende meer afgelegen kampongs te kunnen bezoeken.

Het gebeurt wel, dat aldus beginnende Chineezinnen met hun kleine lading lapjes, tabak en snuisterijen zich verder het land in wagen dan veilig is, dan in hun eenzaam prauwtje overvallen, met een parang afgemaakt en van hun armzalig bezitje beroofd worden.

Maar laten we onzen jongen Chinees in de toko. Hij krijgt aldra een behoorlijke warenkennis, een handigheid achter het telraam en een voldoende taalkennis. Hij werkt zich op en zal bij voldoende tevredenheid van den tauke, die wat in hem ziet, met eenig ander werk — hetzij bij het inklaren of stockopname, sorteeren enz. — belast worden. Misschien zal hij dan nog later zelfs „koeasa”, volmacht, krijgen om kleinere contracten af te sluiten en ten slotte is het mogelijk, dat hij firmant wordt. Want de kleinste koelie kan zich tot firmant opwerken.

Voor de winstverdeeling bestaat geen vaste regel. De gewoonte is, dat alle winst besteed wordt voor de voortzetting en uitbreiding der zaak. Het gevolg is natuurlijk, dat indien de kongsi het finacieel niet meer kan bolwerken, ook de betrokken tauke en zijn helpers op straat staan. Een maandelijksche loonuitkeering, zooals bij ons gebruikelijk is, bestaat hier niet, doch dagelijks gebruikt ieder in de zaak zooveel uit de kas, als voor zijn onderhoud benooidigd wordt en wordt daarvoor in de boeken genoteerd. Jaarlijks wordt een winst- en verliesrekening opgemaakt (tegen Chineesch nieuwjaar) en dan wordt meestal tegelijk een bedrag aan ieder der in de toko werkende lieden uitgekeerd. De chef zal dan dikwijls

ongeveer 10% ten eigen behoeve zich toebedeelen, voor de anderen is het toe te wijzen bedrag zeer verschillend, maar ook de pas beginnende leerling krijgt wel een kleinigheid om zijn „nieuwjaar” te kunnen vieren.

Zonder uitzondering wordt handel gedreven onder een bepaald „merk” of kongsinaam. Zulk een merk bestaat meestal uit twee of drie woorden (karakters), waaraan niet een bepaalde zin schijnt te mogen worden toegekend. De tit Hokien stammende firma's voeren meestal een uit twee van zulke karakters bestaand merk, waarvan het eerste dikwijls, phonetisch, „Hok” luidt; terwijl de lieden uit Kwan Hoe gewoonlijk een uit drie karakters bestaand merk bezigen, waarvan het eerste dikwijls „Kwan” luidt.

Het merk wordt meestal door onderling overleg der kongsigenooten samengesteld. Het gebeurt wel, dat één persoon alleen in de kongsi overblijft, die dan zelfstandig de firma leidt. In zulk een geval is het niet ongebruikelijk, dat hij achter het oude merk nog een karakter bijvoegt. Overigens wordt zelden van merk veranderd; een enkel maal zal men daartoe overgaan, indien men meent, dat de handel onder den ouden firmanaam geen geluk aanbrengt.

Het komt meermalen voor, dat een kongsi een filiaal houdt in een andere plaats. In zulk een geval zal in die andere plaats de handel gevoerd worden onder hetzelfde merk, waarachter gevoegd het Chineesch karakter voor „filiaal”: 棧 (= tjan)

Ook wel behoudt men in zulk een geval een karakter van het oude merk en wijzigt de overige. Nooit echter zal een kongsi in eenzelfde plaats onder twee of meer verschillende namen handeldrijven.

Gedurende mijn tweejarig verblijf te Samarinda heb ik als voorzitter van den Landraad alle gelegenheid gehad op te merken, dat kwade praktijken in den handel, zooals die op Java dikwijls opzien wekken, niet, of bij uitzondering voorkomen. Ik bedoel niet de kleine bedriegerijtjes in maat of gewicht, die nu eenmaal in den handel helaas gebruikelijk schijnen (en niet uitsluitend onder Chineezen!), maar schandalen, als het zich op listige wijze onttrekken aan verplichtingen. Ik schrijf dit niet toe aan een in oorsprong betere mentaliteit van de Borneo-Chineezzen, maar voor een niet onbelangrijk deel aan de omstandigheid, dat de voor Europeanen geldende wetgeving in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling

van Borneo (nog) niet is toepasselijk verklaard op Chineezën, waardoor geknoei met beperking van eigen aansprakelijkheid door pro forma naamlooze vennootschappen op te richten geen gemeengoed is geworden.

Blijkens L. Götzen, die een interessant artikel schreef in „de Locomotief” van 24 April en vlg. 1924, getiteld: „Het Nederlandsch-Indische Handelsrecht en de Chineesche naamlooze vennootschappen”, heeft de toepasselijk-verklaring bij Stbl. 1917 No. 129 van het Wetboek van Koophandel op Chineezën ten gevolge gehad, dat veelal de vorm van N. V. gekozen werd voor bestaande kongsis en vooral de z.g. familievennootschap, waarbij dan speciaal te Semarang veelal misbruik werd gemaakt, doordat naast de N. V. de eigenlijke oprichter (die niet tot directeur werd benoemd) in de gelegenheid was, zonder de wettelijke bepalingen te overschrijden, zelfstandig zaken te doen. De voordeelige transacties zouden hem persoonlijk dan ten goede komen en de kwade posten op rekening komen van de N. V. Het is verkeerd dit kwaad van oorsprong Chineesch te noemen en ik ben integendeel geneigd te verklaren, dat het een in oorsprong Westersch misbruik is, daar de Chinees oorspronkelijk buiten zijn kongsi persoonlijk — behoudens uitzonderingen — geen zaken doet. In den Chineeschen handel, zooals die traditioneel inheemsch is, treedt naar buiten slechts op de kongsi en ieder die zaken doet, weet dan, dat hij zijn crediet verleent aan die kongsi, niet aan een persoon. Maar nu door onze wetgeving de mogelijkheid wordt geschonken, dat men de aansprakelijkheid beperkt en daarnaast een voordeeligen handel voor zich persoonlijk kan reserveeren, zal de slimme Chinees in 't algemeen daarvan wel gaarne gebruik maken. Wij Westerlingen achten dat dan moreel niet in den haak, doch de Chinees zegt: aan wien de schuld; gij zelf opent de mogelijkheid met uw spitvondige schriftelijke wetgeving. Is die wetgeving grondslag, waarop wij onzen handel hebben te drijven, ja of neen? De juistheid van mijn veronderstelling, dat het niet een oorspronkelijk Chineesche methode is om tweërllei handel te voeren, een persoonlijken (voordeeligen) en een kongsihandel, is mij herhaaldelijk gebleken. Op de Oostkust van Borneo heeft, zooals gezegd, dit kwaad nog geen wortel geschoten. Ik heb echter geen reden aan te nemen, dat de Chineezën hier zich over 't algemeen moreel bezwaard zullen voelen gebruik (of

misbruik) te maken van een gaping in onze wetgeving. Men zij er op voorbereid, dat dit vroeg of laat zal gebeuren.

Het is een Chineesche karaktertrek om, zoodra bepalingen op schrift worden vastgelegd, dit te begrijpen als een soort van wantrouwen, waarbij iedere ontduiking geoorloofd, althans niet, zooals door ons, als chicane veroordeeld wordt. Het hierboven besproken geval van beperking bij de wet der aansprakelijkheid is er een voorbeeld van. Hetzelfde zal men dikwijls zien, indien een bepaalde handelstransactie op schrift wordt vastgelegd. De Chinees redeneert dan als volgt: Sluit men een overeenkomst, dan mag worden verondersteld, dat men elkaar vertrouwt. Vertrouwt men den ander niet, dan sluit men geen overeenkomst met hem. Waarvoor is dus een geschrift noodig? Het geheugen is bovendien bij den Chineeschen koopman voldoende ontwikkeld, dat men zich later niet kan beroepen op een herinnering, die niet overeenkomstig de ware toedracht zou zijn. Men denkt eenvoudig niet aan de mogelijkheid, dat er verschil van meening zou kunnen rijzen omtrent de ware afspraak. „Men heeft bovendien toch ook zijn boeken” redeneert de Chinees. Het gezond vertrouwen, dat men in elkaar stelt, is nummer één; en mocht er dan nog verschil van meening ontstaan, dan zijn er de boeken, die het geheugen helpen. ¹⁾ Het is mij door Europeesche handelslieden medegedeeld, dat een inspecteur van financiën concludeerde, dat het handelszegelrecht door vele Chineezzen hier moest zijn ontdoken, waar het n.l. vaststond, dat transacties aan rubber en rottan voor tienduizenden guldens werden afgesloten, doch het bleek, dat nagenoeg al deze transacties mondeling zonder eenig geschrift of zelfs getuigen waren voldongen, op goed vertrouwen. Een Chineesch handelaar is eenvoudig beleedigd, indien men hem een stuk papier ter teekening voorlegt. Legt men hem dan uit, dat dit de wijze van handeldrijven is, zooals die onder Europeanen gebruikelijk is en ook hier gewenscht wordt, dan acht de Chinees het voorgelegde stuk iets bijzonders, iets op zich zelf staands. In zijn gedachtengang is het niet meer de handelsovereenkomst zonder meer, neen, er is nu een verbintenis, waarbij hij recht heeft nakoming te eischen volgens de letter van 't geschrift.

1) Zoo is ook, in tegenstelling met onze wetgeving, bij den Chinees het boekenbewijs (eigen geschrift) het bewijs bij uitstek en wordt in rechts-gedingen steeds door hem in de eerste plaats aangevoerd.

Anders toch was dat geschrift niet noodig geweest. Het is dan ook niet zeldzaam, dat een zaak, waarbij een schriftelijk contract gesloten werd, ten slotte voor den rechter gebracht wordt, en opvallend mag het heeten, hoe brave lui dan dingen kunnen eischen, die wij met onze begrippen niet aarzelen chicanes te noemen. Men oordeelt ook dan aldus: is de eene partij zoo dom geweest een gaping in 't contract niet te ondervangen, dan is het zijn eigen schuld, dat de ander daarvan gebruik maakt.

Hetzelfde geldt voor een deurwaarders-exploit. Meer dan eens heb ik meegemaakt, dat een Chinees als enig bewijs van zijn vordering mee bracht een exploit, waarbij de deurwaarder den schuldenaar had aangemaand en waarop als bescheid van dezen laatste stond genoteerd: „Ik erken een schuld te hebben en zal ook wel betalen”, maar voor den rechter hem alles hoorde ontkennen. Als het ten slotte op een ontzegging der vordering moest uitdraaien, dan leest men op de lippen van den schuldeischer met zijn schoon papier de vraag: „Hoe in de wereld is dat mogelijk; wat heb ik dan aan het deurwaardersexploit!

Echter, zooals gezegd, gewoonlijk worden overeenkomsten door Chineezten te goeder trouw uitgevoerd. Het is geen zeldzaamheid, dat een Chinees, die door de malaise der vorige jaren zware klappen kreeg en door Europeesche schuldeischers op straat gezet, door de eigen landgenooten gespaard werd in het vertrouwen, dat hij later, in betere jaren, zijn schuld wel afbetalen zal. Ik ken gevallen, waarin Chineesche schuldeischers weigerden te deelen in een beslag, dat op verzoek van Europeesche schuldeischers gelegd was op het hebben en houden van een Chineeschen landgenoot en zoo vrijwillig een kans op een portie prijs gaven. Dit is een loyauiteit, welke Westersche handelslieden dikwijls verbaast en die zij eenvoudig niet begrijpen. Ook het financieel helpen van een landgenoot, dien op deze wijze het vuur aan de schenen wordt gelegd, is geen zeldzaamheid. Dikwijls geschiedt zulke hulp door de bekende „toeloeng menoeloeng” ¹⁾ zooals ook op Java niet ongebruikelijk schijnt. De heer V. B. van Gutem schrijft hierover in zijn artikel „Tjina mindering” voorkomend in „Kol. Studien” Februari 1919 (blz. 126): „Ten slotte heeft de nieuw beginnende

1) In het Chineesch: goen hoy: 銀會

„geldschietter nog eene andere manier om zich een kapitaaltje te „verschaffen, ook weer een vorm van de „toeloeng menoeloeng” „gedachte, welke te vergelijken is met de Javaansche „barisan”. „Elk der bewoners van het gemeenschappelijk huis stort een gelijk „bedrag, tezamen vormend het werkkapitaal voor den nieuwelings. „Aan rente wordt of niets, of wel een laag percentage berekend. „De helpers echter werpen het lot om vast te stellen, aan wien de „geholpene na afloop van de eerste maand het geleende moet te- „rugbetalen, wie zijn geld na twee maanden terug zal krijgen, etc. „totdat het geheele „pool” bedrag is afgelost”.

Dergelijke gevallen van dit „toeloeng menoeloeng” ben ik in de plaatsen, waarover ik hier spreek, ook eenige malen tegengekomen, al verneemt men van dit hulpbetoon niet spoedig iets en al leidt dit zoo goed als nooit tot een rechtzaak. In een ietwat anderen vorm ontmoette ik een geval te Beraoe. Daarbij hielpen eenige lieden elkander beurtelings aan kapitaal, hier tegen beding van rente. Op de volgende wijze: Een aantal Chineesche handelaren (zeg: 10 personen) besloot, dat ieder hunner op zijn beurt van elk der overigen f 100.— zou ontvangen. Zij komen bijeen en ieder hunner schrijft op een briefje het bedrag dat hij bereid is als rente te betalen, indien hij terstond het kapitaal van de anderen ontvangt. Wie zoo het hoogste inschrijft, krijgt het geld. De briefjes worden gesloten ingenomen door een hunner, die tevoren als leider der vereeniging benoemd was. Blijkt nu A. met b.v. 18% de hoogste inschrijver te zijn, dan ontvangt hij het kapitaal ($9 \times f 100.$ —) waarvan reeds dadelijk het rentebedrag wordt afgetrokken ($9 \times f 18.$ —) Hij krijgt dus f 738.— in handen en is nu verplicht maandelijks daarvan f 100.— af te lossen (aan den leider). De volgende maand herhaalt zich hetzelfde: wederom wordt een inschrijving geopend, waarbij aan den hoogsten intekenaar een kapitaaltje verschaft wordt; doch wie eenmaal geld ontving, mag niet voor een tweede maal worden geholpen.

In zijn zooveen aangehaald artikel van den heer Götzen in „de Locomotief” belicht deze misschien wel wat eenzijdig de kwade praktijken van den Chineeschen handel en in het bijzonder wetsontduiking. Ik acht het wel billijk, dat hiernaast ook op hun goede handelsmoraal wordt gewezen. De heer Henry Crosby Emery

schrijft hierover in een zeer lezenswaard artikel, voorkomend in het Juli-nummer van „Harpers Magazine” (1923). ¹⁾

„Of course,” zoo schrijft deze auteur, „we have all always properly recognized that there are honest and dishonest men in all countries, and the Chinese regret and denounce some of the later evil practices. But the main fact is that the differences between American commercial honor and Chinese commercial honor are trifling as compared with the great differences between methods employed by different groups in New-York”.

Wel verre er van, dat de Chinees in den handel er op uit zou zijn om ten koste van wien en wat ook, zichzelf zooveel mogelijk te bevoordeelen, wil ik er met nadruk op wijzen, dat ook in den handel de Chinees gedachtig blijft aan zijn adat, of, zooals de heer van Gutem het uitdrukt, aan „de moreele verplichting tot hulp, welke in de Chineesche adat het familieverband, het dorpsgenootschap en de stamgemeenschap opleggen aan allen, die tot helpen in staat zijn”. ²⁾ Door deze moreele verplichting zal enerzijds een Chinees, die in moeilijkheden is geraakt, financieel hulp ondervinden van zijn landgenooten en anderszijds zullen Chineesche crediteurs in dergelijke gevallen zich dikwijls ontzien hem mede met hunne vorderingen te bestoken. Deze houding vindt haar verklaring of rechtvaardiging in het loyaal gedrag, dat een debiteur, wanneer hij volgens Chineesche moraal een fair zakenman is, ook van zijn kant aanneemt. Hij zal zijn verplichtingen niet ontkennen en al is hij thans niet bij machte af te betalen, zoodra de tijden wat rooskleuriger worden zal hij zonder chicanes betalen, wat hij nog schuldig is en niet schromen daarvoor desnoods jaren lang zijn behoeften tot het uiterste in te krimpen. Deze mentaliteit is stellig geheel in strijd met het adagio van onzen zenuwachtigen tijd, het „time is money”, waarbij zonder pardon vervaltermijnen worden gesteld. Het is typisch Chineesch om te zeggen: „ik heb een schuld, erken die ook, maar kom nu niet aan met een eisch tot volledige betaling in eens.” Volledig afbetalen doet een goed debiteur — desnoods

1) „Chinese commercial morality” by Henry Crosby Emery, L. D. L.

2) t.a.p. blz. 126. Zie in dit verband ook de opmerking in den noot op bldz. 127. „Desgelijk de vorm van den onderlingen steun in noodgevallen, bij noodgedwongen repatriëering, bij sterfgeval in de familie ginds in China, bij bankroet zonder eigen schuld, bij ziekte etc. etc. Dan wordt er namelijk met inteeckenlijsten gewerkt onder de rasgenooten ter plaatse”. Kol. Studiën.

vrij wat meer nog — maar liever niet op een bepaalden korten termijn. Ik geloof, dat het Westen veel meer rekt met een hoofd van dubieuze debiteuren en daarnaar is onze wetgeving ook ingericht. Dat b.v. een faillissementswet in een Chineesche samenleving zou geboren worden, acht ik onbestaanbaar; surséance van betaling strookt wel veel meer met Chineesche opvattingen. Het leggen van conservatoir beslag is ook een gruwel voor Chineezzen. Niet alleen, dat hun handel tijdelijk stil ligt, maar ook hun naam krijgt een knauw. Men meent op den Chineeschen pasar, dat zoo iemand wel bedriegelijke dingen moet hebben uitgehaald, dat zoo iets als het leggen van conservatoir beslag moet plaats hebben met sluiting van de toko. Het is dan ook moreel geboden met dit middel zoo voorzichtig mogelijk om te gaan. Dikwijls is het onnoodig juist door de goede trouw, waarmee een eenigszins rechtschapen Chineesch handelaar zal afbetalen, terwijl de crediteur, ware hij wat geduldiger, ook later verzekerd zou blijven van dezen afnemer, dien hij thans op straat zet. Maar niet in de laatste plaats bestaat het gevaar, dat Chineezzen, die al te goed dit dwangmiddel leeren kennen, gaan meenen, dat het in den handel met Europeanen wel geoorloofd mag heeten om zich van zijn verplichtingen af te maken en in tijden van depressie zulk een beslag maar uitlokken.

Is de slechte klank, op Java, van z.g. Chineesche handelspraktijken, waarover ook de heer E. Helfferich in zijn beschouwingen over het jaarverslag 1922/1923 der Javasche Bank (Kol. Studien 1923 No. 4) klaagt, niet voor een belangrijk deel te wijten aan het al te veelvuldig en onnoodig toepassen van dwangmiddelen tot executie ten behoeve van..... laat ik ze noemen „dubieuze crediteuren! ?

Een te gretig hanteeren van middelen als beslag of faillissement haalt per se de Chineesche handelsmoraal naar beneden. Behalve van den rechter hangt in deze zaken ook veel van de politiek van de Europeesche handelslichamen af, want te veel dreigen of het stellen van scherpe termijnen werkt reeds schadelijk op het vertrouwen. Aan den anderen kant behoort natuurlijk een open oog te worden behouden voor eischen van modernen Westerschen handel, waarbij credieten eenvoudig niet lang gerekt kunnen worden. Lankmoedigheid heeft ook haar grenzen. Want het valt niet te ontkennen, dat er Chineezzen zijn, die steeds trachten zullen telkens

weer uitstel van afbetaling te krijgen, ook zonder eenige aannemelijke reden. Toch geloof ik, dat nog dikwijls onder het motto van z.g. handelseischen onnoodig plotselinge betaling in eens wordt verlangd, waar meerdere aanpassing aan Chineesche methoden mogelijk is. In dit verband zij er terloops op gewezen, dat afbetaling in payementen onder Chineezzen een normale, daarentegen onder Europeanen vrijwel abnormale methode moet heeten. Crosby Emery wijst er in zijn aangehaald artikel op, dat een vervalldag somtijds door den Chineeschen debiteur wordt beschouwd als de dag, waarop van hem verwacht wordt, dat hij met betalen moet beginnen.¹⁾

Een groote waarde hecht de Chinees aan het onderwijs en volgens zijn traditioneele opvatting behoort het onderwijs in de voornaamste plaats socialen zin te bevorderen. Zie hierover Dr. J. J. Nieuwenhuis in zijn artikel „Lichamelijke opvoeding en onderwijs-hervorming in Ned.-Indië”, opgenomen in „Kol. Studien” 1920 Nos. 2 en 3 o.a. blz. 531: „Zoo is eveneens in China, Korea en „Japan, welke verschillende motieven en verschijningen er de zedelijke opvoeding ook moge hebben, hierin overeenkomst, dat „deze in alle landen vooral den socialen zin bevordert, opvoedt tot „lid van een intensiever werkende gemeenschap” en tevoren op blz. 260: „Het in het geheele onderwijs, ook als afzonderlijk leervak, „aansturen op de ontwikkeling van den socialen zin, zooals dat de „paedagogiek van de landen om den Stillen Oceaan wil, kent West-„Europa slechts sporadisch.

„Zoo komt het, dat de Chineesche lagere school (4 leerjaren) „van de 22 lesuren er 2 besteedt aan moraal, 1 aan handenarbeid, „1 aan teekenen, 1 aan zingen en 3 aan lichamelijke ontwikkeling. „Zoo heeft de voortgezette lagere school (3 leerjaren) van de „30 lesuren: 2 uur handenarbeid, 2 uur zingen, 3 uur lichamelijke „opvoeding, 2 uur landbouw, terwijl de andere uren vooral met „praktische studie doorgebracht worden.”²⁾

Nu leidt het bevorderen van socialen zin weleens tot een bevordering van nationalen zin, hetgeen dan ook inderdaad op ver-

1) t.a.p. bld. 233. „If a specific date was mentioned, the rather „thought that he was bound at this date at least to begin payment and „to continue payments as rapidly as possible afterwards.”

2) Deze cijfers gelden voor het onderwijs in China zelf. CDB.

schillende Chineesche scholen h.t.l. valt te constateeren. Zulks is prijzenswaard en het is slechts kortzichtigheid dit als een chauvinistisch streven uit te leggen, zooals maar al te vaak geschiedt. Excessen van Chineesch chauvinisme heb ik gedurende mijn verblijf in Oost-Borneo nimmer aangetroffen. Integendeel, de Chineesche bevolkingsgroep hier bevat geen elementen, die geneigd zijn tot buitensporigheden of onordelijkheden op welk gebied ook. Ik kan constateeren, dat de criminaliteit onder de Chineezzen in deze streken *opvallend gering en onbeduidend* is. Waarom zouden de Chineezzen geen bloeiende belangstelling mógen hebben voor 't eigen vaderland, en dat zulke belangstelling zich wel uit door min of meer militaristische ordeoefeningen op de school en zinrijk vlagvertoon, wie kan dat aan een volk in den vreemde kwalijk nemen? Ik heb meermalen een kijkje kunnen nemen in de Chineesche school te Samarinda. Vele uren worden daar besteed aan zanglessen en dan worden meest nationale liedjes gezongen. De jongens gaan met uniformpetjes op 't hoofd schoolwaarts en bij feestdagen als den geboortedag van Confucius of den verjaardag van de republiek marcheeren zij, geleid door de onderwijzers, met kindergeweertjes over de schouder, in optocht de wijk door. Er zijn hier lieden, die daarin een toekomstig gevaar vermogen te zien, maar zij zien voorbij, dat deze school volkomen bekostigd wordt door enkele bekende Chineesche handelaars ter plaatse, die zij zelf erkennen te zijn de meest goedmoedige en aan ons bestuur verknochte loyale tauke's. Eén hunner, de handelaar Tjan Tjeng Tat, heeft nu onlangs voor eigen rekening een Chineesche meisjesschool gebouwd en ingericht en op feestdagen marcheeren nu ook de kleine meisjes uniform in de bekoorlijke Shanghaipakjes onder leiding van haar onderwijzeres achter het gelid der knaapjes door de bevlagde straten. Laten we nu oppassen! Zijn er in China niet reeds vrouwelijke legeraanvoerders!?

Waar het algemeen bekend is, hoeveel de Chinees aan goed onderwijs hecht ¹⁾ en wij — afgezien van ongemotiveerden angst — behooren toe te zien op de richting, waarin zulk onderwijs gegeven wordt, is het te hopen, dat, zoodra de benarde jaren van strakke bezuiniging voorbij zijn, ook van Gouvernementswege meer aan-

1) Ook te Tarakan en te Balik Papan bestaat een Chineesche school; te Beraoe en Boelongan nog niet.

dacht zal worden gewijd aan de oprichting van Hollandsch-Chineesche scholen, waarop de adviseur voor Chineesche zaken, de heer Mouw, op de laatste Residenten-Conferentie (Java-residenten) in Maart van het vorig jaar ook heeft gewezen. In verband hiermee moge worden aangehaald, wat de Bandoengsche correspondent van „de Locomotief” in 1923 (ik meen in November) schreef:

„In het bijzonder na de recente uitwijzingen van Chineesche „leerkrachten, wier aanwezigheid door het kantoor voor Chineesche zaken schadelijk geacht werd in verband met hun „opleiding aan het college te Hainan, verdient het Chineesche „onderwijs hier te lande de aandacht.

„Als opmerkelijkst verschijnsel dient te worden aangeduid „de zeer menigvuldige oprichting van Chineesche particuliere „scholen. Indien men deze snelle ontwikkeling van het Chineesch bizonder onderwijs buiten het gouvernementeel openbaar onderwijs minder juist mocht achten, zoo worde bedacht, „dat het ontbreken van dit laatste tot de ontwikkeling van het „eerste leidde. Zoo ontstonden dus den laatsten tijd allerwege „de particuliere, veelal door een vereeniging georganiseerde, „Chineesche scholen, die elk weer een eigen leerplan hebben, „elk hun eigen opvattingen en die ook ieder hun eigen leerkrachten aanstellen, soms doen uitkomen uit China.

„Op deze scholen wordt van gouvernementswege hoegenaamd „geen toezicht uitgeoefend, zoowel de organen als de bevoegdheid daartoe ontbreken.”

en verder:

„Er is geen inspectie voor het Chineesch onderwijs; er is „geen tak van onderwijsdienst, welke het recht zou hebben „Chineesche particuliere scholen binnen te gaan of er de noodige kennis toe zou bezitten — dit Chineesch particulier onderwijs is geheel aan zich zelf overgelaten.

„Nu zou deze ontstentenis van toezicht op zich zelf nog minder aanleiding geven er hier op te wijzen, ware het niet, dat „nu de eenige bemoeienis van de Indische overheid met dit „onderwijs geschiedt door het kantoor voor Chineesche zaken. „Dat wil zeggen: niet met het onderwijs zelf, maar wel door „herhaald ingrijpen in den voor deze scholen bestemden toevoer van leerkrachten.” enz.

Ik wil verder afstappen van de vraag, hoe groot een aandeel onzerzijds in de opleiding der Chineesche jeugd wenschelijk is en nog slechts hierop wijzen, dat door een behoorlijk Hollandsch-Chineesch onderwijs voorkomen wordt, dat alle de meest belovende Chineesche knaapjes, groot geworden, hun toekomst eer in Singapore of Hongkong zullen zoeken, daar het particulier Chineesch onderwijs dikwijls wel de Engelsche taalkennis, doch bijna nimmer het Nederlandsch op 't program stelt, waardoor dus waardevolle economische krachten voor onze koloniën verloren gaan.

Ik heb hiervóór gezegd wat uitvoeriger de traditioneele Chineesche huwelijksgebruiken in Oost-Borneo te bespreken. Voor beter begrip van het meer intiem leven van den Chinees en dus mede tot betere kennismaking met hem, zooals wij hem hier ontmoeten, schijnt het mij inderdaad wenschelijk hier even bij stil te staan.

Misschien meer dan ergens elders is in China het beginsel gehuldigd, dat de familie, het gezin, het fundament is van den staat. In zijn werkje „The spirit of the Chinese people” schrijft Ku Hing Ming ¹⁾

„Confucius says, „The recognition of the law of the gentleman begins with the recognition of the relation between husband and wife”. In other words, the recognition of the sense of honour — the law of the gentleman—in all countries where there is civil society, establishes the institution of marriage. The institution of marriage establishes the Family.

„I said that the State religion which Confucius taught is a Code of Honour, and I told you that Confucius made this Code out of the law of the gentleman. But now I must tell you that long before Confucius' time there existed the undefined and unwritten code of the law of the gentleman known as „li”, the law of propriety, good taste or good manners. Later on in history before Confucius' time a great Statesman arose in China — the man known as the great Lawgiver of China, generally spoken of as the Duke of Chou — who first defined, fixed, and made a written code of the law of the gentleman, known then in China as „li”, the law of propriety,

1) Ku Hung Ming: „The spirit of the Chinese people” uitg. The commercial Press-Work Ltd. Peking 2e edition 1922, blz. 35 v.

„good taste or good manners. This first written code of the „gentleman in China, made by the Duke of Chou, became „known as „Chou li” — the laws of good manners of the Duke „of Chou. This code of the laws of good manners of the Duke „of Chou may be considered as the pre-Confucian religion in „China, or, as the Mosaic law of the Jewish nation before Chris- „tianity is called, the Religion of the Old Dispensation of the „Chinese people. It was this religion of the old dispensation — „the first written code of the law of the gentleman called the „Law of good manners of the Duke of Chou — which first gave „the sanction for the sacrament and inviolability of *marriage* „in China. The Chinese to this day therefore speak of the sa- „crament of marriage as Chou Kung Chih Li — the law of good „manners of the Duke of Chou. By the institution of the sacre- „ment of marriage, the pre-Confucian or Religion of the old „Dispensation in China established the Family. It secured once „for all the stability and permanence of the family in China. „This pre-Confucian or Religion of the old Dispensation known „as the law of good manners of the Duke of Chou in China „might thus be called a *Family* religion as distinguished from „the *State* religion which Confucius afterwards taught.”

En verder lezen we bij dezen schrijver op blz. 64, t.a.p.:

„The real Church — of which the School is but an adjunct — „the real and true Church of the State Religion of Confucius „in China, is the Family with its ancestral tablet or chapel in „every house, and its ancestral Hall or Temple in every village „and town.”

Zelfs buiten zijn vaderland, zooals in onze kolonies, blijft de Chinees in verscheidene onderdeelen hechten aan zijn eigen oude adat, zooals zal blijken uit wat ik hieronder over de vormen en gebruiken zal mededeelen, die door hen hier worden in acht genomen bij het sluiten van het huwelijk, het fundament van het gezin. Het schijnt mij niet overbodig vooraf den lezer erop te wijzen, dat deze vormen van huwelijksceremoniën wel niet direct raken het huwelijksleven zelf van den Chinees, doch dat ze niettemin voor wie er meer in vermag te zien dan curieuse, min of meer toevallige eigenaardigheden, stellig vermeldenswaard zijn, daar de Chinees ze als duidelijke symbolen begrijpt van de meest levende

waarheid omtrent datgene, wat hem een der heiligste zaken is: het stichten van een gezin. Men bedenke dan, dat deze heiligheid van de familie, waarop Ku Hing Ming ook doelde, onbewust altijd verstaan wordt door 't Chineesche volk en in dit volk zeer sterk leeft; m. a. w. een onafscheidbaar deel van het volk zelf is.

Voorop moge dan worden gesteld, dat huwelijken in Oost-Borneo gesloten worden zoowel tusschen „peranakans” en „singkehs” als tusschen deze laatsten onderling, waarbij het principieel geen bezwaar heet, indien de bruid uit een andere streek afkomstig is dan de bruidegom (b.v. een huwelijk tusschen een man uit Kwan Hoe en een meisje uit Hokien). Het taalverschil echter brengt feitelijk, zooals wel van zelf spreekt, meer landgenooten uit dezelfde provincie samen. Echter zal tusschen jongelieden, die eenzelfde geslachtsnaam voeren, een huwelijk niet mogen plaats hebben.

Langzamerhand, wellicht mede door uitbreiding van onderwijs en door meerdere aanraking met Westersche denkbeelden, schijnt men de oudtijds bestaande gewoonte los te laten, dat de ouders reeds kort na de geboorte van het kind, ja, reeds voor de geboorte, een toekomstige wederhelft zoeken en hieromtrent met de ouders van die andere partij een afspraak maken, waarvan later door de kinderen per se niet mag en in den regel ook niet zal worden afgeweken. Dat in de koloniën, waar de immigranten dikwijls zelf langen tijd ongehuwd blijven, deze gewoonte gereeder wordt losgelaten dan in het geboorteland, laat zich begrijpen. Toch hoede men zich er voor den invloed van z.g. verlichte denkbeelden te overschatten. Zoo blijft — om iets te noemen — de oude adat nog steeds de jonge meisjes tusschen $\pm$ 16 en 25-jarigen leeftijd verbieden zich buitenshuis te vertoonen en ook op ouderen leeftijd worden vrouwen, die zich in het openbaar vertoonen, steeds angstvallig vergezeld van vrouwelijke bedienden. Als verklaring der gewoonte van opsluiting der schoone sexe in haar bekoorlijkste jaren werd mij van Chineesche zijde opgegeven vrees voor jaloesie bij de jongelui, voor wie het meisje niet is bestemd. Toen ik vertelde, hoe vreemd en ook wel onheusch deze behandeling van jonge meisjes voor ons gevoel schijnt, werd (beleefdheidshalve?) niet gevraagd, tot welke gevolgen te groote vrijheid in den omgang tusschen beide sexen op dien leeftijd in Europa wel kon leiden.

De gewone leeftijd, waarop het eigenlijk huwelijk wordt geslo-

ten (voltrokken), is ongeveer 16 jaar. Dit geldt zoowel voor het meisje als den jongen man, hoewel de laatste ook dikwijls wat ouder is. Anders bij de Chineezzen uit de provincie Khe, bij wie de eigenlijke huwelijksvoltrekking met alle consequenties dikwijls reeds op veel jongeren leeftijd (meermalen is het bruidje nog slechts 10 jaren oud) plaats heeft. Bij deze landslieden komt het, anders dan elders, dikwijls voor, dat het aanstaand bruidje reeds op 2-jarigen leeftijd door haar ouders wordt gebracht bij de ouders van den a.s. echtgenoot en in diens ouderlijke woning opgevoed.

Uit den aard der zaak zal het vaak gebeuren, dat een jong Chinees ongehuwd naar Indië trok met achterlating van ouders en familie. Vinden de ouders in China dan, dat hun zoon een vrouw behoort te nemen, dan zullen zij zelve er eene zoeken, zelfs buiten weten van den zoon om. Hebben zij een geschikte bruid gevonden, dan heeft daar in China (en dit geldt meer in het bijzonder voor Kwan Hoe (Kanton)) een huwelijksplichtigheid plaats, waarbij ook niet noodig is, dat de zoon er reeds in is gekend. De ouders van den jongen man ontvangen dan n.l. de bruid in hun huis en toonen haar daar een haan, welke daar ook verder verzorgd zal worden (nimmer geslacht) en het meisje blijft ten huize van haar schoonouders wachten tot haar gemaal in China komt.

Doch ook, wanneer de ouders met den jongen zoon hier in Indië wonen, gaat het zoeken van de bruid geheel van de ouders uit. Zij maken daarbij gebruik van een koppelaarster, de z.g. „boy jin” (Kwan Hoe) of „boy nang” (Hokien) (媒人). Dit is altijd een vrouw, daar toch slechts een vrouw in de gelegenheid kan komen ook het meisje zelve te zien.

Onze koppelaarster gaat nu zeer bedachtzaam te werk. Zij zoekt links en rechts menschen te spreken en leidt dan ongemerkt het gesprek naar haar doel. Hoort zij van een jonge dochter, die wel kan trouwen, dan tracht zij zijdelings alle gewenschte inlichtingen in te winnen. Steeds is zij op haar „qui vive” bij ieder gesprek of toevallig opgevangen woord. Schijnt dan een adres haar wel gunstig, dan brengt zij, als zij zich voldoende verzekerd heeft, dat geen bijzondere omstandigheden alle kans uitsluiten, het ouderpaar van het meisje een bezoek. Na eenige beleefdheidsphrases zal zij dan op het doel van dit bezoek zinspelen. De ouders begrijpen wel gauw, waar het om gaat, en zullen niet rechtstreeks de onderhande-

lingen beginnen, doch ook van hun zijde met de noodige omwegen trachten uit te vinden, wat de kwaliteit en het gewicht is van het vischje, dat om den hengel draait.

In den regel zal de boy-jin eerst, of zelfs wel uitsluitend, trachten met de moeder te spreken — vrouwen begrijpen elkander dikwijls beter in zulke zaken..... Kan er van het gezochte huwelijk geen sprake zijn, daar b.v. de ouders reeds een andere partij voor hun dochter op het oog hebben, of indien zij bepaalde bezwaren tegen den candidaat hebben, dan wordt dit wel gauw te verstaan gegeven. Schijnen de ouders er echter wel ooren naar te hebben, dan wordt de bezoeker met een kopje thee of andere versnapering zacht gezet; er worden beleefde en welwillende opmerkingen gemaakt over de familie van den vermoeden candidaat, maar ook de deugden der eigen dochter worden door mama terloops hoog opgehemeld en vader laat eens los, hoe goed het gaat met zijn zaken, de markt van zijn rotan, enz. Zoo gaat men langzamerhand eens openhartiger spreken, maar „in vertrouwen natuurlijk”. En dit eerste bezoek eindigt dan dikwijls hiermede, dat aan de koppelaarster een brief wordt meegegeven, waarop in drie geslachten staat vermeld, wie en wat de vaderen van het meisje zijn en waren. Met dien brief gaat onze bemiddelaarster naar hare lastgevers en vertelt hun uitvoerig van haar bevindingen. Het meisje zelve heeft zij in den regel dan nog niet gezien. Want, indien de zaak wellicht nog zal afspringen, zouden de ouders en het kind zelve beschaamd zijn geworden, of, zooals de Chineesche uitdrukking typisch luidt: „hun gezicht verliezen”, een dochter aangeboden te hebben, die niet geaccepteerd werd. Zorgvuldig wordt nu in den intiemsten familiering van den jongen man overlegd en de kleine stamboom van 't meisje bestudeerd. Geinformeerd wordt van beide zijden, wat al waar kan zijn en wat grootspraak van het bij het eerste bezoek gesprokene. De bemiddelaarster zal misschien nog eens of twee maal haar bezoek herhalen om nader te informeeren en zij zal nu ook eens het meisje gaan zien.

O, Hollandsche meisjes, verplaatst u eenmaal in den gemoedstoestand van uw kleine sexegenoot van het Hemelsche Rijk, op wie de critische blikken rusten van een ervaren „boy-jin”, aan wie niets ontgaat en dit nog wel met het vooruitzicht van een onbekenden bruidegom, zoo zij ten minste niet te licht bevonden wordt!

Weer komt de trouwe hulp verslag uitbrengen aan de zorgvolle ouders van den bruidegom, en valt dit niet tegen, dan zendt de vader van laatstgenoemde (of deze zelf, zoo hij hier alleen is) zijn eigen familielijst. Daarbij, voor de ouders van 't meisje, eenige lekkernijen, een speenvarkentje, een smakelijk toe bereide portie vogelnestjes of iets van dien aard; nemen haar ouders dit aan, dan is de zaak beklonken. Men kan zeggen, dat de jongelui dan verloofd zijn en deze verloving is volgens echt oude adat reeds zoo bindend, als het huwelijk zelf. Volgens de bekende „sjao” (gehoorzaamheid van het kind aan de ouders) ¹⁾ kunnen de kinderen deze „verloving” niet meer verbreken.

Het kan nu nog geruimen tijd duren, vóórdat het huwelijk plaats heeft, immers een meisje kan op deze wijze door de ouders reeds op zeer jongen leeftijd gebonden worden. In deze streek echter wordt een dergelijke verlovingsafspraken veelal eerst op den 12-jarigen leeftijd van 't meisje door de ouders gemaakt, waarbij thans op den uitgesproken wil van 't kind ook wel wordt gelet.

Dan zal vervolgens dikwijls na 4 of 5 jaar de huwelijksdag bepaald worden. Intusschen is door de familie van de bruid het uitzet reeds gereed gemaakt (waarvoor dikwijls geldelijk bijgedragen wordt van de zijde van den bruidegom). Voor het huwelijk wordt natuurlijk een dag gekozen, die voor een geluksdag doorgaat. Ook bij die vaststelling van den huwelijksdag wordt voor de onderhandelingen gebruik gemaakt van een „boy-jin”, daar er bij het meisje bezwaren van meer kieschen aard tegen een bepaalden dag kunnen bestaan.

Op dien vastgestelden dag heeft dan het eigenlijk huwelijk plaats. Veelal zal op dezen dag het meisje voor de eerste maal het haar opsteken. De wenkbrauwen heeft zij afgeschoren en met vaardige hand zijn daarvoor de beide sierlijk gebogen zwarte lijnen geschilderd. In den voormiddag wordt ten huize van het meisje een intiem dejeuner gegeven onder hare familieleden, waar zij zelve,

1) Dit is een van de vijf erkende verhoudingen van gehoorzaamheid volgens Confucius leer, t.w.

2) van onderdaan tot vorst.

3) van zoon tot vader (kind tot ouders).

4) van jongere—tot andere broer.

5) van vrouw tot echtgenoot.

6) van vriend tot makker.

voor het laatst in de ouderlijke woning, mede aanzit. Zij kan echter zooals begrijpelijk is geen stuk door de keel krijgen van innerlijke ontroering, doch spoort, als om hare opwinding te verbergen, de anderen aan om toch flink te eten. Dit kleine afscheidsmaal is hier vrij algemeen gebruikelijk, in merkwaardige tegenstelling met het moederland China, waar dit niet algemeen schijnt plaats te hebben.

Op het vooruit afgesproken uur komen dan enkele vrienden van den bruidegom het bruidje halen en met kloppend hart heeft zij hen te volgen. Haar bedienden volgen, een viertal hoenders (waaronder een of meer hanen) bij zich dragende en dikwijls bovendien vruchten en andere lekkernijen.

Bij de woning van den aanstaanden echtgenoot gekomen, ziet zij hem daar staan vóór de deur haar op te wachten, en als zij vóór hem geleid is, dan is het voor de eerste maal, dat de jongelieden elkaar ontmoeten. Hoe ontroerend moet dit lang verbeide oogenblik zijn, waarop de jongeling en het meisje, kinderen bijna nog, gewaar worden, wie de gekozen levensgezel zal zijn vanaf dezen eigen dag. Zie het bruidje klein en tener in de sierlijke Chineesche bruidskleeren daar staan, het hoofdje schuchter gebogen voor den voor haar bestemden man, gebogen voor het haar beschoren levenslot; en zie den jongen man, trotsch zijn aandoening verbergend, de handen plechtig samen vouwen en eerbiedig voor het tengere kind, vreemdelinge nog voor hem, maar door het lot voor alle eeuwigheid voor hem bestemd, zie hem voor haar teeder en eerbiedig driemaal buigen met de als voor gebed gesloten handen. Het is het welkom heeten, dat zij in zijn woning, in zijn leven treedt. Hij leidt haar binnen, het gezicht steeds tot haar gewend, zelf achteruit schrijdende. Binnen zijn alle familieleden en goede vrienden van den bruidegom verzameld, maar voordat een hunner een groet ontvangt, leidt de jonge man zijn jonge vrouw naar het huisaltaar, waarop tusschen de roode brandende kaarsen de geofferde vruchten en spijzen liggen en de wierook stil omhoog dwarrelt. Hier knielen beiden neder om aan de gestorven voorouders de verschuldigde eer te bewijzen en hunne genadige bescherming te smeeken. Eerst daarna leidt de man zijn bruid naar zijne ouders en andere familieleden. Voor de grootmoeder, den vader en voor de moeder van den bruidegom buigt het meisje tot drie maal op

de knieën, het hoofdje ter aarde gewend. Met een vriendelijk zacht woordje stelt de vader het kloppend hartje wel gerust.

Dan laat het bruidje door bedienden de meegebrachte versnaperingen aanbieden aan de leden van haar nieuwe familie en streng wordt daarbij gehouden aan den eisch, dat de oudste familieleden (zoo mannelijke als vrouwelijke) den jongeren voorgaan.

Verwanten tot het 5e geslacht mogen niet worden gepasseerd. ¹⁾ Aan een apart staand gedekt tafeltje zit het bruidspaar en het behoeft wel niet gezegd, dat gewoonlijk de daar geboden versnaperingen onaangeroerd blijven. Komen door de lekkernijen de tongen der gasten wat los, het meisje zwijgt, verlegen, nog steeds als een angstig vogeltje en spiedt links en rechts tersluiks naar hare nieuwe verwanten.

Wat later heeft de plechtigheid plaats, welke als het ware het midden houdt tusschen een kerkelijke huwelijksvoltrekking en die voor den „burgerlijken stand”, zooals wij die kennen. Hier begeeft men zich naar het schoolgebouw (Samarinda). Het schoolbestuur voltrekt hier in het openbaar het huwelijk. Immer toch is voor den Chinees de school een zaak van zeer groote beteekenis in het zedelijk leven. We hebben daar reeds op gewezen „The school”, schrijft ook Ku Hing Ming ²⁾ „is the Church of the State religion of Confucius in China. As you know, the same word „chiao” in Chinese „for religion is also the word for education. In fact, as the Church „in China is the school, religion to the Chinese means education. „The aim and object of the school in China is not, as in modern „Europe and America to-day, to teach men how to earn a living, „how to make money, but, like the aim and object of the Church „religion, to teach men to understand what Mr. Froude calls the „primitive commandment, „Thou shall not lie” and „Thou shall „not steal”; in fact, to teach men to know what is right, and wrong. „Wether we provide for action or conversation, says Dr. Johnson,” „wether we wish to be useful or pleasing, the first requisite is the „religious and moral knowledge of right and wrong.””

1) Onder lieden van Hokien is gewoonte, dat thee van vogelnestjes wordt aangeboden. Dit is ook gebruikelijk onder lieden uit Tjauw Tjoe en Hailam en veelal ook onder peranakans (in het totaal $\pm$ 80% der huwelijken). Onder lieden uit Kong Hoe (Kanton) echter is het gewoonte dat pinang-sirih wordt aangeboden.

2) Ku Hung Ming t.a.p. blz. 60.

Het is dus niet te verwonderen, dat bij de voltrekking van het huwelijk het schoolbestuur een rol moet spelen. Alle familie en vrienden komen er tezamen en nu wordt de trouwakte door bruid en bruidegom geteekend. Een van de bestuursleden van de school houdt een kleine toespraak en een glas wijn wordt geschonken. De grootste spanning is thans gebroken.

Het gebeurt ook wel, dat het huwelijk enkel voor den Luitenant der Chineezten wordt voltrokken, uit wiens hand het jonge paar een kaart ontvangt, n.l. een korte huwelijksakte, die beide partijen hebben te teekenen. Deze meer nuchtere wijze van voltrekking ¹⁾ vindt echter niet veel bijval; zelfs lieden, die van geslacht op geslacht reeds in Indië wonen, kiezen liefst den meer wezenlijken weg door plechtig voor het schoolbestuur te verschijnen.

Is deze vroolijke plechtigheid beëindigd, dan gaat het jonge paar dienzelfden dag nog (desgewenscht vergezeld van enkele familieleden) eenige bezoeken brengen bij nabije verwanten van ieder hunner. Zij brengen er hun hulde door een „sembah”. Door meer welgestelden wordt een bezoek aan den tempel ook niet overgeslagen. Ook daar wordt dan een „sembah” gebracht door eenmaal met saamgevouwen handen het hoofd te neigen.

Nog steeds werd niet een bezoek gebracht aan het ouderlijk huis van het meisje; het zou trouwens wellicht wat pijnlijk door het — toch nog maar heel jonge — kind gevoeld worden. Dit bezoek nu wordt gebracht drie dagen na den dag der huwelijksvoltrekking. De in China bestaande gewoonte, dat bij dit bezoek de man een vet varkentje of een paar malsche kippen meebrengt, schijnt hier niet gevolgd te worden. Dien dag is dan alle familie van haar kant daar vereenigd en het is dan dikwijls niet zonder trots, dat zij haren echtvriend toont en voorstelt. Zeer zou het daartegenover afgekeurd worden, indien het meisje zoo „sentimenteel” zich toonde, dat zij weer bij de ouders zou willen blijven, al ware het voor een enkelen dag. Scènes worden dan ook door de aloude adat tegengegaan, welke nadrukkelijk wil, dat denzelfden dag, waarop dit bezoek wordt gebracht, het jonge paar tezamen weder vertrekt

1) Dat deze, door ons bestuur geïmporteerde, wijze van huwelijksvoltrekking, overigens van zeer ouden datum is, kan men o.a. lezen bij P. de Roo de la Faille: „De Chineesche Raad te Batavia enz.” in „Bijdragen t/d. Taal- Land- en Volkenkunde v. Ned. Ind’’, Deel 80 blz. 311.

naar de echtelijke woning (of het ouderlijk huis van den bruidegom). Het meisje mag volstrekt niet in haar vroeger tehuis blijven overnachten.

Met al, wat ik over de Chineesche moraal, hun gebruiken en den handel heb verteld, hoop ik deze medeburgers den lezer iets nader gebracht te hebben. Daaruit moge hun zin (uitzonderingen laat ik daar) gebleken zijn voor een loyaal optreden en hoe zij terecht den geheelen handel baseeren op vertrouwen; uit de medegedeelde huwelijksgebruiken is verder wellicht duidelijker geworden, hoe groot gewicht de Chinees hecht aan de handhaving van den zinnvollen vorm, waar het plechtigheden betreft, die zijn innerlijk leven raken. Dit zijn eigenschappen, welke ik meende te moeten belichten in de hoop hiermede nog te veel bestaand misverstand uit den weg te ruimen. Het ligt niet in het bestek van dit opstel uitvoeriger op de psyche van den Chinees in het algemeen in te gaan, doch een aardig klein beeld van zijn kostelijken zin voor humor en, ik zou haast zeggen, „onverbeterlijke” hoffelijkheid tevens, kan ik niet nalaten den lezer over te vertellen, daar dit wellicht teekenender is dan eenige uitvoerige beschouwing. Ik neemt het over uit een opstel van een anonym inzender van de „Locomotief” (van 30 Maart 1922):

„Beschaafde Chineezers”, schrijft deze, „hebben er heel veel „genoegen in om den buitenlander een beetje te plagen — doch „op zoo fijne wijze, dat ge er onmogelijk boos over kunt zijn. „Eens werd ik door twee Chineesche vrienden meegenomen „om een beroemde, oude pagode te bezichtigen, die in tamelijk „vervallen toestand verkeerde. Ik ging de kronkelende trappen „op tot in den top en dacht dat zij mij volgden; doch toen ik „boven kwam zag ik ze beneden mij in ernstig gesprek gewikkeld. Toen ik weer gelijkvloers gekomen was, vroeg ik waar „om ze niet boven gekomen waren. Hun antwoord was karakteristiek: „Wij debatteerden er langen tijd over, met veel „gewichtige argumenten pro en contra, of wij moesten volgen „of niet. Doch ten slotte besloten we, dat indien de pagode „eens mocht instorten, terwijl gij boven waart, het wel zoo goed „zou zijn, dat er iemand getuige van was om te zeggen hoe „de filosoof stierf, en daarom bleven we beneden.” De waarheid „was dat het warm was en dat een hunner dik was.” ”

Ik heb in dit opstel bijzonderlijk over de Chineezen van Oost-Borneo gesproken en gewezen op het conservatief karakter, waardoor zij wel steeds een min of meer gesloten maatschappij zullen blijven vormen. Veel van wat ik mededeelde geldt voor alle Chineezen in Indië en het is dan ook met betrekking tot deze geheele Chineesche maatschappij, dat ik tot slot een goed woord wil doen, opdat die geslotenheid minder dan tot dusver aanleiding is tot een gescheidenheid, een elkaar passeeren. Verkeerd begrip zoowel van hun zedelijk als van hun economisch leven doet vele Europeanen tegenover dit begaafd ras maar al te vaak een onverdiende houding aannemen. Het is wel waar, dat het wederkeerig oordeel door betere kennismaking sinds den tijd, dat de eerste handelsrelaties ontstonden (1600—1601: eerste tocht onder van Neck) wel veel is verbeterd. Wie het boek van W. P. Groeneveldt getiteld: „De Nederlanders in China” ter hand neemt, mag wel duidelijk ontwaren, hoe weinig vriendelijk het Hollandsche volk over het Chineesche oordeelde en omgekeerd:

„Die bij den onzen aldaer ghesien worden”, is het Hollandsch oordeel uit die dagen ¹⁾, „waren leelijk van wesen, hebbende „groote ooghen, een ghespannen vel ende voorhoofd, ende „swart lang hayr, seer als de vrouwen hier te landen, soo dat „men de gheene die gheen baert en hebben, qualijck uit een „vrouw kan onderscheiden, want binden 't hayr recht boven 't „hoofd als een wronghe te samen, daer over sij dan een fijn „netgen van peerts-hayr trecken, 't welck soo vast ghespannen „staet, datter de lyckteekens van blijven staen in haer voor- „hoofd. Hebben maar twintich oft dertich, oft immers seer „weynich hayren om den mond in plaets van baert, soodat het „staet ghelijck een mensch die sijn haer uytghevallen is.”

en het pendant op blz. 45 is een veel minder vleierend oordeel zeker over onze pioniers, daar dit niet zoozeer het uiterlijk als wel het karakter treft:

„Het volk dat wij Roodharen of Roode Barbaren noemen, „zijn dezelfden als de Hollanders en zij wonen aan den wes- „telijken oceaen. Zij zijn hebzuchtig en geslepen, hebben veel „kennis van kostbare waren en zijn knap in het streven naar

1) t.a.p. blz. 51.

„voordeel; om winst ontzien zij zelfs hun leven niet en geen „plaats is zoo ver, of zij gaan er naar toe.”

en dan na een complimentje aan het adres van onze zeevaartkunde:

„Ontmoet men hen op zee, dan wordt men zeker door hen „beroofd.”

Doch ook nog heden ten dage bestaat wederzijds al te veel wanbegrip en oppervlakkige critiek.

Zeer terecht schrijft de Jogjasche Kroniekschrijver van „de Locomotief” (14 Maart 1924, 2e blad): „Men noemt de Chineez in Indië wel eens materialistisch, zonder eenig ander ideaal dan geldverdiene. Ik geloof echter, dat de Chineez n niet materialistischer zijn dan de andere bevolkingsgroepen, Europeanen inclus. Uit den aard der zaak is een koloniale maatschappij materialistisch van aard, en in het bijzonder zijn dat menschen, die veelal om economische redenen hun geboortegrond verlaten hebben.”

Van de tien Europeanen, die men daarnaar vraagt, zullen er negen klaar staan met een critiek als: „ Een zeer ijverig volk, zeker; zij maken handig alles wat ge wilt, schijnen ook wel grooten familiezin te bezitten”. Men mag ze wel, maar vindt ze inderdaad allen dobbelaars en opiumschuivers, van wie men alles kan verwachten. In werkelijkheid echter kent men hen niet, weet men nagenoeg niets van hun leven. Wat betreft de zooveel herhaalde klacht van hun hartstocht voor dobbelen, is het toch allermint aan ons om den eersten steen te werpen. Men bezoeke maar eens een effectenbeurs ergens in Europa, of als men „gokken” op groote schaal buiten beschouwing wil laten, dan zal men toch op menigen „soos-avond” kunnen zien spelen even speculatief als de Chinese spelletjes zijn, al heeten die niet „poker” of „een en twintig” en dgl. maar „sik tjoei”, „phaij kiooe” of „phin kouw”. Ik wil hiermede niet zeggen, dat het niet noodig is de speelgelegenheid aan banden te leggen en hartstochtelijke spelers te beschermen tegen zichzelf, doch men zij voorzichtig met afkeuren.

Ook heb ik meermalen van Europeesche zijde de klacht gehoord, dat de Chineez n onbetrouwbaar zouden zijn; maar als ik dan den grond van zulk eene klacht zocht, bleek doorgaans, dat men een onbescheiden vraag of verzoek had gedaan. Te hoffelijk is dan de Kol. Studiën.

Chinees om ronduit te weigeren, maar toch bereikt de onbescheiden vrager niet het voorgestelde doel en is dan ras klaar met zijn uitspraak van onbetrouwbaarheid. Toen verleden jaar plotseling de alarmeerende berichten, alsof Dr. Sun Yat Sen van uit China een invloed zou uitoefenen op de ingezetenen van Nederlandsch-Indië in ongewenschte communistischen geest, de ronde deden, hebben ook hier aan de Oostkust van Borneo huiszoekingen plaats gehad en werden navragingen gedaan op een wijze, die niet altijd kiesch was en dan ook in intiemen Chineeschen kring ontevredenheid, ja, verontwaardiging wekte. Ook bij die gelegenheid werden Chineez-zen, die niet dadelijk bereid waren alle gevraagde inlichtingen te geven, onbetrouwbaar genoemd. Dat toezicht, vooral op Chineesche vereenigingen, krachtig blijft gehandhaafd, is alleszins te billijken voor ons, die voor de algemeene veiligheid verantwoorde-lijk zijn, maar eveneens mag het een eisch van billijkheid heeten, dat daarbij met de noodige rust en tact wordt gehandeld.

„(De) niet te onderdrukken nationaliteitsbewustwording”, schrijft Sim Ki Ay aan het slot van zijn verhandeling: „De Chi-neesche nederzetting in Nederlandsch-Indië” ¹⁾ „geve (echter) „geen aanleiding tot misvatting. De Chinees in het volle besef „van zijn waarde, zal met grooter energie dan ooit zich van zijn „verplichtingen kwijten, welke hij aan zijn geboortegrond ver-„schuldigd is; hij acht zich geroepen, in samenwerking met blank „en bruin, een functie te vervallen in het algemeen streven dat voe-„ren zal naar Indonesië's onafhankelijk bestaan, zonder evenwel „de bloedsbanden te verbreken die hem het levenslicht hebben „doen aanschouwen”.

Dat echter helaas de bedoelde nationaliteitsbewustwording nog wel aanleiding geeft tot misvatting, staat wel vast. Beter begrip van China's wenschen, die tot uiting komen, ook in onze koloniën, is meer dan noodig. Hier kan nauwelijks genoeg de nadruk op-gelegd worden. Zoolang men de motieven van iemands hande-lingen nog niet bevroedt, is men niet gerechtigd zijn gedrag als onbetrouwbaar te kwalificeeren. Wie vertrouwen wenscht, moet beginnen met zich dit vertrouwen waardig te maken. Voor be-stuursambtenaren zij in dit verband herlezing warm aanbevolen

1) Deze verhandeling is een antwoord op een in 1918 door de Chi-neezenvereeniging Chung Hwa Hai gestelde prijsvraag.

van het boekje van Dr. J. J. M. de Groot: „Het Kongsuwezen van Borneo”, dat wel van ouden datum is (1885), maar waaruit nog menige behartenswaardige les valt te trekken. Het is bijna altijd onbegrip en gebrek aan tact, waardoor wij te kort schieten in het winnen van vertrouwen. Chineesche vereenigingen begint men steeds met achterdocht te bejegenen, doordat men zoo weinig begrip heeft van een mentaliteit, die aan symbolen hecht. Wij zijn geneigd in deze vereenigingen en de daarmede inhaerente handelingen, waarvan wij de strekking niet vatten, iets te zien, dat eigenlijk het daglicht niet velen kan. Verbod of ander ingrijpen volgt dan spoedig onzen argwaan en in plaats van toenadering is meerdere verwijdering het gevolg. En, zooals men beducht is voor deze vereenigingen, zoo zijn wij Westerlingen maar al te onwetend omtrent den aard van wel iederen vorm, waarin zich het Chineesch leven openbaart.

Moge dit opstel een bijdrage zijn tot beter begrip van Chineesche belangen, in de eerste plaats handelsbelangen. Zij verdienen waarlijk in ruimen zin te worden erkend en, waar mogelijk, vertegenwoordigd. Het welzijn van Indië zal hiermede zonder twijfel gediend zijn.

Het Koninklijk Koloniaal Instituut

door

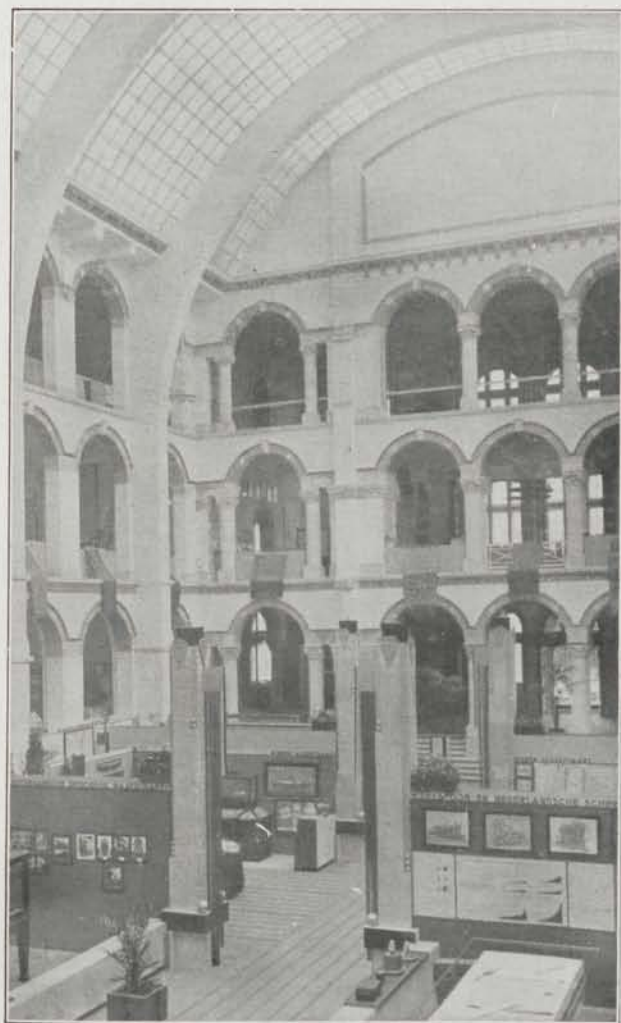
DR. C. W. JANSSEN.

Wanneer wij den blik staan op de verhouding van Nederland tot Indië, die thans reeds $3\frac{1}{4}$ eeuw bestaat, en in het oog vatten, hoeveel thans die verhouding voor het economische leven in Nederland, voor het intellectueele leven van een deel zijner bevolking en voor de politieke beteekenis van het land tegenover de andere naties beteekent, dan moet het wel verwondering wekken, dat in Nederland nog altijd zooveel scheeve voorstellingen omtrent Indië heerschen en dat door zoo weinigen wordt gerealiseerd, welke beteekenisvolle rol wij daar te vervullen hebben. Maar dit betreu-renswaardige feit is toch wel te begrijpen. Het Nederlandsche volk van de 17de en 18de eeuw zag immers de vloten zijner kooplieden niet alleen naar de Indiën gaan, maar naar alle streken van den aarbol. Men was er aan gewend alle landen der aarde als jachtterrein te beschouwen en naar dat warme land rondom den evenaar, waar die bruine heidenen leefden, zond men bij voorkeur die jongens, die men thuis gaarne kwijt wilde zijn. De rest moesten „de Heeren” maar opknappen. En toen de Nederlandsche Regeering de erfenis der Compagnie aanvaard had, verkeerde het Nederlandsche volk in een zoodanigen toestand van depressie, dat het volkomen genoeg te doen had met zich zelf. Slechts weinigen zullen zich dan ook bekommerd hebben om de heete debatten in de Kamers ter verkrijging van een nieuw Regeeringsreglement, waardoor het Nederlandsche volk medezeggenschap kreeg in Indische zaken, en zonder nadenken zullen de batige sloten als goede buit zijn aanvaard, waardoor de Regeering in staat werd gesteld om in Nederland spoorwegen te bouwen. De eerste, die het verstond, in volkskringen belangstelling voor Oost-Indië op te wekken, was Multatuli met zijn Max Havelaar en dit geschrift betee-

HET KON. KOLONIAAL INSTITUUT TE AMSTERDAM

Perspectief van de Muiderbrug af gezien.

Hal in het Kon. Koloniaal Instituut

kent voor velen ook thans nog de aangewezen inleiding in het Nederl. Indische Staatsrecht en in de mentaliteit van den Inlander. Het begin eener algemeener Nederlandsche belangstelling in Indië was dus tevens de vestiging van een geest van hooghartige kritiek ten opzichte van alles, wat door Nederlandsch kapitaal en door de organen der Nederlandsche Regeering daar in dat verre land was en wordt verricht. Tevens werd daardoor de zoo oppervlakkige methode ingevoerd om de gewaarwordingen van den Inlander eenvoudigweg door ons eigen verstands- en gemoedsleven te verklaren. Sedert hebben vele pogingen plaats gehad om breede volkskringen van de verplichtingen van Nederland jegens Indië te doordringen, — ik herinner aan het Indische program der A. R. partij —, terwijl nuttig werk werd verricht door vereenigingen van enthousiaste Oud-Indisch gasten. Zij stuitten echter voor een groot deel af op het feit, dat de Nederlander zich moeilijk voor andere dan zijn eigen belangen warm kan maken. Het agens voor oprechte wilsuiting op koloniaal gebied, de diepgewortelde, op degelijke kennis berustende belangstelling, die alleen het mogelijk kan maken toekomstige Nederlandsche Regeeringen tot eene doelbewuste koloniale politiek in staat te stellen, bleef bij de breede lagen van ons volk ontbreken.

Is dan Indië niet in staat geweest om echte belangstelling bij den Nederlander op te wekken? Ja, en in hooge mate zelfs. En dit is juist het rare van 't geval. Gedurende al die 3¼ eeuwen hebben Indië's natuur en Indië's volken op onnoemelijk velen, die daar voor O. I. Compagnie en N. I. Regeering werkten, een machtigen invloed uitgeoefend — in tegenstelling vaak met de absolute on-aandoenlijke houding hunner superieuren ten opzichte van het wel en wee der landen. En wanneer wij het resultaat dezer belangstelling beschouwen, dat in boeken en geschriften werd neergelegd, dan staan wij tegenover een eerbiedwaardige massa van ontdekking en kennis, waardoor de westersche natuurkundige en volkenkundige wetenschappen in hooge mate zijn verrijkt. Maar al dat weten is in het bezit van een betrekkelijk kleinen kring gebleven en is tot dusver in absoluut onvoldoende mate aangewend om dezelfde belangstelling, die er aan ten grondslag lag, nu ook bij anderen op te wekken.

Ik heb in het vorenstaande de beweegredenen geschetst, die ge-

leid hebben tot de oprichting der Vereeniging „Het Koloniaal Instituut”. Deze Vereeniging, opgericht in 1910, stelt zich ten doel het verzamelen en verspreiden van kennis omtrent onze overzeesche gewesten en wel dit te doen op afdoende en indrukwekkende wijze. Den Wetenschappen, die wij thans in onze macht hebben en met behulp waarvan wij in staat zijn cultureel opbouwend werk in Indië te verrichten, de Natuurkunde, de Volkenkunde en de tropische Hygiëne, wil zij de gelegenheid verschaffen hare beteekenis voor de practijk te bewijzen allereerst door in breede kringen een diep gewortelde belangstelling te doen ontstaan. Juist thans bestaat er aanleiding op deze vereeniging de aandacht te vestigen, daar het reusachtige en indrukwekkende Instituutsgebouw, dat zij te Amsterdam heeft doen verrijzen, op het punt staat voltooid en in gebruik genomen te worden.

Het uitgangspunt van deze vereeniging was het Koloniaal Museum te Haarlem, een stichting van de Maatschappij van Nijverheid. De Secretaris dier Maatschappij, F. W. van Eeden, had de gelukkige gedachte gehad eene verzameling aan te leggen van koloniale producten, aanvankelijk met de bedoeling de belangstelling van handel en nijverheid op West-Indië te vestigen. Toen deze verzameling aangroeide, verkreeg de Maatschappij van Nijverheid de beschikking over eenige zalen van het Paviljoen Welgelegen te Haarlem en daar heeft van Eeden van 1871 tot 1901 zijn nuttigen arbeid verricht. Zijn opvolger Dr. Greshoff zette dien voort tot 1909, toen hij overleed. Tot de Raadslieden van het Museum had reeds lang de energieke vaderlander J. T. Cremer behoord en die werd het nu met het Bestuur der Mij. van Nijverheid eens, dat dat Koloniaal Museum, dat reeds lang veel te klein geworden was, naar Amsterdam overgebracht diende te worden. Daar zou dan een indrukwekkend museum moeten verrijzen, tevens echter zou daar een ruime studie-gelegenheid moeten komen en plaats voor samenkomsten voor allen, die in Indië belangstelden. Uit het Koloniaal Museum zou een Koloniaal Instituut moeten groeien. In den in Amsterdamsche handelkringen algemeen hooggeachten Dr. H. F. R. Hubrecht vond hij een bondgenoot en in April 1910 ondernamen deze beiden eene poging om de Nederlandsche handels-, nijverheids- en scheepvaartkringen aan te zetten tot eene krachtproef om zulk een Koloniaal Instituut tot stand te

brengen. Er werden „Stichters” gezocht, die f 25000, Donateurs, die f 10000, leden, die f 1000 zouden willen offeren. Deze poging werd met goeden uitslag bekroond en weldra was een bedrag van f 750.000 bijeen. Reeds op 27 Aug. van hetzelfde jaar werd de koninklijke goedkeuring verleend op de statuten der nieuwe vereeniging.

In die statuten werd het doel omschreven als volgt: „In het algemeen: het verzamelen en verbreiden van kennis omtrent onze overzeesche gewesten, in het bijzonder de behartiging der handels-, landbouw-, nijverheid- en andere belangen, die zoowel voor het moederland als voor de koloniën uit Nederlands koloniaal bezit voortvloeien”. Men ziet hieruit, dat belangen van handel, landbouw en nijverheid wel afzonderlijk werden genoemd, maar toch slechts deel uitmaakten van het complex der wederkeerige koloniale belangen.

Het bestuur der vereeniging werd aan de stichters voorbehouden, doch het zou kunnen worden aangevuld met een aantal door de ledenvergadering aan te wijzen personen, hetgeen dan ook is geschied. In den Raad van Beheer, die met de vertegenwoordiging van het bestuur werd belast, zouden voorts leden worden afgevaardigd door de Maatschappij van Nijverheid, de Departementen van Koloniën en van Binnenlandsch Bestuur en van de Gemeente Amsterdam, welke laatste belangrijke financieelen steun hadden toegezegd. Ten behoeve van de vaststelling van het werkprogramma werden de meest bevoegde personen in den lande aangezocht zitting te nemen in Commissies van Advies om het bestuur van voorlichting te dienen.

Inmiddels had echter het oorspronkelijke denkbeeld der overbrenging en uitbreiding van het Haarlemsch Museum een belangrijke aanvulling ondergaan. Door toedoen van Dr. Hubrecht was er aan toegevoegd het plan voor den Indischen arts eene gelegenheid tot oefening in wetenschappelijke onderzoekingsmethoden open te stellen. De noodzakelijkheid daarvan was den Amsterdamschen hoogleeraar in de Gezondheidsleer, Prof. Saltet, gebleken, die aan de vele van deze zijde tot hem gerichte aanvragen om in zijn laboratorium te mogen komen werken door gebrek van ruimte niet meer kon voldoen. Wel ontraadden de deskundige adviseurs de toevoeging van zulk een tropisch hygienisch Instituut

aan de te Amsterdam te openen instelling, hun advies werd echter niet opgevolgd, daar een aantal stichters, die de beteekenis der tropische hygiëne op hunne landbouwondernemingen hadden leeren waardeeren, bepaald op deze toevoeging gesteld waren en daar hunne Indische, medische, vertrouwensmannen de plannen van Prof. Saltet goed keurden.

Er zou echter nog eene derde afdeeling bijkomen. Het bekend worden van het plan tot stichting van een Koloniaal Instituut had er toe geleid, dat dat nieuwe instituut werd vereenzelvigd met concentratie der koloniale wetenschap. De Nederlandsche Botanische Vereeniging en de Ned. Entomologische Vereeniging boden hare bibliotheken aan, het Aardrijkskundig Genootschap verzocht over lokalen in het nieuwe gebouw te mogen beschikken en stelde zijn uitgebreide boekerij en kaartenverzameling ter beschikking en het Genootschap *Natura Artis Magistra* kwam zelfs zijn groote, waardevolle, volkenkundige verzameling aanbieden. Door de laatstgenoemde aanbieding onderging het bezit *ethnographica*, waarin de vereeniging door den overgang der Haarlemsche verzamelingen reeds gekomen was, eene zeer belangrijke uitbreiding en nu kwam het bestuur voor de vraag te staan, of zij deze verzamelingen zonder meer ten toon moest stellen in het op te richten museum of dat zij daaraan ook de opzettelijke studie der Indische volkenkunde met het oog op het practische nut voor die volken zou moeten verbinden. In overeenstemming met het ter zake ingewonnen advies der eerste autoriteiten in den lande besloot men tot het laatste.

Bij al die overwegingen stond echter op den voorgrond het plan om het geheele werk te localiseeren in een indrukwekkend gebouw, dat op zich zelf in beeld zou brengen de belangrijkheid van Indië voor Nederland, en waarvan een zekere suggestie op het Nederlandsche volk uit zou gaan. Een zeer geschikt terrein werd door de Gemeente Amsterdam ter beschikking gesteld. Nadat nu de omvang van den door de Vereeniging te verrichten arbeid in hoofdzaken was vastgesteld, werd schematisch in teekening gebracht, hoe vele en hoe groote lokalen vereischt zouden zijn, en werden drie architecten van naam uitgenoodigd gedetailleerde ontwerpen in te dienen. Het door de HH. van Nieukerken ingezonden ontwerp werd goedgekeurd en tegen 't einde van 1912 kon tot den bouw

worden besloten. De middelen der Vereeniging waren toen tot ± 2 miljoen aangegroeid, welk bedrag men meende voor de uitvoering van het project noodig te hebben; reeds zagen de stichters in hunne verbeelding het gebouw verrijzen, waarin het omvangrijke werk ten uitvoer zou worden gebracht. Maar deze illusie werd niet verwezenlijkt. Allereerst werd veel tijd verloren met de officieele goedkeuring der bouwplannen en toen eindelijk een begin was gemaakt met het werk, brak de oorlog uit, die alle financieele berekeningen omver wierp. Het werk, dat aanvankelijk voor ± 2 miljoen zou worden uitgevoerd, zal nu na voltooiing $\pm 5\frac{1}{2}$ miljoen hebben gekost. En dat het tot stand gekomen is, is alleen mogelijk gemaakt door eene reeks van buitengewoon gelukkige en niet te voorziene omstandigheden.

Het door de vereeniging aanvaarde propagandistische en wetenschappelijke werk moest echter worden uitgevoerd en er moesten dan maar tijdelijke localiteiten te hulp worden genomen. Aanvankelijk waren, met behoud van het Haarlemsche Museum, daarvoor enkele kamers voldoende, gaandeweg bleken vier aparte huizen daarvoor noodig te zijn. Het eerst kwam de tropische hygiene definitief onder dak (1917), daar zij gecombineerd werd met den Amsterdamschen gezondheidsdienst, waarvoor een nieuw gebouw moest worden opgericht. Onze afdeeling kreeg de beschikking over $\frac{1}{3}$ van dat gebouw en het medegebruik van aula en cursuskamer.

De algemeene leiding der vereeniging was inmiddels in handen gelegd van een Algemeen Secretaris, die zijne sporen in Indië verdiend had. Als eerste functionaris trad de Heer C. I. Hasselman op. Na diens benoeming tot Staatsraad in 1912 werd hij opgevolgd door Prof. H. Wijsman, die de Maatschappij van Nijverheid in den Raad van Beheer had vertegenwoordigd en die nu eene informatiereis naar Indië ging maken. Na diens dood in 1916 volgde de benoeming van den oud Vice-President van den Raad van Indië, den Heer D. F. W. van Rees, terwijl sedert 1921 de Heer Th. F. A. Delprat in functie is.

Het Algemeen Secretariaat is meer speciaal met de leiding der koloniale propaganda belast. Hieronder ressorteert een Bibliotheek en Leeszaal, de uitgifte van populaire geschriften, de organisatie van cursussen en voordrachten. Een der eerste stappen door de vereeniging gedaan was de uitzending naar Ned.-Indië van den

daartoe ter beschikking der vereeniging gestelden Kapitein b/d Topografischen dienst I. C. Lamster tot het doen van cinematografische opnamen. Sedert is de collectie films voortdurend aangegroeid, zoodat zij thans ver over de 100 stuks telt, die in binnen- en buitenland bij voordrachten en lezingen over koloniale onderwerpen worden vertoond. Eveneens werd werk gemaakt van de verzameling van photo's en den aanmaak van lantaarnplaten. Het aantal dezer laatste bedroeg in 1917 reeds meer dan 100.000, verdeeld over twintig groepen. Al wie in Nederland of elders eene voordracht wil houden over een koloniaal onderwerp vindt daar de lantaarnplaten, die hij ter toelichting noodig heeft.

Deze voordrachten vormden te meer een punt van bijzondere zorg van het Algemeene Secretariaat, daar eenheid van actie moest worden gezocht met de verschillende vereenigingen, die zich op dit gebied reeds bezig hielden. Deze eenheid werd verkregen in 1917 door den Heer van Rees. Een Comité werd benoemd voor „Indische lezingen en leergangen”, waarbij de meeste vereenigingen zich aansloten, die werkzaam waren op het gebied der koloniale propaganda, Secretaris van dat comité is van den beginne geweest Dr. H. H. Zeijlstra. Sedert wordt elken zomer vastgesteld, waar en door wien gedurende het volgende seizoen voordrachten en cursussen over Indië zullen worden gehouden. Een door het comité benoemde commissie bracht in 1918 een rapport uit inzake verbetering van het onderwijs betreffende de koloniën op Gymnasia, Middelbare Scholen en inrichtingen tot opleiding van onderwijzer. Aangedrongen werd vooral op verbetering van het bestaande onderwijs en het doen houden van lezingen voor de leerlingen der scholen en verschillende der toen geopperde desiderata zijn sedert in vervulling gekomen, terwijl in verschillende steden des lands Indische leergangen voor onderwijzers en onderwijzeressen zijn gehouden en sedert 1920 jaarlijks in de kerstvacantie een vacantiecursus voor geographen te Amsterdam plaats vindt. Ter beschikking van het genoemde Comité werd door het Algemeen Secretariaat gesteld eene bibliotheek aanbevelenswaardige boeken over koloniale onderwerpen. Deze bibliotheek werd in verschillende deelen des lands tentoongesteld en doet nog als „reizende bibliotheek” dienst. Ter beschikking van het Secretariaat

staan ook groote hoeveelheden schoolalbums en wandplanten, die op aanvraag aan scholen worden verstrekt.

Bij dezen arbeid sluit zich ten nauwste aan de voortzetting van het te Haarlem begonnen werk der uitzending van zoogenaamde schoolverzamelingen. De natuurkundige afdeeling, genoemd „Afdeeling Handelsmuseum” stelt, daarbij geholpen door de afdeeling Handel van het landbouwdepartement te Buitenzorg, verzamelingen van Indische voortbrengselen in overzichtelijken vorm samen, die tegen een kleine vergoeding ter beschikking van lagere en middelbare scholen worden gesteld. Het totale aantal der verstrekte schoolverzamelingen is thans gestegen tot over de drie duizend. De afdeeling Handelsmuseum werd onder de leiding geplaatst van Dr. L. P. le Cosquino de Bussy, eertijds Directeur van het Deli Proefstation. Zij heeft tot taak inlichtingen te verstrekken omtrent samenstelling en beteekenis van alle koloniale producten en een schakel te vormen tusschen den Indischen producent en den Europeeschen fabrikant of handelaar. Het is duidelijk, dat dit werk niet tot zijn recht kon komen, zoolang het nieuwe museum niet beschikbaar was en men zich met het Haarlemsche moest behelpen. Des te gretiger werd gebruik gemaakt van de gelegenheid om op buitenlandsche tentoonstellingen en jaarbeurzen te exposeeren en van de Utrechtsche jaarbeurs te profiteeren. Te Stockholm, Madrid, Kopenhagen, Bazel, Brussel en Milaan zijn de schatten der afdeeling vertegenwoordigd geweest en daar, evenals te Utrecht, hebben de verschillende producten de aandacht van vele bezoekers getrokken, zoodat telkens tal van vragen ter beantwoording naar Amsterdam moesten worden opgezonden. Reeds nu kan worden gezegd, dat het gevolgde systeem in hooge mate bevorderlijk moet worden geacht voor de invoering in handel en nijverheid van nieuwe artikelen. Zoodra het mogelijk zal zijn van de in het nieuwe gebouw bestaande gelegenheden tot scheikundig onderzoek een ruim gebruik te maken, zal dit nog in verhoogde mate het geval zijn. Sedert 1917 beschikt deze afdeeling over een in drie afdeelingen georganiseerden voorlichtingsdienst. De eerste afdeeling behelst de dagelijksche adviezen, de tweede de publicaties, de derde de wetenschappelijk onderzoekingen. In de Commissie van Bijstand van dezen dienst hebben zitting Nederland's vooraanstaande geleerden op natuurkundig gebied en perso-

nen met ondervinding van de practijk. Aan deze afdeeling is nog verbonden een inlichtingendienst voor betrekkingzoekenden in Indië, van wier voorlichting steeds een dankbaar gebruik wordt gemaakt. Eene handboekerij staat ter beschikking van alle in de afdeeling te werk gestelden, wat natuurlijk ook bij de beide andere afdeelingen het geval is. Van speciale onderzoekingen, die tot dusver van deze afdeeling zijn uitgegaan, is te noemen die van Prof. Kluyver en Raden Mas Iso over de klappervezel- en klapper-garennijverheid, van de publicaties de studiën van Ir. Utermark over vanille, vanilline en vanille-extracten en over de economische beteekenis van het geslacht Citrus en van Dr. de Jong over de aetherische oliën leverende planten van Ned.-Indië en de bereiding van haar oliën. Vele andere mededeelingen verschenen in de Indische Mercur, waar ook in elk nummer een overzicht der laatst verschenen publicaties gevonden wordt.

De Afdeeling Volkenkunde werd onder leiding van den Heer I. C. van Eerde geplaatst, die, vroeger bij B. B. in Indië werkzaam, zich aan ethnologische studiën had gewijd en werkzaam was als referendaris op het Departement van Koloniën.

Hij zag zich voor de veel omvattende taak geplaatst om te verzamelen en te verspreiden de kennis omtrent de vele in de Indiën aanwezige volken met de bedoeling om niet alleen hunne eigenaardigheden met betrekking tot de intieme huishouding, de zeden en gewoonten, maar ook het maatschappelijk peil hunner ontwikkeling te doen kennen. Dit leidde van zelf tot den eisch van decentralisatie, van aparte behandeling der talrijke ethnische groepen, omtrent elk waarvan een zeer belangrijk bronnen-materiaal bleek te bestaan. Op het voorbeeld van het toen reeds bestaande Batavisch Instituut zijn toen achtereenvolgens opgericht het Bali-Instituut, het Atjeh-Instituut, Oostkust van Sumatra-Instituut, Zuid-Sumatra-Instituut, Minangkabau-Instituut en het Molukken-Instituut, alle met eigen financiën en rechtspersoonlijkheid, alle met een eigen archivaris en met het doel, het welzijn der behandelde vakken te behartigen. Aan elken archivaris werd de dubbele taak opgedragen allereerst te zorgen voor eene volledige bibliographie en vervolgens voor de samenstelling van een samenvattend werk, dat als legger van degelijke kennis zou kunnen dienst doen in de gewesten zelf. Deze taak der verschillende Instituten nadert thans

reeds haar einde. Niet onvermeld mag blijven, dat het door het Atjeh-Instituut uitgegeven standaardwerk vrij wel op volledigheid aanspraak kan maken, aangezien de archivaris, de Heer J. Kree-mer, instaat kon worden gesteld om geruimen tijd in Atjeh door te brengen en daar alle, uit de verwerking der gedrukte bronnen gebleken, lacunes onzer kennis aan te vullen. Daar Java tot dusver nog niet door de afdeeling Volkenkunde in bewerking kon worden genomen, wacht haar thans nog de moeilijkste en meest omvat-ende taak.

Het spreekt van zelf, dat aan deze afdeeling een groot deel zal toevallen van de gewichtige taak om die diepgaande belangstelling in Indië op te wekken, waarvan in het begin sprake was. De Directeur, de Heer van Eerde, heeft in dezen een gelukkigen greep gedaan door spoedig na zijn optreden een boek te doen verschijnen „Omgang met Inlanders”, dat uitstekend is ingeslagen. Van dit standpunt was het ook verheugend, dat op den Heer van Eerde beslag werd gelegd door de Hoogere Handelsschool te Rotterdam om eenmaal 's weeks college te geven voor de daar studeerenden. De Raad van Beheer zelf werkte er toe mede om hem benoemd te krijgen tot Professor aan de Amsterdamsche Universiteit, zoodat hij ook velen der daar studeerenden onder zijn gehoor heeft. De afdeeling zelf beschouwde het als hare taak eene algemeen orien-teerende inleiding te verstrekken omtrent Indië aan hen, die daar eene betrekking dachten te aanvaarden of eene reis daarheen wil-den ondernemen. Met het oog daarop werden z.g. Indologische Leergangen ingericht, durende drie maanden en gehouden in het voor- en in het najaar, onder medewerking van de Directeuren van Trop. Hygiëne, Handelsmuseum en van docenten over Staatsrecht, aardrijkskunde en in 't Maleisch. Deze leergangen hebben gepakt en 't is bij vele maatschappijen gewoonte geworden een goed ge-tuigschrift van zulk een leergang te eischen alvorens tot het enga-geeren van een persoon over te gaan.

In het nieuwe gebouw zullen de studievertrekken der afdeelingen Handelsmuseum en Volkenkunde aansluiten bij het Museum, waar-van elke eene helft ter beschikking krijgt. Deze onmiddellijke nabij-heid van Museum en cursusvertrekken zal buitengewoon gunstig op het onderwijs moeten werken, daar dan de voorraadschuur der voorwerpen, die bij het onderwijs te pas komen, direct bij de hand

is. Reeds is gebleken, welke kostelijke gelegenheid de zolders van het museum bieden voor de bewaring van het studiemateriaal, maar ook, hoe buitengewoon geschikt de rondom den lichthof loopende gaanderijen zijn voor eene indrukwekkende tentoonstelling van de voorwerpen, die voor de instructie der museumbezoekers zullen worden uitgekozen. Dit kon tijdens de jubileumsfeesten worden vastgesteld, toen eene kleine tentoonstelling op de eerste verdieping van het gebouw was georganiseerd, terwijl de bel-étage aan de commissie voor de jubileumtentoonstelling was afgestaan. Toen is ook gebleken, welke warme belangstelling bij museumbezoekers kan worden opgewekt, wanneer door deskundigen het tentoongestelde door verhalen uit de practijk wordt toegelicht.

In het museumgebouw zal ook eene plaats voor de afdeeling Trop. Hygiëne worden gereserveerd. Deze beschikt zelf wel over eene museum-ruimte in het stedelijk gebouw, het komt echter gewenscht voor in het museum op den samenhang der drie afdeelingen den nadruk te leggen.

In voortdurend contact met Batavia en Medan werkende heeft de afdeeling Tropische Hygiëne reeds veel en nuttig werk verricht en velen, die zich voor de cursussen lieten inschrijven, hetzij aanstaande tropen-artsen, hetzij tropen-artsen met verlof, voor hunne taak beter voorbereid. Ook zijn tal van dissertaties daar tot stand gekomen. Want van den aanvang af heeft een intieme band bestaan tusschen deze afdeeling en de medische faculteit van Amsterdam. Door den Raad van Beheer zelf werd de eerste Directeur, de Heer J. J. van Loghem, voor het Hoogleeraarschap aan de Universiteit voorgedragen. De aan de afdeeling verbonden patholoog, Dr. W. A. Kuenen, werd door de stad zelf tot professor benoemd, terwijl achtereenvolgens ook de Heeren Swellengrebel, Schüffner en Snijders professoren werden aan de Amsterdamsche Universiteit. Het directeurschap ging in 1923 over op Prof. Kuenen, nadat van Loghem de plaats van Prof. Saltet had ingenomen en nu kort geleden is Prof. Schüffner als directeur opgetreden met Snijders als patholoog en bacterioloog aan zijn zijde. Jammer genoeg heeft de medische faculteit te Leiden gemeend ook harerzijds eene studiegelegenheid voor de tropische hygiëne te moeten openen, onder toevoeging van eene kliniek voor de door de Rotterdamsche Scheepvaart aangebrachte tropische zieken. Het tropisch-hygiënisch

onderwijs is zodoende in Nederland versnipperd en er is weinig kans, dat daarin alsnog verandering zal kunnen worden gebracht.

In het vorenstaande heb ik het naar het mij voorkwam meest wetenswaardige omtrent het Koloniaal Instituut naar voren gebracht. Uitvoeriger gegevens vindt men in het boekje van C. J. Hasselman: *Wording, werking en toekomst*, uitgave van het Kon. Kol. Instituut, Druk de Bussy 1924. Ik hoop, dat men in Indië steeds meer met het bestaan van het instituut rekening zal houden en zijn pogingen ook financieel zal willen steunen. Alle giften en jaarlijkse bijdragen zijn welkom. Wie f 50.— per jaar contribueert, verkrijgt de aan gewone leden toegekende rechten en kan de uitgaven van het Instituut tegen verminderden prijs ontvangen. Alle kantoren der Ned. Handel Mij. nemen gelden voor het Kol. Instituut in ontvangst. Maar samenwerking met allen, die in Indië warm belangstellen en belangrijke mededeelingen kunnen doen omtrent natuur, cultures, zeden, gewoonten, toestanden, is in de eerste plaats noodig. Onze toekomstige medewerkers hebben gewoonweg hunne brieven te adresseeren aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam onder bijvoeging van de afdeeling, waarvoor zij meer speciaal bestemd zijn. Het spreekt van zelf, dat het instituut vertrouwelijke betrekkingen onderhoudt met bekende personen, vereenigingen en Gouvernementsbureaux, die op zijn gebied werkzaam zijn, maar steeds nieuwe relaties zijn noodig en er moet een geest van intieme samenwerking zijn tusschen Indië en Nederland om die diepgaande belangstelling, die reeds zoo schoone vruchten opleverde en voor een gunstige toekomstige ontwikkeling zoo noodig is, tot vollen bloei te doen komen.

Bevolkingsgroepeering ten platte lande en het verkeer.

door

W. WYNAENDTS VAN RESANDT.

I.

Overal in streken, waar kleine landbouw het overheerschend middel van bestaan is, heeft de bevolking zich volgens vaste regels gegroepeerd.

Dit verschijnsel is over de geheele wereld op te merken, zoodat men daarin een wet zou kunnen zien.

Deze vaste groepeeringswijze uit zich hierin, dat de centra der bevolking steeds op een onderlingen afstand van vijf tot zes K.M. gelegen zijn. De grootte dezer centra voorloopig buiten beschouwing latende, kan men de vorming van een kern, zij het in Europa nog slechts als een herberg, een smidse en een molen en in Indië als een paar toko's en warongs, steeds onderkennen. Dit is niet alleen het geval in streken, waar landbouw reeds eeuwen het middel van bestaan is, maar ook in nieuw geopende gebieden, zooals polders, drooggelegde meren of door irrigatie bruikbaar gemaakte gronden.

Waar hier in dit artikel van landbouw gesproken wordt, is steeds het kleinbedrijf bedoeld, waarbij de eigenaar met zijn gezin, soms bijgestaan door een of twee gehuurde krachten, den grond bebouwt.

De waarschijnlijke reden van deze ligging der bevolkingscentra op een onderlingen afstand van 5 tot 6 K.M. moet hierin gezocht worden, dat men in verband met het bedrijf niet meer tijd besteden kon om aan de meest voorkomende dagelijksche behoeften te voldoen.

Deze behoeften bestaan uit de meest alledaagsche kruideniers-artikelen, zeer eenvoudige reparaties aan landbouwwerktuigen en de ontspanning, welke het ontmoeten van andere menschen in een herberg met zich brengt.

Wanneer een landbouwstreek zich uit haar primitiefste vormen begint te ontwikkelen en de handel zijn intrede doet, ontstaat de behoefte aan een marktplaats tot afzet van de voortbrengselen. Daar werd het overschot van den oogst verkocht, bevond zich een schrijver of notaris, was steeds een kerk en had men gelegenheid tot het doen van alle inkoop, welke het eenvoudige boerenbedrijf vereischt. Deze grootere marktplaatsen, centra van de omgeving, treft men altijd op onderlinge afstanden van rond 15 tot 18 K.M. aan.

Uit de onderscheiding van deze twee soorten nederzettingen volgt hun ontwikkeling en ligging ten opzichte van het omliggend gebied van zelf.

Deze ontwikkeling heeft meestal eerst plaatsgevonden in een betrekkelijk beperkt gebied met natuurlijke grenzen. In ons vaderland hebben wij daar vele voorbeelden van, waar de vroegere naam nog is blijven leven, zooals het Westland, de Streek, het land van Kuyc̃k, het Hooge Landt in Groningen, de Bildt in Friesland, allemaal namen, welke een andere beteekenis hebben dan bijv. het Gooi en Gaasterland. Hierbij toch wordt een voor ieder, ook den niet-landbouwer, duidelijk herkenbaar gebied met een heel andere formatie en bodemgesteldheid aangegeven, terwijl bij eerstgenoemde streken de verschillen met de omgeving veel kleiner zijn en meer betrekking hebben op de geschiktheid van den boden voor een of andere cultuur. Het Westland bijv. voor fruit, de Streek voor kool, het Hooge Landt en de Bildt voor haver en tarwe. Met de gebieden, welke naar een plaats genoemd zijn en welke met vele andere zijn aan te vullen, is niet alleen tot uitdrukking gekomen, dat die streken eenmaal aan een adellijk geslacht of kerkelijke instelling behoorden, maar ook, dat die plaatsen een economisch centrum vormden en het omliggend gebied daarvan afhankelijk was.

Het allereerste begin van zulk een begrensd landbouwgebied bestond uit enkele verspreid liggende woningen. Toen er meer mensen kwamen, ontstond de behoefte aan een centrum en dit vormde zich op de meest geschikte plaatsen, bijv. waar een riviertje gemakkelijk doorwaadbaar was en waarlangs het verkeer, hoe weinig het ook nog mocht zijn, gericht was. Bij verdere ontwikkeling moesten verkeerswegen ontstaan, het voetpad werd verbreed en voor karren geschikt gemaakt en bij het zich ontwikkelen van eenigen handel

Kol. Studiën.

moet het duidelijk wezen, dat de voornamere dorpen en het marktcentrum langs deze wegen ontstonden, zonder dat het reeds eerder genoemde verband van een onderlingen afstand van 5 tot 6 K.M. verloren werd.

Zoo ontstond dus om economische redenen uit een gunstig gelegen dorpje een marktcentrum met er rond omheen op onderlinge afstanden van 5 tot 6 K.M. kleinere nederzettingen.

Deze ontwikkelingsgang werd ook in andere gebieden gevolgd, de wegen werden onderling aangesloten, hieruit ontstonden hoofdverkeerswegen, waarlangs de voornaamste plaatsen verrezen. Sommige van de marktcentra hadden meer ontwikkelingskansen en werden provinciale hoofdplaatsen met speciale en jaarmarkten, zooals een vee- en een paardenmarkt, een kaasmarkt, terwijl de jaarmarkt zich tegelijk door een kermis kenmerkte.

De eenvoudigste nederzetting diende voor de dagelijksche behoeften en gezelligheid en de allereenvoudigste reparaties. In het marktcentrum werden de producten verkocht en de voor eenvoudige doeleinden noodige werktuigen ingekocht, in het kort dit was de plaats voor den kleinhandel. In de grootere plaatsen had zich reeds de groothandel gevestigd en de behoeften van het klein-landbouwbedrijf waren niet zoo groot, of er kon aan voldaan worden door een paar maal per jaar de stad te bezoeken.

Het verkeer tusschen de eenvoudigste nederzettingen kan dus een dagelijksch verkeer genoemd worden, dat met de marktplaatsen in verband met de meestal om de week gehouden markten een weekverkeer, terwijl het verkeer tusschen de provinciale stad en het platteland een kwartaalverkeer zou genoemd kunnen worden.

Zulk een provinciale plattelandsstad was dus de kern van een zeker gebied, dat zich meestal niet verder dan een halve dagreis uitstreekte. Haar ontwikkelingsgrenzen waren aan de productiviteit van den bodem en niet aan de grootte van het bebouwbaar oppervlak gebonden, want net als de dorpen en de marktplaatsen niet willekeurig ver uit elkaar konden liggen, was dit ook met de steden het geval. Op grooteren afstand kwam men in het invloedsgebied van een andere stad. Was het gebied minder vruchtbaar, dan waren ook de vestigingen minder belangrijk, maar de onderlinge ligging op vaste afstanden bleef gehandhaafd.

Deze ontwikkelingstoestand was voor de invoering der moderne

verkeersmiddelen overal gelijk. De ontzaglijke toename van handel en verkeer ten gevolge van spoorwegen vervaagde veel van de details, maar de hoofdlijnen bleven in een landbouwgebied dezelfde. Voor het echte klein-boerenbedrijf, zooals in Indië en vooral in China nog algemeen voorkomt, is het onderlinge dorpsverkeer, het verkeer met de marktplaatsen en een enkele maal per jaar een verkeer met de groote provinciale of plattelandsstad voldoende gebleven.

In de onderlinge groepeerings der kleinere dorpen op 5 tot 6 K.M. onderlingen afstand en die van de marktplaatsen op 15 tot 18 K.M. is eenzelfde tijdsfactor te herkennen, n.m. die van een uur. Want de genoemde afstanden legt men in één uur te voet dan wel in één uur met paard en wagen af. Hieruit zoude volgen, dat het verkeer ten platte lande door een tijdsfactor van één uur beheerscht wordt.

De waarheid van deze conclusie springt duidelijk in het oog. Nederland geeft daar prachtige voorbeelden van. Gaat men bijvoorbeeld van Leiden over Utrecht, via Wageningen, Arnhem langs den IJssel naar Zwolle; volgt men de geestgronden achter de duinenreeks, dan wel de bebouwde streken op de Veluwe, bijv. van Dieren over Apeldoorn naar Hattum, gaat men door de landbouwstreken van Friesland en Groningen, ja, waar ook, steeds treft men, na rond een uur loopen, een stadje, een dorp, dan wel een flink gehucht aan.

Niet alleen stemmen de landbouwstreken in Denemarken, Noord-Frankrijk, België, in China, het klein-landbouwland bij uitnemendheid, enz. geheel met het boven geschetste beeld overeen, maar ook op Java treedt deze bevolkingsgroepeering met een uur gaans tusschenruimte duidelijk te voorschijn. Een bewijs hiervan is wel, dat zoo gemakkelijk voldaan kan worden aan den exploitatie-eisch der spoorwegen, dat de kruispunten, dus de haltes, elkaar om de rond vijf Kilometer moeten opvolgen.

Ook valt met voorbeelden duidelijk aan te toonen, dat de marktcentra, het zij in den vorm van een groote stad, van een landstadje of belangrijk dorp, op afstanden van 15 tot 18 K.M. gelegen zijn.

Nemen wij de reeds genoemde route, Utrecht, Arnhem, Zwolle, Kampen, dan liggen met tusschenruimtes van genoemden afstand, Utrecht- Driebergen- Amerongen- Wageningen- Arnhem- Dieren- Zutphen- Deventer- Wyhe- Zwolle- Kampen, dus juist de voornaam-

ste plaatsen; zoo kan men verder langs de Vecht en den Hondsrug naar Groningen hetzelfde verschijnsel opmerken.

Utrecht zelf is een middelpunt; er liggen omheen Hilversum, Amersfoort, Driebergen, Kuilenburg, Vianen, Woerden, Breukelen, alle niet alleen op genoemden afstand van het centrum, maar ook onderling op rond drie uur loopen langs de bestaande wegen van elkaar. Deze groepeerings is geen toeval, net zoo min dat, behalve de reeds eerder genoemde plaatsen, Nijmegen en Zevenaar zich drie uur gaans van Arnhem; Doetichem zich drie uur gaans van Dieren-Doesburg en Ruurlo, Lochem en Apeldoorn zich rond drie uur gaans van Zutphen ontwikkelen konden.

Een dorp en een marktplaats zijn beide centra, de eerste voor de aanschaffing van de allernoodigste dagelijksche levensbehoeften, de tweede voor een lokalen handel. Nu is de tijd benodigd om van het eene dorp naar het andere te komen in den grond dezelfde, als die van de eene marktplaats naar de volgende.

Begaf men zich naar de dorpen te voet, naar de marktplaatsen begaf men zich met de te verkoopen voorraden per karretje en de afstand van drie uur loopen wordt met een karretje in een uur afgelegd. Het is dus de tijdsfactor van een uur, welke het verkeer beheerscht, onverschillig welk vervoermiddel gebruik wordt.

Hoewel eigenlijk buiten het onderwerp vallende, is ook bij den handel de invloed van een tijdsfactor te bemerken. De handel heeft ook een vasten tijd, welke niet overschreden wordt, om zich voor zijn dagelijksche werkzaamheden te verplaatsen, doch deze is veel korter dan die, welken de landbouwende bevolking besteden kan en bedraagt hoogstens een half uur.

Evenals in een landbouwgebied de afstand tusschen de nederzettingen door den factor tijd bepaald wordt, blijkt uit de eischen van den handel, dat het de benodigde tijd is, welke den afstand tusschen woonplaats en kantoor bepaalt.

Als men nagaat, hoe met de toenemende snelheid der verkeersmiddelen de forenzen verder en verder van hun kantoren gaan wonen, dan blijkt, dat niet de afstand of de reiskosten de hoofdfactoren zijn, maar de tijd om dien afstand af te leggen.

Zoo wonen de Amsterdamsche forenzen niet meer als vroeger in de onmiddellijke omgeving der stad, maar in Naarden en Bussum, ja zelfs tot Haarlem, Hilversum en Bloemendaal toe. Ook in

Indië vindt men het verschijnsel, dat de afstand, waarop men van zijne werkzaamheden wonen gaat, met de snelheid der verkeersmiddelen toeneemt. Zoo zijn Tjandi en Oengaran als forenzen-woonplaats van Semarang alleen ten gevolge van het vluggere autoverkeer mogelijk geworden, kan Soerabaja zich ver naar het Zuiden uitbreiden, kunnen zakenmensen van Batavia door de tram en den trein te Kramat, Menteng en Meester-Cornelis wonen, zelfs tot Depok toe. Maar nergens is de reistijd, hetzij per auto, tram of trein, veel langer dan een half uur.

Dat sommige zakenmensen ook in Malang en Buitenzorg hunne woning hebben, moet als een uitzonderingsgeval beschouwd worden, aangezien hier de oorzaak meestal in den gezondheidstoestand van het gezin gezocht moet worden en met het tropische klimaat in verband staat.

Singapore, Calcutta, Shanghai, Bombay, Algiers en niet te vergeten de Europeesche en Amerikaansche wereldsteden vertoonen alle hetzelfde verschijnsel, dat de reistijd der forenzen ongeveer een half uur bedraagt.

II.

Volgens de voorafgaande beschouwingen zijn dus, wat den kleinen landbouw betreft, de nederzettingen op 5 tot 6 K.M. van elkaar gelegen. Nu hebben zich daaruit, wegens noodzakelijkheid en gunstiger ligging, belangrijker plaatsen ontwikkeld, welke dooreen genomen op een 15 tot 18 K.M. van elkaar gelegen zijn en waar landbouwvoortbrengselen in geld of levensbehoeften omgezet konden worden. Onderling verkeer tusschen deze plaatsen en met andere soortgelijke streken deden hoofdverkeerswegen ontstaan, waarlangs, zonder dat de oorspronkelijke onderlinge afstand verloren werd, de grootste nederzettingen ontstonden.

In het gebied van die op natuurlijke wijze ontstane verkeerswegen zal de bevolkingsdichtheid het grootst zijn in de onmiddellijke omgeving van den weg en geleidelijk verminderen, om weer toe te nemen, wanneer het verkeersgebied van een anderen hoofdweg bereikt wordt.

Nu moet aan hoofdweg niet uitsluitend de beteekenis van grootten, verhardten weg toegekend worden, want in Indië, in de dunner

bevolkte streken en die met groote terreinsbezwaren en vooral in China zijn heel wat onverharde wegen en paden aan te wijzen, welke voor de bevolking wel degelijk de beteekenis van hoofdverkeersweg hebben.

Het is een zeer merkwaardig verschijnsel, dat de afname van de bevolkingsdichtheid op grooteren afstand van den verkeersweg in streken met een normale terreingesteldheid in dezelfde mate plaats heeft. Wat zeggen wil, dat als bijvoorbeeld de bevolkingsdichtheid binnen een zekeren afstand van dien hoofdverkeersweg bekend is, men door toepassing van een factor de bevolkingsdichtheid ook voor andere afstanden bepalen kan.

Schrijver heeft tijdens zijne verkenningen voor den Dienst der Opname der Staatsspoorwegen daaromtrent verschillende onderzoeken gedaan. Het gebied werd verdeeld in strooken van 3-5-7 en 10 K.M. aan iedere zijde van den hoofdweg en het bleek, dat in normale streken zonder terreinhindernissen, als niet of zeer weinig overbrugde rivieren, onbebouwd bergland, enz. het verloop der bevolkingsdichtheid zich op genoemde afstanden van den weg verhiel als 100:75:62.5: 54.

Van deze gemiddelen werd bij een aantal onderzoeken op de drie kleinste afstanden zeer weinig afgeweken. Voor den afstand van 10 K.M. bleek in de meeste gevallen, dat, óf het verkeersgebied van een anderen hoofdweg reeds bereikt was, dan wel, dat zich belangrijke terreinhindernissen voordeden.

Uit verschillende andere wijzigingen werd ten slotte vastgesteld, dat de overwegende invloed van een economischen hoofdverkeersweg zich niet boven de 8 K.M. uitstrekt en dus een gebied van 16 K.M. breedte beheerscht.

Dit zoude ook moeten volgen uit de reeds aangetoonde groepeerings der marktplaatsen op 15 tot 18 K.M. van elkaar. Het verkeersgebied van een marktplaats heeft een straal gelijk aan de helft van den afstand tot de volgende marktplaats, dus ongeveer 8 K.M.

Verder blijkt uit het bovengenoemd verloop der bevolkingsdichtheid, dat het zwaartepunt der bevolking ten platte lande tusschen de 2 en 3 K.M. van den hoofdweg gelegen moet zijn.

Terugkomende op het uur reistijd, dat de landbouwende bevolking besteden kan, moet de gemiddelde reisafstand op landelijke spoor- en tramwegen, in hoofdzaak dus zijlijnen, dan ook gering

zijn en zoolang dit verkeersmiddel van overwegend lokaal belang is, onafhankelijk van de lengte der zijlijn.

Immers het zwaartepunt der bevolking is 2 tot 3 K.M., dus een klein half uur loopen, van de halte gelegen. Er blijft, wachten aldaar inbegrepen, ook een klein half uur reistijd over, waarin een landelijke spoor- of tramweg 15 tot 10 K.M. aflegt. De gemiddelde reisafstand in plattelandsverkeer zoude dan ook niet veel grooter zijn en dit is inderdaad het geval.

Michel kwam tot eene andere conclusie, waarmede Launhardt zich vereenigen kon.

Michel zegt in een artikel, getiteld, „Le trafic probable des Embranchements”, verschenen in de *Revue Générale des Chemins de Fer*”, Maart 1914:

„Cette méthode était basée sur un fait d'observation: c'est que, après quelques années en exploitation d'un chemin de fer, les productions du sol et les besoins de l'existence de la population, donnent lieu à un trafic de voyageurs et de marchandises proportionnel au nombre des habitants de chacune des stations desservies par ce chemin de fer; que la proportion varie dans les divers régions de la France, mais que le coefficient est sensiblement le même dans une même région.

Le chiffre de la population des stations est ainsi comme la caractéristique de la densité de la population de la contrée environnante, hypothèse exacte, si on laisse à côté pour l'évaluation de ce coefficient, les stations à trafic exceptionnel.”

Verder zegt Michel het volgende over den gemiddelden reisafstand.

„Pour connaître le produit en argent de ce trafic, on suppose qu'il a pour objectif la gare de bifurcation, si la ligne d'embranchement n'a plus de 50 à 60 K.M. de longueur. Dans ces conditions, le parcours moyen se déduit de la distance du centre de gravité de la population des divers stations à l'origine de cet embranchement.”

Het merkwaardigste, wat Michel hier zegt, is, dat het verkeer evenredig is met het aantal bewoners van het door de zijlijn bediende gebied, dus, dat bijv. eene driemaal grootere bevolkingsdichtheid, ook een driemaal grooter verkeer ten gevolge heeft en niet, zooals men neiging heeft te verwachten, eene sterkere verkeerstoename. Dit verschijnsel is geheel in overeenstemming met

hetgeen door mij op Java geconstateerd is. Echter is de coëfficiënt van deelname aan het plattelandsverkeer over geheel Java vrijwel dezelfde, althans zonder opvallende verschillen.

Een geheel andere opvatting huldigt Michel over den gemiddelden reisafstand. Deze wordt door hem aangenomen op den afstand van het zwaartepunt der bevolking, welke door de zijlijn bediend wordt, tot het aansluitingsstation, ingeval de lengte der zijlijn niet meer dan 50 tot 60 K.M. bedraagt. De gemiddelde reisafstand moet dan afhankelijk zijn van de lengte der zijlijn.

Over het algemeen mag aangenomen worden, dat bij korte zijlijnen, door het meestal belangrijke aansluitingsstation, dit zwaartepunt op de eerste helft der zijlijn gelegen zal zijn. Bij langere zijlijnen behoeft dit niet het geval te wezen en kan het zwaartepunt zelfs over de helft liggen, zoodat zonder een groote fout te maken aangenomen mag worden, dat, mits men een groot aantal zijlijnen van verschillende lengte beschouwt, het zwaartepunt gemiddeld op de helft van de lengte der zijlijn gelegen zal zijn.

Launhardt is het met Michel eens, dat de gemiddelde reis- (vervoers)afstand op zijlijnen gelijk zal zijn aan den afstand van het zwaartepunt der bevolking tot het aansluitingsstation. Hij zegt daarover in zijne „Theorie des Trassierens” 1e deel blz. 91, „Michel untersucht hiernach den auf Zweigbahnen entstehenden Betriebsüberschuss unter der gewiss erlaubten Annahme, dass der gesamte Verkehr aller Stationen der Zweigbahn bis an die Hauptbahn sich erstreckt”.

In de verdere beschouwingen zal alleen rekening gehouden worden met het reizigersverkeer ten platte lande. Hierbij alleen gaat eene vergelijking met Europa wegens dezelfde wijze van bevolkingsgroepeering en eenzelfde duur van beschikbaren reistijd op. Met het goederenverkeer is dit niet het geval. De bekende theorie van Launhardt over het te verwachten goederenverkeer is gebaseerd op het verschil in vervoersprijs voor en na de opening der spoorlijn.

Waar in West-Europa dit prijsverschil een overwegenden factor vormt, is dit op Java niet het geval. De waarde der producten is op Java verre van constant en de prijschommelingen zijn zoo groot, dat een goedkoopere vervoersprijs slechts een geringen invloed kan hebben. Zelfs bestaat op Java een voorbeeld in flagrante tegenspraak met de theorie van Launhardt.

Nu komt in het „Handbuch der Ingenieurwissenschaften” 1e deel, blz. 16 een staat voor van verschillende zijlijnen der Deutsche spoorwegen, waarin ook haar lengte en gemiddelde vervoers- en reisafstand opgenomen zijn. Daaruit volgen hieronder de lijnen met eene lengte tusschen de 100 en 20 K.M. De gegevens zijn over het jaar 1900—1901.

Naam der lijn	Lengte K.M.	Gemidd. reisafst. K.M.	Gemidd. vervoers- afst. K.M.
1. Dortmund- Gronau- Enschede Eisen- bahn	97	15.5	15.8
2. Braunschweigische Landes	82	12.4	12.5
3. Kiel- Eckernförde- Flensburger	81	26.5	34.4
4. Niederlausitzer	73	11.1	16.3
5. Militair	71	22.	18.4
6. Mecklenburgisch Friedrich Wilhelm	69	17.5	16.5
7. Kremmen- Neu Ruppin- Witt- stockers	66	30.1	29.2
8. Prignitzer	61	19.8	31.5
9. Halberstadt- Blankenburger	61	16.5	25.8
10. Krefelder	61	7.4	4.5
11. Breslau- Warschauer	55	26.6	23.4
12. Lausitzer	51	10.	10.8
13. Greifswald- Grimmener	50	15.8	13.5
14. Altona- Kaltenkirchener	48	41.2	28.
15. Badische Local Eisenbahn Gesellschaft	47	8.6	12.4
16. Königsberger- Cranzer	45	23.9	16.6
17. Kreis Oldenburger	44	15.7	23.7
18. Neustadt- Gogoliner	42	20.2	17.3
19. Eutin- Lübecker	40	18.8	27.4
20. Süddeutsche Eisenbahn Gesell- schaft	33	6.8	8.
21. Teutoburger Wald	33	16.3	16.3
22. Weimar- Berka Blankenhainer	32	12.5	15.7
23. Hildesheim- Kreiner Kreisbahn	32	8.8	10.3
24. Verwohle- Emmethaler	31	16.	15.
25. Neuholdensleber	28	10.5	14.9
26. Bentheimer Kreisbahn	28	16.	20.4
27. Paulinaue- Neu Ruppiner	28	19.5	21.3
28. Oschersleben- Schöninger	27	8.5	9.8
29. Zittau- Reichenberger	26	14.7	21.
30. Neubrandenburg- Friedländer	26	18.6	18.9
31. Mühlhausen- Ebelebener	26	10.3	16.8
Gemiddeld Totaal	48.5	15.9	18.3
Gemiddelde bij lijnen korter dan 60 K.M.	37.2	14.9	17.2
„ „ „ langer „ „ „	72.2	17.9	20.5

Door deze opgave wordt dan ook bevestigd, dat niet alleen de gemiddelde reisafstand niet overeenstemt met de halve lengte der zijlijn, maar dat er zelfs geen verband tusschen dien reisafstand en de lengte der lijn schijnt te bestaan, sterker nog, dat die onafhankelijk van de lengte der zijlijn is en practisch gesproken vrijwel als constant aangenomen mag worden op 16 K.M. Om deze reden gaat de theorie van Michel alleen op bij zijlijnen van ongeveer goed 30 K.M. en is er bij die lengte van zijlijn slechts een schijnbaar verband met den verkeersafstand.

Is met deze voorbeelden aangetoond, dat de aannamen van Michel en Launhardt betreffende den gemiddelden reisafstand op zijlijnen niet met de praktijk overeenstemmen, aan den anderen kant is de gemiddelde reisafstand van 15.9 of rond 16 K.M. grooter dan die, welke voor het plattelandsverkeer berekend werd en slechts tusschen de 10 en 15 K.M. bedroeg.

De reden hiervan is, dat in den gemiddelden reisafstand van 16 K.M. het geheele verkeer op de zijlijn begrepen is en niet uitsluitend het plattelandsverkeer.

Buiten dit plattelandsverkeer, dat verder korthedshalve locaal-, buurt- of passerverkeer genoemd zal worden, ontstaat bij verder schrijdende ontwikkeling van het landbouwgebied ook nog een handelsverkeer, waaraan niet de landbouwer, doch de kleinhandelaar deelneemt. Dit verkeer strekt zich tot een groote plaats uit, waar de kleinhandel den groothandel, of voor Java duidelijker uitgedrukt, den tusschenhandel ontmoet, zooals bijv. op plaatsen als: Buitenzorg, Soekaboemi, Tjiandjoer, Garoet, Tasikmalaja, enz. Voor dit verkeer gaat de aanname van Michel, dat gemiddelde reisafstand gelijk is aan den afstand van het zwaartepunt der bevolking tot aan het aansluitingsstation zeer zeker op.

Het is dus kleinhandelsverkeer, dat den gemiddelden reisafstand op zijlijnen vergroot.

Eene afscheiding tusschen deze reizen in het belang van den kleinhandel en die door de zuiver landbouwende bevolking gedaan is uit statistieken niet op te maken.

Wanneer echter het aansluitingsstation niet door eene belangrijke plaats gevormd wordt, zooals Tjibatoe, Klakah en Djatibarang, lijkt mij eene splitsing, waarbij reizen, welke zich verder dan het aansluitingsstation uitstrekken, in het belang van den handel

en die, welke uitsluitend op de zijlijn zelve plaats hebben, als landelijke reizen beschouwd worden, wel aannemelijk.

Bij korte zijlijnen, waar het aansluitingsstation wel door een belangrijke plaats gevormd wordt, zooals bijv. Tasikmalaja—Singaparna, is in het verkeer op de zijlijn ook een groot deel van het kleinhandelsverkeer inbegrepen. Bij langere zijlijnen, zooals van Madioen naar het Zuiden, ontwikkelen zich belangrijker plaatsen. Zoo nemen daar bijv. Ponorogo en eenige andere vestigingen voor den kleinhandel een zoo belangrijke plaats in, dat deze een deel van den trek naar Madioen opheffen, waardoor de gemiddelde reisafstand niet stijgen kan.

Een belangrijk aansluitingsstation van een landelijke zijlijn moet echter het verkeer van die zijlijn met de hoofdlijn ten zeerste beperken.

III

Aangezien de grootste bevolkingshoeveelheid langs den op natuurlijke wijze ontstanen verkeersweg gevestigd is, is het noodzakelijk, bovenal door den korten gemiddelden reisafstand, dat een landelijke spoorweg dien weg zoo dicht mogelijk volgt. De beste resultaten zijn te verwachten, wanneer door de jaren heen een ontwikkelingsgang van voetpad tot spoorweg gevolgd kan worden.

Het zijn niet alleen de landelijke spoorwegen, welke het lokaal- of passerverkeer bedienen, ook de andere lijnen nemen daaraan deel, al moet dikwijls het lokaal belang voor andere eischen wijken.

Zoo loopt het economisch tracé voor het lijngedeelte Batavia—Serang over Tangerang—Balaradja en Parigi, terwijl dit tracé om militaire redenen ver van de kust gedrukt is en nu voor een deel de meest dorre en onvruchtbare streek doorsnijdt. Zoo zijn ook de locale belangen tusschen Tjikampek en Cheribon opgeofferd aan het doel een kortere snelverbinding te krijgen en is om technische redenen de verbinding Djocja—Semarang over Kebon Djati gekozen in plaats van over Bojolali—Tengaran—Salatiga.

De snelheid, waarmede de bevolking zich aan het nieuwe verkeersmiddel aanpast, hangt niet zoo zeer af van de jaren, welke de lijn in exploitatie is, als wel van den economischen toestand, waarin die streek verkeerde, of beter gezegd, in welke mate dat

gebied deelde in den handel met het overig deel van Java. Zoo zal het verkeer op een lijn van Bandoeng of Garoet door de ten Zuiden van die plaatsen gelegen economisch hoog ontwikkelde vlakke zich verrassend snel tot dezelfde intensiteit ontwikkelen als op de reeds veel oudere lijnen van Java gevonden wordt.

Hierop doelt Michel waarschijnlijk ook, als hij de normaal te maken inkomsten van een lijn reeds „après quelques années d'exploitation” verwacht.

Bovengenoemde streken deelden reeds geheel in de algemeene opleving van Java. Tal van handelaars kwamen er, de afstand tot de bestaande hoofdlijn is niet te groot, transportmiddelen waren in overvloed aanwezig, terreinen voor uitbreiding waren haast niet meer beschikbaar, abnormale prijschommelingen, het grootste bezwaar voor de ontwikkeling van een gezonden handel, kwamen niet voor. Die streken waren dus al economisch hoog ontwikkeld en een nieuwe lijn vormt daar in hoofdzaak eene verbetering in de verkeerswijze en eene besparing van transportkosten.

Een geheel ander verloop zal een lijn in een economisch nog weinig ontwikkeld gebied doormaken, zooals bijv. de verbinding Bandjar—Parigi of lijnen in Zuid Bantam of op de Buitenbezittingen.

Daar moet de lijn dienen om bevolking te trekken, nieuwe ontginningen mogelijk te maken, den handel te ontwikkelen, en vooral om behoeften te scheppen en pas als de bevolking in staat is niet alleen een surplus te produceeren, maar ook om veel te kunnen verbruiken, dan pas zullen zulke lijnen in evenredigheid op eenzelfde verkeer als oudere lijnen kunnen bogen. Doch dit ontwikkelingsproces gaat in tropische landen over het algemeen zeer langzaam. Waarschijnlijk is hiervan de oorzaak, dat het zoo lang duurt, eer voldoende bevolking aanwezig is om een belangrijk lokaal verkeer in het leven te roepen.

Wegens de belangrijke kapitaalsbedragen, welke de aanleg van een spoorweg vordert, is het van het hoogste belang de te verwachten inkomsten zoo nauwkeurig mogelijk te kunnen bepalen.

Michel nam voor zijne berekening van den omvang van het verkeer op zijlijnen de stations (haltes) als economische zwaartepunten der bevolking aan. Het is mij echter onmogelijk gebleken om het invloedsgebied van iedere halte praktisch te bepalen; daar-

om werd de spoorweg als economische zwaartelijn aangenomen, hetwelk tot eenzelfde resultaat moet leiden.

Neemt men nu op een lijn met overwegend lokaal verkeer stukken, welke gelijksoortig gebied doorsnijden en deelt men het aantal inwoners, dat bijv. op drie of vijf K.M. aan iedere zijde van de lijn woont, op het aantal aangekomen en vertrokken reizigers van dat lijngedeelte, dan vindt men een zeker getal. Doet men dit ook met geheel andere lijngedeelten, dan komt men tot vrijwel een zelfde uitkomst.

Hieronder volgen eenige voorbeelden:

	3 K.M.	5 K.M.
Laboean—Rangkasbetoeng	12.3	9.2
Madioen—Ponorogo	12.8	
Djatibarang—Indramajoe	13.3	9.2
Tjisaat—Gandasoli	13.2	9.7
Tjibadak—Seladjamboe	13.2	9.2
Padalarang—Tjiendog	13.1	10.3
Tasikmalaja—Singaparna	13.	7.8
Gemiddeld	13.	9.2

Bij een aansluitingsstation zijn alleen de aangekomen en vertrokken reizigers in verkeer met de zijlijn medegerekend; de gegevens betreffen het jaar 1914.

Wanneer zich bij lijngedeelten afwijkende getallen voordoen, zijn deze direct te verklaren. Zoo is bijv. gevonden voor:

	3 K.M.	5 K.M.
Tjitjoeroeg—Tagogapoe	18.8	14.3
Tjibatoe—Garoet	9.	6.3

De hooge waarde voor eerstgenoemd lijngedeelte is te verklaren uit het groot aantal ondernemingen, welke het grootste deel van hun werkvolk uit het Buitenzorgsche betrekken, tevens dwingt de terreinsgesteldheid vooral ten Noorden der spoorlijn het verkeer zich evenwijdig en langs de spoorlijn te richten, waardoor een dichter reizigersverkeer moet ontstaan. In de meer normale terrei-

nen van dit lijngedeelte, zooals de vlakten van Soekaboemi en Tjiandjoer, wordt een niet van het gemiddelde afwijkende waarde gevonden.

De geringe waarde voor het lijngedeelte Tjibatoe—Garoet vindt zijn oorzaak hierin, dat de lijn niet het economisch tracé volgt en door de aan beide zijden oprijzende bergruggen de breedte van het invloedsgebied zeer beperkt wordt.

Waar Garoet het aangewezen centrum is en de spoorweg op een tweetal K.M. van den hoofdweg, waaraan de meest volkrijke des-sa's gelegen zijn, loopt, dus ook niet het economisch tracé volgt, zal in verband met de korte lengte der lijn door de bevolking in mindere mate aan het verkeer deelgenomen worden, dan wanneer deze lijn den hoofdweg volgde. Als andere factor werkt de Tjimanoeek mede, welke het van uit het Westen komend verkeer ten zeerste belemmert.

Volgens de gevonden gemiddelde waarde is het aantal aangekomen en vertrokken reizigers op lijngedeelten, welke een normaal gebied doorsnijden, gelijk aan 13 maal het aantal bewoners binnen drie K.M. van de lijn en 9.2 maal het aantal wonenden binnen 5 K.M.

Dit komt overeen en was te verwachten met het gevonden verloop der dichtheid der bevolking op verschillende afstanden van een economischen hoofdverkeersweg, welke dichtheid zich op de afstanden van 3 en 5 K.M. verhield als 100 tot 75. De verhouding van 13 tot 9.2 is als 100 tot 71.

Hieruit valt te besluiten, dat het aantal reizen gelijk is aan 6.5 maal het aantal mensen, wonende binnen drie K.M. van een lijn.

Nu zal bij zijlijnen het aantal gedane reizen niet gelijk zijn aan de helft van het aantal aangekomen en vertrokken reizigers, aangezien een deel dier reizigers op de hoofdlijn aankomt en vertrekt. Dat dit een belangrijk verschil kan geven, blijkt hieruit, dat op de ondervolgende lijnen het aantal reizen in procenten van het aantal aangekomen en vertrokken reizigers bedroeg:

Madioen—Ponorogo	50.5 %
Tjibatoe—Garoet	67. %
Tasikmalaja—Singaparna	50.6 %
Laboean—Rangkasbetoeng	60. %

Klakah—Pasirian	62.7 %
Djatibarang—Indramajoe	56.4 %

Hoe kleiner percentage, hoe meer het lokaal- of passarverkeer overheerschen moet.

Is uit deze cijfers reeds eenigszins eene conclusie te trekken over het karakter van de zijlijn, nog veel sterker komt dit naar voren, als men het aantal reizigers per K.M. lengte der lijn in zuiver lokaal verkeer en verkeer met de hoofdlijn naast elkaar stelt. Men vindt dan:

	zuiver locaal ver- keer	verkeer met de hoofdlijn	% van het locale ver- keer
Tjibatoe—Garoet	17480	10148	57.7
Klakah—Pasirian	11452	502	44.5
Djatibarang—Indramajoe	19330	4859	25.—
Tasikmalaja—Singaparna	17598	452	2.6
Madioen—Ponorogo	20777	373	1.8

Behalve het aantal reizigers is ook de gemiddelde reisafstand een kenmerkende factor voor het karakter van een zijlijn, zoo heeft men:

	Gemiddelde reisafstand		Totaal gem. reis- afstand
	in zuiver locaal ver- keer	in verkeer met de hoofdlijn	
Tjibatoe—Garoet	10.6	76.2	35.1
Klakah—Pasirian	12.6	74.2	31.5
Djatibarang—Indramajoe	9.7	55.9	19.1
Tasikmalaja—Singaparna	10.7	79.1	12.1
Madioen—Ponorogo	10.	108.5	11.8

Het overwegend landelijk karakter der beide laatste zijlijnen volgt uit de twee bovenstaande kolommen onmiddellijk. Op de twee eerstgenoemde zijlijnen heeft zich al een zeer belangrijk handelsverkeer ontwikkeld, getuige de groote gemiddelde reisaf-

stand en het groot aantal reizigers in niet lokaal verkeer. Tusschen beide types staat de zijlijn Djatibarang—Indramajoe in. Verder blijkt, dat de gemiddelde reisafstand voor het locale verkeer, zooals te verwachten was, een vrij constante waarde heeft en op rond 11 K.M. mag gesteld worden. Theoretisch was vroeger aangetoond, dat deze tusschen de 10 en 15 K.M. zou moeten bedragen. De gemiddelde reisafstand in het totale verkeer loopt zeer uiteen en zeer zeker mag men den gemiddelden reisafstand op eene nieuwe lijn niet gelijk stellen aan dien van geheel Java. Iedere zijlijn heeft zijne kenmerkende eigenschappen.

Reeds is gezegd, dat de gemiddelde reisafstand voor het zogenaaemde handelsverkeer gelijk zal zijn aan den afstand van het zwaartepunt der bevolking tot het aansluitingsstation. Voor de zijlijnen Garoet—Tjibatoe en Klakah—Pasirian zal deze afstand grooter moeten zijn, dan de gemiddelde reisafstand in het zuivere buurtverkeer. Het handelsverkeer op de eerste lijn vermeerderd de reizigersdichtheid in lokaal verkeer dus met meer dan 58%, op de tweede lijn met meer dan 45%. Voor de zijlijn naar Indramajoe zal dit waarschijnlijk een 30% bedragen, voor de twee laatstgenoemde zijlijnen echter niet meer dan een 5 en 3%.

Voor de lijn Laboean—Rangkasbetoeng werd voor den gemiddelden reisafstand op de lijn zelve 15.9 K.M. gevonden en voor den totalen gemiddelden reisafstand 29.7 K.M. Bij deze 56 K.M. lange lijn is door de handelstoestanden een zeer belangrijk verkeer op Rangkasbetoeng gericht. Schakelt men dit verkeer, hetwelk geen eigenlijk passarverkeer is, over reisafstanden grooter dan 25 K.M. uit, dan daalt de gemiddelde reisafstand in eens al tot 13.5 K.M., zoodat ook hier eene gemiddelde reisafstand in zuiver passarverkeer van rond 11 K.M. niet ver van de waarheid zal zijn.

Zooals gezegd heeft iedere lijn hare eigenaardigheden, welke met nasporing ter plaatse wel te vinden zijn, zoodat, mede door vergelijking met reeds bestaande lijnen, die invloed van het handelsverkeer op eene nieuwe zijlijn wel te bepalen is. Uit de gebruikte voorbeelden blijkt, dat de invloed van dit handelsverkeer op de zijlijn zelve tusschen de 60 en 3 procent van het zuivere buurtverkeer kan bedragen.

Nu is echter de omvang van dit buurtverkeer vrij nauwkeurig te

bepalen. Beschouwt men dit verkeer op geheel gelijke wijze als bij het totale verkeer gedaan is, namelijk door de bevolking, welke binnen drie Kilometer van de lijn woont, te deelen op het aantal aangekomen en vertrokken reizigers in het zuiver lokaal verkeer, dan krijgt men eene gemiddelde waarde van rond 12.

Het aantal reizigerskilometers, in lokaal verkeer afgelegd, bedraagt dan over eene zijlijn de bevolkingshoeveelheid wonende binnen 3 K.M. van de lijn maal $12/2$ (het gedane aantal reizen) maal 11 (de gemiddelde reisafstand). Voor het totale verkeer moet deze hoeveelheid vermeerderd worden met een percentage afhankelijk van het karakter van de lijn, welk percentage tusschen de 60 en 3% kan bedragen. Hoe meer het landelijk karakter overweegt, hoe minder handelsverkeer plaats vindt, hoe kleiner het percentage zal zijn, vooral als een belangrijke plaats het aansluitingsstation vormt.

Zooals gezegd, is door plaatselijke studie de invloed van het handelsverkeer wel te bepalen; zoo zal het verkeer van bijv. eene verbinding van Bandoeng naar Soemedang in hoofdtrekken geheel het zelfde karakter hebben, als het verkeer tusschen Bandoeng en Garoet en geheel anders wezen dan op een zijlijn door de sawahvlaktes van het Krawangsche.

Tusschen het kenmerkend kleinverkeer van den landbouwer en de wijze, waarop hij zich in nederzettingen gegroepeerd heeft, bestaat echter wel een vast verband en waar dit passarverkeer in streken met een overwegend, nog primitief, landelijk karakter een zeer groot percentage van het totale verkeer uitmaakt, moet de vaststelling van dit verband en de oorzaken van het ontstaan ervan zeer zeker practisch nut hebben.

lets over verleden en toekomst van het Toezicht op het Stoomwezen in Nederlandsch-Indië

door

IR. P. V. PRITZELWITZ VAN DER HORST.

Voor den dienst van het Stoomwezen hier te lande zijn ingrijpende veranderingen op til. Ruim een halve eeuw geleden opgezet als technische dienst, zag het in den loop der jaren zijn werkkring uitgebreid in breedte en diepte. Een nieuwe richting brak zich baan in de organisatie der departementen; deze brengt mede, dat het Stoomwezen overgaat van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken naar het Kantoor van Arbeid bij het Departement van Justitie, waar het tevens een gewijzigde benaming, die van „Veiligheidstoezicht” zal krijgen. Hiermede houdt het Stoomwezen, tot nu toe een vrij zelfstandige diensttak, op te bestaan. Het leek mij niet onaardig bij dit keerpunt den blik eens te richten naar het verleden, de ontwikkeling van den dienst in zijn tegenwoordigen vorm te schetsen, en daaraan enkele beschouwingen te verbinden over de toekomst, waarheen de verdere ontwikkeling gaat.

Men hoort wel eens de opmerking maken, dat men hier in Indië zoo zelden iets van het Stoomwezen verneemt, en dat is dan gewoonlijk niet in prijzenden zin bedoeld. Is in die opmerking zeker veel waars gelegen, men moet in dat weinig voor het voetlicht treden toch eerder een gunstig, dan een bedenkelijk teeken zien. Rumor in casa ontstaat eerst, wanneer conflicten zich voordoen, of de werkgevers, op wier inrichtingen toezicht wordt gehouden uit een oogpunt van veiligheid voor den arbeider, ten aanzien van dit laatste punt aan ernstige nalatigheid schuldig worden bevon-

den. Functionneert de dienst goed en geven zijn inspecties zelden reden tot klachten, dan verneemt men er weinig van.

Onlangs werd echter de stilte een oogenblik verbroken door Mr. Dr. J. B. Peyrot, die in zijne lezing over sociale maatregelen op 12 Januari j.l. voor de Vereeniging tot bestudeering van Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken gehouden, in gunstigen zin van den arbeid van het Stoomwezen hier te lande sprak en de ingenieurs van dien dienst met name aanduidde als degenen, die zoowel in Holland als hier de grondslagen hebben gelegd voor de gezondheid en veiligheid in fabrieken en werkplaatsen. In Nederland heeft de bekende ingenieur van het Stoomwezen Struve een belangrijk aandeel genomen in de tot stand brenging (sinds 1889) eener behoorlijke arbeidsinspectie, die daar uiteraard meer omvattend is, dan wat hier onder dien term verstaan wordt, in welke taak hij bijgestaan werd door een civiel-ingenieur en een chemist. Mr. Peyrot was overigens niet best te spreken over de hier te lande terzake getroffen voorzieningen en bestaande instellingen en zij, die zich de illusie mochten gemaakt hebben, dat er reeds aardig wat in dit opzicht is tot stand gebracht, moesten van dezen bevoegden beoordeelaar vernemen, dat niet meer dan een kiem van het goede aanwezig is.

Bij de beoordeeling van hetgeen hier bereikt is, moet men — althans wat het personeel van het Stoomwezen betreft — in het oog houden, dat het fabriekstoezicht in de zes ressorten, waarin Nederlandsch-Indië voor dit doel verdeeld is, opgedragen werd aan dezelfde ambtenaren, die in de eerste plaats de geregelde inspectie der stoomketels hebben te bezorgen, waarvoor talrijke en veelal tijdroovende dienstreizen noodig zijn. Neemt men daarbij in aanmerking, dat het toezicht op de beveiliging in fabrieken en werkplaatsen zich thans uitstrekt over ongeveer 3000 inrichtingen in den zin van artikel 1 van het Veiligheidsreglement (Staatsblad 1910 No. 406), dan is 't niet te verwonderen, dat in de laatste jaren, toen de personeelsaanvulling van den dienst bovendien te wenschen overliet, ook aan het fysiek van den „ketelinspecteur” in Indië zware eischen gesteld moesten worden. Zelfs al laat men de vermoeienissen als gevolg van de langere dienstreizen met minder goede accomodatie dan in Europa buiten rekening, dan is op de eigenlijke werkzaamheden in de tropen nog dubbel toepasselijk,

wat dienaangaande meer in 't algemeen wordt opgemerkt in het „Zeitschrift der Dampfkesseluntersuchungs- und Versicherungs-Gesellschaft" in de Novemberaflevering van het jaar 1922.

„Die Arbeit des Kesselrevisors ist schwer und anstrengend; sie erfordert eine gute Körperconstitution und Gesundheit, um den Einflüssen der Temperaturwechsel, des Staubes und Schmutzes und der beschwerlichen Reisen zu widerstehen, einen unzerstörbaren Arbeitswillen, der vor Schwierigkeiten nicht zurückschreckt oder erlähmt, sowie eine dem Revisions- und Aufsichtsdienst angemessene Charakterfestigkeit, um verhängliche Zumutungen abzuweisen und die Objectivität strenge zu bewahren".

Het viel uiteraard niet gemakkelijk om steeds personen te vinden, die aan zulke uiteenlopende eischen kunnen voldoen, zoodat ondanks het steeds dreigend personeeltekort zelfs de laatste jaren nog eenige juist voldoende opgeleide „krachten" uit den dienst verwijderd moesten worden.

Aan den ingenieur van het Stoomwezen, die straks als inspecteur van het Veiligheidstoezicht een nieuwe toekomst tegemoet treedt, zal bovendien de beschikking over socialen zin als desideratum gesteld mogen worden, zoodat ook voortaan omzichtigheid in de personeelskeuze geboden blijft. Dit klemmt te meer, aangezien, zooals straks nader zal worden uiteengezet, in Nederland een poging tot combinatie van stoom- en arbeidstoezicht destijds schipbreuk heeft geleden.

In de eerste plaats willen wij thans met een enkel woord schetsen, hoe het toezicht op het Stoomwezen zich in den loop der jaren ontwikkeld heeft. Het werd, zooals gezegd, omstreeks het midden der vorige eeuw in 't leven geroepen en de eerste hoofd-ingenieur (in de instructie als „deskundige" betiteld) zag zich o.m. geplaagd voor de vraag, of door toepassing van stoomkracht de veiligheid niet bedreigd werd. De primitieve formatie werd eerst een 15-tal jaren later geregeld en vastgesteld op één hoofd-ingenieur en twee ingenieurs. Als merkwaardigheid zij nog vermeld, dat de vergunningsakten tot gebruik van „stoomwerktuigen" aanvankelijk in naam des Konings door den Gouverneur-Generaal werden uitgereikt, en de soort van het materiaal van grooten invloed was op den beproevingsdruk, een thans reeds lang ver-

laten standpunt. Trouwens het gebruik van gietijzer, dat mede tot deze bepaling had geleid en destijds slechts voor scheepsketels verboden was, is in navolging van de Nederlandsche Wet van 1869 ook hier reeds een vijftigtal jaren uit den ketelbouw verbannen. Voor scheepsketels werd ook elders van meet af met meer strengheid te werk gegaan en de instructie van den eersten „deskundige” in Holland bevatte o.m. het voorschrift, dat hij zich bij het onderzoek van stoommachines aan boord van vaartuigen had te doen vergezellen van een door den Minister der Nationale Nijverheid en de Koloniën, of door den Gouverneur der Provincie benoemd persoon, „omdat zulk een onderzoek van buitengewoon belang is”.

Ofschoon zulke rigoureuze maatregelen zouden doen vermoeden, dat men met zeer hoge stoomspanningen te maken had, was 't tegendeel het geval: de ketels van „middelbaren druk” uit die dagen (n.l. van 0,5 tot 3,5 atmosferen) zouden thans hoogstens voor verdampings- of distilleerdoeleinden gebezigd kunnen worden, maar stellig niet meer voor krachtlevering in aanmerking komen, terwijl in Europa reeds met goed gevolg drukkingen van 50 en meer atmosferen in stoomketels toegepast worden. Intusschen is ook hier nog voor scheepsketels de uiterste termijn, welke tusschen twee inspecties verlopen mag, op de helft van den voor landketels gebruikelijken gesteld.

In 1888 leidde een fusie van het Stoomtoezicht met den dienst der Staatsspoorwegen op Java ertoe, dat één hoofdinspecteur, die in tegenstelling met den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken werktuigkundig ingenieur is, met de leiding der beide diensten werd belast, terwijl tenslotte bij Staatsblad No. 42 van 1892 de reeds meermalen herziene bepalingen vervangen werden door het „Reglement op het gebruik van stoomketels in Nederlandsch-Indië”. Latere voorschriften (van 1903) deden tal van moeilijkheden rijzen, zoowel met de leveranciers als met de ketelgebruikers, welke in hoofdzaak hierop neerkwamen, dat van elders aangevoerde stoomketels bij aankomst niet steeds tenvolle aan de hier gestelde eischen bleken te voldoen. Aangezien n.l. bij het in bedrijf stellen van een ketel bijna altijd haast is en onderling overleg tusschen de ingenieurs hier nagenoeg uitgesloten is — althans veel minder spoedig kan geschieden dan bijv. in 't moederland — had men zich genoodzaakt gezien in Nederlandsch-Indië meer gepreciseerde

grondslagen vast te stellen voor een eenvormige beoordeeling der constructie enz. en dit leidt tot een minder soepelen gang van zaken.

Voorts werd van particuliere zijde ten sterkste aangedrongen op het oprichten van een vast corps van ingenieurs. Tot nu toe waren de inspecteurs van het Stoomwezen afwisselend bij dien dienst en bij de S. S. werkzaam; zij hadden daardoor geen gelegenheid om zich de noodige ervaring en het inzicht eigen te maken, dat voor hun speciale taak onmisbaar is.

Aan één en ander werd in 1909 tegemoetkomen door een algeheele reorganisatie, waarbij wederom een afzonderlijke Dienst van het Stoomwezen in het leven werd geroepen en de grondslagen voor de constructieve beoordeeling werden herzien door een commissie van drie leden, bestaande uit een hoogleeraar van de toenmalige Polytechn. School te Delft, den hoofdingenieur van het Stoomwezen in Nederland en een oud-ingenieur van dien dienst in Nederlandsch-Indië. Tegelijkertijd werd een z.g. gecommitteerde in patria aangewezen, die de uit het buitenland ingezonden ketel-ontwerpen in eerste instantie beoordeelt overeenkomstig de hem uit Indië verstrekte aanwijzingen. Sindsdien zijn geen ernstige klachten meer voorgebracht en hoorde men dus van den dienst wederom weinig.

De wenschelijkheid, om evenals in Nederland na deugdelijke voorbereiding door de z.g. stoomvaten-commissie ¹⁾ was geschied, ook hier stoomtoestellen, andere dan ketels, onder de bepalingen te trekken, deed in Februari van het vorig jaar (Staatsblad 1924 No. 42) een nieuw stoomreglement tot stand komen, dat reeds in Mei d.a.v. in werking trad.

Even daarna werd ook een nieuwe organisatie van den Dienst afgekondigd (bij Staatsblad 1924 No. 370).

Intusschen was gaandeweg — men kan zeggen omstreeks 1905 — een nieuw denkbeeld gerezen. In dat jaar stelde de Regeering aan de dienstleiding de vraag, „of hier te lande niet evenals in Nederland voorzieningen dienden te worden getroffen ter voorkoming van ongelukken in fabrieken”. De verdere behandeling dezer vraag voerde er toe, dat de taak van het Stoomwezen met het toezicht op

1) Hierin hadden behalve 3 ingenieurs ook 3 hoogleeraren en een secretaris zitting.

de naleving dezer voorzieningen uitgebreid werd. Daarbij konden de eischen, waaraan in 't moederland fabrieken en werkplaatsen uit een veiligheidsoogpunt hebben te voldoen, vrijwel op den voet nagevolgd worden. Toch zijn er ook verschillen. Dergelijke inrichtingen worden hier in verband met de betrekkelijke geringe waarde van den grond en de vulcanische gesteldheid van den bodem geheel anders gebouwd dan in Europa; fabrieken van twee of meer verdiepingen zijn hier onbekend. Met 't oog op het tropische klimaat zijn het meestal groote overkapte ruimten met breede, den geheelen werktijd openstaande poorten, zoodat speciale voorschriften tegen brandgevaar ¹⁾ en bepalingen voor goede ventilatie vanzelf konden vervallen. Verder verschillen de gewoonten, de leefwijze en de kleeding van den Inlandschen werkman zoo hemelsbreed van die van zijn blanken collega, dat bijzondere voorschriften betreffende de inrichting van badkamers, verkleedingslocalen, privaten enz. achterwege konden blijven, terwijl andere in het leven moesten worden geroepen (Verslag betreffende den Dienst van het Stoomwezen in Nederlandsch-Indië tot ultimo 1914 blz. 12).

Aanvankelijk was het toezicht op de naleving van het Veiligheidsreglement opgedragen aan de Hoofden van Gewestelijk en Plaatselijk Bestuur, alsmede aan de ingenieurs van het Stoomwezen; de algemeene toepassing ook in de Buitenbezittingen dateert ongeveer van 1910, in welk jaar tevens het nieuwe Veiligheidsreglement (Staatsblad No. 406) werd afgekondigd. Het evengenoemd toezicht was intusschen overgegaan op den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken, die tevens de bevoegdheid kreeg om bijzondere bepalingen vast te stellen ter nadere omschrijving van de meestal in zeer algemeenen zin gestelde bepalingen en voorschriften, terwijl de beheerders der fabrieken, ingeval zij in hooger beroep wenschten te gaan, ook op genoemden departementschef waren aangewezen.

Het spreekt vanzelf, dat aan het nieuwe reglement, gelijk aan iedere wetgeving, gebreken kleefden. Van de eerste toepassing kan

1) De kans op brandgevaar door kortsluiting in electrische leidingen, welke hier langs onbekleede muren en meestal zichtbaar zijn aangebracht, is gering. Intusschen is de meening des heeren Mr. P. als zou hier geenerlei toezicht op electrische inrichtingen bestaan niet geheel juist, want omstreeks medio 1924 werd een electrotechnisch ingenieur, met dit speciale toezicht belast, aan het Stoomwezen toegevoegd.

echter getuigd worden, dat het evenzeer als in Nederland den inspecteurs door hun technische opleiding gelukte om de wettelijke regelingen, waarvan de toepassing op practische moeilijkheden stuitte, gewijzigd te krijgen.

Voor wij den verderen gang van zaken behandelen, welke — zooals reeds in het begin opgemerkt — zal leiden tot een samenvoeging van stoom- en arbeidstoezicht, dienen wij een oogenblik stil te staan bij de wijze, waarop men in Nederland deze materie geregeld heeft. Dat hierbij een geheel andere zienswijze op den voorgrond trad, kan blijken uit artikel 9 van de Veiligheidswet van 20 Juli 1895 Staatsblad 137, waarbij het volgende werd bepaald:

„Deze inspecteurs (n.l. van het Veiligheidstoezicht) worden niet tevens belast met het toezicht op het gebruik van stoomtoestellen”.

Aanvankelijk was de Minister een voorstander van de samenvoeging. Bij eene bespreking echter, welke in Mei 1895 door de Commissie van rapporteurs uit de 2de Kamer met den Minister werd gehouden inzake wijziging der Arbeidswet, was die commissie eenstemmig van oordeel, dat de combinatie van stoom- en arbeidstoezicht *niet* gewenscht mocht heeten; zulks zoude het uitstekend werkend toezicht op het stoomwezen in gevaar brengen, en ten andere de uitvoering van Arbeids- en Veiligheidswet in handen brengen van ingenieurs, die wellicht nooit in aanmerking zouden zijn gekomen voor Inspecteur van den Arbeid, wanneer men dit van tevoren had geweten. ¹⁾

De Minister bleef bij zijn voornemen tot samenvoeging, o.a. op grond, dat men bij een grooter corps van ambtenaren meer en beter gelegenheid verkrijgt tot bezetting der hoogste rangen; het argument van besparing, zoowel van tijd als van kosten, werd ook nog aangehaald. Bij de behandeling der Veiligheidswet door de Volksvertegenwoordiging bleken meerdere leden tegen samenvoeging bezwaar te hebben. Het slot was, dat een amendement werd aangenomen, waarbij het zooeven aangehaalde artikel in de wet werd ingelascht, zoodat uitdrukkelijk door de Veiligheidswet het gescheiden houden van beide diensten gewaarborgd bleef.

1) Verg. Bijdrage tot de geschiedenis van het Toezicht op het Stoomwezen in Nederland door W.A.M. Piepers, Oud-hoofdingenieur van het Stoomwezen, blz. 72.

Na verschillende kinderziekten te hebben doorgemaakt, is het toezicht op de naleving der Arbeids- en der Veiligheidswet in Nederland thans opgedragen aan daartoe speciaal aangestelde ambtenaren, die samen de Arbeidsinspectie vormen, en aan wier hoofd de Directeur-generaal van den Arbeid geplaatst is.

Keeren wij nu tot Nederlandsch-Indië terug. Zooals wij reeds zagen, werd hier het veiligheidstoezicht wel aan de inspecteurs van het Stoomwezen opgedragen. Deden zich hier dan niet dezelfde bezwaren gelden, welke daarvan in Nederland werden gevreesd? Ongetwijfeld waren sommige daarvan ook voor Indië te verwachten en zelfs enkele in sterkere mate. Reeds werd genoemd de vermoeienis door de lange dienstreizen, waarin echter gaandeweg verbetering is gekomen doordien de meeste ondernemingen in het binnenland, (vroeger uitsluitend te paard bereikbaar), thans ook per auto bezocht kunnen worden.

Wat de suikerfabrieken op Java betreft, doet zich in dit opzicht de specifiek Indische moeilijkheid gevoelen, dat tijdens de stoomketel-inspectie nagenoeg alle werktuigen gedemonteerd zijn voor den jaarlijkschen schoonmaak. De semi-permanente opzet maakt bovendien een verbouwing of uitbreiding gemakkelijker en beide worden in de hand gewerkt door de veelvuldige wijzigingen en verbeteringen in het procédé; een arzonderlijk bezoek voor het nagaan der beveiligingen is dan ook meestal onvermijdelijk, al laten de instructies een tusschenpoos van twee jaren voor die contrôle toe.

In de derde plaats — en dit is gelukkig een tijdelijke toestand — moeten als gevolg van de terugwerkende kracht der bepalingen voor stoomtoestellen (andere dan ketels) deze thans over geheel Indië opgespoord worden, terwijl ook de beoordeeling uit een constructief oogpunt veel tijd in beslag neemt. Aangezien het aantal dier stoomvaten op ongeveer 3500 is te schatten, heeft de aan deze uitbreiding van het toezicht verbonden extra-arbeid den Dienst dermate met werk overstelpt, dat het slechts met veel inspanning en overwerk gelukt, stagnatie in den geregelden gang van zaken te voorkomen. Als voornaamste en nochtans onuitgesproken argument voor de combinatie met 't veiligheidstoezicht gold, dat er hier reeds een dienst bestond, die voor het vervullen van de daaraan verbon-

den werkzaamheden reeds over eenige ervaring beschikte en aanraking had met dezelfde werkgevers.

Op welke wijze deze dubbele taak reeds vele jaren verricht werd door het Stoomwezen, hoe „weinig omvangrijk en ontwikkeld” deze dienst door de Bestuursverkavelingscommissie (de adjectiva zijn ontleend aan haar verslag blz. 23 alinea 2) overigens ook genoemd moge worden, spreekt o.m. uit de volgende cijfers. In het jaar 1910 bedroeg het aantal ongevallen in 1377 fabrieken en werkplaatsen nog 374, terwijl dat cijfer in 1914 was gedaald tot 183 op 1691 fabrieken en werkplaatsen en diezelfde cijfers voor 1923 bedragen 82 per 2853 inrichtingen, vallende onder het Veiligheidsreglement. In diezelfde tijdsperiode steeg het aantal stoomketels door de toenemende industrialisatie van 3379 in 1910 tot 5896 in 1923.

Die samenvoeging van stoom- en veiligheidstoezicht heeft ertoe geleid, dat de maatschappelijke taak belangrijker is geworden dan in het begin, toen Stoomwezen nog geheel als technische dienst was opgezet en functioneerde. Nu de Regeering behoefte gevoelde om alle bemoeienis op dit gebied van sociale zorg in één orgaan, het Kantoor van Arbeid, te centraliseeren, was er iets voor te zeggen, den Dienst van het Stoomwezen, welks sociale taak, gelijk zooeven uiteengezet, meer op den voorgrond was gekomen, daarin op te nemen. Over deze opname zegt het verslag der Verkavelingscommissie, dat „zij voor de hand ligt, in zoover de beveiliging tegen” „de gevaren, welke stoomketels kunnen opleveren ten bate komt” „van hen, die werkzaam zijn in fabrieken, waar deze ketels zijn” „opgesteld en de beveiliging van den arbeider tegen het bedrijf” „in algemeenen zin tot de taak van het Kantoor van Arbeid valt te” „rekenen”.

Een bezwaar is 't, dat thans het karakter van het Stoomwezen nog in hoofdzaak technisch is; dit komt bijv. tot uiting in het door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken aangevoerde argument, dat de dienst voor dezen Departementschef menigmaal fungeerde als adviseur in werktuigkundige aangelegenheden, zoodat hij prijs stelde op het behoud ervan voor zijn departement. In dit verband moge er nog op worden gewezen, dat mede op technisch gebied belangrijk werk is afgeleverd door het Laborato-

rium voor Materialen-onderzoek, oorspronkelijk een onderdeel van het Stoomwezen. Het overbrengen van dit laboratorium naar de Technische Hoogeschool te Bandoeng is dan ook te beschouwen als eene verzwakking van het technisch karakter van genoemden dienst.

Dat het intusschen niet in de bedoeling van de Verkavelings-commissie heeft gelegen, het technisch karakter geheel op den achtergrond te brengen, blijkt voldoende uit de door haar uitgesproken wensch om de in bestaande organisaties en corpsen van technische ambtenaren ter beschikking van de Regeering staande middelen onaangetast te laten. (Verslag idem blz. 9 onderaan).

Beteekent ongetwijfeld de overgang voor het Departement der Burgerlijke Openbare Werken een verzwakking, voor het Kantoor van Arbeid is deze een krachtige versterking, ook uit een oogpunt van practijk. Immers het krijgt daardoor de beschikking over de uitgebreide en talrijke gegevens, op het stuk van fabriekswezen en nijverheid door het Stoomwezen in den loop der jaren bijeengebracht en in zeer beknopte vorm weergegeven op blz. 190 e.v. van het Statistisch Jaaroverzicht voor Nederlandsch-Indië. ¹⁾ Het spreekt vanzelf, dat deze gegevens thans in de eerste plaats dienstbaar gemaakt moeten worden aan de totstandkoming eener nieuwe organisatie van het veiligheidstoezicht, die tevens ontwikkeld zal kunnen worden tot een behoorlijk geregelde arbeidsinspectie op Java.

Op welke wijze dit zal dienen te geschieden, daarover loopen de meeningen nog uiteen; de grondslag is neergelegd in de algemeene beginselen, opgenomen in artikel 427 van het Verdrag van Versailles, waaraan ook tropisch Nederland moreel gebonden is te achten. Wat de practische zijde van het vraagstuk betreft, zij gewezen op het gevaar eener al te ver strekkende Staatsbemoeienis in dit opzicht. Reeds bleek in Nederland, hoe moeilijk het is om bepalingen uit de vaardigen, welke voor alle ondernemingen uitvoerbaar zijn, en tevens leerde de ervaring elders, dat de wetten gemakkelijk te ontduiken zijn, indien niet het toezicht op de naleving aan een groot aantal ambtenaren toevertrouwd wordt met de daaraan verbonden aanzienlijke uitgaven. Zoo moest in Holland als gevolg van de aanneming der arbeidswet van 1919 het personeel

1) Verg. „Koloniale Studiën" 1924 deel II blz. 347.

der Arbeidsinspectie uitgebreid worden met: 2 geneeskundigen, 2 inspecteurs, 1 electrotechnisch ingenieur, 1 scheikundig ingenieur, 1 landbouwkundige, 2 inspectrices, 10 opzichters (technische ambtenaren), 1 scheikundig assistent, 10 controleurs en 3 opzichteressen, waardoor de totale sterkte in de negen districten bedroeg: 99 inspecteerende, 4 medische en 84 administratieve ambtenaren.

Voor de z.g. Arbeidscommissie, die hier in Indië omstreeks denzelfden tijd een onderzoek had in te stellen naar de arbeidstoestanden op Java en Madoera en daarbij doorlopend met volslagen personeelsgebrek had te kampen dus wel een staf om van te watertanden!

Met het voorbeeld van Nederland voor oogen is te voorzien, dat in onzen archipel, waar de werkzaamheden minstens gelijke eischen stellen aan het personeel, een uitgebreide formatie eveneens onvermijdelijk zal blijken. Hoogstens kunnen daartegenover gesteld worden de eenvoudiger eischen, wat luchtverversching, verwarming, brandgevaar, nooduitgangen en -trappen en derg. aangaat, waardoor het toezicht hier minder intensief kan zijn. Hoe eenvoudig intusschen die eischen ook mogen worden gesteld, toch vraagt de tegenwoordige, zeer primitieve toestand verbetering. Men moet niet vergeten, dat het beginsel der sociale verzekering (het wettelijk verzekeren van werklieden tegen de geldelijke gevolgen van ongevallen in bepaalde bedrijven) hier nog vrijwel onbekend en een ongevallenwet hier nog evenmin in werking is; in Europa deed dit principe tegelijk met de invoering dier wet zijn intrede in de wetgeving. Uitsluitend een tweetal strafbepalingen bedreigen hier den werkgever, die in dit opzicht nalatig bleef.

Dat in Europa reeds lang diens verplichting tot een geldelijke uitkeering bij ongevallen van zijn arbeiders uitdrukking heeft gevonden in de wet is te lezen in een bepaling van 't jaar 1490, aangehaald door A. Willering in zijn onlangs verschenen werkje „Ongevallenverzekering”:

„Zo er enig geselle krank mogte worden ende agt dagen gelegen heeft — behoeftig zijnde — zal hij zulk den olderman in der tijt laten bekend maken, die hem dan zal moeten bezorgen met vijf en twintig stuvers alle weken, tot zoolang hij weer werken kan”.

Vergelijkt men die 25 stuvers per week met de zeer ingewikkelde, soms zes regels beslaande formules, volgens welke in Ne-

derland voor bepaalde gevallen de uitkeeringen geschieden, tevens verband houdend met de 93 gevarenklassen, waarin thans de 493 voornaamste bedrijven daar onderverdeeld zijn, dan is hierin misschien eenige verontschuldiging te vinden voor het respectable aantal der vier en tachtig scribenten, die met de uitwerking van deze taak belast zijn. Al is zulk een gecompliceerd stelsel ginds tot op zekere hoogte misschien proefhoudend gebleken, het zal hier niet zondermeer over te nemen zijn, zoomin als andere reeds uitgewerkte sociale maatregelen van dien aard. In hoofdzaak staat wel vast, dat alle noodzakelijk te achten sociale wetgeving ook hier aanvankelijk weer primitief zal moeten worden opgezet om zich geleidelijk verder te ontwikkelen, waarbij den Javaanschen arbeider de allereerste begrippen bijgebracht zullen dienen te worden aangaande de rechtsverhoudingen tusschen den werkgever en den werknemer.

Voor den Dienst van het Stoomwezen in zijn nieuwen vorm zal het een belangrijk onderdeel van zijn taak zijn daaraan mee te werken.

Persoverzicht.

Utrecht contra Leiden.

Het conflict door de plannen tot oprichting van een Indologische faculteit aan de Utrechtsche universiteit geschapen, heeft de betrokken Leidsche hoogleeraren in het geweer geroepen. In het Februari nummer van de **Gids**, onder den titel „de aanslag op Leiden” en met het motto „gij zult geen valsche getuigenis spreken tegen uwen naaste” hebben de professoren C. van Vollenhoven, A. W. Nieuwenhuis, C. Snouck Hurgronje, Ph. S. van Ronkel, H. T. Colenbrander, G. A. J. Hazeu en N. J. Krom een zakelijke bestrijding geleverd van de tegen den „Leidsche geest” uitgebrachte beschuldigingen.

De ondertekenaars formuleeren de beschuldiging aldus „dat ons on-„derwijs en verder optreden een oproerigen geest zou kweken tegen het „Nederlandsch gezag in Indië en een vijandigen geest tegen het groot-„kapitaal aldaar; dat wij de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië zouden „willen hervormd zien in een ongerijmde en noodlottige richting; en dat „wij het regeeringsbeleid in zake Indië zouden verdacht maken en tegen-„werken.”

Van al deze aantijgingen wordt de onjuistheid, de oppervlakkigheid, de redeloosheid, de kwaadsappigheid soms, aan de kaak gesteld. Het be- toog is een aaneenschakeling van feiten en stellige verklaringen, die aan overtuigende klaarheid niets te wenschen laten. Het is de wetenschap die de politiek van zich afschudt.

De waarde van dit openlijk verweer wordt nog verhoogd door de ge- loofsbelijdenis die het slot ervan vormt en aldus luidt:

„Vooreerst: wij beschouwen het als den stelligen plicht van Nederland en de Nederlanders om te doen wat in hun vermogen is teneinde Indo- nesiërs, die om opvoeding en kennis vragen, in hun streven daarnaar van harte te steunen. De „politiek van zedelijke verplichting” wordt naar ons inzien een onverstaanbaar woord, als zij dezen plicht niet insluit.

Ten tweede: vooropstellend dat de openbare universiteit geen plaats mag zijn voor staatkundige propaganda, en dat al evenmin de samenwerkende leden eener faculteit of van vereenigde faculteiten eensdenkend behoeven te wezen, aarzelen wij nochtans niet te erkennen, dat naar onze per- soonlijke meening voor Nederlandsch-Indië slechts heil te verwachten is van een staatkunde, die het belang der Indische gemeenschap zelf aan- vaardt als doel.

Ten derde: zonder ons in profetieën te begeven over de nationale ontwik-

keling, die in Nederlandsch-Indië te wachten staat, loochenen wij, op zakelijke gronden, dat de inheemsche bevolking van Indië behoort „tot verschillende menschenrassen” die „geen anderen band hebben dan dat (hun woonstreken) alle staan onder Nederlandsche opperheerschappij” (Treub), en constateeren daartegenover als feit, dat die bevolking in overgrootte meerderheid behoort tot één enkel, het Indonesisch ras, hetwelk in verleden en heden tal van onderlinge banden kent, welker omvang en betekenis toeneemt.

Ten laatste meenen wij, dat bij volledig recht doen aan oostersche inzettingen, oostersche cultuur en oostersche behoeften tevens kan en moet worden gewaakt tegen achterstelling van volksgroep bij volksgroep.

Ons geweten zegt ons, dat wij, door deze overtuigingen geleid, ons ambt vervullen gelijk goede hoogleeraren schuldig zijn te doen.”

Van het conflict behandelt het betoog der Leidsche professoren slechts één zijde, nl. den wankelen grondslag voor de stichting van de Utrechtsche faculteit. Over die stichting zelf verklaren zij alleen: „Wij hebben over dit onderwerp niet geschreven; uitnoodigingen tot spreekbeurten, die door het Utrechtsche plan ingegeven schenen te zijn, afgeslagen; ook ingeblazen hebben wij niets; integendeel, van het eerste oogenblik af, waarop wij van het Utrechtsche plan hoorden, hebben wij ons van elke actie daartegen onthouden.”

Die actie is echter van andere zijde gekomen. Ook Indië heeft zich hierin niet onbetuigd gelaten. Vooral J. W. Meyer Ranneft, de vertegenwoordiger van de B. B.-ambtenaren in den Volksraad, heeft de consequenties van het plan getrokken in een artikel in de *Locomotief* van 7 Februari 1925, getiteld „Leiden of Utrecht. Voor vrije wetenschap en onafhankelijke ambtelijkheid.” Hij uit de volgende bedenkingen tegen het Utrechtsche plan.

Vooreerst de wijze van benoeming: door een comité dat deskundigheid mist; „noch internationale, noch politieke, noch militaire reputatie biedt waarborg voor de juiste keuze van hoogleeraren in b.v. Javaansch, Maleisch, Islam. Zelfs niet, of juist zeker niet als daarbij, zooals te verwachten is, onbekende fondsstichters als adviseur zullen fungeeren.” De kans dat de „politiek” den doorslag zal geven.

Dan de onvrijheid van de benoemde hoogleeraren die zich aan de inzichten hunner broodheeren gebonden moeten voelen, broodheeren die scherp bepaalde, materiele belangen voorstaan.

Het Utrechtsche plan maakt, naar schrijvers overtuiging, misbruik van de Nederlandsche wet op het vrije onderwijs. Het heeft met de bevordering van de wetenschap en de vrijheid niets anders te maken, dan dat die beide woorden er voor worden misbruikt, daar het dienstbare wetenschap zal zijn, gedoceerd door onvrije professoren.

Een andere bedenking is de beïnvloeding van bestuurders en rechters in Indië. Dat van het Leidsche onderwijs een dergelijke beïnvloeding uitgaat, ontkent schrijver ten stelligste. „Als dat Leidsche onderwijs werkelijk

zoo verderfelijk was, dan zou het moeten blijken uit de geesteshouding van hen die te Leiden studeerden. En waar het zwaartepunt van het Indologisch hooger onderwijs ligt in de bestuursopleiding, allereerst uit den geest van het B. B." Blijkt die geest niet staatsgevaarlijk, niet défaitistisch, niet „verpolitiekt" te zijn, dan volgt daaruit, dat hij, die den „Leidschen geest" als argument voor Utrecht blijft hanteeren, het nooit zal kunnen doen voorkomen, alsof hij dat doet in het belang van het land, maar zal moeten bekennen, dat hij het doet in het belang van een groep.

Is het Leidsche onderwijs slecht dan moet het verbeterd worden. Maar men verbetert niet door er onvrij, dienstbaar onderwijs naast te stellen. Onderwijs, dat de leerlingen en oudleerlingen stempelt met het odium van partijdigheid. „Dat is onaangenaam, prikkelend, verlamvend voor hen zelf, het is bedenkelijk voor het corps, waartoe zij gaan behooren, het is verderfelijk voor een goede bestuursvoering en voor een goede rechtspraak."

De slotsom, waartoe zijn betoog den schrijver voert is, dat de bestuursambtenaren en rechters „de belangrijkste ambtenaren van het Land", van landswege behooren te worden opgeleid „want zoo alleen kan de zoo absoluut onontbeerlijke onpartijdigheid worden gewaarborgd."

Om de vrijheid te verzekeren worde de gelegenheid gewaarborgd en worde aangemoedigd, dat de studenten naast en tusschen de verplichte colleges, de lessen volgen van wie zij maar willen. Er is niet het minste bezwaar tegen, dat de fondsstichters, handelende niet alleen naar de thans door hen zoo misbruikte letter, maar ook naar den geest van de Hooger Onderwijswet, door hun college met de klinkende namen, te Leiden een aantal leerstoelen doet bezetten. Vanwaar dan, bij de bron van het kwaad, in nobelen strijd de legendarische „Leidsche geest" bestreden en verdelgd kan worden door den „geest van het fonds".

Wetgevende Kroniek.

Uit het Staatsblad.

Stbl. 1923 No. 458 ¹⁾ brengt een aanvulling van het reglement op het houden der registers van den burgerlijken stand voor Europeanen en dat voor Chineezzen met voorschriften nopens verplichte aangifte van overlijden.

Stbl. 1923 No. 461 bevat het ontwerp-verdrag van Washington betreffende den nachtarbeid van vrouwen.

Stbl. 1923 No. 469, 470 en 471 bevatten de Inlandsche gemeente-ordonnanties voor Tapanoeli, Benkoelen en Amboina en Saparoea.

Stbl. 1923 No. 475 houdt voorzieningen in met betrekking tot de beschikking over gronden of daarop staande overjarige beplantingen door niet-Inlanders in zelfbesturende landschappen in de buitengewesten.

Stbl. 1923 No. 480 bevat een subsidieregeling voor gestichtsscholen.

Stbl. 1923 No. 481 bepaalt, dat de bij het leger ingelijfde dienstplichtigen, die uit den aard van hun beroep of opleiding in aanmerking komen voor overgang naar de zeemacht, daarvoor kunnen worden aangewezen, waarbij rekening zal worden gehouden met de behoefte aan dienstplichtigen bij het leger en de zeemacht.

Stbl. 1923 482 bevat regelen door den Directeur van Justitie in acht te nemen bij het verleenen van toestemming tot het uitschrijven van premie-leeningen en tot den verkoop van aandeelen in particuliere premie-leeningen, welke buiten Nederlandsch-Indië zijn aangelegd of worden gehouden.

Stbl. 1923 No. 496 betreft de verplichting tot terugbetaling van de door Indische artsen genoten studiegelden.

Stbl. 1923 No. 505 bepaalt, dat de invordering van belastingen in Nederlandsch-Indië door middel van lijfswang ten uitvoer kan worden gelegd.

Stbl. 1923 Nos. 508 en 509 bevatten de agrarische reglementen voor Banka en Onderhoorigheden en voor Bali en Lombok.

Stbl. 1923 No. 518 bevat de nieuwe regeling voor het resevepersoneel van het leger in Nederlandsch-Indië.

1) Sluit aan bij de Kroniek voorkomend in Kol. Studiën 1923 deel II blz. 320 v.v.
Kol. Studiën.

De Volksraad had zich in zijne vergadering van 15 September 1922 vereenigd met het aan zijn oordeel onderworpen ontwerp.

Stbl. 1923 No. 536 bevat een nieuwe regeling van de verhouding en de samenwerking tusschen de burgerlijke en militaire gezaghebbers.

Stbl. 1923 No. 543 bevat een nieuw reglement voor het weduwen- en weezenfonds der Europeesche officieren van het Nederlandsch-Indische leger.

De Volksraad had zich in zijne vergadering van 11 Juli 1922 vereenigd met het aan zijn oordeel onderworpen ontwerp.

Stbl. 1923 No. 545 houdt in de goedgekeurde nieuwe overeenkomst tusschen Nederlandsch-Indië en den Australischen Statenbond, waarbij een rechtstreeksche postwisseldienst tusschen beide landen is geregeld.

Stbl. 1923 Nos. 558 en 559 houden vaststelling van het voorloopig tarief voor de suikerbelasting voor de jaren 1920, 1921 en 1922 en van den voorloopigen gemiddelden kostprijs per pikol suiker voor het belastingjaar 1922.

Stbl. 1923 No. 560 betreft de instelling van een commissie van bijstand voor de Staatsspoor- en tramwegen.

Stbl. 1923 No. 570 houdt vaststelling van een regeling nopens de aanwijzing van in 's Lands dienst zijnde rechtskundigen voor een aanvullende opleiding in Nederland.

Stbl. 1923 No. 587 brengt een nadere wijziging van de bepalingen betreffende de reispassen van bedevaartgangers naar Mekka.

In den vervolge zullen Inlandsche bedevaartgangers zich tevoren bij het hoofd van gewestelijk bestuur hebben te voorzien van een reispas, welke zij moeten laten viseeren op de plaats van inscheeping door den havenmeester — c.q. in het buitenland door den Nederlandschen consul ter plaatse — en bij aankomst te en vertrek van Djeddah door den Nederlandschen consul aldaar.

Stbl. 1923 No. 597 bevat een nadere wijziging van de pelgrimsordonnantie.

Stbl. 1923 Nos. 601-607 bevatten nieuwe schoolgeldtarieven voor de Hollandsch-Inlandsche scholen, de openbare lagere Inlandsche scholen, de voortgezette studie der Nederlandsche taal door opgeleid Inlandsch onderwijzend personeel, de kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers, de Osvia tevens kweekschool te Makasser en de normaalscholen voor Inlandsche hulponderwijzers en onderwijzeressen.

Stbl. 1923 No. 609 bevat een nieuw tarief voor ijkelden.

Stbl. 1923 Nos. 614 en 615 houden in de goedgekeurde overeenkomst, waarbij de rechtstreeksche pakketpostdienst tusschen Hongkong en Nederlandsch-Indië is geregeld, en de overeenkomst betreffende de uitwisseling van postwissels tusschen genoemde kolonies.

Stbl. 1923 No. 623 regelt de overdracht van de landgerechten aan het binnenlandsch bestuur.

Stbl. 1923 No. 625 bevat een nadere wijziging en aanvulling der herziene

ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 in verband met de heffing van mindere militairen bij de land- en zeemacht.

Stbl. 1923 Nos. 627 en 628 bevatten een herziening van den grondslag voor de berekening van schoolgelden en bepalingen omtrent heffing van schoolgeld aan de schakelscholen.

Stbl. 1923 No. 637 bevat een wijziging van de standplaatsen van de regimentstaven alsmede van de verdeling van Java en Madoera in twee militaire afdelingen.

Stbl. 1924 No. 12 bepaalt, dat in Nederlandsch-Indië de gelegenheid wordt opengesteld tot het afleggen met inachtneming van daaromtrent door den Gouverneur-Generaal vast te stellen regelen van een examen op den voet van het Nederlandsch examen ter verkrijging van de middelbare acte wiskunde (K I).

Stbl. 1924 No. 14 bevat een algemeene subsidieregeling voor particuliere lagere scholen met Nederlandsch geheel of grotendeels als voertaal.

Stbl. 1924 No. 15 bevat een nieuwe subsidieregeling voor particuliere Muloscholen met Nederlandsch als voertaal.

Stbl. 1924 No. 16 bevat een regeling betreffende de uitoefening van het recht van beroep (scheidsgerecht-regeling) door leerkrachten, verbonden aan gesubsidieerde particuliere scholen.

Stbl. 1924 Nos. 21 — 23 houden in de nieuwe overeenkomsten tusschen Nederlandsch-Indië met de Straits Settlements, den Australischen Statenbond en den Maleischen Statenbond betreffende de uitwisseling van postpakketten en postwissels.

Stbl. 1924 Nos. 29 — 30 bepalen het tijdstip van inwerkingtreding der ordonnantie tot opheffing van de residentie Nieuw-Guinea als zelfstandig gewest op 1 April 1924 en stellen maatregelen vast in verband met die opheffing.

Stbl. 1924 No. 42 houdt vaststelling in van een reglement op het gebruik van stoomtoestellen in Nederlandsch-Indië (stoomreglement), in werking tredend 1 Mei 1924.

Stbl. 1924 No. 44 bevat de dienstplichtregeling voor Europeanen in Nederlandsch-Indië.

Stbl. 1924 No. 45 bevat een keuringsreglement voor dienstplichtigen.

Stbl. 1924 No. 53 — 54 bevatten de Koninklijke besluiten van 13 December 1923 Nos. 37 — 38 tot wijziging van het toelatingsbesluit, ingevolge Stbl. 1924 No. 257 in werking tredend resp. 1 Juli 1924 en 29 Mei 1924.

De vergunning tot ontscheping, aanvankelijk onderworpen aan een betaling van f 25.—, wordt verhoogd van f 50.— op f 100.—, terwijl de toelatingskaart, waarvoor vroeger eveneens f 25.— moest worden betaald, thans f 100.— dan wel, in geval de belanghebbende niet in het bezit is van een geldige ontschepingsvergunning, f 150.— zal kosten.

Voorts is (in Stbl. 1924 No. 54) bepaald, dat de toelatingskaart voortaan mede geweigerd zal worden aan hen, die, vreemdeling zijnde, niet in het wettig bezit zijn van een niet verjaard, door of vanwege de buitenlandsche regeering, waaronder zij behooren, afgegeven en voor de reis naar Nederlandsch-Indië van een Nederlandsch visum voorzien paspoort, dan wel van een anderen door een Nederlandschen diplomatieken of consulairen vertegenwoordiger genoegzaam geachten geleibrief.

De andere noodzakelijk geworden wijzigingen zijn te vinden in Stbl. 1924 Nos. 257 — 260.

Stbl. 1924 No. 66 brengt opheffing van den dienst der pestbestrijding als zelfstandigen dienst en bevat maatregelen in verband daarmee.

Stbl. 1924 No. 68 bevat een algemeene subsidieregeling voor het Nederlandsch lager onderwijs.

Stbl. 1924 No. 70 bevat het verdrag ter bestrijding van den handel in vrouwen en kinderen, op 30 September 1921 ter onderteekening neergelegd op het secretariaat van den Volkenbond, waarvan de acte van bekrachtiging op 19 September 1923 te Genève is geplaatst in de archieven van den Volkenbond.

Stbl. 1924 No. 75 houdt vaststelling van bepalingen met betrekking tot het bestuur van Inlandsche gemeenten in het gewest Billiton (Inlandsche gemeente-ordonnantie voor Billiton).

Stbl. 1924 No. 76 bepaalt, dat ook in 1924 opcenten zullen worden geheven op den aanslag in de inkomstenbelasting over dat jaar en werkt terug tot 1 Januari 1924.

Stbl. 1924 No. 78 — 79 houden vaststelling van ordonnanties, regelen de de instelling van provinciën en autonome regentschappen en tot omschrijving van de inrichting en bevoegdheden daarvan (provincie- en regentschrijving van de inrichting en bevoegdheden daarvan (provincie- en regentschapsordonnanties).

Stbl. 1924 No. 80 — 81 houden vaststelling van de kiesordonnanties voor de provincie West-Java en voor de regentschappen in West-Java.

De Volksraad had zich in zijn vergadering van 6 December 1923 vereenigd met de aan zijn oordeel onderworpen ontwerp-ordonnanties, zooals deze door het college werden geamendeerd en door de Regeering nader werden gewijzigd.

Stbl. 1924 Nos. 120 — 121 geven nieuwe bepalingen omtrent de delegaties van landsdienaren.

Bij aanvang, wijziging dan wel staking van de delegatie wordt als bijdrage in de kosten van administratie een bedrag van f 5.— aan den delegant in rekening gebracht. Het aan den gemachtigde in Nederland uit te betalen bedrag der delegatie wordt herleid tot de tegenwaarde daarvan in Nederlandsch Courant, berekend volgens een door den Minister van Koloniën vast te stellen koers.

Stbl. 1924 No. 127 bevat een aantal wijzigingen van het Wetboek van

Strafrecht, brengende een verscherping der strafbepalingen tegen dieren-mishandeling.

Stbl. 1924 No. 132 geeft de regelen betreffende de opleiding in Nederland en de daarmede verband houdende uitzending van personeel voor de accountantsdiensten in Nederlandsch-Indië.

Stbl. 1924 No. 137 bevat de reserveregeling voor het leger in Nederlandsch-Indië.

Stbl. 1924 No. 154 geeft een subsidieregeling voor particuliere inrichtingen tot opleiding van Inlandsche onderwijzers (subsidieordonnantie Inlandsche leerkrachten).

Stbl. 1924 No. 158 houdt intrekking in van de tijdelijke beperking van de uitoefening van het recht van vergadering in de residentie Madioen.

Stbl. 1924 No. 159 geeft nieuwe regelen betreffende de uitzendingsvoorwaarden van personeel voor 's Lands burgerlijken dienst in Nederlandsch-Indië.

Stbl. 170 — 172 bevatten wijzigingen en aanvullingen der Indische tariefwet.

Stbl. 1924 No. 170 bepaalt, dat de heffing in Nederlandsch-Indië van uitvoerrechten van aardolie en bijproducten daarvan wordt gestaakt, terugwerkend tot 1 Januari 1923.

Stbl. 1924 No. 171 opent de mogelijkheid om de heffing in Nederlandsch-Indië van uitvoerrechten van producten, verkregen door verwerking van ingevoerde in het buitenland gewonnen grondstoffen, te staken en brengt tevens een wijziging in den grondslag van de heffing van het uitvoerrecht van klapperolie, terugwerkend tot 1 Juli 1922.

Stbl. 1924 No. 172 bevat een aanvulling van eerdergenoemde wet in verband met de verlenging voor 1923 van de heffing der Java-tebaks- en der Sumatratobaksbelasting.

Stbl. 1924 No. 179 bevat een nieuw reglement betreffende de krijgstucht, hetwelk in werking treedt tegelijk met het Wetboek van militair strafrecht.

Stbl. 1924 No. 184 bepaalt, dat aan het weduwen- en weezenfonds van militairen beneden den rang van officier bij de koloniale troepen, ten einde dit fonds in staat te stellen om de te zijnen laste komende pensioenen en onderstanden te verhoogen, gerekend van 1 Januari 1923 met inbegrip van de jaarlijksche uitkeering, welke het tevoren genoot, jaarlijks wordt uitgekeerd: *a* een bedrag van f 1.080.000 tot dekking van het tekort op het kapitaal, dat noodig is met betrekking tot de tegenwoordige deelgenooten en deelgerechtigden, welke uitkeering wordt voortgezet totdat evenwicht wordt verkregen tusschen de op het fonds rustende verplichtingen t.a.v. de alsdan aanwezige deelgenooten en deelgerechtigden en het gevormde kapitaal tezamen met de van die deelgenooten te ontvangen contributiën; *b* doorlopend een bedrag van f 515.000 tot dekking van het door de toetreding van nieuwe deelgenooten telkens ontstane tekort.

Zoolang de onder a bedoelde subsidie aan het fonds wordt verleend, betalen de deelgenooten, zoowel gedurende hun diensttijd als na hunne pensionneering een doorlopende contributie van 5%, behalve de onderluitnants, die 6%, en de vóór 1 Januari 1920 gepensionneerden of gegageerden, die de in het bestaande reglement vastgestelde bedragen betalen.

Stbl. 1924 No. 185 bevatten de noodzakelijke wijzigingen der begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1923 in verband met de verhooging van de uitkeering aan eerder genoemd fonds.

Stbl. 1924 No. 187 bepaalt, dat de bedragen der aan de weduwen- en weezen van de Europeesche locale ambtenaren in Nederlandsch-Indië reeds toegekende en nog toe te kennen pensioenen in afwachting van een blijvende regeling bij wijze van tijdelijken maatregel met 40% worden verhoogd, met dien verstande, dat de verhoogingen, naar boven afgerond tot volle guldens, worden toegekend tot een algemeen geldend minimum van f 150.— per jaar, hetwelk echter 75% van het bedrag van het pensioen of den onderstand niet mag overschrijden.

Stbl. 1924 Nos. 194 — 197 bevatten de wetten van 12 April 1924 tot vaststelling van de begrooting van uitgaven en middelen van Nederlandsch-Indië voor 1924.

Stbl. 1924 No. 200 brengt bestendiging van de z.g. productenbelastingen voor het jaar 1923 en nadere wijziging van de regelingen van die belastingen.

Stbl. 1924 No. 203 bevat de wet van 22 Februari 1924 tot vaststelling van het slot der rekening van uitgaven en ontvangsten van Nederlandsch-Indië voor 1918.

De uitgave hebben belooopen f 512.572.915,56⁵, de ontvangsten f 399.723.526,13⁵, zoodat het nadeelig slot der rekening f 112.849.389,43 bedraagt.

Stbl. 1924 No. 211 kent aan het hoofd en de ambtenaren van het Kantoor van Arbeid eenige bevoegdheden toe, teneinde hen in staat te stellen zich de vereischte gegevens te verschaffen, benodigd voor de overheidsbemoeienis met de arbeidsverhoudingen in Nederlandsch-Indië.

Stbl. 1924 Nos. 228 — 229 bevatten een herziening der ordonnantie tot regeling van de heffing van bakengeld van de schepen en vaartuigen, welke den Nederlandsch archipel bevaren.

Stbl. 1924 No. 234 bevat de nieuwe jachtordonnantie.

Stbl. 1924 No. 235 houdt in een nadere wijziging van de voorschriften omtrent het verleenen van vrijdom van invoerrecht of accijns voor houtgeest en gedistilleerd.

Stbl. 1924 No. 242 brengt een wijziging der Inlandsche verpondingsordonnantie, beoogende een verlaging der Inlandsche verponding voor de minder gegoeden onder de Inlandsche bevolking, die in kleine huizen wonen.

Voor erven, waarop gebouwen staan, is thans eerst 7½% belasting verschuldigd, wanneer de huurwaarde f 120.— (vroeger f 60.—) te boven

gaat, terwijl de belasting bij een huurwaarde van minder dan f 120 (vroeger f 60), doch meer dan f 60 (vroeger f 30) 5%, bij een huurwaarde van minder dan f 60 (vroeger f 30) 2% bedraagt.

Stbl. 1924 No. 250 bevat een aanvulling der z.g. koelieordonnantie, in werking tredend 1 Augustus 1924.

Werkovereenkomsten, welke niet voor een bepaalden tijd zijn aangegaan, worden t.a.v. de toepassing van de voorschriften geacht voor den tijd van drie maanden en, bij stilzwijgende verlenging nadien, telkens opnieuw voor zoodanigen tijd te zijn gesloten.

Stbl. 1924 No. 264 bevat de wet van 21 Maart 1924 tot definitieve vaststelling van het slot der rekening van uitgaven en ontvangsten van Nederlandsch-Indië voor 1919.

De uitgaven hebben f 721.186.118.38^s, de ontvangsten f 543.097.489.49^s be-
loopen, zoodat het nadeelig slot der rekening f 178.088.628.89 bedraagt.

De Volksraad had zich in zijne vergadering van 17 Juli 1923 vereenigt met het betreffelijke ontwerp, hetwelk daarop bij G.B. van 18 Juli d.o.v. No. 1 voorloopig werd vastgesteld.

Stbl. 1924 No. 172 bevat een nieuwe regeling voor de afdoening der militaire strafzaken op Java en Madoera en in de gewesten Lampongsche Districten, Benkoelen, Riouw en Onderhoorigheden, Palembang, Djambi Banka en Onderhoorigheden, Billiton, Wester-Afd. van Borneo, Z. en O. afd. van Borneo, Bali en Lombok.

Stbl. 1924 No. 275 bevat bepalingen met betrekking tot het bestuur der Inlandsche gemeenten in het gewest Z. en O. Afd. van Borneo (Inlandsche gemeente-ordonnantie Z. en O. Afd. van Borneo).

Stbl. 1924 No. 287 bevat het Koninklijk Besluit van 15 April 1924 No. 69, strekkende tot wijziging van de assistentenregeling ter Oostkust van Sumatra, ingevolge Staatsblad 1924 No. 402 in werking tredend op 1 November 1924.

De Volksraad had zich in zijne vergadering van 17 November 1923 vereenigt met het aan zijn oordeel onderworpen ontwerp, zooals dit nader van Regeeringszijde werd aangevuld en gewijzigd.

Stbl. 1924 No. 291 betreft de herziening en vaststelling in een afzonderlijke regeling van de bepalingen op het recht van overschrijving (ordonnantie op het recht van overschrijving).

Stbl. 1924 Nos. 292 en 336 bevatten een nadere wijziging en aanvulling der zegelverordening 1921.

De Volksraad had zich met een en ander, bij de aanvullingsbegrooting voor 1924 voorgebracht in zijne 2de gewone zitting 1923, kunnen vereenigen.

Stbl. 1924 No. 293 bepaalt, dat op den aanslag in de verponding over 1924 tien opcenten zullen worden geheven, terugwerkend tot 1 Januari 1924.

Stbl. 1924 No. 298 houdt instelling in van een generale thesaurie bij het Departement van Financiën en maatregelen in verband daarmede.

Stbl. 1924 No. 312 bevat de wet van April 1924, houdende oprichting van de Naamlooze Vennootschap „Gemeenschappelijke Mijnbouw Maatschappij Billiton”.

De Volksraad had zich in zijne vergadering van 19 Mei 1923 vereenigd met het aan zijn oordeel onderworpen ontwerp, zooals dit door het college werd geamendeerd.

Stbl. 1924 No. 341 bevat de wet van 22 Mei 1924, houdende nadere wijziging en aanvulling der Indische tariefwet.

De Volksraad had zich met een en ander, bij de aanvullingsbegroting voor 1924 voorgebracht in zijne 2de gewone zitting 1924, kunnen vereenigen.

Stbl. 1924 No. 343 houdt in een nadere wijziging van de reglementen tot regeling van het rechtswezen in de buitengewesten.

Stbl. 1924 No. 351 betreft een verlaging van den accijns van het Inlandsch gedistilleerd op Java en Madoera.

De accijns wordt met ingang van 3 September 1924 gebracht op f 150.— per hectoliter, bevattend vijftig liters alcohol bij 15° Celsius.

Stbl. 1924 No. 352 bevat een berekening van het invoerrecht voor vermengde alcoholhoudende als gedistilleerd te belasten vloeistoffen.

Stbl. 1924 No. 353 bepaalt, dat reukwerken en parfumerieën, welke meer dan vijf liter alcohol bevatten per hectoliter bij 15° Celsius, bij invoer niet als gedistilleerd belast worden indien zij, in verband met hunne verpakking of uit anderen hoofde, een invoerwaarde hebben van f 22.50 of hooger per liter.

Stbl. 1924 No. 355 bevat een nadere wijziging van de voorschriften omtrent het verleen van vrijdom van invoerrecht of accijns voor houtgeest en gedistilleerd.

Stbl. 1924 No. 356 geeft bijzondere voorzieningen voor de heffing en de verzekering van het invoerrecht van met gedistilleerd bereide vloeistoffen, geen voor dadelijk gebruik geschikte dranken zijnde.

Deze vier ordonnanties treden eveneens in werking op 3 September 1924.

Stbl. 1924 No. 371 betreft de heffing van een bijzondere belasting op de hier te lande gewonnen aardolie, welke in 1923 tot producten is verwerkt dan wel in dat jaar een andere bestemming heeft gekregen (aardolie-ordonnantie 1923).

Stbl. 1924 No. 372 bevat een regeling ter verrekening van de aardoliebelasting 1923 met de extra winstbelasting, terugwerkend tot 1 Januari 1923.

Stbl. 1924 No. 377 houdt in de overeenkomst, waarbij de bestaande rechtstreeksche pakketpostdienst tusschen de Vereenigde Staten en Nederlandsch-Indië opnieuw is geregeld.

Stbl. 1924 No. 379 bevat een wijziging en aanvulling van de wachtgeldregeling, in werking tredend op 1 September 1924.

De buiten werkelijken dienst zijnde landsdienaren, die, nadat zij wegens ongeschiktheid uit hunne betrekking waren ontslagen en, op grond van

het reglement op de toekenning van nonactiviteitstractement, wachtgeld en onderstand aan burgerlijke landsdienaren, in het genot van inkomsten waren gesteld, met verlof naar Europa zijn gegaan, zullen na hun terugkeer van verlof in het genot van wachtgeld of onderstand worden gesteld.

Stbl. 1924 No. 380 houdt opheffing van de tijdelijke beperking van het recht van vergadering ter hoofdplaats Soerakarta en in de residentie Djokjakarta.

Stbl. 1924 No. 387 — 389 bevatten de wet van 28 Juli 1924, houdende wijziging van de begrooting van uitgaven en middelen van Nederlandsch-Indië voor 1924.

De Volksraad had zich in zijne vergadering van 7 December 1923 verenigd met de aan zijn oordeel onderworpen ontworpen aanvullingsbegrooting, zooals deze door het college werd gewijzigd.

Bij Gouvernementsbesluiten van 7 December 1923 Nos. 1 — 3 werden de ontwerpen daarop overeenkomstig het gevoelen van het college voorloopig vastgesteld.

Stbl. 1924 No. 396 — 387 betreffen de hervorming van en de nadere wijziging van de provisioneele instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof van Nederlandsch-Indië.

Stbl. 1924 No. 411 — 412 bevatten voorzieningen resp. in verband met de opheffing van het uitvoerrecht op aardolie en bijproducten daarvan en met de aanvulling van de Indische tariefwet.

Stbl. 1924 No. 419 bevat het nieuwe reglement voor het weduwen- en weezenfonds van Europeesche militairen beneden den rang van officier bij de koloniale troepen.

Stbl. 1924 No. 433 — 434 geven bijzondere voorzieningen in werking tredend op 1 October 1924, in verband met het belangrijk aantal Inlanders, dat uit eigen beweging van Java naar de Lampongsche Districten emigreert ten einde aldaar werk te zoeken.

Verboden wordt met personen, die anders dan onder koeliecontract in de residentie Lampongsche Districten zijn geïmmigreerd, binnen zes maanden — welke termijn door het hoofd van gewestelijk bestuur zoo noodig voor bepaalde ondernemingen kan worden verlengd — na laatste aankomst in het gewest werkovereenkomsten te sluiten op den voet van de koelie-ordonnantie. Overtreding hiervan wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van hoogstens f 500.—

Stbl. 1924 No. 440 betreft een verhooging, onder nadere bekrachtiging bij de wet, van het invoerrecht op automatische aanstekers en onderdeelen daarvan — zulks in verband met den teruggang van de opbrengst van den lucifersaccijns in werking tredend op 1 Noverber 1924.

Met een wetsontwerp tot bekrachtiging van dezen maatregel en vastlegging van bedoelde verhooging in de Indische tariefwet, hetwelk in de 2de gewone zitting 1924 aan het oordeel van den Volksraad werd on-

derworpen, vereenigde het college zich in zijne vergadering van 7 November 1924.

Stbl. 1924 No. 451 bevat het op 3 Juni 1923 te Berlijn gesloten verdrag tot wijziging van het tractaat van handel en scheepvaart, den 31sten December 1851 tusschen Nederland en Pruisen, mede namens de overige staten van het Deutsche Tolverbond, gesloten.

Stbl. 1924 No. 456 — 457 bevatten resp. de hooger onderwijs-ordonnantie, in werking, in werking tredend voor de T.H.S. op 18 October 1924, voor de R. H. S. op 28 October 1924, en het reglement van de rechtshoogeschool, in werking tredend op den dag der opening.

De vaststelling der ordonnantie geschiedde in hoofdzaak in overeenstemming met het gevoelen van den Volksraad, welke zich in zijne vergadering van 18 Juli 1924 vereenigd had met het aan zijn oordeel onderworpen ontwerp, zooals dit nader van Regeeringszijde werd aangevuld en gewijzigd — o.m. door uitlichting van het oorspronkelijk art. 19 betreffende den effectus civilis — en door het college werd geamendeerd.

Stbl. 1924 No. 474 houdt vaststelling in van het voorloopig tarief voor de suikerbelasting voor het belastingjaar 1923, terugwerkend tot 1 Januari 1923.

Stbl. 1924 No. 475 houdt vaststelling in van den voorloopigen gemiddelden kostprijs per pikol suiker voor het belastingjaar 1923 op f 10.35.

Stbl. 1924 No. 476 bepaalt het tijdstip van overneming der technische hoogeschool te Bandoeng door het Land op 18 October 1924.

Stbl. 1924 No. 480 bepaalt, dat de schriftelijke werkovereenkomsten, aangaan ingevolge de assistentenregeling ter Oostkust van Sumatra, vrijgesteld zijn van zegelrecht.

Stbl. 1924 No. 487 bevat dan geldenden tekst der Indische tariefwet.

Stbl. 1924 No. 492 bevat de wet van 28 Juli 1924 tot regeling van: a. de rechten en verplichtingen van het personeel der Koninklijke Marine Reserve; b. de bevordering en het ontslag van de officieren der K.M.R.

Stbl. 1924 No. 498 houdt in de aanvulling der stoomvaartordonnantie — zulks naar aanleiding van de ramp van het s.s. „Sarie Borneo” — waardoor de beroepshavenmeester gemachtigd wordt om een naar zijn oordeel onzeewaardig schip te beletten naar zee te vertrekken.

Stbl. 1924 No. 500 bevat een nieuw algemeen reglement voor reeden en vaarwaters in Nederlandsch-Indië, in werking tredend 1 Januari 1925.

Stbl. 1924 No. 513 bevat een wijziging en aanvulling der koelieordonnantie voor Sumatra's Oostkust.

Bepaald wordt, dat de werkovereenkomsten worden gesloten voor een bepaald aantal achtereenvolgende jaren of maanden, gerekend van de dagteekening der acte, en wel voor den duur van ten hoogste drie jaren voor een immigratie-contract en ten hoogste dertien maanden voor een reëngagements-contract, met dien verstande, dat bij ondernemingen van landbouw, wanneer het betrokken oogstjaar nog niet is afgelopen, de

loopende reëngagements-contracten van rechtswege voortduren tot het einde van dit oogstjaar, des noodig ter beoordeeling van het hoofd van plaatselijk bestuur, zonder evenwel den duur van achttien maanden te mogen overschrijden.

Voorts wordt voorgeschreven, dat de Gouverneur-Generaal bevoegd is om bij een met redenen omkleed besluit, den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord en te publiceeren in de Javasche Courant, te bepalen, dat ten behoeve van een in het besluit met name te vermelden onderneming, alwaar voortgezette toestanden, strijdig met de bepalingen der ordonnantie, dan wel wantoestanden van anderen aard daartoe aanleiding geven, tot de wederintrekking van dat besluit geen werklieden mogen worden in dienst genomen krachtens een werkovereenkomst op den voet der ordonnantie.

In zoodanig geval zijn de loopende werkovereenkomsten van rechtswege ontbonden met ingang van den dag, na dien waarop een afschrift van het betreffelijk besluit aan den beheerder der onderneming zal zijn beteekend.

Stbl. 1924 No. 517 betreft de heffing van een statistiekrecht en de vaststelling van eenige bepalingen, strekkende tot het verkrijgen van de gegevens, welke noodig zijn voor de statistiek van den in- en uitvoer.

Stbl. 1924 No. 523 bevat een nieuw tarief van belooningen voor de wees- en boedelkamers in Nederlandsch-Indië.

Stbl. 1924 No. 531 verbiedt den uitvoer van tabakszaad uit Nederlandsch-Indië, ingaande 1 December 1924.

Stbl. 1924 No. 567 houdt in een tijdelijke beperking van het recht van vergadering, ingaande 11 December 1924, in het rechtstreeks bestuurd gebied der afdeeling Ternate van de residentie Amboina, zulks waar in dat gebiedsdeel ernstig gevaar dreigt voor verstoring der openbare orde.

Boekbespreking.

Mededeelingen van het Statistisch Kantoor No. 15. Statistische gegevens nopens de geoogste en beplante uitgestrektheden der voornaamste inlandsche landbouwproducten over de jaren 1916 tot en met 1922.

Prijs f 4.85

Deze publicatie van het Statistisch Kantoor geeft iets minder, dan de titel zou doen vermoeden. Het aantal behandelde gewassen omvat alleen de eenjarige veldgewassen; overjarige cultures als thee en koffie, rubber en klappers blijven buiten beschouwing. Het gebied, waarover gegevens verzameld zijn, is tot Java en Madoera beperkt. In hoofdzaak betreffen de gegevens voedingsgewassen, die verreweg het grootste deel der inlandsche productie vormen. Hierover zijn tal van bijzonderheden bijeengebracht en zoowel voor de verschillende gewesten, als voor de achtereenvolgende jaren vergeleken. Enkele gegevens van meer algemeene beteekenis, er aan ontleend, volgen hieronder.

De oppervlakte van sawahs en droge gronden vertoont in de laatste jaren eenige uitbreiding. Met het oog op de meerbevindingen bij de opmetingen voor de landrente zijn correcties toegepast; volgens de gecorrigeerde cijfers zijn de oppervlakten voor geheel Java en Madoera (in bouws):

	1916	1922
Sawahs	4.199.920.	4.576.021.
Droge gronden	4.420.922.	5.396.689.

In deze cijfers valt vooral op, dat in de laatste jaren de droge gronden sterker zijn uitgebreid dan de sawahs.

De uitgestrektheid der bouwgronden kan in verband worden gebracht met de uitgebreidheid der bevolking. In het overzicht wordt het aantal zielen op den grondslag van de volkstelling van 1920 en met berekening van een jaarlijksche toename van 1.16 % voor geheel Java en Madoera in 1922 op 35.235.776 gesteld, waarvan het aantal landbouwers op 6.759.044 berekend wordt. Zoo kan men door berekening komen tot de grootte van het grondbezit per landbouwer; als gemiddeld cijfers vindt men dan voor de drie hoofddeelen van Java (in bouws):

	Sawah	Droge gronden
West Java	0.81	0.74
Midden Java	0.64	0.77
Oost Java	0.55	0.80

Een ander punt van vergelijking vormt de uitgestrektheid van de gronden, bij den inlandschen landbouw in gebruik en de door den grooten landbouw in beheer genomen gronden. Bij deze vergelijking zijn de particuliere landerijen buiten Batavia weggelaten en ook de gewesten Rembang en Madoera, waar practisch geen groote landbouwondernemingen zijn. Voor het overblijvende is de totale uitgestrektheid der bevolkingsgronden 6.864.864 bouws, voor de gronden, door groote landbouwondernemingen in beheer genomen, 963.784 bouws.

Bij de bespreking van de afgeoogste oppervlakten krijgt men te maken met het occupatiecijfer. Dit cijfer wordt bepaald door te berekenen, welk percentage de geoogste en mislukte uitgestrektheden van den totalen landbouwgrond innemen. In gevallen, waarin tweemaal een oogst van eenzelfde stuk grond verkregen wordt, wat juist bij veel inlandsche landbouwgewassen met hun korten vegetatieduur mogelijk is, kan men een occupatiecijfer van meer dan 100 krijgen. Uit een vergelijking tusschen de cijfers over de totale occupatie en de geoogste oppervlakten blijkt, dat de oogstmislukkingen dikwijls verscheidene procenten van den totalen aanplant bedragen. Over het algemeen is het occupatiecijfer voor West-Java wat onder de 100%, voor Oost-Java iets, voor Midden Java iets meer daarboven. Verder leest men uit de cijfers af, dat de geoogste oppervlakten van 1916 tot 1922 vermeerderd zijn; voert men correcties in voor de meerbevindingen door betere opname der gronden, dan laat de vermeerdering zich stellen op rond 10%.

Interessante cijfers geeft in klein bestek een tabel voor de uitgestrektheid der verschillende gewassen en de schommelingen, welke zij in den loop der jaren vertoonen; deze volgt hieronder.

Gewas	Geoogste uitgestrektheden op Java en Madoera in					
	Duizendtallen bouws.			procenten van den totalen bouwgrond		
	1916	1919	1922	1916	1919	1922
Sawahpadi...	3.724	4.198	4.173	46,9	45,0	42,5
Padigogo	550	640	490	6,9	6,9	5,0
Mais	2.230	2.728	2.216	28,1	29,2	22,6
Cassave.....	639	1.023	1.013	8,0	11,0	10,3
Bataten	229	408	239	2,9	4,4	2,4
Aardnoten.	270	244	264	3,4	2,6	2,7
Kedele	229	223	232	2,9	2,4	2,4
Andere peulvruchten.....	307	361	269	3,9	3,9	2,7
Tabak	230	140	151	2,9	1,5	1,5
Andere inl. ldb. gewassen	364	522	858	4,6	5,6	8,8
Totaal.....	8.773	10,488	9.906	110,4	112,5	100,9

Men ziet de voedselgewassen in 1919 een hoogste punt bereiken; daarna weer iets terugloopen. Uit een andere tabel is af te lezen, dat de uitbreidingen der geoogste oppervlakten van 1916 tot 1922, 1.133.000 bouws bedragende, voor 39.6% op rekening komen van sawahpadi, voor 33.0% van cassave, terwijl bij tabak b.v. een inkrimping, uitmakende 7.0%, is te constateeren. Het meest namen de „andere inlandsche gewassen” toe, zij vormden n.l. 43.6% van de totale uitbreiding; gedeeltelijk moest de toeneming van dit cijfer echter op rekening van juister rapporteeren gesteld worden.

Voor de voedselgewassen zijn de cijfers nog eens afzonderlijk vermeld, welke weergeven, welk percentage der geoogste uitgestrektheden zij besloegen.

	1916	1919	1922
Sawahpadi + gogo	48,8 %	46,1 %	47,1 %
Mais	25,4 „	26,0 „	22,4 „
Cassave + bataten	9,9 „	13,7 „	12,6 „
Rest	15,9 „	14,2 „	17,9 „
Totaal.....	100,—%	100,—%	100,—%

Met ziet, dat de graangewassen het leeuwendeel van den oogst vormen; er treden echter geringe schommelingen op, welke erop schijnen te wijzen, dat aardvruchten, als cassave en bataten, en andere gewassen, waaronder wel veel peulvruchten zullen schuilen, tegenover de graangewassen rijst en mais een wat sterker positie gaan innemen.

Met behulp van gedetailleerde overzichten voor de maanden, waarin de verschillende gewassen geoogst worden, komt het verslag dan tot een schatting van de bezetting der sawahs met padi en met nagewassen als mais, bataten, kedele, tabak en aardnoten. De totale sawahoppervlakte is 4.420.992 bouws; in 1922 werd van 4.172.592 bouws daarvan padi geoogst, terwijl van 824.912 bouws product van andere gewassen werd verkregen; als occupatiecijfer vindt men zoo 113%. Voor de droge gronden, een totale uitgestrektheid van 5.396.689 bouws beslaande, vindt men een geoogst oppervlak van 4.908.020 bouw, waaruit een occupatiecijfer van 91% is af te leiden. Men zou zeggen, dat de productie van den inlandschen landbouw door intensiever bezetting van den grond nog wel hooger op te voeren zal zijn.

Voor de voornaamste voedingsmiddelen bedroeg de productie, omgerekend in rijstwaarde, in katti's per hoofd:

	Padi	Mais	Cassave	Totaal
West Java	190.5	3.36	46.08	239.44
Midden Java	140.5	64.96	82.56	288.02
Oost Java	134.0	118.72	88.64	341.36
Totaal	151.5	63.84	74.56	289.90

Men mag de totaalcijfers alleen voor globale vergelijking gebruiken; het spreekt van zelf, dat de rijstwaarden der verschillende producten niet geheel op dezelfde lijn gesteld mogen worden.

Vervolgens worden in het werkje nog de oogstmislukkingen besproken, welke door de cijfers voor de padi-mislukkingen beheerscht worden; verder de maxima en minima voor den aanplant in verschillende maanden en in de verschillende gewesten behandeld. Daarna zijn de voornaamste gewassen nog eens een voor een in bijzonderheden bewerkt.

De gegevens zijn in een groot aantal tabellen vereenigd en telkens in grafieken overzichtelijk in beeld gebracht.

Cr.

Mededeelingen van het Statistisch
Kantoor No. 17. Beplante uitgestrek-
heden en producties in het grootland-
bouwbedrijf in Nederlandsch-Indië in
1923.

Prijs f. 3.—

Van de bekende publicatie, waarin statistische gegevens over onze groote cultures verzameld worden, is weder een nieuw jaaroverzicht verschenen. De gegevens stellen ons in staat ons een denkbeeld te vormen van de beteekenis, welke de groote landbouw, een van de belangrijkste bronnen van onze welvaart, heeft.

Dat de groote cultures over heel wat gronden beschikken, blijkt uit Tabel 1. De groote ondernemingen hebben gronden onder verschillende rechten in gebruik, als erfpachtconcessie, huurland, particulier land of vrije huur van de bevolking. In totaal hebben zij de beschikking over ruim 2 miljoen bouws op Java en 3.354.000 bouw in de buitengewesten; in totaal 5.358.000 bouw. Hierop werkten ruim 2000 ondernemingen, die een oppervlak van 1.242.000 bouws bepant hadden. Hiervan liggen 792.000 bouws op Java. Is dit een respectabele oppervlakte, in vergelijking met de door de Inlandsche bevolking bebouwde gronden is zij niet zoo groot, wanneer men bedenkt, dat de rijstcultuur op Java reeds bijna het viervoudige ervan in beslag neemt, n.l. rond 4,5 miljoen bouws. Daartegenover staat natuur-

lijk, dat de geldswaarde van de oogsten der gewassen van de groote cultures per bouw gewoonlijk eenige malen die van een rijstooft overtreft.

Vergelijkt men Java met de buitengewesten, dan valt, zoo als van zelf spreekt, dadelijk op, dat op het hoofdeiland een veel grooter percentage van de uitgegeven gronden ook werkelijk beplant is, dan in de buitengewesten. Op Java is van een totaal van 785.565 bouws uitgegeven erfpachtgronden 396.902 bouw, dus rond de helft, beplant; voor de buitengewesten is van 1.377.148 uitgegeven erfpachtgronden slechts 6% beplant.

In de volgende tabel zijn de cijfers voor de verschillende Buitengewesten berekend. De sterk overwegende plaats van het cultuurgebied van Noord-Sumatra komt er duidelijk in uit. Eeveneens ziet men uit de cijfers, hoe gering dikwijls het beplante oppervlak tegenover de uitgegeven terreinen is.

Overzicht in bouws van voor den grooten landbouw uitgegeven gronden.

	A Uitgegeven	B Geentameerd in %v.A	C Beplant %v.A %v.B
Lampongs	436.000	63.086 14.5%	15.246 3.5% 24.1
Palembang	151.000	46.829 31.0	6.215 4.1 13.2
Djambi	38.000	4.981 13.1	347 0.9 6.0
O. K. v. Sumatra.	1.258.000	1.109.149 88.1	299.980 23.8 26
Bengkoeloe	90.000	32.514 36.1	5.587 6.2 17.1
W. & v. Sumatra.	262.000	61.582 23.5	8.524 3.3 13.8
Tapiannoeli	66.000	27.192 41.3	13.309 21.0 48.1
Atjeh en O.	314.000	141.962 45.2	29.606 9.6 20.8
Riau en O.	100.000	88.374 88.4	19.769 19.7 23.5
W. A. v. Borneo .	86.000	57.312 66.6	7.716 8.8 13.2
Z. en O. v. Borneo.	264.000	68.397 25.9	9.338 3.5 13.6
Menado	47.000	33.597 71.5	14.197 30.2 42.2
Selebes en O.	50.000	23.357 46.7	7.716 15.4 32.9
Amboina	79.000	47.032 59.5	10.997 13.9 23.4
N. G.	21.000		
Timor en O.	59.000	3.809 6.4	845 1.4 22.2
Bali en Lombok ...	25.000	28.658	1.141
	3.346.000	1.837.824 55	499.393 15

Cultuurgebied Noord Sumatra.

S. O. K.	1.258.000	1.109.142	299.980
Tapiannoeli	66.000	27.192	13.309
Atjeh	314.000	141.962	29.606
Riau	100.009	88.374	19.764
	1.738.000	1.366.670 79 %	362.659 21 %

Over den rechtstoestand der afgestane gronden geven verschillende tabellen cyfers. Er blijkt uit, dat erfpacht verreweg de meest verspreide vorm is bij het grootlandbouwbedrijf: ook wat de beplante oppervlakte betreft

staan de erfpachtsconcessies boven aan de lijst met 478.818 bouw, van nabij gevolgd door de landbouwconcessies (Sumatra's Oostkust en Atjeh) met 366.479 bouw.

Over de verschillende gewassen zijn enkele belangrijke gegevens bijeengebracht in een tabel, welke hieronder volgt:

G E W A S	1923 Aantal ondernemingen.	1923 Hiervan planten uitsluitend het voornoemde gewas.	1923 Totaal beplant in bouws.	1922 Totaal beplant in bouws.
Plantriet.....	258	} 288 {	21.351	18.179
Maalriet	208		230.415	228.246
Rubber	862	374	547.046	529.538
Getah pertjah	6	—	2.151	2.169
Koffie	363	36	172.086	178.826
Thee	289	72	129.828	130.974
Tabak	114	98	63.210	66.070
Kina	139	25	25.885	24.165
Cacao	27	—	8.112	9.468
Cocospalmen	525	302	71.750	64.720
Oliepalmen	58	13	26.819	23.527
Kapok	60	3	14.480	12.998
Vezelgewassen	28	5	16.932	13.416
Coca	31	2	2.339	2.007
Nootmuskaat	25	—	3.247	3.575
Peper	16	—	3.085	3.483
Cassave	36	9	12.542	14.011
Aetherische Olien	49	15	6.845	7.404
Indigo	9	1	744	1.726
Gambir	9	1	4.109	3.701

De cijfers van eenzelfde overzicht over 1922 zijn mede opgenomen ter vergelijking.

Uit deze tabel is af te lezen, hoe algemeen het stelsel om meer dan één cultuur te planten in onzen grooten landbouw ingang gevonden heeft. Sommige gewassen, als cacao, nootmuskaat en peper, komen nooit anders dan gecombineerd met andere cultures op ondernemingen voor; van de koffie-ondernemingen is nog geen 10 % uitsluitend aan die cultuur gewijd.

Een andere bijzonderheid, welke onmiddellijk uit de tabel is af te lezen, is de groote, en toenemende, beteekenis van de rubbercultuur hier te lande. Van de 1.241.642 bouw zijn 547.046 bouws met rubber beplant, 17.500 bouw meer dan in 1922.

De totale rubberaanplant beslaat niet minder dan 44 % van alle door groote ondernemingen beplante gronden. In uitgestrektheid staat de rubber bovenaan; haar oppervlak bedraagt meer dan het dubbele van dat van Kol. Studiën.

den aanplant van suikerriet, ruim drie maal dat van onzen koffieaanplant. Denkt men daarbij nog aan de uitgestrekte inlandsche rubberaanplantingen, dan ziet men, van welk een groote beteekenis de snel opgekomen rubbercultuur voor Nederlandsch-Indië is.

Over de verschillende gewassen geeft het boek dan allerlei bijzonderheden, als verdeeling over de verschillende gewesten, grondreserve voor uitbreiding aanwezig, percentage der oppervlakte, dat met andere cultures gemengd is, e.d.

Verschiedende graphieken verduidelijken den tekst.

**Internationale Vereeniging voor de
Rubber- en andere Cultures in Ne-
derlandsch-Indië.**

Tiende Jaarverslag. 1923.

Het jaarverslag vermeldt, naast andere bijzonderheden over de werkzaamheid der vereeniging, hoe zij tracht te komen tot consolidatie van de vertegenwoordiging van eigenaren van rubberondernemingen op Java in een Java rubber Planters Bond; oprichting van Kamers van Landbouw achtte zij niet gewenscht.

Er worden verdere enkele statistische gegevens over de rubberproductie van Nederlandsch-Indië medegedeeld. Zooals men weet, is aan de vereeniging ook een bijzondere afdeeling verbonden om propaganda te maken voor het verbruik van rubber. Van haar werkzaamheden werd een afzonderlijk verslag uitgegeven, als bijlage bij het andere gevoegd. Men vindt er aardige cijfers in over het verbruik van rubber in eenige landen voor verschillende doeleinden. Over het rubberverbruik per hoofd per jaar in Nederland kon men niet tot een goede schatting komen; langs één weg berekend, kwam men op 0.57 lb., langs anderen weg tot 0.95 lb.

In elk geval schijnt het cijfer zeer laag te zijn, zelfs in vergelijking met andere Europeesche landen. In de Vereenigde Staten wordt zeer veel rubber verbruikt; per hoofd is daar de jaarlijksche consumptie 6.15 lb., voornl. voor autobanden; voor andere doeleinden wordt toch nog 1.20 lb. verbruikt; 0.47 lb. daarvan gaat in schoeisel. Het aantal rubberhakken, jaarlijks benodigd, wordt voor Amerika in 1923 op 200 miljoen paar gesteld, terwijl in 1914 de productie nog onbeduidend was. Zulke cijfers wekken den indruk, dat deze toepassing in Nederland ook nog sterk uitgebreid kan worden. De propaganda-afdeeling deed veel moeite in Nederland het gebruik van rubber bij de vervaardiging van schoeisel te bevorderen, vooral in den vorm van crêpe-zolen.

Het verslag geeft verder bijzonderheden over enkele andere toepassingen van rubber, b.v. voor vloerbedekking en bestrating.

Inleiding tot de kennis der bestuursinstellingen in vreemde koloniën door D. G. Stibbe, Volksuniversiteitsbibliotheek 1924.

Bovengenoemd boekje verscheen als No. 30 van de welbekende, nuttige serie populair wetenschappelijke geschriften door de vereniging „Volksuniversiteitsbibliotheek” uitgegeven. Het is de leerstof door den schrijver in zijn functie van buitengewoon hoogleeraar aan de Ned. Handelshoogeschool te Rotterdam behandeld. Juister dan als inleiding tot de kennis der bestuursinstellingen ware het als overzicht van de bestuursorganisaties van vreemde koloniën betiteld. Het beschouwend, analyseerend vergelijkend en historisch gedeelte is zeer ondergeschikt gehouden, het werk geeft in hoofdzaak een handzaam gerangschikte verzameling feitelijke gegevens. De auteur zelf verklaart in een voorbericht dat het bestaansrecht van het boekje gelegen is in de omstandigheid, dat het tracht, overzichtelijk, stelselmatig en voor zooveel noodig toegelicht, bijeen te voegen wat tot dusver slechts zeer verspreid en zonder onderling verband in Nederlandsche en buitenlandsche boeken, tijdschriften en officiële publicaties te vinden was. Uiteraard vormen de Britsche koloniën het hoofdbestanddeel, de helft van het boek, de Fransche koloniën nemen een vierde in beslag. Achter elk hoofdstuk is een literaturopgave gevoegd, die niet naar volledigheid streeft, maar slechts enkele hoofdbronnen aangeeft. Een zaakregister vergemakkelijkt de raadpleging. Een boekje zonder pretenties, maar dat zijn weg wel zal vinden.

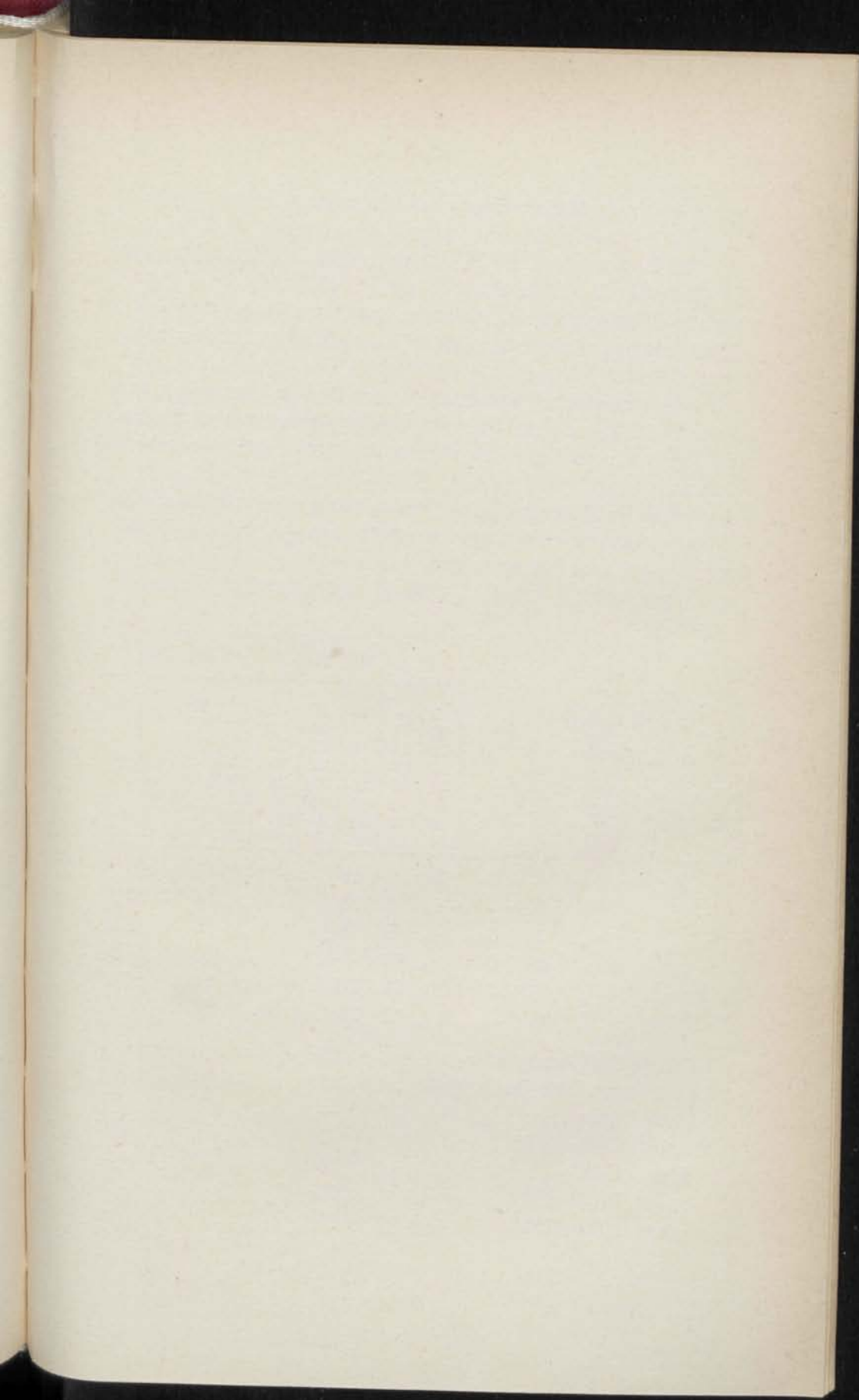
Opening der Rechtshoogeschool te Batavia op 28 October 1924.

Het gedenkboek van de opening der Rechtshoogeschool heeft lang op zich laten wachten en nu het verschenen is valt het tegen. Men denkt zich bij een gedenkboek iets gewichtigs in formaat en omvang, iets dat zich onderscheidt, dat de aandacht tot zich trekt en daarmee van een gebeurtenis steeds de herinnering wakker houdt.

Wij zijn wat verwend, misschien, door de gedenkboeken van het driehonderdjarig bestaan van Batavia, van het regeeringsjubileum, van het honderdjarig bestaan der Nederlandsche Handelsmaatschappij en hebben het gevoel voor verhouding uit het oog verloren. Men kan over een pas geborene geen lijvige kroniek verwachten. En toch doet het boekje wat dun en slap aan. De typografische uitvoering is keurig, Volkslectuur handhaaft in deze haar reputatie, de foto's van de plechtigheid en van de daarbij op den voorgrond tredende personen zijn scherp, maar men kan den indruk niet van zich afzetten, een programma voor zich te hebben of een gedistingeerde brochure, een uitgave die enkele oogenblikken de aandacht boeit, die de beteekenis van een gebeurtenis een moment releveert, maar daarmee haar plicht vervuld heeft en verdwijnen kan.

De verschillende redevoeringen bij de opening gehouden zijn in het boekje in extenso opgenomen en aan het slot is een lijst afgedrukt van de geschenken aan de rechtshoogeschool bij haar geboorte medegegeven. „Medegegeven” is niet in alle opzichten het juiste woord, „aangeboden”, waarvan de tekst spreekt zegt ook nog te veel. Voor enkele der geschenken — ik denk aan de studiebeurs van de gemeente Batavia — zou de term „beloofd” voorshands juister zijn.

Moge althans voor de hierbedoelde gulle gevers het gedenkboekje als een memorandum werken tot de belofte is nagekomen!

Mededeelingen der Vereeniging.

1. Het Bestuur deelt mede, dat van de oude afleveringen van het tijdschrift „Koloniale Studiën” en de Publicaties der Vereeniging nog de navolgende aantallen in voorraad zijn.

Deze exemplaren worden gaarne aan belangstellenden afgestaan:

a. tegen vergoeding van kosten voor porto en verzending aan personen, die in het jaar, waarover uitgaven aangevraagd worden, als lid waren ingeschreven en als zoodanig hun contributie hebben voldaan:

b. tegen betaling van f 0.50 per exemplaar aan leden, die in het jaar, waarover afleveringen worden gevraagd, niet als lid der Vereeniging waren ingeschreven:

c. tegen betaling van f 1.— per exemplaar aan niet leden der vereeniging.

aflevering	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
1ste jaargang 1916/17	2	—	14	17	15	16	19	21	20
2de „ „ 1918	20	1	—	15	18	35			
3de „ „ 1919	21	23	19	25	20	20			
4de „ „ 1920	31	37	22	22	20	22			
5de „ „ 1921	28	19	10	13	20	18			
6de „ „ 1922	16	12	5	16	14	106			
7de „ „ 1923	98	110	108	82	136	152			
8ste „ „ 1924	162	152	87	102	118	126			

Publicaties No.	1	26	No.	7	18	No.	13	150
„	2	—	„	8	18	„	14	265
„	3	8	„	9	18	„	15	95
„	4	9	„	10	—	„	16	149
„	5	18	„	11	20	„	17	177
„	6	—	„	12	20			

Extra politiek nummer	25
Extranummer 2de jaargang	24
Steenkolennummer	—
Verslag 1916—1917	6
idem 1918	6
idem 1919—1921	50
idem 1922—1924	71

Aanvragen te richten aan den administrateur der vereeniging, den heer R. C. d'Ablaing van Giessenburg, kantoor voor het volkscredietwezen Weltevreden.

2. In het gedrukt verslag over de jaren 1922—1923—1924 zijn enkele drukfouten geslopen, die hieronder worden verbeterd:

blz. 7 *laatste regel* staat 1922 en 1924 moet zijn 1922 en 1923

blz. 8 *saldo administrateur* staat f 15-45 moet zijn f 15.44

blz. 9 *losse afleveringen 1922* staat f 1614.01 moet zijn f 1643.01

3. In het verslag over 1922, 1923 en 1924 zijn, voor zoover laatstgenoemd jaar betreft, slechts enkele mededeelingen van algemeenen aard opgenomen.

De balans op het eind van dat jaar en de staat van baten en lasten voor 1924 volgen hierachter:

Balans per 31 December 1924.

		activa	passiva
<i>Inventaris</i>			
per 1 Januari 1924	f 1,—		
bijgekomen 1 schrijfmachine f 200.—	„ 450,15		
1 adressograaf „ 250,15	„ 90,15	f 361,—	
afschrijving 1924			
<i>diverse debiteuren:</i>			
achterstand 1923 en vorige jaren	„ 390 75		
achterstand over 1924	„ 277,57 ⁵		
diverse vorderingen	„ 609 25	„ 1.277,57 ⁵	
<i>diverse crediteuren:</i>			
per ulto. december uitstaande:			
drukkosten Dec. aflevering	„ 1057 94		
honoraria idem	„ 357 76		
expeditiekosten idem	„ 129,25		f 1.544,95
<i>kas en kassiers:</i>			
N.I. Escompto Maatschappij	„ 5074,31		
Buitenzorgsche afd. Bank	„ 4,90		
gelden te goeder rekening	„ 286.—		
kas administrateur	„ 113.44	„ 5.478 65	
Voordeelig exploitatieoverschot per ulto. 1924			„ 5.572,27 ⁵
		f 7.117,22 ⁵	f 7.117,22 ⁵

Hef Bestuur

Th. LIGTHART Voorzitter.

Dr. J. H. BOEKE Secretaris.

C. v. d. BUSSCHE Penningmeester.

Omschrijving :		baten	lasten
Exploïtatïe-overschot per 1 Janu- ari 1924		f 4.343,60	
contributies over 1924	f 8.922,50		
abonnementen " "	" 3.249,075		
begunstigers " "	" 1.568,675		
losse afleveringen " "	" 438,565		
advertenties " "	" 100,—		
rente " "	" 120,14		
drukkosten " " f 8.106,045		„ 14.398,955	
waarvan terugont- vangen " " 1.300.—	" 6.806,045		
honoraria " "	" 2.317,03		
secretariaat, kasbeheer en verdere vereenigingskosten	" 3.482,505		
afschrijving op debiteuren	" 238,60		
afschrijving en inventaris	" 90,15		
afdeeling Semarang	" 235,95		f 13.170,28
Exploïtatïe-overschot per 31 Dec. 1924			„ 5.572,275
		f 18.742,555	f 18 742,555

Het Bestuur

Th. LIGTHART Voorzitter.

Dr. J. H. BOEKE Secretaris.

C. v. d. BUSSCHE Penningmeester.

Statistische Welvaartswaarneming

door

MR. A. G. VREEDE.

Periodiek is in deze eeuw ¹⁾ de kreet opgegaan, dat een onderzoek diende te worden ingesteld naar den welvaartstoestand der inheemsche bevolking, omdat men — en meestal terecht — aanwijzingen van welvaartsvermindering meende te bespeuren, en men derhalve, bij gebreke aan positieve gegevens, de behoefte gevoelde aan eene gefundeerde beantwoording van de vraag of er inderdaad een inzinking had plaats gehad, of zelfs, wat nog erger zoude zijn, een gestadige achteruitgang was ingetreden.

In de Troonrede van 1901 gaf de Koningin den wensch te kennen naar zoodanig onderzoek: „Als Christelijke mogendheid is Nederland verplicht in den Indischen archipel geheel het regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijken plicht heeft te vervullen. In verband hiermede trekt de mindere welvaart der Inlandsche bevolking op Java Mijne bijzondere aandacht. Ik wensch naar de oorzaken hiervan een onderzoek in te stellen”.

Minister Van Asch van Wijck lichtte dit toe door er op te wijzen dat van verschillende zijden (o.a. de Kamer van koophandel en nijverheid te Batavia in Sept. 1901) klachten worden vernomen over minder gewenschte economische toestanden. „...Het valt niet te ontkennen, dat de toestand niet beantwoordt aan wat men als normalen toestand van Java zou wenschen. ...De financieele toestand der bevolking blijft zeer gedrukt, de loop van den invoer van ma-

1) Het heeft geen zin in dit bestek verder terug te gaan. In 1891 zijn uitvoerige gewestelijke economische overzichten (over 1890) samengesteld en als (eene lijvige) Bijl. C. in het Kol. Verslag 1892 opgenomen. Als vergelijkingsobject met den „huidigen staat” zijn deze verslagen zeker van belang.

nufacturen wijst op mindere koopkracht..... De oorzaak der mindere welvaart moet opgespoord worden ten einde te kunnen overwegen of verbetering in den algemeenen toestand gebracht kan worden”.

Tevoren en tijdens deze besprekingen hadden kamerleden — Van Kol, Pynacker Hordijk, Idenburg — op deze verschijnselen gewezen en op onderzoek aangedrongen.

Op 25 September 1902 herhaalde de heer Idenburg, sedert als Minister van Koloniën opgetreden, dat de economische toestand der Inlandsche bevolking als geheel genomen te wenschen overliet, waarbij echter diende te worden onderscheiden tusschen verschijnselen van blijvenden en die van voorbijgaanden aard; ook mocht niet uit buitengewone plaatselijke omstandigheden geconcludeerd worden voor geheel Java, in gunstigen of in ongunstigen zin. Daarom was reeds (in Juli 1902) een onderzoek bevolen naar den water- en voedingsnood in het Semarangsche (Demak-Grobogan en aangrenzende zuidelijke deelen van Pati en Koedoes). Het onderzoek van deze commissie die al in December 1902 rapport uitbracht, heeft blijkbaar den stoot gegeven tot het Gouvernementsbesluit van 15 October 1902 No. 31, bepalende, dat zou worden ingesteld een „onderzoek naar de oorzaken van de mindere welvaart der Inlandsche bevolking op Java en Madoera”, onder presidium van Resident H. E. Steinmetz.

Hoe deze „Mindere Welvaarts-commissie” heeft gewerkt is bekend: zij was — een andere keuze stond ook nauwelijks voor haar open — in hoofdzaak aangewezen op de beschrijvende onderzoeksmethode, stelde daarbij den kring van haar onderzoek veel te ruim en zoo dijde haar onderzoek uit tot een wel op verdienstelijke wijze bewerkte maar toch door niemand in haar totaal te doorvorschen ophooping van materiaal op allerhand gebied, een volkswelvaarts-encyclopédie, een indigesta moles, welker bewerking 12 jaren heeft geduurd (toen de inzinking reeds lang tot het verleden behoorde en de „verelendungs”- veronderstelling, de meening dat gestadige welvaartsachteruitgang plaats vond, reeds lang was verlaten). Deze verzameling ($\pm$ 25 deelen!) van antwoorden, particuliere meeningen, beschrijvingen, beschouwingen, overzichten, „inlandsche stemmen”, adatgegevens, gevolgd door voorstellen en beslui-

ten, welke telkens weder samentrekkingen, overzichten, samenvattingen, eindverhandelingen, compendia en ten slotte 's heeren C. J. Hasselman's in 1914 verschenen „Algemeen Overzicht van de uitkomsten van het Welvaartsonderzoek, gehouden op Java en Madoera in 1904 — 1905", noodig maakten, bevatten een schat van gegevens, een goudmijn, die nog telkens met vrucht geraadpleegd kan worden; en toch is zij tegelijk een afschrikwekkend voorbeeld van een enquête op beschrijvenden grondslag. Het samenstellen van de lijst van niet minder dan 503 vragen nam alleen $1\frac{3}{4}$ jaar in beslag (de Leidraad werd in Mei 1904 door de Regeering goedgekeurd), de bewerking der gegevens nam 10 jaar (1904 — 1914), het laatste alfabetisch compendium verscheen ten slotte in 1920, d.i. 18 jaar na de instelling der commissie!

In Januari 1904 verzocht de Minister van Koloniën aan Mr. C. Th. van Deventer om een Overzicht te geven van den economischen toestand der Inlandsche bevolking, blijkbaar omdat van het zoo breed opgezette, toen nog niet eens aangevangen onderzoek der Mindere Welvaatscommissie vooreerst nog geen antwoord was te verwachten op de toen, evenals nu 20 jaren later, zich opdringende vraag of — zooals Van Deventer dit in zijn Inleiding formuleerde — een gezonde ontwikkeling der volkswelvaart al dan niet valt waar te nemen en zoo neen, aan welke oorzaken zulks moet worden toegeschreven.

Met medewerking van de met verlof zijnde Indische ambtenaren D. Tollenaar, Mr. M. S. Koster, J. A. A. van der Ent en H. N. Bennebroek Evertsz en den heer G. P. Rouffaer werd binnen vijf maanden het Overzicht samengesteld, dat thans nog een klassiek werk is in onze koloniale litteratuur. ¹⁾ Woekerend met onvolledige gegevens, puttend uit de archiefstukken op het Plein, ver van Indië, stelde Van Deventer met zijne medewerkers een boek van 261 pagina's samen dat overtuigt door zijn helderheid, zijn gematigdheid,

1) In Augustus van dat jaar volgde de uitgave in dezelfde op last van den Minister van Koloniën uitgegeven serie (Koloniaal Economische Bijdragen III) van Mr. D. Fock's Beschouwingen en Voorstellen ter verbetering van den Economischen toestand der Inlandsche Bevolking van Java en Madoera. Waar dit werk niet de welvaartswaarneming maar middelen tot welvaartsverbetering betreft, valt het, van hoeveel belang het ook is geweest voor het te boven komen der toenmalige inzinking, buiten het terrein van dit opstel.

zijn bewonderswaardige aanwending van gebrekkig statistisch materiaal. Het werk is te algemeen bekend om meer omstandig uiteen te zetten hoe in drie afdeelingen, „De Bevolking en haar Middelen van Bestaan”, „De Belastingen” en „De Bevordering der Volkswelvaart” de welvaartsgegevens zijn behandeld en hoe daaruit op, men zou haast zeggen, veeleer meesterlijk-intuïtieve, dan mathematisch-wetenschappelijke wijze, in de Slotbeschouwingen gevolgtrekkingen zijn gemaakt, die de overtuiging geven dat zij destijds juist *moeten* zijn geweest. Men zou geheele stukken uit die Slotbeschouwingen willen overnemen, opdat ze nogmaals onder de algemeene aandacht komen:

...Het hoofdbedrijf van den Inlander is nog altijd wat het sedert onheugelijke tijden geweest: de landbouw. Met den sterken aanwas der bevolking is ook het aantal dergenen, die door de uitoefening van dit hoofdbedrijf in hun levensonderhoud moeten voorzien, aanmerkelijk toegenomen. De gronden, op welke de bevolking haar akkerbouw drijft, zijn, wat hun oppervlakte aangaat, in den loop der laatste kwarteeuw veel minder uitgebreid, dan de landbouwende bevolking in getalsterkte is vermeerderd. Van alle gronden die voor den inlandschen akkerbouw in aanmerking komen, zijn de meest producerende gronden: de sawah's van levend water voorzien, het minst in uitgebreidheid vooruitgegaan. De gemiddelde opbrengst dier sawah-gronden is stationnair gebleven. De ontwikkeling van den veestapel heeft geen gelijken tred gehouden met de uitbreiding van het zielen aantal der bevolking: bij het voornaamste onderdeel van dien veestapel, de karbouwen, valt zelfs op vermindering te wijzen. Ook het aantal der paarden vermindert, terwijl het paardenras ontaardt. Tegenover deze voor de landbouwende bevolking, in het bijzonder voor de grondbezitters, voor zoover zij in den inlandschen akkerbouw een bestaan moeten vinden, ongunstige factoren staat, voor de lage landen, de groote vlucht, die, in de laatste kwarteeuw, de suikercultuur en -industrie heeft genomen. Deze heeft echter den grondbezitter geen economische verbetering gebracht, terwijl zij voor de groote meerderheid der overige bij haar betrokken Inlanders individueel slechts schrale en in den loop der

jaren niet onaanzienlijk ingekrompen verdiensten oplevert. ...De vooruitgang van de particuliere kina- en theecultuur, in hoofdzaak beperkt tot West-Java, het land der lage loonen, weegt tegen den achteruitgang der particuliere koffiecultuur niet op. Alles te zamen genomen, valt dus voor den javaanschen landbouwer achteruitgang, stellig geen vooruitgang in welvaart te constateeren. Deze achteruitgang openbaart zich in een voortdurend geldgebrek, dat een groot deel der bevolking in de macht heeft gebracht van woekeraars en haar dientengevolge in steeds ongunstiger toestand doet geraken. De bronnen van inkomst, die naast het landbouwbedrijf, in zijn vollen omvang genomen, bestaan, zijn in den loop der laatste kwarteeuw niet noemenswaard toegenomen. De groot-industrie neemt een uiterst bescheiden plaats in. De industrieën der bevolking, hoe veel overblijfselen van voormalige grootheid en kiemen van toekomstig leven in haar worden aangetroffen, zijn, in hetzelfde tijdsverloop, dooreengenomen en zachtst gesproken, stationnair gebleven ¹⁾).

Dat het de persoon van den samensteller en niet de onaantastbaarheid van de gebezigde methode was, die de groote waarde van dit werk bepaalde, blijkt wel hieruit dat de — wat zullen wij zeggen? — nieuwe uitgave van Van Deventers boek, in 1921 als proefschrift uitgegeven door Mr. W. Huender, ofschoon op dezelfde wijze bewerkt, naliel den diep-doorwerkenden indruk te wekken van het origineel, al moge in billijkheid daaraan worden toegevoegd dat de welvaartsvleug, die juist in het jaar van verschijnen over Indië was gegaan, weinig meewerkte om de belangstelling op het inheemsche welvaartsprobleem gericht te krijgen. En in deze heruitgave komt het gebrek aan gecoördineerd en betrouwbaar statistisch materiaal veel sterker aan het licht dan in Van Deventers boek.

Een andere poging, met een andere doelstelling trouwens, om een overzicht te erlangen van den „aard en de oorzaken der meerdere of mindere welvaart van de tegenwoordige Inlandsche bevolking in de Gouvernementslanden van Java en Madoera en om de middelen,

1) Blz. 248, 249.

welke (waar noodig) tot verhooging van welvaart kunnen leiden" deed in 1911 en 1913 de toenmalige leeraar aan de Inlandsche Rechtsschool, thans Voorzitter van den Volksraad Mr. A. Neytzel de Wilde. Blijkens het voorwoord van zijn „Een en ander omtrent den Welvaartstoestand der Inlandsche Bevolking" waarvan het eerste deel (Landbouw, Veeteelt, Boschwezen, Visscherij) in 1911, het tweede in 1913 verscheen, diende als leidraad Mr. Van Deventer's Overzicht, terwijl als bronnen werden gebezigd de Mindere Welvaartsverslagen, doch daarnaast tevens rapporten, tijdschrift- en dagbladartikelen. Het doel van dit werk was echter veeleer om de met den volkswelvaart samenhangende economische *vraagstukken*, begrijpelijk te maken voor den a.s. Inlandschen ambtenaar, dan om tot definitieve conclusies omtrent den welvaarts-stand te komen, al is ook bij elk vraagstuk een overzicht gegeven van de beschikbare gegevens en de door de Regeering overwogen of nog in overweging zijnde maatregelen in het belang der bevolking. Een scherp omschreven overzicht van den *stand* der algemeene welvaart geeft ook dit werk dus niet, en bedoelde het ook niet te geven.

Thans heeft opnieuw door aanneming van de motie-Albarda de Tweede Kamer om een Welvaartsonderzoek verzocht en is dit door de Minister van Koloniën toegezegd. Opnieuw werd gesproken van een „ernstige inzinking van het welstandspeil der bevolking", van „sterk verminderde welvaart" en wordt de behoefte gevoeld aan het instellen van een „systematisch onderzoek naar den economischen toestand van de Inlandsche bevolking". Zooals men weet is onder leiding van het lid van den Raad van Indië, den heer Ch. J. I. M. Welter met dit onderzoek, waarvoor de controleur B. B. Mr. H. Fievez de Malines van Ginkel is vrijgemaakt, reeds een aanvang gemaakt. Het zal met spoed worden doorgezet en zal overeenkomstig de opmerkingen van Dr. Lovink en de toezegging van den Minister verschijnen in den trant van de welbekende, door den vorigen Gouverneur-Generaal ingevoerde „Mededeelingen van Algemeen Belang" welke in Indië verschijnen en dan in de Koloniale Verslagen, sedert 1923 als bijlage, worden opgenomen.

Intusschen wijzen m.i. deze telkens opnieuw opkomende vragen of de welstand der bevolking achteruit gaat, of er een inzinking

van welvaart plaats vindt en de daaruit voortvloeiende behoefte aan speciale onderzoekingen, aan commissies ad hoc enz. op een lacune in het Regeeringsapparaat. Wel beginnen, zooals de heer Albarda in de debatten opmerkte, er Regeeringsorganen als het Centraal Kantoor voor de Statistiek en het Kantoor van Arbeid te ontstaan, die wellicht telkens opnieuw in te stellen Commissies van Onderzoek — men denke aan de Suikerenquête-commissie en de Arbeidscommissie uit het sociale jaar 1918 — overbodig zullen kunnen maken maar een welvaartsboekhouding, een opzettelijke welvaartsobservatie ontbreekt nog. Het doet denken aan een handelslichaam, dat geen balansen zou opmaken, dat zich moest vergenoegen met van tijd tot tijd beschrijvende verslagen uit te geven, waarin wordt gezegd, dat dit jaar voordeelig, het andere meer den indruk van onvoordeelig heeft gemaakt, maar geen concrete cijfers voor den eenen of voor den anderen indruk kan aanvoeren. Hiermede is geen verwijt aan de Regeering bedoeld: men moet dit beeld van een in het vage werkend handelslichaam terugvoeren tot vóór den tijd, dat de Italiaansche boekhouding werd uitgevonden en dus geen „balansen” konden worden opgemaakt. De statistische methode voor een welvaartsboekhouding is nog niet volledig gevonden maar in het hier volgende hoop ik aan te toonen, dat zulks niet meer zoo heel lang zal duren, dat men in de laatste 8 of 10 jaar onder den geweldigen druk der groote na-oorlogsproblemen zooveel verbeteringen in de statistische techniek heeft aangebracht, dat een doordringen op mathematische wijze tot op den bodem van een veel omvattend vraagstuk als dat wat ons thans bezig houdt, niet heel lang meer onmogelijk zal blijken.

Cijfers zijn het, die wij noodig hebben, *cijfers* die men kan optellen, op elkander kan deelen, die geen nuanceering of temperamentsverschillen kennen, *cijfers*, die men kan vergelijken met vroegere cijfers; *die* alleen toch kunnen een aaneengeschalkeld, alomvattend overzicht geven.

Bekend genoeg is hoe de Arbeidscommissie, in 1918 ingesteld, een poging deed om zich door een enquête, bevattende naar even 146 vragen, statistisch materiaal op het punt van arbeidslonen en arbeidstoestanden te verschaffen, zonder daarin te slagen. De eveneens in 1918 ingestelde Suikerenquête-commissie voelde, blij-

kens de Inleiding van haar Verslag, dat in Juli 1921 verscheen, sterk het gemis aan behoorlijk cijfermateriaal. Het zijn inderdaad vóór alles cijfers, welke wij behoeven om een inzicht in den economischen toestand der bevolking hier te lande te verkrijgen.

Ongetwijfeld moet niet worden vergeten, dat met cijfers alleen men er niet komt. Vooreerst zijn er natuurlijk verschillende factoren, voor de welvaart van belang, die niet (of nog niet) onder cijfers te brengen zijn: psychische elementen als volksgeest, tradities, godsdienstige opvattingen, nationale eigenaardigheden, rasaanleg, welke, al worden deze naar gelang van de behoefte naar de eene of naar de andere zijde veelal vergroot voorgesteld, toch van onmiskenbare beteekenis zijn. Maar aan den anderen kant ziet men in elk modern bedrijf, dat van alles de cijfers worden verzameld, dat van elk onderdeel de verhouding wordt uitgedrukt tot de andere onderdeelen, dat de kostprijs van elke bedrijfshandeling wordt nagegaan. Alles wat volmaakt functioneert: machine, bedrijf, staatshuishouding behoort tot op den bodem, tot in het allerlaatste detail te zijn geanalyseerd en gecontroleerd. De machinetechniek en de industrie hebben dat ingezien en toegepast, bij de staatshuishouding begint dat begrip echter pas geleidelijk baan te breken.

Er behoort trouwens onzaglijk veel toe om tot het daartoe noodige cijfer-materiaal te geraken, nog meer om dit zoo te verwerken, dat van „statistische welvaartswaarneming” zal kunnen worden gesproken. Maar de statistische methode heeft in de verschillende landen en tevens laatstelijk door internationaal overleg en samenwerking zoodanigen vooruitgang gemaakt, dat dit desideratum alreeds tot de mogelijkheden gaat behooren. Over dezen vooruitgang daarom thans eerst een enkel woord.

De eerste belangrijk stap in deze richting vormden de thans reeds op het gebied der kosten van het levensonderhoud gemeengoed geworden „indexcijfers”. In de vorige eeuw, toen de aandacht sterk op de prijzenstatistiek was geconcentreerd, is men op het idee gekomen om „meet-cijfers” te nemen d. w. z. verhoudingscijfers, in de eerste plaats met betrekking tot een bepaald jaar. In plaats van tabellen met varieerende prijzen kreeg men aldus tabellen van fluctueerende verhoudingscijfers. De prijzen in een bepaalde periode werden als norm genomen (Sauer-

beck bijv. nam het gemiddelde van 1867 — 1877 = 100) en de fluctueerende prijzen in andere jaren werden dan in percenten, dus bij daling bijv. als 96, bij stijging als 102 enz. uitgedrukt. Voor een enkel artikel op zich zelf beschouwd ging dit goed, maar zoodra men een gemiddeld prijzencijfer of liever prijzen-verhoudingscijfer wilde vaststellen, welke de geheele prijsstijging of de stijging van de prijzen van bepaalde artikelen over verschillende jaren zou kunnen uitdrukken, bleek al spoedig dat zulke primitieve indexcijfers geen goed beeld gaven, omdat bij deze methode een artikel, waarvan weinig wordt voortgebracht of weinig wordt geconsumeerd, dat dus van weinig belang voor de menschheid is, evenveel invloed heeft op het gemiddelde als veel voorkomende of van groote beteekenis zijnde artikelen. Deze laatste werden daarom in zulk een statistiek „zwaarder gemaakt”, van een grooter „gewicht” voorzien, waarvoor verschillende methoden werden uitgedacht en zoo ontstonden de „weighted indexnumbers”, in het Hollandsch feitelijk ten onrechte vertaald door „gewogen” (weighed = gewogen, maar het is „weighted”, zwaar gemaakt, van zwaarte voorzien) indexcijfers.

Door de geweldige prijschommelingen gedurende en na den oorlog heeft zich met behulp van de techniek dezer gewogen (of bezwaarde) indexcijfers een ander onderzoek op den voorgrond gedrongen n.l. dat omtrent de verhoudingscijfers der kleinhandelsprijzen. Men zou kunnen zeggen dat aldus de belangstelling overging van de handelskwesties van den groothandelaar op de levensvragen van het individu. Van de kleinhandelsindexcijfers kwam men tot de nu zoo populaire indexcijfers nopens de kosten van het levensonderhoud. Experimenteel stelde men daartoe de artikelen en de hoeveelheden vast van de kleinhandelsartikelen, welke een gezin blijkens de resultaten van ingestelde onderzoeken noodig heeft. Thans is men in de statistische wereld bezig om voor de berekeningswijze van deze indexcijfers internationaal de zuiverste methoden vast te stellen, ze te standaardiseeren, opdat deze gegevens daardoor internationaal vergelijkbaar zouden kunnen worden.

Van de kosten van levensonderhoud tot het loon il n'ya qu'un pas. Ook de techniek van de loonstatistiek — het is weinig te verwonderen — heeft in de laatste jaren een groote vlucht genomen. In verschillende der door den oorlog getroffen landen — Oostenrijk,

Polen, Tsjechoslowakye — (en daar niet alleen!) werd zelfs reeds gepoogd loonschalen in te voeren, welke met de duurte-indexcijfers verband hielden, een sociaal zeer aanlokkelijk, maar uit staathuishoudkundig oogpunt vooralsnog — althans bij ontredderde staten — bezwaarlijk door te voeren loonsysteem. ¹⁾ Het is hier niet de plaats om de vraagstukken en de methoden der loonstatistiek te bespreken, volstaan moge worden met er op te wijzen hoe ook hier naar het uitzoeken van de beste methode en naar het internationaal vergelijkbaar maken der cijfers wordt gestreefd. Vertoonde de loonstatistiek in verschillende landen tot voor kort een staalkaart van los van elkander en los van andere gegevens staande en daardoor onbevredigende tabellen, sedert kort is daarin meer „teekening” gekomen. Het Engelsche Departement van Arbeid heeft hier toe den stoot gegeven en de wijze waarop dit vraagstuk is aangepakt, geeft een goed voorbeeld van de nieuwere statistische methoden, waarover ik hierboven meer in het algemeen sprak. Voor de eerste — wegens technische uitvoeringsbezwaren ²⁾ ten slotte niet aanvaarde maar als een voorbeeld zeer instructieve — methode nam men de gegevens over:

- 1°. de loonen, voor ieder land, van de groep van werklieden die men wenschte te vergelijken;
- 2°. de index-cijfers van de kosten van levensonderhoud voor ieder land, alle gebaseerd op den zelfden maatstaf (bijv. 1914 = 100);
- 3°. de verhouding tusschen de lokale koopkracht (voorshands alleen voor voeding en huishuur) van betaalmiddel op den datum waarop de levensonderhoudindexcijfers zijn gebaseerd;
- 4°. de onderlinge geldkoersen.

1) In een artikel „Index-loonen” in Vragen des Tijds van Januari j.l. zegt Ir. B. Bölger in een betoog — door hem zelf vrij negatief genoemd — dat verband tusschen loonen en index-cijfers van de kosten van levensonderhoud, gelijk bij Coll. Art. Ov. in Nederland bij de typografen en de schoenmakers voorkomt, economisch niet te verdedigen is. Billijkheidshalve moet worden aangeteekend, dat de heer Bölger bij de bespreking van dit in vele landen reeds gerezen strijdpunt beroep op de noodzakelijkheid van een bestaansminimum bij de behandeling van het vraagstuk buiten beschouwing laat; de door hem beschouwde loonen bewegen zich boven dat minimum, waf hier te lande waarschijnlijk niet van alle loonen kan worden gezegd.

2) Speciaal wegens het ruwe, dat voor sommige factoren bij het terugrekenen tot 1914 niet te vermijden viel.

De andere methode, door het Britsche Arbeidsdepartement aangenomen, werd op een door het Bureau International du Travail in October 1923 bijeengeroepen internationale conferentie van arbeidsstatistici als grondslag voor internationale loonvergelijkende statistieken aanvaard en op verzoek dier conferentie door het „B. I.T.” verder uitgewerkt. Deze methode ¹⁾, voorshands alleen nog voor de hoofdsteden der verschillende landen toegepast, berust op het principe, dat men vaststelt hoeveel uur een arbeider in een bepaald land moet werken om een zekere hoeveelheid van een gebruiksartikel te verdienen. Op die wijze kan men dan verder berekenen hoeveel uur gewerkt moet worden om een bepaald budget te verdienen, een coördinatie dus tusschen budget-statistiek, (goederen)prijzenstatistiek en loongegevens. Waar de samenstellende deelen der werkliedenbudgets nu in verschillende landen of groepen van landen verschillen (op het punt van voedingsgewoonten bijv.) zijn die landen weder in groepen ingedeeld:

- a. Scandinavische landen w.o. ook Nederland en Zwitserland zijn ondergebracht;
- b. Centraal-Europeesche landen, Duitschland, Oostenrijk, Tsjecho-slowakye, Polen;
- c. Frankrijk en Belgie;
- d. Engeland;
- e. Zuid-Europeesche landen;
- f. Vereenigde Staten en Canada.

Uit de budgetstatistieken van die landen is nu een type voor elke groep samengesteld (zooveel brood, meel, vleesch, enz.) en dit in geld omgezet: deze geldprijzen dienen dan weder als verhoudingscijfers tusschen de landen onderling; ook de woninghuren zijn op die wijze in de verhoudingscijfers ingewerkt; voorts is als grondslag voor den werktijd de 48-urige werkweek genomen met gelegenheid om langer werk (evenals werkloosheid) tot uitdrukking te brengen en zoo kreeg men min of meer uitgebalanceerde eindcijfers die onderling vergelijkbaar zijn. Aldus ontstond de volgende tabel:

1) Zie International Labour Review Oct. 1924 „Comparison of the levels of Real Wages in certain capital cities”. Vgl. artikelen van Ir. B. Bölger in Ec. St. Ber. 13 Februari 1924, 7 en 14 Januari 1925 en vooral: Methods of Statistics of Wages and Hours of Labour, Report B. I. T. December 1923.

**Indexcijfers van het relatieve peil der goederenlonen in
verschillende hoofdsteden op 1 Juli 1924.**

Steden.	Indexcijfers berekend naar de hoeveelheden van de voedings- middelen in de verschillende groepen van landen gebruikt.						Alg. Indexcijfer met een gemiddeld budget als basis.	Alg. Indexcijfer met de wo- ninghuren in aanmerking genomen.	Indexcijfers volgens het budget van het land.
	Belgie en Frankrijk.	Centraal Europa.	Engeland.	Zuid-Europa.	Scandinavië en Nederland.	V. S. A. en Canada.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 1)
Amsterdam	87	93	82	87	97	86	89	88	97
Brussel.....	59	64	52	56	63	57	59	64	59
Christiania	72	79	66	70	78	66	72	72	78
Lissabon	34	35	30	31	32	29	32	—	31
Londen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Madrid	59	58	52	58	59	56	57	—	58
Milaan	46	48	43	44	50	46	46	49	44
Ottawa	167	169	171	168	185	179	173	155	179
Parijs	74	75	67	72	81	71	73	—	74
Philadelphia.....	208	207	211	202	242	214	214	213	214
Praag	58	61	49	57	57	52	56	61	61
Rome	44	48	42	47	47	45	46	50	47
Stockholm	78	81	76	79	92	82	81	79	92
Waarschau	80	96	66	80	85	89	83	—	96
Weenen.....	47	49	46	47	50	45	47	51	49

Aan Ir. Bölger's artikel, hierboven reeds vermeld, ontleenen wij nog de volgende korte toelichting van deze tabel:

„Als loon geldt in de verschillende steden het gemiddelde van de weeklonen, die, volgens Coll. Arb. Overeenk. of anderszins gelden voor: geschoolde en ongeschoolde bouwvakarbeiders, metaalbewerkers, meubelmakers, en typografen. Uiteraard is daardoor nog niet het geheele loonpeil van een bepaalde plaats vastgelegd, doch men beschikte niet over meerdere statistieken en aangezien men bedrijfstakken van verschillende aard genomen heeft, heeft men aangenomen, het werkelijk loonpeil in ruwe trekken wel zoo ongeveer benaderd te hebben. Men heeft nu op de in dit artikel genoemde wijze de verhouding van de lonen berekend tot het loonpeil in Lon-

1) De tiende kolom is door Ir. Bölger bijgevoegd.

den, waarbij men dus Londen op 100 heeft gesteld. In kolom 2 heeft men nu voor het te verdienen budget steeds genomen het normale budget in Frankrijk en België en dus m.a.w. berekend, hoeveel uur in de gegeven plaatsen moet worden gewerkt, om dat budget te verdienen en daaruit als omgekeerd evenredige het indexcijfer der goederenloonen in de tabel neergeschreven.

In de andere kolommen heeft men dat voor het normale budget in de andere groepen van landen gedaan, terwijl in kolom 8 een algemeen gemiddeld budget is aangenomen en men in kolom 9 hetzelfde heeft gegeven als in kolom 8, doch daarbij rekening heeft gehouden met den invloed van de verschillende woninghuren.

Na het voorgaande is het duidelijk, dat men ten slotte, wil men vergelijken, voor elke hoofstad dat budget moet nemen, dat als het normale geldt van de groep waarin deze stad is gelegen. Wij hebben zelf dan ook nog een tiende kolom toegevoegd, waarin dit cijfer is weergegeven, en dat dus als het vergelijkingscijfer kan gelden."

Tabellen van de „geld-loonen op de basis van 48 uur werk op gewoon tijdloon" en „de gemiddelde kleinhandelsprijzen van voedingsmiddelen van de arbeidersklassen in de verschillende hoofdsteden" zullen als basis voor de index-cijfersberekeningen nu maandelijks door het B. I. T. worden gepubliceerd en de hierboven, daaruit getrokken loon-index-vergelijkingstabel elke drie maanden.

Ook op een geheel ander statistisch gebied is een nieuwe techniek zich aan het ontwikkelen, en wel eene die in verband met statistische welvaartswaarneming van zeer veel belang belooft te zullen worden. Zij ontwikkelt zich uit de studie van de oorzaken en de periodiciteit der hausse- en baissetijdperken. Had het cyclische karakter van „boom" en „slump" en het periodiek optreden van handels- en bankcrisissen reeds lang de aandacht der economen — men leze hierover bijv. de prachtige hoofdstukken „Crises" en „Financial Panics" in Taussig's „Principles of Economics" ¹⁾ — de ontzaglijke werkloosheid, welke van zulke economische depressies het gevolg was, noopte tot nadere studie. Een andere behoefte van speculant, handelaar en fabrikant gelijkelijk, n.l. om vooruit te

1) Deel I. Hfst. 29 en 30.

weten wat de handelsbeweging gaat doen, kwam deze studie der economische welvaartverschijnselen bevorderen. „Business-forecasting” noemt men in Amerika dezen nieuwen tak der statistiek. Materiaal daarvoor leveren natuurlijk de steeds vollediger wordende statistieken (of ramingen) der wereldvoorraden, maar om te trachten de toekomstige conjuncturen vast te stellen hebben de zakenlieden steeds meer de noodzakelijkheid gevoeld om, naast de statistieken van hun eigen branche, ook andere gegevens te raadplegen, welke hun een inzicht kunnen geven in komende perioden van voor- of van tegenspoed.

Men besepte spoedig genoeg dat alleen wetenschappelijke methoden hier succes beloofden: het is duidelijk dat „toekomstige economische omstandigheden niet met verstand kunnen worden berekend tenzij toekomstige economische waarschijnlijkheden zorgvuldig worden geanalyseerd en dat zulk een analyse onmogelijk is zonder voldoende statistische gegevens nopens de bestaande toestanden” ¹⁾ terwijl uiteraard dit vermogen om de economische „toekomst te voorspellen” vereischt dat de economische grondslagen in het verleden, waarop de voorspelling gebouwd wordt, gelijk moeten zijn aan die van het huidig oogenblik en van de toekomst.

„Bestudeering van economische stoornissen in het verleden”, zoo schreef reeds in 1902 de Amerikaansche Senator Th. E. Burton, „leidt tot de overtuiging dat nimmer een ernstige depressie is ingetreden, welke niet door luide waarschuwingen werd voorafgegaan. Deze waarschuwingen behooren niet onopgemerkt te blijven”.

Het is duidelijk dat dit vooruitberekenen van economische weer- veranderingen niet alleen voor den individueelen koopman maar ook voor de Overheid en de geheele gemeenschap van belang is te achten. Een algemeen worden toch van deze nieuwe zakenmethode zal een belangrijk gevolg hebben nl. een vervroegen maar tevens vervlakken der fluctuaties. Weet een koopman, dat de prijzen zullen stijgen, dan gaat hij koopen. Door dit koopen stimuleert hij de verwachte stijging, zoodat, wordt dit vooruitberekenen een meer verspreid gebruik, een vooruitberekende stijging door dit koopen

1) F. Jordan, *Business Forecasting*, geciteerd in „*Economic Barometers*”, een rapport uitgebracht aan de Commissie voor Economie van den Volkenbond. Uitgave Int. Arb. Bureau Geneve 1924, aan welk rapport het hier volgende goeddeels is ontleend.

zal worden vervroegd. Zoolang enkelen een monopolie hebben van dit vooruitberekenen zullen zij daarmede grootelijks voordeel kunnen behalen, doch als meerderen die methode gaan toepassen, zal de praktijk nivelleerend werken; het voordeel voor de particuliere handelaars en speculanten wordt minder (al vischt hij, die het na-laait, achter het net), maar voor de gemeenschap zal het voordeel groot blijken te zijn. Gedeeltelijk kunnen dan ook nu reeds de heftigheid en het plotselinge optreden dezer crisissen worden toegeschreven aan gebrek aan voldoende vooruitzien der betrokkenen. Hoe beter en betrouwbaarder het „forecasting”-systeem wordt, hoe minder gemarkeerd de fluctuaties zullen worden.

Zal deze methode dus in de eerstkomende jaren in steeds meerdere mate worden toegepast, eerst alleen het zakenbelang van het individu doch geleidelijk de gewenschte stabiliteit bevorderende, zij zal tegelijkertijd de statistici en sociaal-economen prikkelen tot een naspeuren van de nog goeddeels verborgen wetten welke die economische fluctuatien beheerschen, van haar oorzaken, haar opvolging, haar componenten. Discontò-rente, effectenkoersen, huizenwaarde, groothandelsprijzen, loonen bevatten elementen, welke in onderling verband staan; die verbanden of veeleer complexen van verbanden is men thans systematisch aan het opsporen en groepeeren en hoe meer daarvan bekend wordt hoe meer men zal te weten komen over de mogelijkheden en de beperkingen van het voorspellen of vooruit-berekenen van economische veranderingen door middel van „economische barometers”. Aldus zullen vele tabellen en lijsten van cijfers, die nu nog dikwijls het einddoel van statistische publicaties zijn, kostbaar materiaal in dienst van zulke economische „weervoorspellingen” kunnen worden.

Nog een onder voordeel wordt van dit alles verwacht, — het grootste nut van al doch thans nog in iets verdere toekomst liggende —, nl. de mogelijkheid om toekomstige economische toestanden bewust te beheerschen en te leiden, om economische stormen te elimineeren zoowel zulke, welke opzettelijk door „bulls” of bears” worden veroorzaakt als die waarvan de oorzaken ons thans nog ontsnappen. Aldus zou eene economische stabiliteit in het leven kunnen worden geroepen, welke voor den voorspoed en het welzijn der samenleving zoo oneindig veel gewenschter is dan de hef-

tige ups en downs, waarmede nu ieder zakenman moet rekening houden en waarvan ten slotte ieder lid der samenleving de gevolgen ondervindt.

De periodiciteit der welvaart, blijkende uit verzamelde en gesystematiseerde statistische gegevens van allerlei aard, is aldus een voorwerp van speciale studie geworden; in het vóór-industrieel tijdperk speelden goede en slechte oogsten een locale rol van betekenis, maar in de negentiende eeuw blijkt de oogstfactor op den achtergrond te treden doordat het internationale verkeer deze begint te elimineeren. De cyclussen worden geprononceerder, veelvuldiger en regelmatig, de economische fluctuaties worden meer internationaal (de storingen, gedurende den oorlog en daarna, als gevolg o.m. van kapitaalsvernietiging, nationale inflatie en verkeersbelemmeringen buiten rekening gelaten). De onderzoekers onderscheiden reeds hoofd- en neven- cyclussen en ofschoon bijv. het Harvard University Committee of Economic Research, dat zich met deze studie bezig houdt, tot de conclusie is gekomen, dat de duur der perioden in de verschillende landen nog niet voldoende uniform is om voorspelling van dezer grootere cyclussen van bedrijvigheid in zaken op de basis van een constant interval tusschen crisissen, mogelijk te maken, zoo zijn toch omtrent dit periodiciteitsverschijnsel reeds verschillende — voorshands nog zeer uiteenloopende — theorieën opgeworpen: sommigen houden het nog op het oude idee van Jevons van den invloed van de zonnevlekken op de weergesteldheid en zoo op de oogsten, anderen op de periodieke uitzetting en inkrimping van geldmateriaal en crediet, anderen schrijven de storing zelfs toe aan onderlinge psychologische wisselwerking van de groote kopstukken van geld- en goederenhandel en industrie op elkander! Meer nuchteren meenen de oorzaak te moeten zoeken in periodieke overproductie in vergelijking met de koopkracht en overbelegging in kapitaal-goederen.

Is de oorzaak dus nog niet gevonden, enkele verschijnselen zijn wel reeds vastgelegd: de bewegingen van het prijzenpeil, waardoor die dan ook mogen worden veroorzaakt, is in ieder geval een gewichtige factor, welke op de fluctuaties inwerkt en de gegevens over deze bewegingen vormen nu reeds een belangrijk element voor minder wetenschappelijke maar empirisch bruikbare voorspellingen.

Plotselinge fluctuaties in het prijzenpeil werken desorganiseerend: stijgen de prijzen, dan stijgen de kosten van levensonderhoud, hoogere loonen worden afgedwongen (met wrijving en stakingen als schadelijke nevenverschijnselen), de hoogere loonen maken de prijzen nog hooger; dan komt er een krach: de prijzen vallen, de nijverheid maakt geen winst meer, werkeloosheid ontstaat, loondrukking wordt noodig, dividenden houden op enz. Hoe grooter de stabiliteit in al die dingen hoe grooter de welvaart der groote massa.

Men heeft, behalve deze zaken-cycliciteit, nog andere elementen gevonden, die bijdragen tot veranderlijkheid der economische toestanden en deze verdeeld in drie categorieën: de *tijdneiging* (Eng. „secular trend”) d.i. de algemeene tendenz van economisch opgaan of neergaan in een zeer langdurige periode; de *seizoensinvloeden* („seasonal variations”), van zomer en winter bijv. of van menschelijke gewoonten; en *toevallige factoren* („accidental factors”): oorlogen in de eerste plaats maar ook stakingen, natuurrampen.

Het uiteenhouden van het optreden van die verschillende elementen — die gelijktijdig of in willekeurige onderlinge verhoudingen kunnen optreden, die kunnen interfereeren, elkander opheffen of versterken — is derhalve een volgend vraagstuk. De „tijdneiging” als bijv. de geleidelijke daling van de koopkracht van het geld door de eeuwen der moderne geschiedenis heen, kan reeds voor een goed deel worden uitgerekend (ruwweg: begin + eind, gedeeld door twee) en dan bij de becijferingen als factor worden geëlimineerd. Door den grooten vooruitgang (niet het minst door de voortschrijdende internationaliseering) van de methoden der prijzenstatistiek kan de „tijdneiging” in vergelijkingscijfers worden uitgeschakeld (bijv. door bij eene vergelijkende loonstatistiek de loonen eerst op de prijzenindices van de verschillende jaar- of maandperioden te deelen en zoo dus een op de koopkracht gezuiverd verhoudingsloon te krijgen).

De seizoensinvloeden zijn het best van alle vast te leggen omdat hun periodiciteit vast staat, de „toevallige factoren” natuurlijk het moeilijkst, maar toch begint men er aldus in te slagen om door mathematische eliminatie-methoden de voornaamste onbekende: de cyclische beweging in de zakenwereld, van de andere factoren af te zonderen en aldus op zich zelf in studie te nemen.

Naast de business-forecasting is aldus eene techniek der „economische barometers” in wording. Economen van grooten naam zijn daarmede reeds jaren bezig. Neumann Spallart gaf reeds in 1887 kort voor zijn dood op het eerste congres van het Internationale Statistische Instituut als het na te streven doel aan: het komen tot een zoo nauwkeurig mogelijke uitdrukking in cijfers van wat genoemd worden de sociale, zedelijke en economische situaties der menschenmaatschappij op bepaalde tijdperken in verschillende landen, waarvoor hij bepaalde *groepen* van gegevens wilde verzamelen: productie- en in- en uitvoercijfers, welvaartscijfers en moreele cijfers (huwelijk, geboorten, zelfmoorden, misdaden) en deze, na de storingen te hebben geëlimineerd, vergelijken. De Foville bepleitte hetzelfde in 1888 in Parijs en sprak van „météorologie sociale et économique”; zijn methode was ietwat anders, zijn gegevens omvatten bovendien de statistieken van post en telegrafie, erfenissen, verkochte eigendommen, clearings der banken, spoorwegontvangsten, scheepsruimte, paardekrachten, steenkool- en ijzerproductie, theaterrecettes. Later voegde men daaraan toe spaarbankcijfers, disconto-rente, oogstcijfers en dronkenschap. In den loop der jaren—Beveridge in 1909 in zijn boek „Unemployment”, voorts het Weensche congres van het Internationaal Instituut voor Statistiek in 1913 enz.—werd deze techniek verbeterd en cijferreeksen op nieuwe basis uitgegeven en zoo verschijnen nu gegevens, die op verschillende wijzen worden verwerkt tot „indices of business conditions”. Naast organisaties, die zulke cijfers aan de kantoren leveren, ¹⁾ hebben groote wetenschappelijke organisaties daar kort geleden haar schouders onder gezet.

In 1917 begon het daarvoor ingesteld „Harvard University Committee of Economic Research” zijn studie van deze materie, welke na twee jaar leidde tot een thans geregeld maandelijks verschijnende „index of general business conditions”. De bekwaamste Amerikaansche statistici en staathuishoudkundigen hebben daaraan medegewerkt. In 1921 werd dit voorbeeld gevolgd door de „London and Cambridge Economic Service” welke nu eveneens elke maand een „indexchart of the general business position” uit-

1) Babson's Statistical Organisation en Brookmire Economic Service in Amerika.

geeft. Sedert 1922 wordt verder in Zweden een „Konjunkturindex” uitgegeven en ziet in Parijs sedert 1923 een „Indice du mouvement général des affaires” het licht, bezorgd door de Université de Paris in samenwerking met de „London and Cambridge”.

In het algemeen kunnen wij zeggen dat de methode der verschillende lichamen in hoofdzaak op het volgende neerkomt. Van drie of vier groepen van gegevens, die bleken min of meer gelijk te fluctueeren, worden gecombineerde indexcijfers gemaakt, nadat storende elementen daaruit zoo veel mogelijk zijn weggecijferd. Deze indexcijfers worden dan in curven op tijdmaat uitgezet en onderling vergeleken. Het blijkt dat de curve van de groep „Speculatie”, samengesteld uit de bankclearings of bankdebetscijfers en de industriele effectenkoersen en die van de groep „Business” samengesteld uit de bankclearings buiten New York en de prijzenindex van een aantal sterk schommelende artikelen en die van de groep „Banking” nl. de rente van korte wissels en van lang papier verschillend loopen, doch dat de eerste de leiding nam hetzij in stijgen of dalen en de andere pas later volgden.

In de Engelsche indexchart bereikte bijv. de curve der industriele waarden een hoogtepunt in Januari 1920, die der groothandelprijzen in Mei, het volume van export in Juli terwijl de index voor geld op korten termijn haar hoogtepunt pas in Februari 1921 bereikte toen de andere curven al gedurende maanden aan het dalen waren.

Wat valt uit het bovenstaande nu voor Ned-Indië te leeren? M.i. dit, dat hier voor deze gewesten op dit gebied een hoogst belangrijk werk te doen valt. Dat, wanneer de Regeering geregeld op de hoogte wenscht te blijven van den welvaartstoestand van het door Haar geregeerde volk, Zij daarbij systematisch moet te werk gaan, dat naast of na het thans in gang zijnde welvaartsonderzoek op korten termijn een onderzoek dient te worden ingesteld naar de vraag in hoever en op welke wijze er reeds thans eene opzettelijke, geregelde statistische welvaartswaarneming kan worden aangevangen. Niet een geregelde waarneming, ingesteld op gemiddelden voor heel Java of voor heel Nederlandsch-Indië, maar op fluctuaties in den welstand van verschillende groepen der bevolking in de verschillende gewesten, ja zelfs gedeelten van gewesten.

Op het gebied van de prijzenstatistieken is door het Statistisch Kantoor reeds een begin gemaakt. In 1920 ¹⁾ werd met het verzamelen van gegevens van groothandelscijfers en van kleinhandelsprijzen, de beide laatste afzonderlijk voor Europeanen en voor Inlanders (pasarprijzen) en de voornaamste levensmiddelen van een Europeesche „Normaalfamilie”. De resultaten daarvan met de daaruit samengestelde (ten deele reeds „gewogen”) indexcijfers worden sedert 1923 gepubliceerd ²⁾ en deze gegevens worden nu geregeld voortgezet en verbeterd ³⁾. Maar deze cijfers zijn nog zeer algemeen en, hoewel belangrijk meer artikelen omvattende dan in sommige naburige landen voor de indices worden gebruikt, nog niet gedetailleerd naar hoofdsteden en gewesten. Wellicht kan het resultaat van het thans aangevangen onderzoek naar de duurte op de verschillende plaatsen, begonnen in verband met de Standplaatstoelagen, hier binnenkort leiden tot een heele serie van duurte-indices, welke dan weer onderling verschillend gewogen, tot een dan veel belangrijker generaalindex ⁴⁾ der duurte voor deze geheele kolonie kunnen leiden. Binnenkort wordt voorts door het Centraal Statistisch Kantoor met behulp van verschillende vakverenigingen een uitvoerig onderzoek begonnen naar de uitgaven van gezinnen van verschillenden landaard (hoofdzakelijk in de steden).

1) Mededeelingen van het Statistisch Bureau No. 1. De Samenstelling en beteekenis van indexcijfers en hoe zij ook voor N. I. van beteekenis kunnen worden door J. van Gelderen.

2) Mededeelingen a.b. No. 12, Groot- en kleinhandelsprijzen en indexcijfers voor de jaren 1913—1923.

3) Eene wijziging voor de „gewichten” en de artikelen is aangebracht in April 1924: Maandstatistiek van groot- en kleinhandelsprijzen en indexcijfers in N. I. No. 8.

4) Uitdrukkelijk wordt door de deskundigen echter gewaarschuwd tegen het maar willekeurig opmaken van indices uit daartoe niet geschikte tabellen en gemiddelden, dikwijls van onderling gansch niet verwante gegevens. Reeds in 1889 schreef Neumann-Spallart: „Si l'on veut juger l'état social ou économique d'après l'observation des faits, il sera nécessaire de rechercher, d'abord quels sont les indices qui peuvent servir de mesure aux éléments dont la totalisation représente l'état économique, social et moral dont il s'agit. Pour une recherche de cette nature, il faudra évidemment choisir seulement les faits qui, étant en relation directe avec la vie économique et sociale, peuvent être acceptés comme symptômes sûrs de ces variations: puis, il faudra se borner aux faits déjà enregistrés par la statistique officielle depuis une série d'années.”

Op het punt der loonstatistiek is nog vrijwel niets gedaan ¹⁾; voor het in gang zijnde welvaartsonderzoek tracht het Kantoor van Arbeid thans een loontotaal te berekenen van hetgeen uit de Europeesche industrie en landbouw aan de Inlandsche bevolking ten goede komt, terwijl uit de gegevens, bij de B. O. W. berustende, een staat zal worden opgemaakt van de normaal-loonen der gewone koelies in de verschillende gewesten in verschillende jaren.

Hier — op het punt der loonenstatistiek — ligt, dat is zelfs zonder meer wel duidelijk, een reusachtig gebied van statistische welvaartswaarneming open, welke gecoördineerd met de duurtegegevens tot belangrijke contrôle van den welstand kan leiden. Doch zulke onderzoekingen, goed opgezet en systematisch doorgevoerd, kosten veel tijd en vooral... veel menschen en daardoor geld!

Van het volksinkomen bijv., collectief of individueel, weten wij nog niets. Men heeft zich bij de verschillende spasmodische welvaartsonderzoekingen steeds met schattingen moeten tevreden stellen. Op blz. 140 van Mr. Huender's bovenaangehaald werk worden deze diverse schattingen vermeld. Heyting (1885 en 1889) f 50.15. V. Sollewijn Gelpke (1901) f 110.—. Van Deventer (1904) f 80.— en (1913) f 100.—, Steinmetz (1912) f 122.— Mr. Huender (1921) f 161; daarentegen raamde de Regent van Serang (thans van Batavia) in 1921 de kosten van levensonderhoud voor den Javaan op f 221.16 en de Arbeidscommissie (1920) in haar berucht minimum-loonvoorstel op... van f 450.— tot f 630.— per jaar! Nu behooren zulke gegevens vast te staan door rechtstreeks empirisch onderzoek en dit niet slechts voor den „Javaan" in het algemeen maar voor typische volkslagen afzonderlijk en in verschillende gewesten. Een deel der welvaartswaarneming behoort er in te bestaan dat zoodanige inkomen-observatie van de verschillende bevolkingstypen aldus geregeld wordt bijgehouden.

Ook een systematisch onderzoek naar de uitgaven van verschillende klassen der inheemsche samenleving in verschillende gedeelten van N. I. is dringend noodig om een inzicht in het Indische welvaartsvraagstuk te krijgen: een onderzoek in den trant van de

1) Een uitzondering moet hier gemaakt worden voor den Java Suiker Werkgeversbond, die uitvoerige loonstatistieken heeft gemaakt voor het fabriekspersoneel over 1921, 1922 en 1923; over het veldwerk worden thans gegevens verzameld. Deze statistieken zijn echter niet publiek.

publicaties 22 en 22bis van de Directie van den Arbeid „Arbeidersbudgets gedurende de crisis”, waar bij gezinnen van verschillende ambachtslieden een gedetailleerd onderzoek naar hunne uitgaven is ingesteld. Speciaal bij de Inlanders in de steden zou een dergelijk onderzoek al dadelijk mogelijk zijn (men gaat daar dan nu ook beginnen), bij den tani is het vraagstuk door de ingewikkelde desaverhoudingen natuurlijk gecompliceerder. Ik hoor tegenwerpen, dat dit in een Westersch land wel, maar in een tropisch bepaald *niet* mogelijk is. Doch dan wil ik wijzen op het prachtige werk ten deze door het Labour Office te Bombay gedaan; door wel opgezette en goed geleide statistische onderzoekingen (een der bekende statistici is daarvoor destijds voor een jaar uit Engeland gedetacheerd) heeft men zoowel de budgets van verschillende klassen als de loonen en werktijden van de werklieden in de katoenspinnerijen als ook de loonen in den landbouw systematisch onderzocht en vastgelegd. ¹⁾

Als van zelf komt men dan tot het desideratum van Sociale maandcijfers, hier te lande verzameld en uitgegeven en die speciaal materiaal zouden kunnen bijeenbrengen om geregeld een inzicht in den welvaartstoestand der bevolking te krijgen, waarbij de nieuwste systemen kunnen worden gevolgd. Eerst dus een bijeenbrengen van welgekozen materiaal en dan een strikt wetenschappelijke, immer op welvaartswaarneming gerichte bewerking van dit materiaal.

Een hoogst belangrijk veld van arbeid opent zich hier voor de Commissie voor de Statistiek, wanneer zij hare huidige opdrachten — systematiseeren der ambtelijke statistieken en reorganisatie van het Koloniaal Verslag — zal hebben volbracht.

Het verslag, dat als uitkomst van het thans in gang zijnde welvaartsonderzoek zal verschijnen, zal waarschijnlijk hierbij als grondslag kunnen dienen, daar te verwachten is dat de bronnen van welvaart en de verschillende beschikbare welvaartsometers daarin zullen worden behandeld, zoodat tegelijk de lacunes in de huidige gegevens daarbij van zelf aan den dag zullen treden.

1) Report on an Enquiry into working class budgets in Bombay 1923. Zie ook de belangrijke: Report on an Enquiry into the wages and hours of labour in the Cotton Mill Industry. Bombay 1923, Report on an Enquiry into agricultural wages in the Bombay Presidency. Bombay 1924.

Zoodanige welvaartsobservatie is thans reeds mogelijk en daartoe dient dan ook m. i. te worden overgegaan. In verdere toekomst — niet zoo heel ver trouwens — zie ik echter nog andere mogelijkheden, die echter slechts meer geleidelijk in practisch mogelijkheden zullen overgaan. Ik bedoel een statistische *waarschuwingsdienst* en *statistische welvaartsformules*.

Het waarschuwingssstelsel op grond van statistische cijfers bestaat reeds hier en daar: bij den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst worden de mortaliteitspercenten van de desa's aldus gebezigd: wekelijks dienen de assistent-wedana's onderdistrictsgewijze kaarten in met de mortaliteit in al hun desa's; zoodra deze cijfers wijzen op eene mortaliteit, gelijkstaande met 25‰ per jaar of meer gaat de gewestelijke gouvernementsarts op onderzoek uit. Zoo wordt ook de Arbeidsinspectie, waar de cijfergegevens sedert kort meer systematisch worden gehanteerd, automatisch gewaarschuwd, wanneer de toepassing der poenale-sanctie, het strafpercentage dus, op eenige onderneming boven een bepaald cijfer stijgt en evenzoo wanneer de desertie-, de ziekte- en de mortaliteitspercentages te hoog oploopen. ¹⁾

Ditzelfde denkbeeld is echter in de toekomst voor meerdere en ruimere toepassing vatbaar: niet alleen bijv. ten aanzien van de rijstvoorraden maar ook in meer algemeen zin als in bepaalde gewesten de welvaartsgegevens op achteruitgang wijzen, kan de stormbal of de blauwe waarschuwingstvlag tijdig worden geheschen.

Ten slotte lijkt mij het in de naaste toekomst mogelijk om welvaartsformules samen te stellen, waarin door invulling van de verschillende factoren der formule voor verschillende gebiedsdeelen op vaste tijden de welvaart kan worden gecontroleerd. Aldus zou naast het generale overzicht der algemeen geldende welvaartsteekenen tevens een volledig statistisch welvaartsbeeld van Ned.-Indië ontstaan.

Om dan met wellicht voorshands een nog ietwat visionaire „blik in de toekomst” der welvaartsobservatie te eindigen. Zou het te veel verwacht zijn van den vooruitgang der Statistiek als hiervoren geschetst en van de toepassing daarvan in ons Indië, dat over zeg

1) Ook bij de statistiek der Inlandsche voedingsgewassen op Java geschiedt bij oogstmislukkingen reeds iets dergelijks.

tien jaren, voor bijv. elk gewest of speciaal gedeelte van een gewest maandelijks een formule wordt ingevuld van gecoördineerde loon-cijfers, passerprijzen, landbouwproducten-prijzen, belasting-bedragen, grond- en huishuren enz., welke formules door eene eenvoudige bewerking worden omgezet in welvaarts-index-cijfers, waarin de welvaarts-relativiteit van zulk een gebied wordt uitgedrukt? Wanneer dan daarbij seizoen-correcties worden aangebracht, fluctuatie-verschillen geëlimineerd en andere stoornissen worden uitgeschakeld, zou dan niet van hoogerhand een roodestreep kunnen worden aangegeven, bij passeering waarvān het mindere-welvaarts-signaal moet worden gegeven en een onderzoek moet worden ingesteld naar oorzaak en herstel?

Men zou zich aldus dan een gecombineerd gemiddeld-welvaarts-cijfer van elk geweest kunnen voorstellen en ten slotte een volledig welvaarts-overzicht met een generaal welvaarts-index-eindcijfer voor geheel Nederlandsch-Indië! Heel wat vraagstukken zullen daartoe nog moeten worden opgelost, waarvan enkele zelfs nog niet gerezen zijn; heel wat methoden van inzamelen, controleeren, „wegen” en coördineeren zullen moeten worden beproefd, maar m. i. zal deze werkwijze toch binnenkort tot de mogelijkheden gaan behooren.

Naast deze statistische welvaartscontrole groeit dan tevens een statistische „barometer”-dienst, een landhuishoudkundig observatorium, dat door het bewaken van zekere cijfer-lijnen preventief kan werken en kan waarschuwen wanneer geheele dan wel partieele of locale „depressies” in aantocht zijn. Wanneer deze desiderata eenmaal worden bereikt zal men eerst kunnen zeggen, dat de Statistiek als methode in de landseconomie de plaats zal hebben ingenomen, welke voor haar is bestemd en tevens datgene waarnaar — ik verwijs naar den aanvang van dit opstel — onbewust deze geheele eeuw reeds met verlangen is uitgezien: eene geregelde systematische en betrouwbare statistische welvaartswaarneming.

Het tweede tienjarig tijdvak van het bestaan van het Landbouw Departement.

door

J. G. HOEKMAN.

Op 1 Januari 1925 was het twintig jaar geleden, dat het Departement van Landbouw in werking trad. Het eerste decennium van zijn bestaan werd herdacht in een zeer lezenswaardig opstel in het Jaarboek van het Departement over 1914, dat in den loop van 1915 uitkwam. Maar ook de lotgevallen van het Departement in het tweede decennium zijn van voldoende belang geweest om ook dit aan een bespreking te onderwerpen.

Nog in het eerste tienjarig tijdvak kreeg de naam een verlengstuk: Nijverheid en Handel. Als hier in het vervolg gesproken wordt van Departement van Landbouw zonder meer geschiedt dit alleen gemakshalve.

Bij de bespreking van de werking van een groote instelling denkt men onwillekeurig in de eerste plaats aan hen, die met de leiding belast waren.

En dan moet het wel zeer opvallen, van welk een uiteenloopen den aard de drie ambtsbekleeders waren, die het tijdvak beheerschen. Tot 1918 — met een interregnum van Dr. Koningsberger tijdens een ziekteverlof van den titularis — de Heer Lovink, na het vertrek van Professor Treub uit Nederland gezonden zonder eenige kennis van Indische toestanden, maar met een bewonderenswaardig aanpassingsvermogen. Toch zat hij te veel ingeroest in moederlandsche toestanden dan dat hij niet door te uitsluitende vergelijking daarmede herhaaldelijk moest mistasten. Groot werk heeft hij gedaan door de grondslagen te leggen voor den landbouwvoorlichtingsdienst en de vorming van een afdeling voor handels- en nijverheidsvoorlichting. Dat hij, waar de belangen der bevol-

king niet bedreigd werden, een open oog had voor die van den grooten Europeeschen landbouw blijkt uit zijn aandeel in de totstandkoming van het bekende Kinacontract en uit zijn pogingen om te komen tot oprichting van Kamers van Landbouw.

Daarna van eind 1918 tot eind 1922 de Heer Sibinga Mulder, de man van de praktijk en met ruime Indische ervaring. Dat die praktijk van een zeer beperkten aard was en de ervaring dagteekende uit een periode, waarin de toestanden hier te lande veel minder ontwikkeld waren, legde bij de benoeming blijkbaar geen gewicht in de schaal. Het tijdperk ligt nog zoo dicht achter ons, dat het onnoodig is er verder over uit te weiden. Goed werk heeft deze directeur alleen gedaan in de zaken van de voedselvoorziening; op zich zelf natuurlijk van niet weinig belang.

Van den tegenwoordigen directeur Dr. Rutgers zou men kunnen zeggen, dat hij een soort van gemiddelde vertegenwoordigt: wetenschappelijk gevormd, in wetenschappelijke richting werkzaam geweest en daarna in de gelegenheid geweest een ruime ervaring op het gebied van de landbouwpraktijk van den tegenwoordigen tijd te verwerven.

Aan de bespreking van de normale werkzaamheden van het departement gedurende het tweede decennium, ga hier vooraf een korte beschouwing van de buitengewone taak van het departement gedurende de laatste oorlogsjaren en de eerste jaren na het sluiten van den vrede. Op belangrijke onderdeelen van het departement drukten de hiermede verband houdende maatregelen zeer sterk hun stempel. In de eerste plaats moet dan worden genoemd de afdeeling Handel, die tijdelijk moest worden omgezet in een orgaan voor de *centrale distributie*; verder de afdeeling Landbouw, die al haar aandacht had te concentreeren op de vermeerdering der voedselproductie, terwijl ook voor de departementsleiding weinig tijd overbleef voor andere werkzaamheden. Geregeld moesten worden de invoer van rijst uit het buitenland, waaraan vele moeilijkheden in den weg stonden, en de verdeling over de streken, waar importrijst als noodzakelijke behoefte was te beschouwen (Deli en andere gedeelten der buitengewesten, de hoofdplaatsen van Java en de suikerstreken). Gezorgd moest worden voor aanvoer uit het bui-

tenland van kědělé (sojaboonen) als aanvullend voedingsmiddel en van de voor de batikkerij benoodigde kleurstoffen. Binnenslands werd de productie der rijstpellerijen gecontrôleerd evenals die der cassave-industrie en de overschotten van den maisoogst in enkele streken. Op Java werden kort na den oogst groote hoeveelheden padi opgekocht om daarover te kunnen beschikken in den schaarschen tijd. Ten behoeve van Nederland vond bemoeienis plaats met toezending van vette oliën, thee, koffie. De minder belangrijke producten worden hier voorbij gegaan. Tallooze verbodsbepalingen op uit- en invoer van artikelen moesten worden in het leven geroepen, waarvan de toepassing in handen moest worden gehouden. Het laat zich begrijpen, dat een goed gedeelte van het departement sterk onder den invloed stond van deze buitengewone werkzaamheden.

Twee maatregelen op het gebied van de voedselvoorziening moesten nog afzonderlijk worden genoemd; de vestiging van een groot-rijstbedrijf te Selatdjaran en de oprichting van een Gouvernements rijstpelmolen in Kěrintji. De hieruit voortgevloeide drama's zijn te algemeen bekend dan dat het noodig zou zijn er nog over uit te weiden.

Wat den *Inlandschen landbouw* in het tijdvak 1915 — 25 betreft, zou goeddeels kunnen worden verwezen naar de recente uitvoerige publicatie, deel uitmakende van de „Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang” (April 1924). Het hieronder volgende moge als een korte samenvatting daarvan worden beschouwd.

Ten tijde van den Directeur Lovink waren verschillende gewestelijke landbouwleeraren (thans landbouwconsulenten) in dienst, die rechtstreeks onder het departement stonden. Voor de leiding der zaken liet de directeur zich bijstaan door een inspecteur van den Inlandschen landbouw en één voor het landbouw-onderwijs. Eerst in 1919 werd de *landbouw-voorlichtingsdienst* georganiseerd met het Hoofd van de afdeling Landbouw als leider, aan wien de landbouwconsulenten in technische zaken ondergeschikt werden gemaakt. Hij wordt bijgestaan door de twee genoemde inspecteurs en een adjunct-inspecteur voor den tuinbouw. Administratief staan de landbouwconsulenten onder het Hoofd van gewestelijk bestuur. In

de gewestelijke organisatie is ter tegemoetkoming aan verschillende bezwaren kort geleden in zoover wijziging gebracht, dat oudere landbouwconsulenten zijn aangewezen voor de algemeene leiding van den dienst in een groep van gewestelijke ressorten, welke elk voor de dagelijksche leiding onder een landbouwconsulent staan. Op deze wijze kunnen alle gewestelijke bestuurders beschikken over de adviezen van meer ervaren deskundigen, dan vroeger het geval was.

De taak der landbouwconsulenten en hun personeel is op de volgende wijze te splitsen.

1. *Rechtstreeksche bedrijfsvoorlichting* aan Inlandsche landbouwers. Uitvoerende organen hiervoor zijn hoofdzakelijk de adjunct-landbouwconsulenten en de landbouwopzichters. Zij uit zich o.a. door demonstratie op de bedrijfjes van vooraanstaande tani's, aanvankelijk soms gesteund; verstrekking van betere landbouwwerktuigen: patjoels, ploegen, ijzeren rietmolens, waar noodig op afbetaling; van meststoffen en zaden van groenbemesters; van zaad van betere padivariteiten, van tegen slijmziekte resistente katjang, van koffiezaden in daartoe geeigende streken (Toradjalanden). Hulp wordt verleend bij de eenvoudige bevoeiing en bij uitbreiding van de cultuur van handelsgewassen (suikerriet).

2. *Onderwijs*. Plaatselijk en op beperkte schaal worden cursussen gegeven voor volwassen tani's. Van meer belang is het houden van cursussen voor goeroe's der desascholen, van wie na voltooide studie de besten worden bestemd om tegen een geringe vergoeding eenvoudig onderwijs op landbouwkundig gebied te geven aan jongelieden, die de desascholen hebben afgeloopen, zgn. desacursussen. Van het geven van landbouwonderwijs op de desascholen of aan leerlingen dier scholen buiten de schooluren is moeten worden afgezien.

De vroegere desalandbouwscholen, die in hoofdzaak werden gebruikt voor de vorming van personeel voor den gewestelijken voorlichtingsdienst en geen voldoende opleiding gaven voor het bedrijf van den tani, zijn sedert 1920 grootendeels omgezet in bedrijfscholen. Deze worden alleen daar geopend, waar voortgezette eigen proefnemingen van den voorlichtingsdienst hebben aangetoond, dat rendabele verbeteringen in het bedrijf van den Inlandschen landbouwer mogelijk zijn.

Het onderwijs is in groote hoofdzaak praktisch. Alleen wordt getracht ook theoretisch de grondslagen der landbouwkunde bij te brengen, alsmede eenige kennis van bedrijfboekhouding en bedrijfsrekenen. De leerlingen werken als vaste knechts in het schoolbedrijf en worden als zoodanig gevoed en betaald. Hun aantal wordt niet grooter genomen dan het bedrijf betalen kan. Ook de leiding van deze schoolbedrijven berust bij de adjunct-landbouwconsulenten. De opening van nieuwe bedrijven wordt beperkt door het beschikbaar komen van bekwame en ervaren adjuncten. Dezen houden toezicht op de jongelieden, die na de school te hebben afgeloopen, zich op het landbouwbedrijf toeleegen en op de toepassing van het in het schoolbedrijf geleerde.

De bij de scholen behorende bedrijven zijn deels zuivere voedselbedrijven; deels, waar de omstandigheden daartoe aanleiding geven, tevens speculatiebedrijven, in zoover dat er rubber, koffie, thee of groenten worden verbouwd, dan wel veeteelt of pluimveeteelt wordt gedreven.

3. Talrijk zijn de *proeven*, die door de landbouwconsulenten, hetzij voor eigen leering, hetzij ten behoeve van andere inrichtingen of diensten worden genomen; bemesting, ziektebestrijding, irrigatie. Voorts legt de verzameling van statistische gegevens steeds meer beslag op hun aandacht (pasar-prijzen, opbrengstcijfers van tweede gewassen enz.)

Ten slotte zijn nog te vermelden zaadwinning en zaadverstreking, werkzaamheden op coöperatief gebied, terwijl uit den aard der zaak zoowel aan het Bestuur als aan het Hoofd van den dienst talrijke adviezen worden uitgebracht. De landbouwconsulenten zijn lid van de plaatselijke bevoeiingscommissies en hebben tevens bemoeienis met de ontwerpen voor groote irrigaties.

De in verschillende gewesten geplaatste *tuinbouwkundigen* staan onder den landbouwconsulent, evenals de enkele in dienst zijnde ambtenaren voor de binnenvisscherij. Op tuinbouwkundig gebied zijn van belang verschillende kweektuinen voor verdeeling van vruchtensoorten (mangga te Pasoeroean, djerok te Poenten, mangistan, ramboetan, sawoe, pompelmoes, doekoe, pisang enz. te Ragoenan bij Pasar Minggoe). Verder neemt de levering van groentenzaden aan de tuinbouwers steeds toe.

Geen bemoeienis hebben de landbouwconsulenten met de *Middelbare Landbouwschool* te Buitenzorg en de *Cultuurscholen* te Soekaboemi en Malang.

Eerstgenoemde school onderging een principieele wijziging. Van een inrichting tot vorming uitsluitend van Inlandsch ambtelijk personeel voor den Landbouwvoorlichtingsdienst werd zij een school voor de opleiding van middelbare krachten voor den landbouw in het algemeen en daardoor ook toegankelijk voor Europeesche jongelieden, die een toekomst in den grooten landbouw wenschen te zoeken. Het is thans een bloeiende inrichting, bezocht door een toenemend aantal Europeesche en Inlandsche leerlingen. Een enkele maal meldt zich ook een Chineesche candidaat aan. Wel wordt uit de Inlandsche abituriënten nog steeds het middelbare personeel voor den landbouwvoorlichtingsdienst betrokken, maar het onderwijs is niet meer opzettelijk op de leiding daarvan gericht.

In de laatste jaren worden bedoelde jongelieden, nadat zij het eindexamen der middelbare school hebben afgelegd, nog een jaar werkzaam gesteld in een nabij Buitenzorg te hunnen behoefte ingericht bedrijf, waar zij grondig de praktijk en in het bijzonder ook de economie van het Inlandsch landbouwbedrijf leeren kennen.

Het is wel van belang hieromtrent iets naders te vertellen. Het bedrijf is gevestigd op een terrein van 13 bahoe sawah en één bahoe drogen grond; de bedoeling is het geheel uit te breiden tot 25 bahoe. Met de dagelijksche leiding is belast een ervaren adjunct-landbouwconsulent. De opleiding duurt één jaar en is er geheel op gericht den jongelieden ervaring te laten opdoen omtrent alles, wat aan een op Inlandsche leest geschoeid landbouwbedrijf vast zit, door hen een groot deel van het werk zelf te laten verrichten, voorts door het bedrijfsplan uitvoerig met hen te behandelen en hen de bedrijfsboekhouding zelf te laten voeren, kortom hen onder deskundige leiding met het beheer en de exploitatie van een klein akkerbouwbedrijf te belasten. Door deze naopleiding is tegemoetgekomen aan vele klachten van landbouwconsulenten over de te geringe prestaties der Inlandsche landbouwleeraren inzake bedrijfskwesties in den Inlandschen landbouw.

Gedurende eenige jaren is aan de middelbare landbouwschool verbonden geweest een cursus voor de opleiding van boscharchi-

tecten, bestemd om den dienst van het boschwezen te voorzien van personeel in opleiding staande tusschen de volledig academische gevormde ambtenaren, de houtvesters, en het aan de Cultuurscholen gevormde lagere technische personeel (de opzieners). Gehoopt werd langs dezen weg op den duur het hoogere personeel geleidelijk te kunnen inkrimpen door een deel van de door hen verrichte werkzaamheden over te dragen op de boscharchitecten, nadat deze een voldoende naopleiding in de praktijk zouden hebben genoten. Van de resultaten valt eigenlijk nog niets te zeggen, daar de opleiding reeds na enkele jaren is gestaakt in verband met het overcompleet aan personeel bij het boschwezen.

In het vorige overzicht wordt van de opleiding tot Indisch veearts gesproken als een onderdeel van de middelbare landbouwschool. Deze opleiding heeft echter steeds los gestaan van de landbouwschool. Aanvankelijk een cursus, verbonden aan het Veeartsenijkundig Laboratorium te Buitenzorg, is er een geheel afzonderlijke inrichting uit gegroeid, die uitstekende resultaten geeft. Hoewel in beginsel bestemd voor leerlingen van elken landaard, die een middelbare Veeartsenijkundige vorming wenschen, leidt de school vrijwel uitsluitend Inlandsche krachten voor 's Lands dienst op, logisch gevolg van de omstandigheid, dat op het gebied van de uitoefening van particuliere veeartsenijkundige praktijk hier te lande nog zeer weinig te doen valt. Waar de school dus vrijwel uitsluitend heeft te zorgen voor aanvulling van het ambtelijk personeel, is het aantal leerlingen niet groot, gemiddeld 8 in elk der vier jaarklassen, waardoor het onderwijs zeer goed tot zijn recht kan komen. Een kliniek, waar ruim voldoende materiaal wordt aangebracht, verschaft de noodzakelijke gelegenheid tot praktische vorming. Het laat zich aanzien — in deze richting is ook reeds wat bereikt — dat het hoogere veeartsenijkundige personeel — de Europeesche veeartsen — geleidelijk zal kunnen worden ingekrompen door overdracht van werkzaamheden op het middelbaar gevormde personeel, de adjunct-gouvernements veeartsen.

De *Cultuurschool* te Soekaboemi, bestemd voor de vorming van opzichters op landelijke ondernemingen en opzieners bij het Boschwezen, onderging geen principieele wijziging. Met deze school heeft zich het niet gewone verschijnsel voorgedaan, dat van het aller-

eerste begin af de geheel juiste weg is gevonden. Een gelijkvormige school is in 1919 geopend te *Malang*. De omvang dezer scholen is in den allerlaatsten tijd belangrijk moeten worden ingekrompen. Een overcompleteet aan lager technisch personeel bij het boschwezen maakte tijdelijk staking van de opleiding van boschopzieners noodzakelijk. Hiermede verdween ook de aan de scholen verbonden eenjarige cursus, die bestemd was om abiturienten van de Hollandsch-Inlandsche scholen voor te bereiden voor de laagste klasse der vakschool. De toeloop naar de afdeeling bestemd voor opleiding voor den particulieren landbouw blijft groot, als gevolg waarvan tot splitsing van klassen moest worden overgaan. Daar nu verder het overcompleteet aan lager boschpersoneel geleidelijk geslonken is, moet ook weer een aanvang worden gemaakt met de vorming van boschopzieners, ten einde niet plotseling het geval van ernstig tekort te moeten aanschouwen.

Op het gebied van den grooten landbouw valt allereerst melding te maken van de stichting der afdeeling *Landbouweconomie*. Hoewel van uiterst bescheiden omvang — er is alleen een chef; de vroeger aanwezige assistent sneuvelde onder den bezuinigingsdrang — heeft deze afdeeling mooi werk geleverd. Exploratie van gebieden, waar gronden voor den grooten landbouw beschikbaar zijn, en het verstrekken van inlichtingen daaromtrent aan belanghebbenden, ook aan staatsdiensten o.a. met het oog op den aanleg van wegen en spoorwegen, is de voornaamste taak. In den allerlaatsten tijd had de afdeeling omvangrijke bemoeienis met het onderzoek naar de Inlandsche rubbercultuur, waarvan de kennis van zoo overwegend belang is voor de rubbercultuur in haar geheel en ook voor den fiscus (heffing van uitvoerrecht). Bekend is het onderzoek van Dr. Pekelharing naar de bestaansvoorwaarden voor tropische cultures in Malakka, Indo-China en Noord-Borneo in vergelijking met die hier te lande en het daarover gepubliceerde rapport, dat zoozeer de aandacht heeft getrokken.

Twee gewichtige vraagstukken, waarbij de groote cultures betrokken waren, zijn in het afgelopen tijdvak nog aan de orde geweest. Beide hebben veel stof gegeven tot bespreking in vergaderingen en in de pers: de *Kamers van Landbouw* en de *Winst-*

aandeelklassen, zonder dat naar buiten van een eindresultaat gebleken is.

De vorming van autonome lichamen met eigen geldmiddelen, welke alle belangen van den grooten landbouw in een bepaalde streek zouden behartigen en waardoor o.a. een eind zou worden gemaakt aan het parasiteeren van een deel der ondernemingen op de door de overige betaalde proefstations, was een lievelingsdenkbeeld van Dr. Lovink. Aanvankelijk leek de uitvoering tamelijk wel verzekerd, maar het element van eigen belastingheffing, dat er in zat, bleek de oplossing moeilijker te maken dan gedacht was. Daarbij kwam een nieuwe behandeling der reeds eerder gerezen vraag of niet beter was Kamers in te stellen voor een bepaalde cultuur, maar dan over het geheele gebied, in plaats van Kamers voor alle cultures in een meer beperkt gebied. Het vinden van een bevredigende oplossing schijnt nog niet uitgesloten.

Met de Winsttaandeelklassen staat het anders. De oppositie daartegen is tijdens de behandeling van de zaak zoo algemeen geworden, dat aan doorvoering wel bezwaarlijk kan worden gedacht. Wel trok kort geleden zeer de aandacht de voorwaarde, gesteld bij de aangekondigde uitgifte van suikergronden in nieuwe irrigatiegebieden, dat de concessionaris zich zou verplichten een deel der te maken winsten af te zonderen voor maatregelen in het belang van de bevolking der betrokken streek. Hetgeen wel eenigszins gelijk op het gedachte instituut der winstaandeelklassen!

In het hoofdstuk over Landbouw in het vorige overzicht wordt aan het slot melding gemaakt van de *landbouwstatistiek*. In tegenstelling met vrijwel alle onderdeelen van het departement, die in de laatste vijf jaar, onder den drang der bezuiniging, in omvang hoogstens stationnair zijn gebleven, heeft de statistiek, aanvankelijk een bescheiden onderdeel van de afdeeling Handel, zich in het afgevoeren tijdvak ontwikkeld tot een krachtig zelfstandig instituut. De in den tijd der voedselvoorziening telkens gebleken sterke behoefte aan goed statistisch materiaal, vooral op het gebied van de landbouw-productie, moest leiden tot een gestadige uitbreiding van de afdeeling. Met kracht is gestreefd naar verbetering van de bestaande bronnen van berichtgeving en het verkrijgen van nieuwe

gegevens en naar een vlugge en juiste verwerking. Naast de statistiek van den aanplant en den oogst van rijst, die reeds nu als behoorlijk betrouwbaar kan worden beschouwd, wordt thans beschikt over een steeds verbeterende statistiek betreffende de tweede gewassen. Deze worden geregeld gepubliceerd, evenals statistieken betreffende aanplant en oogst van de groote cultuurgewassen, terwijl tevens de statistieken van het Boschwezen bewerkt worden. Kort geleden is aan de afdeeling toevertrouwd de bewerking van de vroeger in Nederland uitgegeven Koloniale Jaarcijfers, die daardoor thans veel eerder kunnen verschijnen en aan de verbetering en uitbreiding waarvan groote zorg wordt besteed. Ten slotte is door de afdeeling, die daarmede is omgezet in een *Centraal Kantoor voor de Statistiek*, overgedragen de geheele statistiek van de in- en uitvoerrechten, nadat door de invoering van het zgn. statistiek recht een betere grondslag was gelegd voor het verkrijgen van juistere gegevens op dit gebied. Voor de noodige geregelde aanraking met den handel en den doaunedienst is het Kantoor, hoewel verbonden aan het departement van Landbouw, naar Weltevreden overgebracht. Nog tal van andere statistieken, zooals die betreffende den geneeskundigen dienst, de belastingen, het gevangeniswezen, wachten op een betere en meer deskundige verwerking en het ligt zeer voor de hand, dat deze daartoe geleidelijk naar het centraal kantoor zullen worden overgebracht. Het zou niet billijk zijn, indien er hier geen melding van werd gemaakt, dat deze ontwikkeling slechts mogelijk is geweest, doordat het tijdig gelukte de hand te leggen op zeer deskundig chef met groot organisatievermogen, den Heer J. van Gelderen.

Omtrent de *Visscherij* geeft het vorige overzicht vrijwel niets dan toekomst-muziek: oprichting van visscherijscholen, verbetering van de vischconserveering, verstrekking van goedkoop zout, crediet-verschaffing, aanmoediging van de hoogzevisscherij enz. Inderdaad zijn in verschillende richtingen pogingen gedaan om de belangen van het in economisch opzicht toch ongetwijfeld zeer belangrijke visscherijbedrijf te dienen. De oprichting van een afzonderlijke afdeeling voor het technische en economische gedeelte der visscherij, dus naast de instelling voor wetenschappelijk onderzoek,

het Visscherijstation te Batavia, moest de eerste stap in de goede richting zijn. Helaas moet geconstateerd worden, dat deze bedroevend weinig tot stand heeft weten te brengen. Een visscherijschool, waarvoor te Tegal een gebouw werd opgezet, kwam nooit in werking. Blijkbaar had men zich er niet voldoende rekenschap van gegeven, hoe dit onderwijs moest worden aangevat. Een ambtenaar voor het credietwezen speciaal op visscherijgebied bracht enkele afslagvereenigingen tot stand, die op een behoorlijk resultaat kunnen wijzen zoolang er intensieve bemoeienis van Europeesche zijde plaats heeft en alle ook nu nog in leven zijn. Eenige uit Nederland uitgezonden ambtenaren voor de zeevisscherij, bestemd om praktische voorlichting aan de visschers te verstrekken, konden niet voldoende voeling met de visschersbevolking krijgen, terwijl demonstratie met eigen beter toegeruste vaartuigen niet tot voldoende navolging leidde. De bemoeienissen met de verstrekking van goedkoop zout, die geen onbevredigend resultaat hadden, werden overgedragen op den dienst van de Zoutregie, die inderdaad daarvoor beter geoutilleerd is. Het eind is moeten zijn, mede onder den drang der bezuiniging, dat de afdeeling visscherij als zoodanig werd opgeheven en de bemoeienissen met de zeevisscherij voorloopig geheel werden gestaakt. De voorlichtingsambtenaren dreven met de van het Gouvernement ten gebruike verkregen vaartuigen nog gedurende eenigen tijd voor eigen rekening een visscherijbedrijf, maar moesten dit, bij gebrek aan hulpmiddelen, die een grooteren opzet mogelijk moesten maken, opgeven. Zij vonden een goed heenkomen bij het Loodswezen.

Naast het Visscherijstation te Batavia, kortelings verrijkt met een door het publiek zeer geapprecieerd aquarium, is blijven bestaan de bemoeienis met de binnenvisscherij, waarbij werkzaam zijn drie in Nederland bij de Heidemaatschappij gevormde ambtenaren. Na de opheffing der afdeeling Visscherij werden zij ondergebracht bij de afdeeling Landbouw. Zij zijn werkzaam in de gewesten Pasoeroean en Soerabaja zoowel voor het zoutwatervischvijverbedrijf als voor de zoetwatervischcultuur. Kweekkerijen zijn aangelegd bij Bangil (bandeng) en bij Batoe (goudvisch) en dienen voor proefnemingen en verstrekking van bibit. In de afdeeling Lamongan wordt getracht de wadoeks meer productief te maken door er visch in te teelen.

De in 1911 gevormde afdeling *Nijverheid* en *Handel* nam al spoedig zoodanig in beteekenis toe, dat tot splitsing moest worden overgegaan. In 1918 werden er twee afzonderlijke afdelingen uit gevormd.

De Nijverheidsafdeeling, in hoofdzaak gericht op bevordering van de Inlandsche industrie, ontwikkelde zich zeer voorspoedig. Het verstrekken van adviezen ten behoeve van de meest verschillende, meestal primitieve, bedrijven vormde in toenemende mate de taak van de afdeling. Praktische voorlichting werd verstrekt door deskundigen voor de steen- en pannenbakkerij en de pottenbakkerij. In den laatsten tijd wordt met succes het aanbrengen van glazuur op Inlandsch aardewerk onderwezen. De grondstoffen worden tegen kostprijs aan de pottenbakkers verstrekt. De werkzaamstelling van een vakkundige voor de touwslagerij leidde tot minder gunstige resultaten; daarentegen geven vooral in de allerlaatste jaren de bemoeienissen met de weef-industrie der bevolking hoopvolle verwachting. Een eigen weverij te Bandoeng biedt gelegenheid tot kennismaking met meer ontwikkelde weeftoestellen en het ontvangen van onderricht in de behandeling daarvan; daarnaast verstrekken de weverijdeskundigen plaatselijke voorlichting in de weinige nog bestaande centra van inheemsche weefindustrie. Een belangrijk onderdeel is de verstrekking tegen kostprijs van verbeterde weeftoestellen en van garens.

Met voorlichting op het gebied van de leerlooierij werden bevredigende resultaten verkrijgen. Tijdelijk zijn, door het vertrek van den vakkundige, deze bemoeienissen gestaakt worden.

Helaas heeft de afdeling Nijverheid ook moeten lijden onder de noodzaak van bezuiniging. Het aantal voorlichtende ambtenaren is in verschillende opzichten beperkt; het raam is echter onaangetast gebleven, zoodat verbeterde omstandigheden zonder stoornis onmiddellijk een beteren toestand in het leven kunnen roepen.

De bemoeienissen met de op Europeeschen voet ingerichte of in te richten nijverheid werden in 1915 opgedragen aan een buiten het departement staande „*Commissie tot ontwikkeling van de fabrieks-nijverheid*”. Zij had o.a. aandeel in de stichting van een hoogoven-bedrijf in de Lampongsche Districten, in het sluiten der bekende overeenkomst met de Rhein Elbe Union voor de levering van spoor-

wagens en ijzerwerken en in het evenzeer bekende contract met de papierfabriek te Padalarang. Thans heeft de in Nederland vertoevende voorzitter, tevens gedelegeerd lid, nog bemoeienis met de vestiging van een hoogovenbedrijf op Borneo.

Het *ambachtsonderwijs*, hoewel organiek behoorende tot de afdeeling nijverheid, heeft door personeele omstandigheden, gedurende de weinge jaren van de bemoeienis van het departement van Landbouw, steeds naast die afdeeling gestaan. Er was een afzonderlijk inspecteur, rechtstreeks staande onder den departementschef. Het eenvoudige ambachtsonderwijs — ijzer- en houtbewerking — sloeg op verschillende plaatsen zeer goed aan. Er werden echter voortdurend moeilijkheden ondervonden met de voorziening in het onderwijzend personeel. Landbouw was daarvoor aangewezen op Onderwijs, en wel op de oudere ambachtsonderwijzers, omdat het onderwijs op de ambachtsscholen moest worden gegeven in een Inlandsche taal. En waar nu onderwijs zelf dringende behoefte had aan goed personeel voor zijn eigen scholen, is het begrijpelijk, dat de voorziening van de inrichtingen van een ander departement in het gedrang raakte. Uit uitsluitend opportunistische overweging is dan ook in 1921 besloten het Inlandsche ambachtsonderwijs opnieuw onder te brengen bij Onderwijs, waardoor een evenredige voorziening der betrokken scholen met goed personeel gewaarborgd kon worden geacht.

De afdeeling *Handel* heeft gedurende eenige jaren voor een zware taak gestaan, waaromtrent hierboven reeds het noodige werd medegedeeld.

Eerst na 15 April 1921, de beeindiging der distributiemaatregelen, keerden de werkzaamheden der afdeeling in normale banen terug.

De afdeeling vindt haar kracht, naast de wekelijksche uitgave van de „Korte Berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel” bij voortdurend door den handel zeer gewaardeerd, in de geregelde publicatie van een Economisch Verslag en van een in het Engelsch gesteld Handbook, waarin het geheele bedrijfsleven, particulier en gouvernementeel, van Nederlandsch-Indië op een gemakkelijk leesbare wijze behandeld wordt. Beide publicaties vinden in binnen- en buitenland ruimen arzet. Daarnaast worden occasioneel kleinere publicaties bewerkt, o.a. over bepaalde producten, die bijzonder

de aandacht verdienen, terwijl verder ook meer beknopte brochures over de economie van Nederlandsch-Indië in verschillende vreemde talen (Engelsch, Fransch, Zweedsch) worden uitgegeven.

Het zuiverè advieswerk is van veel minder beteekenis. Met den inheemschen kleinhandel bestaat geen verbinding; de groothandel voelt onder normale omstandigheden geen behoefte aan voorlichting. In zoover bestaat overeenstemming met den grooten landbouw en de op Westerschen voet ingerichte industrie, die òf zelf voorzien in de behoefte aan voorlichting op wetenschappelijk, technisch en economisch gebied òf aan dergelijke voorlichting geen behoefte hebben.

Aan dezelfde grondoorzaak moet worden toegeschreven de mislukking van de onder den drang der buitengewone omstandigheden tot stand gekomen monsterkamers in het buitenland (Australië, Zuid-Afrika, Vereenigde Staten), waarvan enkele met een grooten en vooral duren opzet. Thans bestaat nog slechts een zeer eenvoudige instelling van dezen aard te San Francisco. Met de samenstelling van monstercollecties op meer bescheiden voet, waar daarnaar gevraagd wordt, worden betere resultaten bereikt. Dergelijke collecties worden verstrekt in de meest verschillende deelen van de wereld, terwijl ook veel nut voortvloeit uit de geregelde voorziening van het Koloniaal Instituut te Amsterdam, dat voor verdere verspreiding, o.a. over verschillende onderwijsinrichtingen in Nederland, zorg draagt.

In 1920 werd de *Indische Centrale Aanschaffingsdienst* in het leven geroepen en administratief ondergebracht bij het Departement van Landbouw. In de weinige jaren van zijn bestaan heeft dit instituut zijn nut overtuigend bewezen. Ook zij, die het bestaansrecht aanvankelijk niet erkenden, hebben hun inzichten moeten wijzigen. De omvang van de werkzaamheden neemt van jaar tot jaar toe.

Een dienst die zich na een kwijnend bestaan gedurende zeer vele jaren, in den laatsten tijd buitengewoon ontwikkelt, is het *Ijkwezen*. Bestond tevoren slechts één enkel ijkkantoor, nl. te Batavia, dat slechts een zeer beperkt rayon bestreek, kort geleden zijn kantoren geopend te Semarang en Soerabaja met een zich telken jare uitbreidend rayon, waar ijk en herijk van maten en gewichten verplichtend is. In de volgende jaren zal nog een groot aantal nieuwe

kantoren in de handelscentra geopend worden. Het nieuwe reglement voor het Ijkwezen voorziet tevens in een consequente doorvoering van het metrieke stelsel.

In overweging is de vorming van ijkers aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng, waardoor uitzending uit Nederland kan vervallen. Hulppersoneel wordt reeds thans hier te lande opgeleid.

Van de beide groote diensten, het *Boschwezen* en de *Veeartsnijkundige dienst*, vallen ten aanzien van het laatste tienjarig tijdvak weinig bijzonderheden te vermelden. Voor het Boschwezen is de te volgen weg: verdere inrichting van het djati-areaal tot houtvesterijen met exploitatie in eigen beheer, afbakening der wildhoutbosschen op Java, hoofdzakelijk uit hydrologische overwegingen, en uitbreiding van de bemoeienis met de bosschen der buitengewesten, reeds vele jaren geleden vastgesteld. Pogingen om aan het stelsel van eigen exploitatie in de houtvesterijen afbreuk te doen, moesten schipbreuk lijden. Zelfs tot een gemengd bedrijf, waarover ook in het publiek zooveel te doen is geweest, is het niet kunnen komen; op een andere wijze werd echter aan de belangen van den kapitaalkrachtigen groothandel, waarvan het voortbestaan ook voor de Regeering van overwegend belang is, tegemoetgekomen, n.l. door een langjarig contract met de grootste houthandelmaatschappij voor de jaarlijksche levering van een flinke hoeveelheid djatihout uit aangewezen gebieden tegen betaling van een vaste som per M³. als minimum en met aandeel van het Gouvernement in de opbrengst boven een eveneens vastgestelden verkoopsprijs.

Op een sterke daling van den houtafzet in het begin van den oorlog is enkele jaren daarna gevolgd een buitengewone opleving van den houthandel met ongekend hooge prijzen. Het hogere en lagere ambtelijke personeel werd zeer sterk uitgebreid, waarvan men de nadeelige gevolgen moest ondervinden, toen de malaise intrad en ook de houtafzet daaronder in hevige mate te lijden kreeg. In den allerlaatsten tijd is men intusschen weer goed op weg naar normale toestanden in dit opzicht.

Van belang is een reorganisatie van de dienst inrichting, in hoofdzaak neerkomende op de vorming van grootere beheerseenheden met een splitsing in onderdeelen, die zooveel mogelijk worden be-

heerd door middelbaar gevormd personeel of jongere houtvesters, die nog niet voor een zelfstandigen werkkring in aanmerking komen. Op deze wijze is paal en perk gesteld aan verdere opvoering van het aantal ambtenaren met de hoogste opleiding.

Over de buitengewesten werd de werkkring van het Boschwezen geregeld uitgebreid en waar mogelijk werden de werkzaamheden geïntensiveerd. Onder deskundige leiding staat nu geheel Sumatra met uitzondering van Djambi; het in Riau geplaatste personeel heeft vooral bemoeienis met de ook uit een fiscaal oogpunt zoo belangrijke houtzagerijen der Chineezzen, de zgn. panglongs. Verder hebben de beide gewesten van Borneo deskundig personeel, evenals het Gouvernement van Selebes en de residentie Manado en ten slotte Bali met de oostelijk daarvan gelegen eilanden.

Het in 1913 geopende Proefstation voor het Boschwezen ontwikkelde zich tot een krachtig instituut. Het wordt zoowel door den eigen dienst als door de particuliere houtexploitanten in bijzondere mate gewaardeerd. Voor deze laatsten zijn vooral van belang de werkzaamheden op het gebied van het zgn. wildhout, die o.a. bedoelen de eigenschappen der verschillende soorten te bepalen, de identificatie van de handelswaardige soorten gemakkelijker te maken en daardoor eenheid van waardeering te bereiken. Verder werd belangrijk werk geleverd in zake keuring van voor export bestemd wildhout.

De *Veeartsenijkundige dienst* ontwikkelde zich langs normale banen. Naast een meer intensieve bestrijding van besmettelijke veeziekten met behulp van door het Veeartsenijkundig Laboratorium bereide sera en vaccins, die vooral in den allerjongsten tijd een ruim perspectief openen, is vooral aandacht geschonken aan de verbetering van de inheemsche runderrassen door middel van Britsch-Indisch superieur vee. Het eiland Soemba, waar dit vee in reinteelt uitstekend gedijt, kan voortaan groote hoeveelheden goed mannelijk fokmateriaal leveren, waardoor een totale omvorming van den minderwaardigen inheemschen veestapel, in de eerste plaats op Java, is te verwachten. Een acclimatatiestation aldaar (te Pengarasan, Tegal), waar gelegenheid tot rationeele verpleging bestaat, zorgt voor den geleidelijken overgang van het klimaat van

Soemba naar het zoo geheel verschillende van Java. Een nieuw fokcentrum op Soembawa, waar eveneens Britsch-Indisch vee wordt voortgekweekt, maar van een ander slag (Hissar, terwijl Soemba het Ongoleslag levert), zal binnen kort eveneens fokvee voor andere streken, die er behoefte aan hebben, gaan leveren. De op grooten voet opgezette „Landsfokkerij” op Sumatra, waar in eigen beheer zou worden gefokt en waarvan groote verwachtingen bestonden, is wegens onvoldoende resultaten opgeheven, gelukkig vòòrdat uitvoering was gegeven aan het voornemen om meerdere dergelijke inrichtingen in het leven te roepen.

Met de paardenfokkerij werden geen betere resultaten bereikt dan in het voorafgaande tijdvak. De stoeterij te Padalarang werd opgeheven; een gedeelte van het Sandelhout-fokmateriaal werd afgestaan aan de beheerders van de bekende boerderij „Generaal de Wet” nabij Tjimahi, die de volwassen, geschikt geoordeelde, hengsten zullen leveren ten behoeve van de bevolkingsfokkerij, in de eerste plaats in de Preanger Regentschappen.

De organisatie van den veeartsenijkundigen dienst berust op een rationeelen grondslag. De Europeesche veeartsen, gewestelijke leiders, worden in toenemende mate geëncadreerd door middelbaar personeel, Adjunctveeartsen, opgeleid aan de school te Buitenzorg. De grootste sterkte van het Europeessche corps werd eenige jaren geleden bereikt. Sindsdien neemt door de plaatsing van Adjunctveeartsen deze sterkte af en dit proces zal nog verscheidene jaren doorgezet worden, totdat een minimum aan personeel met academische vorming zal zijn bereikt. Over het algemeen voldoen de Adjunct-veeartsen als plaatselijke deskundigen zeer goed. Ook de resultaten van de verdere vorming van eenige Adjunct-veeartsen tot veearts te Utrecht zijn bemoedigend.

De instellingen voor natuurwetenschappelijk onderzoek en voor de toegepaste natuurwetenschap geven weinig aanleiding tot opmerkingen. In den werkkring en de organisatie der zuivere onderzoekingsinstellingen — 's Lands Plantentuin — kwam vrijwel geen verandering. Uit den aard der zaak moesten ook zij den invloed ondergaan van de noodzakelijke bezuiniging, zoodat het aantal onderzoekers en de werkfondsen vrij sterk werden beperkt. Wat de

toegepaste natuurwetenschappen betreft, had een gewenschte concentratie plaats door de vorming van het Algemeen Proefstation voor den Landbouw, waarin eenige vroeger op zich zelf staande afdeelingen werden bijeengevoegd. Het bestaat nu uit vier laboratoria, nl. het bodemkundig, het microbiologisch, het plantkundig en het scheikundig laboratorium, en onderafdeelingen voor zaadteelt van overjarige- en eenjarige gewassen, terwijl de weerkundige waarnemingen voor den Landbouw eronder ressorteeren en een landbouwkundige onderafdeeling in wording is.

Het Instituut voor Plantenziekten kreeg sterke bemoeienis met de keuring van uit het buitenland aangevoerde vruchten en plantmateriaal ter voorkoming van het binnenbrengen van hier te lande nog niet bekende ziekten en plagen. Hieruit is een afzonderlijke keuringsdienst bezig zich te ontwikkelen.

De hoofdenrechtspraak in de onderaf- deeling Boentok.

door

J. MALLINCKRODT.

Evenals elders in Borneo, of wellicht juist, evenals in het grootste gedeelte van Indië, behoort het beslechten van geschillen tot de voornaamste plichten van het bestuur der gemeenschap, hetzij dat die een territoriale, dan wel een genealogische gemeenschap is.

In het Boentoksche is, voor zoover het betreft de Dajaksche bevolking van het district Oost Doesoen, de gemeenschap territoriaal genealogisch geordend en bestaat veelal uit een aantal dorpen, die op zich zelve geen gemeenschap vormen, maar de plaatsen zijn waar de bevolking samen woont. Deze dorpen zijn veelal reeds zeer oud, nieuwe vestigingen werden in de laatste tientallen jaren niet gesticht. Wel echter ontstaan en verdwijnen voortdurend tijdelijke plaatsen van samenwoning in de streken waar de bevolking gedurende eenige jaren hare rijstvelden aanlegt, indien althans deze velden zoo ver van het dorp verwijderd zijn, dat men na de dagtaak volbracht te hebben, niet meer vóór het invallen van de duisternis thuis kan zijn. Zulke tijdelijke vestigingen noemt men toempoengan (van toempoek-dorp), ze bestaan meestal uit woningen van tijdelijk materiaal opgetrokken en verdwijnen zoodra de bouwvelden verlaten worden. Een ander karakter dragen de tijdelijke vestigingen der Maanjan Dajaks, van de adatgemeenschap Padjoe Ampat, de zoogenaamde bantei's, die door hen gesticht zijn in het gebied der Lawangan Dajaks, omdat ze in het eigen land geen voldoende bouwgronden en zamelgebieden hebben¹⁾. Deze bantei worden gedurende het grootste deel van het jaar bewoond en bestaan uit permanente woningen. Talrijke

1) Aan deze bantei's en aan de rechten der bevolking op den grond zal een afzonderlijk opstel gewijd worden.

van die vestigingen zijn reeds zeer oud en kunnen eigenlijk als afzonderlijke dorpen beschouwd worden. Ze hebben een eigen bestuur, dat alleen in zaken van algemeen belang te rade gaat met het bestuur van het dorp, waarvan de bewoners oorspronkelijk afkomstig zijn. Ze staan geheel afzonderlijk van de gemeenschap op welks grond ze wonen. Het hoofd van de Bantai, de kapala bantai, is binnen zijn gebied baas, voor zoover althans, volgens de adat, een hoofd baas kan zijn.

De Maleische dorpen in Oost, Doesoen, en de mengdorpen langs de Barito zijn tegenwoordig territoriale gemeenschappen. Sommigen, zooals de Maleische dorpen in Oost Doesoen, zijn tot dorpen uitgroeide ladangcomplexen van vreemdelingen, die ten slotte door het Bestuur als afzonderlijke gemeenschappen erkend zijn en onder eigen hoofden staan. De dorpen langs de Barito echter worden aanvankelijk zuivere Dajak vestigingen, waarvan de bewoners een bloedgemeenschap vormden, die meerdere dorpen omvatte. Door de vestiging van talrijke vreemdelingen echter, werd de bloedgemeenschap allengs, niet het minst door den invloed van ons bestuur, omgezet in een territoriale dorpsgemeenschap, wie als invloedssfeer een bepaald, omgrensd, gebied werd aangewezen.

Toch ziet men ook in deze dorpen nog steeds een groep personen die afstammen van de oorspronkelijke bewoners. Dat zij, die toch eigenlijk gerekend moeten worden de kerndorpers te zijn, een bijzondere positie innemen in het dorpsverband, kan niet gezegd worden. Ook in het bestuur van het dorp treden ze niet op den voorgrond. Niet zelden toch ziet men, dat het dorpshoofd en een groot deel van zijne helpers vreemdelingen zijn. Als een van de redenen daarvan moet genoemd worden het feit, dat die vreemdelingen meerdere ontwikkeling bezitten dan de oorspronkelijke bewoners, hetgeen aan het Bestuur maar al te vaak als een aanbeveling geldt.

Als ik mij dan ook hieronder zal bezighouden met de adatrechtspreek in dit ressort, zal ik in hoofdzaak mijn gegevens putten uit de streken, die minder door vreemde invloeden zijn aangetast, terwijl dan uit vergelijking tevens de verwording duidelijker wordt, maar ook wellicht goede wijzigingen, die men goed zal doen in het oog te houden, opgemerkt kunnen worden.

Allereerst zullen we thans hebben na te gaan, wie de rechters in de Dajaksche gemeenschap zijn. Zooals ten rechte Westenberg in Bijdragen Kon. Inst. deel 69 (1914) opmerkt (pag. 481) is rechtsmacht inhaerent aan bestuursmacht; het zijn dan ook hier in de eerste plaats de bestuurderen van de gemeenschap, die de rechtspraak uitoefenen. Daarnaast echter is het ook mogelijk zijn geschillen voor te leggen aan willekeurige individuen, die de beide partijen daartoe aanzoeken. Theoretisch kan dit iedereen zijn die men wil, het behoeft echter wel een betoog, dat men voor zulke werkzaamheden bij voorkeur lieden kiest, die door adatkennis daartoe in staat geacht kunnen worden en dan komt men al zeer spoedig bij het dorpsbestuur terecht.

Het bestuur van de adatgemeenschap bestaat in de eerste plaats uit de hoofden der plaatsen van vestiging. Als voorbeeld zal ik eerst een Lawangsche gemeenschap behandelen en wel die der Lawangan Karau, die in de dorpen Ampah, Rodok en Patoeng te samen wonen. Elk dezer dorpen (dja'a) heeft een eigen dorpshoofd, maar van dezen is het hoofd van Ampah de voornaamste. Hij stamt af van het vroegere stamhoofd, de waardigheid is sinds menschenheugenis steeds in zijn familie geweest. De beide andere dorps-hoofden zijn evenzoo opvolgers van hunne vaders en grootvaders. Zij zijn allen tot hun ambt gekomen door verkiezing, hetgeen een uitvinding is van het Gouvernement. Oudtijds werd een hoofd bij gemeen overleg, door de daartoe gerechtigde dorpers gekozen, veelal in overeenstemming met den vorigen functionaris, die tijdens zijn leven reeds een en ander voorbereidde. Zooals we boven zagen hield men zich veelal aan de familie van den stamvader, hoewel mij van andere gemeenschappen ook voorbeelden bekend zijn van schoonzoons die opvolgden, hetgeen echter in wezen geen verschil uitmaakt. Dat men zich steeds in deze familie houdt, moet voor een deel worden toegeschreven aan de met den godsdienst samenhangende functies, die vroeger het dorpshoofd te verrichten had. Hij had toen onder meer de taak om de gemeenschap te vertegenwoordigen als er offers aan de grondgeesten moesten worden gebracht. Zooals bekend, staan dezen in zeer nauw verband met de voorouders en in het bijzonder met den stichter van het dorp, den stamvader. Het hoofd heeft een niet gering voordeel, als hij nauw

verwant is aan die bovenzinnelijke wezens, oudtijds was het zelfs misschien onmogelijk om als niet geparenteerde met hen om te gaan. In hoeverre nog tegenwoordig op het hoofd de plichten van grondvoogd rusten, zullen we beneden zien.

Naast het dorps hoofd zien we dan allereerst als zijn helpers, de plaatsvervanger, de wakil of zooals hij meestal met het Bandjareesche woord genoemd wordt de soeloerang of soeroenan. Een eigen Lawangsch en naam heeft deze functionaris niet, ook onder andere Dajakstammen trof ik geen naam voor dezen persoon aan, reden waarom aangenomen kan worden, dat het instituut niet oorspronkelijk Dajaksch is. Zijn werk is het dorps hoofd behulpzaam te zijn in zijne werkzaamheden. Hij wordt niet verkozen, maar door het hoofd zelf aangewezen; deze gaat daarbij veelal te rade met de dorpers. Ook de pangerak, die lieden moet oproepen om voor het hoofd te verschijnen wordt op die wijze aangesteld. Voor den djerotoelis geldt het zelfde. Al deze „beambten” zijn scheppingen van later tijd. Nadat, door het ingrijpen van het Gouvernement in nagenoeg alle aangelegenheden, het dorp rakende, vooral door het vele werk dat het dorps bestuur kreeg te verrichten in verband met heerendiensten en belastinginning, de werkzaamheden voor één man te veel werden, zijn voor allerlei werkzaamheden afzonderlijke functionarissen ontstaan, die de taak van het hoofd moeten verlichten. Deze verdeling van arbeid, althans in dezen vorm, wortelt mijns inziens niet in den adat.

Langer moeten we stilstaan bij een lid van het dorps bestuur, dat naar ik vermeen evenmin vroeger bestaan heeft, maar dat zich een uiterst belangrijke positie in de gemeenschap heeft verworven, ik bedoel den „pengoeloe”. Ook voor dezen heeft de Dajak geen eigen naam. Hij is de rechtskundige adviseur van het dorps bestuur, treedt bij belangrijke godsdienstige aangelegenheden op en heeft — daar moet vooral de nadruk op gelegd worden — het dorps hoofd te vervangen in diens kwaliteit van grondvoogd. Hij is het, die alle offers aan de grondgeesten brengt, die in verband staan met de grondbewerking, de collectieve offers voor de gemeenschap. De pengoeloe heeft zich dus meester gemaakt van de voornaamste werkzaamheden van het hoofd, slechts uiterst zelden zien we bij de Karau Lawangans het hoofd nog dergelijke werk-

zaamheden verrichten. De pengoeloe, die, naar we zagen, zooveel met de Goden heeft om te gaan en voorts rechtskundig adviseur is, wat in een primitieve maatschappij ook nauw verband houdt met den godsdienst, is lang niet altijd priester (balian) al komt dat wel vaak voor. Er moet echter in het bijzonder op gewezen worden, dat de pengoeloe veelal de opvolger is van het dorps hoofd, hij is steeds zeer nauw aan dezen verwant. Daaruit kunnen we wellicht opmaken, wat eigenlijk de oorsprong van dit instituut is. Het is toch niet waarschijnlijk dat het dorpsbestuur een raadsman van noode had voor de voorschriften van het gewoonterecht, maar wel was het wenschelijk dat de toekomstige leider dier gemeenschap volkomen bekend was met alles wat er in het dorp omging; hoe kon hij daarover nu beter ingelicht worden, dan door bij alle handelingen, door dat bestuur verricht, tegenwoordig te zijn. In de eerste plaats zal hij dan wel die vereischte bekwaamheden hebben kunnen opdoen bij die gelegenheden, waarbij door de hoofden het recht bedield werd, daar toch kon hij niet alleen op de hoogte komen van het gewoonterecht, maar hij deed daar de kennis op van de verhoudingen in de kampong, bekwaamheden die voor een adathoofd onmisbaar zijn. Waar we boven reeds zagen hoe de opvolger van te voren reeds benoemd werd, ligt het voor de hand dat het hoofd reeds bij zijn leven van zijn diensten gebruik maakte en dat, toen het nieuwe instituut werd gecreëerd, men dat als een geëigend baantje voor den opvolger aanmerke. Op die wijze behoeft het dan ook geen verwondering te wekken, dat zulke belangrijke werkzaamheden aan den pengoeloe ten deel vielen. Dat het instituut, onder dezen naam althans, niet aan de Dajaks eigen is mag wel daaruit blijken, dat het woord pengoeloe in het Lawangsch weerwolf beteekent; men zal mij toegeven dat zulk een naam in een primitieve maatschappij niet bij voorkeur aan waardigheidsbekleeders zal worden gegeven.

Naast deze in het bijzonder opvallende bestuurderen zijn er nog eenigen die vermelding verdienen. Dat zijn de hoofden der gehuchten, die tot de gemeenschap behooren en die in den regel uitzwermingen daarvan zijn. Meestal ontstaan deze in aan bruikbare terreinen rijke streken, waar men zich eerst tijdelijk vestigde, maar later, door de goede hoedanigheid der gronden daartoe bewogen,

permanente woningen bouwde. Zulke toempoengan maken zich echter niet los van het gemeenschapsverband, maar blijven daarvan deel uitmaken. Alleen in zaken van louter plaatselijken aard, die slechts de gehuchtsgemeenschap raken, handelen ze onafhankelijk. In kwesties echter, die de geheele gemeenschap aangaan, zijn zij gehouden overleg te plegen. Ook de toempoengan is een bloedgemeenschap in engeren zin. Het hoofd, voor wien ik nooit een anderen naam hoorde dan het gewone „mantir”, wordt niet gekozen maar in gemeen overleg aangewezen; hij is veelal de leider der uitzwermers of een zijner nazaten. Hij pleegt voor de bepaalde toempoenganbelangen de offers te brengen; hij heeft zelden officiële helpers, een pengoele heeft de toempoengan nimmer.

De hier opgesomde functionarissen vormen, wat we zouden kunnen noemen het dagelijksch bestuur van de gemeenschap; daarnaast echter staat een min of meer groote groep van medebestuurders, de oudsten, (toewoh dja'a). Er wordt door het dorps-hoofd geen beslissing in eenige zaak genomen, zonder dat hij deze medebestuurders daarin gekend heeft en met hen over de wijze van uitvoering tot overeenkomst is gekomen. Bij deze groep van notabelen moeten we uitvoerig stil staan. In het Dajak-dorp heeft men verschillende groepen van bewoners; in de eerste plaats valt de verdeeling te maken in vrijen en slaven. De slaven bestaan uit erfelijke onvrijen, die de dienstbaarheid niet kunnen ontkomen en de pandelingen (batak). In den tegenwoordigen tijd komen die onvrijen niet meer voor, maar hun slavenafkomst kunnen ze niet verloochenen; ze vormen den laagsten stand, die ook tegenwoordig nog batak genoemd wordt. De vrije stand was oudtijds ook onderverdeeld, namelijk in de lieden die van ouder op ouder in de streek gewoond hadden, de leden dus van de bloedgemeenschap, de kerndorpers, de paung asal, zooals de bevolking ze noemt. Daar naast stond de groep van lieden die uit andere streken zich hier gevestigd hadden. Dezen, de hakei (m) olon ha wien (L) (hawi = komen), stonden buiten het gemeenschapsverband, konden geen duurzame rechten op den grond bekomen, en waren steeds verplicht om – als ze den bodem bewerkten – daarvoor retributie aan de kernbevolking te betalen. Zij konden weliswaar in de gemeenschap worden opgenomen maar dan moesten ze toch reeds gedurende

langen tijd in de streek verblijf gehouden hebben, dan wel ze moesten zich laten adopteeren, ngamoe (m) ngoekoep (Lawi). Eerst dan werden ze deelgenoot in het beschikkingsrecht en daardoor tevens medegerechtigde in de opbrengst van de tjoekei, die onder de Lawangans verdeeld werd onder de gezamenlijke deelgerechtigden. In den tegenwoordigen tijd is daar tot op zekere hoogte verandering in gekomen, doordat het beschikken over den grond thans een ieder die in de belasting registers staat ingeschreven, vrij staat. Maar nog tegenwoordig zijn de opbrengsten van sommige adat-vergoedingen, zooals we later zullen zien, ten voordeele van de „paung asal”. In de primitieve streken is dus deze onderscheiding nog lang niet uitgesleten. Het is uit deze groep van lieden, dat onder de Lawangans de hoofden en oudsten gekozen worden. Deze verkiezing van oudsten is in waarheid een aanwijzing; lieden, die zich onderscheiden door meerdere adatkennis dan wel door grooter ervaring dan de doorsnee dorper, komen daarvoor in aanmerking. Hun kwaliteit blijkt daaruit, dat bij voorkomende gelegenheden hun raad wordt ingewonnen, dat ze deelnemen aan de besprekingen het algemeen belang rakende. Van een verkiezing, in onzen zin van het woord, is dus geen sprake, de als oudsten optredenden vervullen dus deze functies slechts omdat ze beschouwd worden te zijn de daarvoor in aanmerking komenden. Ze zijn lang niet altijd oud in jaren.

Het zijn nu de hier genoemde groepen van personen, de bestuurders dus der gemeenschap, die als rechters optreden, indien er zich binnen dien kring een kwestie voordoet, waarvoor hun tusschenkomst noodig is. Er is echter geen bepaald college van rechters, maar het hoofd, waarbij een zaak wordt voorgebracht, kiest zich voor elke gelegenheid de personen, die met hem de onderhavige kwestie zullen uitmaken. Dat zijn dan diegenen, die meerdere kennis hebben van zaken als die, welke in behandeling zullen komen, dan wel degenen die toevallig ter plaatse aanwezig zijn, zoodat de aangelegenheid met de noodige spoed kan worden afgedaan.

In de Maleische dorpen treden als de beslechters van geschillen op het dorpsbestuur en de leden van de kaoem, die hier de oudsten zijn.

Bij de Maanjan Dajaks, waar men althans voor de Maanjan Sioeng een zeer besliste adatgemeenschap heeft, die bekend staat onder den naam PADJOE AMPAT, en die aanvankelijk uit vier plaatsen van samenwoning bestond, wordt het erfelijkheidsbeginsel bij de opvolging zeer streng doorgevoerd. De dorpschouften zijn allen de opvolgers van hunne voorvaderen. Voordat het gouvernement hier invloed liet gelden, ongeveer in de veertiger jaren, waren de vier plaatsen van samenwoning slechts plaatsen van verblijf. Zoowel Telang, als Sioeng, Balawa en Moeroetoewoe stonden onder hunne eigen oudsten; één hunner verrichtte de werkzaamheden van vestigingschouft en onder dezen was het chouft van Telang de voornaamste. Toen dit chouft, Soeta Wana, kwam te overlijden (1845) werd zijn zoon, de later zoo bekend geworden Soeta Ono, tot chouft der Maanjan Sioeng. Hij was echter nog te jong om inderdaad als zoodanig op te treden en kreeg daarom, als „regent”, naast zich het chouft van Moeroetoewoe, zijn oom van moeders kant, die onder den naam soeloeran deze functies verrichtte. Het chouft voerde den titel Demang Anom. Het was in die dagen, dat door Bangert (1856) Balawa als zelfstandige kampong werd erkend en aan het chouft dier plaats, Patih Njirane, het recht werd verleend om zelf voor zijn streek de chouftgelden naar Marabahan te brengen, hetgeen voordien voor de geheele Padjoe Ampat het werk was van het chouft van Telang. De andere kampongs kregen al spoedig ook dat recht, waarmee ze dus een zekere onafhankelijkheid hadden verworven. Soeto Ono echter bleef de primus inter pares. Zijn positie werd zeer versterkt door de hulpverleening aan het Gouvernement, waardoor hij al spoedig tot districtschouft werd benoemd. De bevolking geeft hem den titel Ronggo, dezelfde, als die, welke het districtschouft van Bandjermasin destijds voerde. Tot zijn dood in 1894 moet hij geacht worden het chouft der Maanjans van Padjoe Ampat te zijn geweest. Als districtschouft werd hij opgevolgd door zijn oudsten zoon, Raden Soeta Negara, die ook na zijn pensionneering, tot heden toe, geacht moet worden het chouft van dezen stam te zijn. Onder dezen stam dus is de voornaamste groep van bestuurderen de familie Soeto Ono, daar naast hebben we weer evenals onder de Lawangans de groep van oudsten. Van een meerdere macht dier chouftenfamilie is ech-

ter geen sprake, ook zij moeten te rade gaan met hunne medebestuurderen om regelingen te kunnen treffen.

Nadat we thans uitvoerig hebben stil gestaan bij hen, die met de rechtspraak in verband staan, moeten we die rechtspraak zelve beschouwen, waarbij we allereerst moeten stilstaan bij het voorbrengen der zaak. We zagen boven reeds dat het niet beslist noodig is, dat men zijn zaak voorbrengt bij de hoofden. Indien zich toch een kwestie over het een of ander voordoet, zal men in de eerste plaats trachten de aangelegenheid zonder tusschenkomst der hoofden af te doen. Men zendt daartoe dan veelal een vriend naar de tegenpartij, die de zaak bespreekt en eventueel voorstellen doet om tot een accord te geraken. Ook de personen in kwestie kunnen het hunne tot de overeenstemming doen. Meestal zal de aangesprokene een of andere vage belofte doen, waarmede de gedaagde vooreerst tevreden is. Als echter al zijn manen geen succes heeft, dan wendt hij zich tot de hoofden (manen nagis, van het Maleische tagih).

Het voorbrengen van een zaak bij de hoofden, noemt men meestal met het Maleische woord mengadoe, de eigenlijke term echter, die daarvoor bij deze Dajaks bestaat is „mamei mantir” (M), „ningket mantir” (I) hetgeen beteekent, het bestijgen van het hoofd. Indien men een hoofd een zaak wil voorbrengen, van welken aard deze ook zijn mag, moet men hem een geschenk doen, dat veelal uit een bord rijst bestaat en de „peserahan” genoemd wordt. Met de rechtspraak heeft deze betaling even wel niets uit te staan, het is een gave om te mogen spreken, de Ngadjoe Dajak noemt deze gift dan ook Penjarahan kotak (de gave om te mogen spreken). Voor de rechtspraak echter heeft degeen, die een zaak voorbrengt, ook nog andere betalingen te doen, die gewoonlijk worden samen gevat onder den Maleischen naam „wang medja” (tafelgeld). De Dajaksche naam echter is „doeit oeloei” (L) of ngoeloei ragam” (M). Oeloei beteekent neerdalen, de naam wil dus zeggen „geld voor het neerdalen (van het vonnis)”.

Al naar gelang we met een min of meer belangrijke zaak te doen hebben, verschilt de grootte van deze betaling en daarmede althans voor de Maanjan de naam. De Lawangan echter hebben voor deze

betalingen geen anderen naam, maar kennen meerdere bijkomende betalingen ingeval van ernstige kwesties.

De Maanjan onderscheidt: voor kleine zaken de „pamajang”, die ongeveer 50 cent bedraagt, voor iets belangrijkere de „ragam isa” (f 1.—). Nog grootere „ragam santal” (f 2.—) en voor de grootste „kombang agong” (f 3.—); een en ander wordt betaald aan den mantir, bij wien men de zaak voorbrenkt en door dezen verdeeld onder de hoofden, die met hem de aangelegenheid zullen berechten. Ook bij de Lawangans belooft de oeloei van vijftig cent tot drie gulden. Men betaalt, hetzij dadelijk bij het voorbrengen van de zaak, of, wanneer de hoofden reeds zijn samengekomen om de aangelegenheid te beslechten, dit hangt van plaatselijke gebruiken af. Vaak ook kan dadelijk de berechting plaats hebben als er voldoende mantirs aanwezig zijn.

De rechters, die de zaak zullen uitmaken worden daartoe aangezocht door het hoofd, dat de zaak het eerst aanhoorde; het aantal der rechters is niet bepaald en is afhankelijk van de beteekenis van de kwestie. Steeds echter kiezen de partijen elk nog een mantir, die hunne belangen in het bijzonder zal moeten behartigen tegenover de hoofden. Deze „advocaat” is de „lalang” (L), of „serahan” (M), die we straks nauwkeuriger zullen leeren kennen. ZIJN de rechters opgeroepen, dan moet ook de tegenpartij nog kennis worden gegeven van de zaak. Daartoe stuurt het hoofd een van zijn ambtshelpers er op uit, die als teken van zijn waardigheid een voorwerp meekrijgt, dat aan het hoofd toebehoort en de „pandjannan” genoemd wordt. Meestal is het een wapen, dat als zoodanig gebruikt wordt. Getuigen worden niet opgeroepen, maar moeten door partijen zelf worden meegebracht. Dwang om partijen of getuigen te doen verschijnen kan niet worden toegepast, toch komen ter dienender dage veelal allen op.

Alvorens nu de rechtszitting te doen aanvangen moeten we nog eerst stilstaan bij de betalingen, die de Lawangans te doen hebben bij zaken van beteekenis. We zien dan, dat door hen een heele reeks betalingen moeten worden gedaan, die tezamen een waarde vertegenwoordigen van ongeveer twaalf gulden.

Het zijn:

1. *Dinding nioei, dinding sepon.* De omheining voor de klapper- en pinangboomen.
2. *Dinding oenek, dinding piak,* De omheining voor de varkens en de kippen.
3. *Oerai lapik,* voor het uitspreiden der zitmat.
4. *Ilem penjoempit doeih,* mes om de doorns van de voet te strijken.
5. *Malawen saroempa lalang,* een oud bord als voetbedekking voor den lalang.
6. *Pamoras tampoekoer balai,* een ouderwetsch geweer als steunpaal voor de balai.
7. *Panikoe koekoe korai, kiaia korai;* voor het buigen der (ten strijde) uitgestrekte armen en der uitgestrekte beenen.
8. *Panempak dareda dapa, dareda ilem;* voor het afweren van het scherp van het mes.
9. *Apoei natong ramat balai;* harsvuur ter verlichting der raadzaal.

De namen dezer betalingen veroorloven ons een blik te slaan in de beteekenis die we aan deze rechtspraak moeten toekennen. We zien dan dat het voortbrengen van een zaak, betalen der verschuldigde kosten, een bescherming is tegen eigenrichting. Daardoor worden de aanplanten beschermd tegen vernieling door den tegenpartij, evenzoo de huisdieren, maar tevens wordt het eigen leven beschermd, tegen de ten strijde uitgestrekte armen, tegen de getrokken wapens. We zien deze betalingen dan ook slechts plaats hebben, ingeval van groote zaken, zooals overspel, zware verwonding, doodslag enz., kortom dus voor die zaken, waarvoor oudtijds weerwraak geoorloofd was, of het dooden der daders geen delict vormde.

Al deze betalingen kwamen den gezamenlijken rechters ten goede, behalve die, welke vermeld zijn onder de nummers 4 en 5, welke aan de lalang ten goede komen en dienstig zijn om de onkosten, die hij moet maken te vergoeden. De lalang toch moet vraag en antwoord overbrengen van de rechters aan partijen en omgekeerd. Vroeger, toen de rechtzittingen buiten het dorp werden gehouden en elk der partijen zoowel als de rechters in een afzonderlijke balai zaten, had men in de kwaliteit van lalang heel wat onaangenameheden door de terreingesteldheid, men kreeg doorns in zijn

voet, men versleet de plankjes, die men in deze streek allerwege als voetbedekking gebruikt enz., vandaar de namen der vergoedingen, die men dezen persoon te betalen heeft.

In sommige dezer namen zien we spreken van vrij kostbare voorwerpen, die betaling zouden uitmaken, b.v. malawen, hetgeen een oud, vrij kostbaar bord beteekent en pamoras een ouderwetsch geweer dat voor deze streken evenzeer iets kostbaars is. Men moet dit niet te letterlijk opvatten. Over het algemeen houdt een Dajak veel van overdrijven en in het bijzonder is dat het geval, wanneer hij spreekt van iets dat hij betalen moet of dat hij reeds betaald heeft. We zullen daar later bij het boetstelsel nog nader mee kennis maken. Behalve echter dat het in dit geval grootspraak is, is het echter ook beeldspraak.

Als nu de rechtsdag is aangebroken, verzamelt men zich ten huize van het hoofd, zooals ik reeds boven zeide ging het vroeger anders. Daar wordt dan allereerst de eischer (*Pandjiris*) in de gelegenheid gesteld zijn eisch (*toentoetan*) voor te dragen. Hij pleegt dit ook wel door zijn lalang te laten doen, maar veelal doet hij het toch zelf, met veel omhaal van woorden. De rechters vallen hem daarbij niet in de rede en doen evenmin vragen als hij heeft uitgesproken. Dan krijgt dadelijk de gedaagde (*Pendjawak*) het woord, hij houdt zijn verdediging en stelt tot slot meestal een tegeneisch (*mangkobalos* (L) van het maleische *membalas*) of *pawawaleh* (M)), die soms hoegenaamd niets met de zaak te maken heeft. Zoowel eischer als gedaagde werpen na uitgesproken te hebben een klein bedrag, meestal een kwartje, op de mat, die voor de rechters ligt en verzoeken vonnis. Ook deze betaling pleegt men doet oeloei te noemen of poesa serah (m).

Nadat beide partijen hun hart hebben uitgestort, vragen de rechters de bewijzen die beide partijen ter staving hunner bewerigen kunnen overleggen. Voor bewijs heb ik geen andere naam vernomen dan het verbasterd Maleische *katarangan*. Bewijs kan geleverd worden door:

- 1 getuigen
- 2 schriftelijk bewijs
- 3 de eed
- 4 het godsoordeel

De onder vier genoemde bewijsmethode komt, voor zoover mij bekend, tegenwoordig niet meer voor.

Getuige kan iedereen zijn die iets van de zaak af weet; of men familie van partijen is, en of de getuige loontrekkende is van partijen komt er niet op aan. Degeen die als getuige optreedt heeft van te voren het *doeit toeroes* (toeroes — teeken, getuigen-geld) ontvangen, zonder dat legt men geen getuigenis af. Een anderen naam dan *Saksi* hoorde ik voor getuige niet. Slechts bij twee zaken heb ik den getuigeneed zien opleggen, de beëdigde kreeg daarvoor 50 cent extra van de partij, die hem den eed had opgelegd. De eed werd namelijk niet door de rechters, maar door partijen opgelegd. Hij, die den eed afnam, de Pengoeloe, kreeg voor zijn moeite een kwartje van elk der partijen.

De eed kan door de tegenpartij worden opgelegd; slechts in het uiterste geval gaan de rechters tot het opleggen van den eed over en dan leggen ze hem gewoonlijk aan beide partijen op; er wordt dan geen beslissing genomen, deze blijft den Goden voorbehouden. De eed (*sapa*) is een vervloeking, die men over zich zelf uitspreekt, terwijl men een rotan en een stuk ijzerhout doorslaat; tot getuigen worden alle geesten van hemel en aarde opgeroepen. Ik zag den eed nooit door iemand anders afnemen dan door den pengoeloe, die dan de *panjapa*, de eedafnemer is; hij die den eed aflegt is de *nasapa*, de beëdigde. Indien de tegenpartij den eed oplegt, moet deze den beëdigder 50 cent betalen; hebben echter de rechters den eed opgelegd dan heeft geen betaling plaats.

Het schriftelijk bewijs komt voornamelijk voor bij huwelijkszaken, waarvan men meer en meer schriftelijke stukken opmaakt en in geval van grondzaken. Het Gouvernement toch heeft, om eenige orde in de chaos van de bezitsrechten der bevolking te brengen, een jaar of twintig geleden ondershands een registratie van tuinen ingevoerd; men kon dan kosteloos een bewijs krijgen, dat men bezitter was van zijn tuin. Hiervan is een veelvuldig gebruik gemaakt, maar helaas heeft men niet de noodige zorg aan de opmeting besteed, waardoor soms voor een stuk land meer dan een bewijs werd uitgereikt aan verschillende personen, met het gevolg dat er steeds opnieuw zaken opduiken, waarbij beide partijen met

zulk een „blanco” gewapend zijn. Voor de hoofden zijn deze stukken veelal overtuigende bewijsstukken.

Zijn er na het kennisnemen van de bewijsgronden nog punten, waarover de rechters wenschen te worden ingelicht, dan stellen ze daartoe vragen (*natoenti*); hebben ze tenslotte voldoende vernomen dan verklaren ze de zaak voor „*himat*”, hetgeen zeggen wil, dat ze de aangelegenheid ten volle begrijpen en daarmee de kwestie rijp achten voor bespreking.

Eischer en gedaagde moeten nu de zitting verlaten, getuigen en publiek echter mogen de besprekingen meemaken en mogen zich zelfs in het dispuut mengen.

Deze besprekingen noemt men het „*bagarajang*”, zij vormen het meest interessante deel van een terechtzitting; de lalangs van beide partijen brengen de bewijzen hunner partij naar voren en vallen de bewijzen der tegenpartij aan (*menagoer*). Tevens brengen de rechters, lalangs en aanwezigen uitspraken in herinnering, die vroeger in soortgelijke zaken zijn gegeven, kortom, hier leert men veel van de rechtspraak kennen. Komt men tijdens de besprekingen op een punt dat nog nadere opheldering vereischt, dan wordt door de rechters aan de lalangs een vraag gesteld, die zij aan hun partij moeten overbrengen en diens antwoord aan de rechters moeten mededeelen. Heeft men nu de zaak van alle kanten bekeken, dan gaan de rechters over tot het nemen van de beslissing (*ngapoe toes*). Kort wordt dan uiteengezet, wat men van de zaak weet, en het hoofd, waarbij de zaak is voorgebracht, doet dan aan zijn collega's een uitspraak aan de hand; daarover wordt dan weer in den breedte gehandeld, om ten slotte na lang loven en bieden tot eenstemmigheid te geraken (*boelat tarong* (M), *apoe boelat* (L)). Deze overeenstemming is de *kaboelatan*. De lalang worden nu uitgestuurd om de poetoesan (een andere term voor vonnis hoorde ik niet) aan partijen mede te deelen en hun te vragen of ze er mee accord gaan. Stemmen ze in met het vonnis, dan blijft het daarbij, maar vindt een van beiden, dat het onbillijk is, dan begint men nog eens te marchandeeren, tot ten slotte beiden het eens zijn of tot de uiterste grens bereikt is. Dit loven en bieden speelt vooral een groote rol bij kwesties over herstel van toegebrachte schade, de eigenlijke adatboeten echter heb-

ben een bepaalde grootte en daar wordt nagenoeg nooit aan getornd.

Bij de besprekingen over de strafmaat wordt natuurlijk ook uitgeplozen in hoeverre de schuld van eischer zelf gaat in het door hem geleden verlies. Ter illustratie zal ik een voorbeeld geven. Iemand heeft een rotan-tuin, welk bezit door een ieder erkend wordt. Zijn buurman, wiens tuin aan de zijne grenst, is aan het snijden van zijn rotan en komt, doordat eerstgenoemde zijn grensteekenen niet behoorlijk heeft onderhouden, al snijdende op diens gebied. Gevolg een zaak. Inderdaad heeft gedaagde onrechtmatig rotan gesneden, maar ook eischer is schuldig, immers hij had zijn grensteekenen beter moeten onderhouden, reden waarom hij niet zijn heele schade vergoed krijgt, doch slechts een deel daarvan; dat gedeelte, dat hem op zijn eisch gekort wordt, draagt den naam „*tiwasan*”.

Ook wordt met den tegeneisch van gedaagde rekening gehouden; zijn diens aanspraken inderdaad juist, dan zal de tegeneisch geheel in mindering worden gebracht. Ik maakte het eens mee, dat iemands geit eens anders aanplant had opgegeten, waarop de aanplantbezitter, in woede ontstoken, de geit doodde. De man van de geit eischte schadevergoeding en wel f 5.—, de plaatselijke waarde van zulk een dier; de geitendooder stelde als tegeneisch vergoeding van zijn aanplant. De rechters taxeerden de waarde van den vernielden tuin ook op vijf gulden, zoodat beide eischen elkaar dekten en er geen betalingen te doen overbleven dan die welke we straks zullen leeren kennen. Zulks een zaak, waarbij blijkt dat eisch en tegeneisch elkaar dekken, noemt men „*bapoenahan*”.

We moeten thans even terug keeren tot den aanvang der zaak. Men kan toch op twee wijzen zijn zaak voorbrengen. Eerstens door gewoon de kwestie aan het oordeel van het hoofd te onderwerpen zonder meer, in de tweede plaats echter kan men zich verbinden de uitspraak te aanvaarden, in dat geval zal men een of ander waardevol goed als borg (*gadai*) stellen, hetgeen de tegenpartij dan ook doet, en waaruit dadelijk na de uitspraak de kosten van het vonnis en de ten uitvoerlegging worden bestreden. Hij die in het gelijk is gesteld krijgt dan zijn *gadai* terug.

Is er geen *gadai* gesteld en blijkt de in het ongelijkgestelde (*pawa*

wai) niet genegen te betalen (ang hamen), dan valt daar althans tegenwoordig weinig aan te doen; de eenige weg die dan openstaat is den Gouvernementsrechter in den arm te nemen. Betaalt hij echter dan is behoudens de verplichtingen, die we hier onder nog zullen leeren kennen de zaak afgeloopen, de zaak is *loepoet*.

Er rust echter nog een verplichting op partijen, ze hebben toch samen getwist en die twist mag in een gemeenschap als de Dajaksche niet blijven voortbestaan; er moet kennis gegeven worden aan de dorpers dat de zaak uit de wereld is, dat de vrede hersteld is. Ook dit komt tot uiting in het vonnis, dat is uitgesproken, daarbij is namelijk een bijkomende straf opgelegd, het zoogenaamde „*ikaeh*” (M) of „*ngaboean*” (L). Deze woorden zijn afgeleid van „maeh-goed en „boean”-goed, mang kaboeon-goed maken, vrede sluiten, het beteekend dus zoo veel als bevredigen. De straf, die onder dezen naam wordt opgelegd, bestaat voor de eene partij uit een kip, voor de andere uit een zekere hoeveelheid rijst. Deze beiden worden samen gevoegd en worden als maaltijd voorgezet aan rechters, partijen en belangstellenden, bij die gelegenheid wordt nogmaals het vonnis de menigte medegedeeld, die maaltijd heeft dus geen ander doel dan de gemeenschap van het gebeurde kennis te geven. Het is niet willekeurig, wie de kip te leveren heeft en wie de rijst, dat wordt volgens vaste regels uitgemaakt. Wie de zaak namelijk aan het rollen heeft gebracht moet in de meeste gevallen de kip leveren, behalve als het een adatzaak betreft, b.v. een beleedigingszaak, dan moet de schuldig bevondene de kip betalen. Een kwestie aan het rollen brengen noemt men „*nagojang pelikara*” of *Panggarak pelikara*, Dajaksche termen daarvoor zijn mij niet bekend.

Is in het verloop van het geding echter aan een der partijen de eed opgelegd, dan is het *ikaeh* uitgesloten; in zoo'n geval is dus van een herstelde vriendschap geen sprake. De maaltijd ter kennisgave van het gebeurde kan echter niet achterwege blijven, de partijen zitten dan evenwel niet mede aan. In zulk een geval noemt men die maaltijd „*talahan*”. Dit zelfde heeft plaats ingeval van echtscheiding; ook dan zitten partijen niet mede aan, de betaling van rijst en kip heet dan „*panjantoea*” (L), *pasarakan* (M).

Bij echtscheidingszaken kunnen zich nog andere bijzondere om-

standigheden voordoen. Indien toch b.v. de vrouw een vergrijp tegen de huwelijks wetten heeft begaan en de man heeft haar daarover aangeklaagd en echtscheiding verzocht benevens betaling van het bij het huwelijk destijds vastgestelde bedrag der boete in geval van zulk een overtreding, dan zal men eerst man en vrouw verzoeken de zaak bij te leggen behoudens de betaling der boete, die in elk geval zou moeten worden betaald, ook al bleef men bij elkaar. Wil nu de vrouw, het wel weer goed maken, maar de man niet, dan wordt hij de schuldige aan de echtscheiding gerekend, hij krijgt dan slechts de boete op overspel uitbetaald maar zijn recht op terugontvangen der bruidschat is verloren gegaan („penoentoeten leteng”, de eisch is verzonken).

Het kan natuurlijk zeer goed gebeuren, dat om een of andere reden een zaak geen voortgang kan hebben, doordat b.v. een der partijen niet is verschenen; verstekvonnissen kent de adat niet, in zoo'n geval heeft uitstel plaats; *batahan* (L), *ngandrei* (M) noemt men dat. Blijkt een zaak niet te beslechten, in welk geval men gewoonlijk den eed aan beide partijen oplegt, wie weigert den eed afteleggen heeft ongelijk, — dan laat men hem onbeslist, hetgeen „*pelikara sapih*” (L), of *pelikara djapis* (M) genoemd wordt.

De vonnissen, die de hoofden wijzen, zijn niet gebaseerd op wettig bewijs; als dat er is des te beter, maar is het er niet dan speelt de overtuiging der rechters een groote rol. Daarbij komt dan veelal de reputatie der partijen. Staat iemand bekend als een „pokeng”, dat is een slecht element in de gemeenschap (de Maanjan noemen zoo iemand een olon moeroen-een slecht mensch) dan heeft hij zeer weinig kans om met succes tegen een te goeder naam bekend staand persoon een proces te voeren. Hoe men oudtijds zulke personen behandelde is mij niet bekend.

Ook de Maleiers kennen de minnelijke schikking, die ze babaik noemen; de maaltijd, waarbij aan de dorpsgenooten wordt kennis gegeven van de bevrediging, draagt den naam *nasi halarat*, welke bekostigd wordt door hem, die ongelijk krijgt (*pasalah*).

We moeten thans de straf zelve meer uitvoerig behandelen. Allereerst moet dan opgemerkt worden, dat de Dajak geen andere straffen kent — althans tegenwoordig niet — dan geldstraffen; lijfstraffen of vrijheidstraffen zijn hem onbekend. De doodstraf daarentegen

kenden zij vroeger wel, voor zoover mij bekend echter alleen voor bloedschande, een delict dat de Goden beleedigde en dat niet anders dan door bloed kon worden goedge maakt; ook bij heksenprocessen werd de doodstraf toegepast. Dat bij eigenrichting de dood wel eens in het geding verscheen is in het verband van dit opstel van minder belang. Zooals dus gezegd, de geldstraf was het hoofdbestanddeel der berechting, dan wel de toewijzing van eenig goed, waarover het geschil gaat. Maar daarnaast staan de bijkomende straffen, waarvan we er boven reeds eenige leerden kennen, waarvan we er later nog meerdere zullen ontmoeten.

De boete wordt in het Maanjaansch genoemd *danda*, of met het eigen woord *oeah* in het Lawangansch bezigt men: *oetang*, of *panjala*. Deze woorden beteekenen slechts boete in den algemeenen zin van dat woord; daarnaast heeft men voor talrijke delicten boeten die speciale namen dragen. De boete nu wordt zelden of nooit aangegeven in onze munt. Er wordt gesproken hetzij van realen, — dit is een denkbeeldige munt, die de waarde van twee gulden vertegenwoordigt, — of van reaal barita, welke waardemeter vijftig cent vertegenwoordigt. Wordt een boete in reaal barita uitgesproken, dan heeft dat den zin dat de schuldige zijn boete niet hoeft te voldoen in geldswaarde, maar kan volstaan met betaling in goederen, hetgeen dan meestal potten zijn, die voor dat doel op een vaste waarde zijn getaxeerd. De waarde van een reaal barita is, gelijk we zagen, 50 cent, evenveel als die welke men aan een „piring” (bord) toekent. Op deze borden nu is een verdere waardeering gebaseerd, n.l. 6 piring maken 1 likoer, 4 likoer maken 1 kanatau; deze laatste heeft dus een waarde van f 12.—

8 piring maken een bermaung, een soort van pot ter waarde van f 4.—

2 piring maken 1 sampa.

Het totaal van een opgelegde boete noemt men in verband daarmee, ook de *panjala barita*. We zagen boven reeds hoe, als men een pand gesteld heeft, (*gadai*, *teneng* (L)), de waarde der boete daarvan wordt afgetrokken, alleen de boete en de eventueel gemaakte kosten voor een commissie van grondonderzoek, hetgeen bij tuin kwesties herhaaldelijk voorkomt. De proceskosten echter kunnen nooit worden teruggeëischt (dat zijn dus de gezamenlijke doet

oeloei en de doet toeroes); deze kan men niet op de tegenpartij verhalen, deze vormen een van die groepen van kosten, waarvan de Lawangan zegt „sakate noentoef” (wat niet geëischt mag worden). Indien men het vonnis in barita heeft uitgesproken, heeft eerst in gemeen overleg het taxeeren der waarde van het gestelde pand plaats, hetgeen men ilai kanatau noemt; eerst daarna heeft de verevening plaats.

De opgelegde straf komt geheel ten goede aan de winnende partij (pamanang), deze hoeft daarvan geen percentage meer af te staan aan de rechters, zooals dat elder b.v. onder de Ngadjoes wel in gebruik is. Er zijn echter ook delicten, waarbij de opgelegde boete niet aan een persoon ten goede komt, maar aan een groep of soms aan de gezamenlijke dorpelingen voor zoover ze behooren tot de Paung asal. We zullen thans de voornaamste delicten van dien aard de revue laten passeeren.

Kapt iemand in de buurt van een kerkhof (*siat* (M), *lebong* (L)) hout en valt die op een graf, dan zal hij door de gezamenlijke erven worden aangesproken tot vergoeding der toegebrachte schade. Deze schade is idiëel, men vermoedt toch dat daardoor de ziel van den afgestorvene verstoord zal zijn en zich zal trachten te wreken; er moet daarom een bezwering gehouden worden. De boete belooft vier borden, waarvan er twee aan de gemeenschappelijke erven komen en twee op het graf van den afgestorvene worden geplaatst als zijn aandeel. Deze laatsten worden daar stuk geslagen. De ziel toch kan slechts de bordenziel gebruiken, die het gemakkelijkst ontwijkt als het bord stuk is (dood is). De boete wordt in dit geval genoemd: oetang daja neweng kajoe kateken pasaran (boete voor het kappen van hout, waardoor een graf getroffen is). Tevens moet men voor den afgestorvene eenige spijzen op het graf leggen (kanen).

Volgens de gebruiken mag men een lijk slechts dan op het kerkhof begraven als het doodenfeest gehouden is. Is het daar eenmaal, dan mag het niet meer opgegraven worden om het naar elders over te brengen. Naar de volksovertuiging zou dit gelijk staan met het terughalen van de ziel uit het hiernamaals. Dit nu zou ten gevolge hebben dat deze verstoorde ziel het dorp onveilig zou maken, er dreigt dan dus gemeen gevaar, vandaar ook dat de boete ten

goede komt aan de gezamenlijke dorpers, die het bedrag — dat hoogstens 12 realen bedraagt — gelijkelijk onder elkaar verdeelen. De vreemdelingen deelen daar niet in, het gevaar toch dat hun dreigt is niet groot, aangezien zielen vooral voorkeur hebben voor familieleden. Bij deze boete behoort de betaling van een varken, met het bloed waarvan het dorp gereinigd wordt (mamakas toemnoek).

Ingeval van overspel binnen het dorpsgebied heeft het zelfde plaats; dit toch is een vergriep tegen de door de Goden gegeven voorschriften. Ook dan zal men, behoudens de boete aan den beleedigde, een reiniging van het dorpsgebied moeten bewerkstelligen met al de kosten van dien. Zijn toch Goden of geesten verstoord over een of ander, dan zullen ze den grond niets doen voortbrengen om den kwaden invloed te niet te doen, om de voortbrengende kracht van het bouwveld te sterken door de vermenging met het varkensbloed. Iets dergelijks heeft plaats bij het huwelijk van een weduwe; ook dan wordt haar veld tegen de aanvallen der jaloersche ziel van haren afgestorven echtgenoot, middels een bezwering en een reiniging in bescherming genomen.

Is het dorp door een recent sterfgeval in verbodstijd, dan mag geen feest gehouden worden. Gaat toch een dorpsgenoot, om een of andere reden, daartoe over dan zal hij een boete hebben te betalen. In de eerste plaats aan de gezamenlijke erven, omdat deze daardoor in een gevaarlijke positie zijn gekomen. De ziel toch, aangetrokken door het feest zal naar het dorp terugkeeren en dan is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat hij op zijn terugweg een ziel van een zijner verwanten zal meetronen. Maar tevens moet door het hoofd een kleine bezwering ter bescherming van het dorp gehouden worden, waarom dan ook een deel der opgelegde boete aan het hoofd ten goede komt om hem tot deze plicht in staat te stellen.

We zien dus dat niet altijd de boete aan een bepaald persoon ten goede komt, maar dat deze soms aan een groep van lieden, dan weer aan het hoofd en in enkele gevallen zelfs aan reeds overledenen kan ten goede komen. Een eigenaardigheid bij het strafstelsel moeten we nog behandelen n.l. de wijze van handelen, die men volgt met stukken van overtuiging. Het kan toch gebeuren dat er bij een zaak stukken worden overgelegd, die een zeer beslist bewijs leveren. Dergelijke voorwerpen worden nimmer door de rechters

gezocht, maar steeds door een der partijen overgelegd, want de geheele bewijsvoering berust bij partijen zelve. Vooral in huwelijksaangelegenheden komen deze stukken veelvuldig voor. Indien men bijvoorbeeld het plan heeft om met een vrouw in het huwelijk te treden, zal men over en weer geschenken geven, de overlegging daarvan is het niet te loochenen bewijs van het bestaan der verhouding. Zoo komt het ook vaak voor dat overspeligen zoo onverstandig zijn elkaar geschenken te geven. Deze nu bestaan van de zijde der vrouw veelal uit haar saroeng of hoofddoek en van de zijde des mans uit zijn broek of een ander kleedingstuk. Deze zaken, hoe ongeloofelijk zulks mag lijken, worden zuinig door de schuldigen bewaard in hun kist. Op een gegeven oogenblik worden ze door de beleedigde partij gevonden en de poppen zijn aan het dansen. Met groote voortvarendheid wordt uitgezocht van wie de compromitteerende stukken zijn en de aanklacht onder overlegging der stukken ingediend. Als nu het vonnis gewezen is, worden deze overtuigingstukken niet teruggegeven, maar door de rechters op een zekere waarde geschat, waarvoor de veroordeelde partij ze kan terugkopen. Wenscht deze daarin niet te treden dan kan hij, die de compromitteerende stukken bij het hoofd overlegde, ze voor het getaxeerde bedrag terugkrijgen. Is echter ook deze daartoe niet te bewegen dan vervallen ze aan het hoofd, dat de stukken in ontvangst heeft genomen, om zoo te zeggen als vergoeding, omdat hij in zijn dorp een dergelijke den Goden ergerende gebeurtenis heeft moeten constateeren. Ook de prijs waarvoor de goederen eventueel door een der partijen zijn teruggekocht is ten bate van dat hoofd. Men noemt dit voordeeltje voor het hoofd de „oerbangei,” het los koopen der stukken is het *newoes oerbangei*.

Men heeft nu behalve de opgelegde boete nog allerlei bijkomende straffen die in bijzondere omstandigheden het totaal der betalingen vermeerderen dan wel de boete een ander karakter geven. Zoo kan men b.v. in geval van vernieling van eens anders goed behalve tot vergoeding der schade, ook nog veroordeeld worden tot herstel van het geleden verlies door vervanging van het vernietigde goed. Men heeft b.v. iemands varken gedood en wordt tot vergoeding der kosten veroordeeld, maar moet tevens aan den benadeelde een jong varkentje geven om het oude te vervangen. Of men heeft ie-

mands rotantuin verbrand, men wordt tot vergoeding van het geleden verlies veroordeeld, maar moet tevens zoo en zooveel jonge rotanpollen pooten, om de vernielden te vervangen. Dergelijke vervangingen, bij vonnis gelast noemt men met het Maleische woord „*manjalin*”, een Dajaksche term hoorde ik niet daarvoor. Indien men deze wijze van veroordeeling toepast, wordt gewoonlijk de toegebrachte schade lager getaxeerd dan deze werkelijk is, zoodat de totale boete niet veel hooger is dan indien men alleen de kosten-vergoeding krijgt te betalen.

Een andere bijkomende straf, die in sommige gevallen wordt opgelegd is de „*batoe saki*” (L) of „*watoean pilah*” (M) bedragende deze f 3.— benevens een varken met het bloed waarvan het goed of de grond in kwestie wordt gereinigd. Een voorbeeld van deze betaling maakte ik mee onder de Maanjan Patei. Het is daar gebruik, dat als er een doodenfeest gehouden wordt ieder dorpsgenoot aan den feestgever een of meer gongs leent. Maakt men nu een dier gongs stuk, dan moet men, behalve de vergoeding der schade, ook nog de batoesaki betalen en de gong wordt daarna met het varkensbloed gewasschen. Deze bezwering heeft een ander karakter dan die welke met alle gongs na afloop van het feest wordt voorgenomen en die bestaat uit een insmeren van de gong met ei, dat is het gewone mamalas. Opdat men dan ook niet zonder reden voor deze betaling zal worden aangesproken zal de feestgever alvorens de gong in ontvangst te nemen deze eerst probeeren en bij niet in orde bevinden het voorwerp terstond teruggeven. Het aannemen van de gong is, als er een zaak van komt, voor de hoofden het bewijs, dat de gong op het tijdstip van uitleenen in orde was.

In sommige gevallen wordt b.v. aan A. een bepaalde boete opgelegd en te gelijker tijd aan zijn tegenpartij, zonder dat die eenige fout heeft begaan, ook een boete opgelegd, te betalen aan A. Deze, we zouden zeggen onrechtvaardige boete noemt men de „*penjamoei*” (om de vrede te sluiten). De keeren dat ik dit medemaakte beliep de penjamoei de helft der eigenlijke boete. In die zaken was steeds de verliezer een oud man en zijn tegenpartij een betrekkelijk jonge man. Wellicht dus dat deze betaling dient om het ten rechte gewezen vonnis te nadeele van iemand op jaren, voor dezen te verzachten. Ook kan het zijn dat het aanklagen van een

oud persoon op zich zelve reeds een delict vormt; dit is echter slechts een veronderstelling, weten doe ik dat niet.

In eenige grondzaken hoorde ik de betaling van een varken opleggen als bijkomende straf aan iemand die zonder vergunning van het dorpsbestuur een bouwveld had aangelegd en daarbij eens anders eigendom had verbrand. Dit varken was dienstig om daarmede de grond van het dorp te reinigen, die in een sial toestand was geraakt door dit eigengerechtigd optreden van den ontginner. Dit varken moest betaald worden voordat de landbouwer zou gaan planten; indien hij dit niet deed, zou niemand hem mogen helpen bij den aanplant. Zou men dat toch doen, dan zou men zelf in een delict vervallen. We zien dus bij deze boete een bescherming van de bevoegdheden van het bestuur, naast een bescherming van de persoonlijke rechten der dorpelingen. In andere streken van Borneo leerde ik een dergelijke boete niet kennen, waarmede echter niet gezegd is dat deze daar niet bestaat.

In geval van bedreiging „angsam” (L) ngentam (L), mamani mamandrang (M) van een familielid, wordt behalve de hoofdboete, die kilap kampil, of sampa toloe (f 3.—) genoemd wordt, als bijkomende straf opgelegd aan de beide partijen te samen, het geven van een grooten maaltijd, waarbij alle familieleden genoodigd moeten worden. Deze maaltijd draagt den naam „nekkernjavar” (L) of ngakoeroe ngakotak (M), hetgeen beteekent, voor het omdraaien der woorden. Door de bedreiging toch is de bedreigde in sialtoestand gekomen; men bezweert een en ander door dezen maaltijd, waardoor de beteekenis der bedreigende woorden wordt te niet gedaan.

We hebben daarmede het strafstelsel met al zijn bijkomstigheden rijkelijk uitvoerig behandeld en moeten nu nog even stilstaan bij eenige thans niet meer of nagenoeg niet meer voorkomende straffen. Allereerst dan de bloedschande (*boesong*) (L). Dit vergrijp toch tegen de zeden was het zwaarste delict, dat men in deze primitieve maatschappij kende. Onherroepelijk moest het met den dood van beide partijen worden gezoend. Als dat niet zou plaats hebben zou de zon verduisteren en de grond sial worden en geen vrucht meer opleveren. Vandaar ook dat er een bezwering gehouden moet worden die den naam draagt saki olloh boelan (het rei-

nigen van zon en maan). Meestal werden de schuldigen levend begraven, waarbij men zorg droeg dat de luchttoevoer tot het graf niet geheel was afgesloten, zoodat de schuldigen een langzamen marteldood stierven, tot eere en bevrediging der Goden. Wat men tegenwoordig in zulk een geval doet is mij niet bekend; van een dergelijk geval hoorde ik niet; maar ik vermoed dat zij die zich tegenwoordig aan zoo iets schuldig maken, wel in de bosschen zullen verdwijnen om er niet meer uit te voorschijn te komen.

Ook de weerwraak in geval van moord of doodslag bestaat — althans officieel — niet meer. Het koppensnellen heeft inderdaad in deze streken afgedaan (koppensnellen — bala (L)), maar ingeval van veroorzaken van den dood door schuld wordt nog wel eens de „bali” (bloedgeld) opgelegd, als men het stilletjes doen kan. Voor lichte verwondingen wordt de bali, die dan batoe saki heet nog steeds betaald.

Zoo staat de zaak dus in het oog der bevolking; het Bestuur heeft ook hier regelend willen optreden. Eenerzijds heeft het de hoofdenrechtspraak gladweg verboden, anderzijds heeft het daarmee belast de „Gouvernementstadathoofden” ¹⁾. We zien dan ook dat men tegenwoordig zijn zaken ter minnelijke schikking kan voorleggen aan deze hoofden, dan wel van de dorpschouwen in „hooger beroep” kan gaan bij de „onders”. We zullen over deze toestanden verder zwijgen en zien hoe het vroeger met de door de hoofden afgedane zaken verder ging.

Indien er geen gadai is gesteld voor den aanvang van het geding dan is het al dan niet betalen van de opgelegde boete, of het te vergoeden bedrag, geheel afhankelijk van den goeden wil der in het ongelijk gestelde partij. Is toch deze niet genegen zijn verplichtingen na te komen, dan kan hij daartoe niet gedwongen worden. Niet alleen is dat onmogelijk, omdat onze wetten aan het vonnis der hoofden niet de kracht van een vonnis in staat van gewijsde toekennen, maar ook de adat zelf kent geen tenuitvoerlegging met dwang.

Het eenige wat iemand kon doen besluiten om per slot van rekening toch maar te betalen was de publieke opinie, die hij anders

1) Zie mijn artikel in Koloniale Studiën 1924 „De adatgemeenschappen in Zuid-Borneo.”

tegen zich zou krijgen, hetgeen in een primitieve maatschappij niet alles is. Als men toch in dat ongelukkige geval komt te verkeeren, behoeft men er niet op te rekenen dat men van zijn genooten bij voorkomende gelegenheden hulp zal ontvangen. In het Dajaksche leven nu heeft ieder op zijn beurt wel eens hulp noodig, hetzij voor de veldbewerking, hetzij voor het geven van een feest. Heeft men nu om een of andere reden de genegenheid der dorpsgenooten verloren, door b.v. zich niet te gedragen naar de regelen van het gewoonterecht, dan zal men van die hulp verstoken zijn en daarmee staat men om zoo te zeggen buiten het gemeenschapsleven, hetgeen in deze omgeving hetzelfde is als buiten het leven te staan. Het kan dus niet ontkend worden dat dit een vrij krachtig dwangmiddel is.

Vroeger kon men de uitspraak ook ten uitvoer leggen door kalm te nemen, wat bij vonnis was toegewezen, in welk geval dan veeltijds een hardnekkige veete ontstond die niet zelden tot moord en doodslag aanleiding gaf.

Vaker echter kwam het voor, dat de in het ongelijk gestelde partij zich tot een naburig hoofd wendde en aan diens oordeel de zaak nogmaals onderwierp. De bij die herbehandeling, die in den regel slechts bij schuldzaken voorkwam, gevolgde procedure wijkt in niets af van de boven beschrevene. Niet zelden echter gebeurde het dat bij die nieuwe berechting een geheel ander vonnis werd geveld, dat dus het eerste, om het zoo eens uit te drukken, werd vernietigd (*kanakor* (L), *nasawawei* (M)). Dan was men heelemaal achterop, want daar ging dan weer de gewezen winnaar niet mee accoord. Op deze wijze kon een zaak tot in het oneindige gerekt worden. De rechter aan wien de zaak ten tweede male werd voorgelegd kon natuurlijk ook het vonnis der eerste bisara (rechtzitting) beamen hetgeen men *ngaleleos* pleegt te noemen. Deze afwijkende uitspraken konden soms aan omkooperij geweten worden, een euvel dat aan den Dajak niet vreemd is, maar ook vond het wel zijn oorsprong in de nieuwe getuigen die de eene partij bij wist te brengen. Het is toch een gewoon verschijnsel dat een Dajak die ziet dat zijn zaak zwak staat, plotseling tot de ontdekking komt dat hij nog een aantal, eerst door hem vergeten, getuigen bezit, die niet zijn meegekomen. Of dit inderdaad waar is en dat hij om doeit toeroes te

sparen slechts zooveel getuigen heeft meegebracht als hij voor het bewijzen zijner zaak noodig achtte, dan wel dat hij nieuwe getuigen „koopt” zal ik hier in het midden laten.

We zien dus uit het hier vermelde dat het, indien er geen gadai gesteld is, niet zoo eenvoudig is om het bedeelde recht ook ten uitvoer gelegd te krijgen. Mijns inziens is dat het gevolg van het feit dat, indien een gadai gesteld wordt, beide partijen bij gemeen overleg besloten hebben om hunne zaak uit de wereld te helpen, terwijl als er geen borg voor de betaling der op te leggen boete is gesteld, dit voornemen slechts van een der partijen uitgaat.

We moeten nu nagaan wie de justitiabelen zijn der hoofden. Zijn dit alleen zij, die aan de bestuursmacht der hoofden onderworpen zijn, of allen die zich binnen hun machtsgebied schuldig maken aan een delict. Eenige voorbeelden ter illustratie. In kampong Ampah, bewoond door Lawangan Karau, woonde een Maanjan Sioeng paar, waarvan de vrouw zich schuldig maakte aan overspel met haar zwager. De beleedigde echtgenoot liep naar het Lawangan hoofd en verzocht bestraffing en echtscheiding. Het vonnis werd geveld; waar het huwelijk destijds volgens de Maanjansche gebruiken werd gesloten, werd ook bij de boete oplegging door de Lawangan hoofden de Maanjan adat toegepast, maar de bijkomende straf, het reinigen van het dorp, werd naar Lawangan adat beslecht.

Het tegenovergestelde zag ik plaats hebben bij een geval, dat zich in dat zelfde dorp voordeed, maar waarbij de beleedigde zijn klacht in zijn eigen dorp voorbracht; toen werd het vonnis geheel naar Maanjan adat beslist. Van een reiniging van den grond was toen natuurlijk geen sprake, maar om de Goden te verzoenen werd als bijkomende straf de oprichting van een geestenhuisje gelast, met de daarbij behorende feestelijkheid (ngemboean lewoen Nanjoe).

In een groote grondzaak in het Lawangan gebied, waarbij de schuldigen Maanjan waren, werd het recht bedeed door een bisara, waarin beide stammen gelijkelijk vertegenwoordigd waren, terwijl als leider een hoofd uit de nabuurschap optrad.

Over het algemeen kunnen we zeggen dat de zaak zonder meer behandeld wordt door de hoofden, waarbij men de zaak voorbrengt; of dit de hoofden zijn, die de bestuursmacht hebben in de streek waar het delict gepleegd is, of dat het de eigen stamhoofden zijn,

doet niet ter zake. In groote geschillen, meerdere stammen rakende, moet de rechtbank uit die beide stammen zijn samengesteld waarbij dan nog eenige hoofden, van niet in het geding gemengde stammen worden gevoegd. Ten allen tijde heeft men ook het recht om, als de eigen hoofden niet naar wensch het recht bedeele, zich te wenden tot anderen, hetzij stamverwant of niet; dit zal men echter slechts in het uiterste geval doen en zeker niet dan nadat eerst de eigen hoofden een uitspraak hebben gegeven. Soms vraagt men het oordeel van zeer bekwame nabuurhoofden, als gevolg hunner goede reputatie.

We moeten thans nagaan wat van deze hoofdenrechtspraak is overgebleven in die streken die van uit de kust beïnvloed zijn. In de eerste plaats moeten we dan wijzen op de minnelijke schikking, zooals die nog bestaat in de Maleische dorpen van Oost Doesoën, waarover we reeds boven spraken. Over het algemeen houdt deze rechtspraak zich nog slechts bezig met zeer kleine geschillen als beledigingen en dergelijke, die dan door het dorpsbestuur met de Mohamedaansche godsdienstbeambten worden uitgemaakt. In zulke geschillen onderwerpt men zich meestal aan de uitspraak. Gevallen van meer beteekenis zooals overspel en dergelijke zal men ook in de eerste plaats aan het dorpsbestuur voorleggen, maar indien de in het ongelijk gestelde zijn verplichtingen niet nakomt of indien men dat vreest, zal men zijn zaak dadelijk voorleggen aan den bestuursambtenaar. Legio zijn dat soort kwesties uit die streken, waarbij de aanklager aanvangt met te zeggen dat hij zijn zaak reeds door het dorpshoofd heeft doen berechten, maar dat de tegenpartij de hem opgelegde vergoeding niet wenscht te voldoen. We zien dus dat het karakter van deze rechtspraak in die streken is teruggebracht tot een bespreken van het geval en een poging doen om een en ander in het reine te brengen, het idee rechtspreeken is onder die lieden ten aanzien der hoofden nagenoeg verloren gegaan.

Het zelfde kan gezegd worden van de mengdorpen langs de Barito. Men heeft daar dan ook het groote nadeel, dat er minstens twee groepen personen wonen, die in vele opzichten een met elkaar strijdige adat volgen. Het dorpsbestuur kan men daar eigenlijk niet meer als een adatbestuur opvaten. Vandaar dan ook dat juist

in die streken het dorpsbestuur zoo weinig invloed heeft. Is het hoofd uit de eene groep gekozen, dan volgt de andere de bevelen niet op en omgekeerd. We zien daar dan ook minder het dorpsbestuur optreden als bevrediger van geschillen, dan wel de voor-aanstaande personen der samenwonende groepen. Zoodra echter de beide groepen in conflict komen, staat het dorpsbestuur machteloos en laat dan de beslechting van het geschil over aan het bestuur. Vandaar dan ook dat de meeste zaken, die voor den Gouvernements-rechter komen, uit de Baritolanden afkomstig zijn.

We kunnen dus constateeren dat een verzwakking van de bestuursmacht der hoofden een vernietigende werking uitoefent op de adatrechtspraak, en dat heeft weer ten gevolge dat de toestanden in die nog vrij primitieve gemeenschappen geheel op losse schroeven komen te staan. Voor de minste kleinigheid haalt men er dan het Bestuur bij, waardoor meer en meer de onderlinge band der dorpelingen komt te verslappen.

Boentok, 22 December 1924.

Over Sociale maatregelen. ¹⁾

door

MR. DR. J. B. PEYROT.

Het is een interessante en aantrekkelijke taak te spreken over sociale maatregelen. Het onderwerp *is* niet alleen actueel maar *blijft* dat ook. Immers men kan geen kader van sociale maatregelen vaststellen voor alle tijden en alle landen.

De sociale maatregelen kunnen worden gesplitst in maatregelen, die door den wetgever zijn vastgesteld en die, welke op andere wijze door anderen tot stand kwamen. Mijne bedoeling is het over beiden te spreken. Bij de bespreking over de sociale wetgeving zal ik het niet zoo zeer hebben over al hetgeen op dat gebied in tal van beschaafde landen tot stand kwam. Deed ik dat, dan zou mijn voordracht buitengewoon langdradig en vooral buitengewoon vervelend worden omdat ik in tal van bijzonderheden zoude hebben af te dalen. Het lijkt mij aantrekkelijker eenige punten te bespreken in verband met de sociale wetgeving, die men algemeen overal in het oog heeft gehouden. Ga ik aldus te werk, dan behoef ik niet tegen over elkander te stellen hetgeen op dit oogenblik in vrijwel de geheele beschaafde wereld op dat gebied is gedaan en hetgeen hier te lande is bereikt. Ik behoef dus ook niet te zeggen in welk licht bij eene dergelijke vergelijking de sociale wetgeving hier te lande zoude verschijnen. Laat het voldoende zijn te vermelden dat in het moederland is verschenen een Sociaal Jaarboek. Daarin is te vinden al wat op sociaal gebied in Nederland is tot stand gekomen. Dat werk in drie deelen bevat meer dan 1000 bladzijden en aan deze landen is nog niet één bladzijde gewijd.

1) Van meer dan eene zijde werd mij verzocht eene voordracht, die ik onlangs te Weltevreden en te Semarang hield, ter opneming aan te bieden aan de redactie van Koloniale Studiën. Met genoegen voldeed ik aan dit verzoek. Voor zoover de voordracht niet in geschrift was gebracht heb ik deze zoo getrouw mogelijk weergegeven.

Ik stel mij voor om voornamelijk te bespreken hetgeen gedaan moet worden en dan ook overal is gedaan om tot een behoorlijk samenstel van sociale maatregelen te komen. Zeer in het bijzonder zal ik het hebben over de arbeidsinspectie en de vakvereenigingen om ten slotte eenige woorden te wijden aan hetgeen door particulieren kan worden gedaan om mede te werken aan het verkrijgen van betere toestanden.

Bij het uitwerken van dit schema zal ik telkens gelegenheid hebben uitstapjes te maken naar hetgeen tot stand is gekomen — hoewel het niet mijn bedoeling is daarvan een overzicht te geven, zooals ik reeds zeide. Ik zal aan den anderen kant gelegenheid hebben te wijzen op hetgeen hier te lande het meest ontbreekt. En daarop te wijzen is zeer zeker in de eerste plaats mijn doel.

Laat mij beginnen met eenige mededeelingen omtrent hetgeen in het moederland is gedaan voordat men tot sociale wetgeving kwam.

Sedert jaren was daar bekend, dat er aan het tot stand komen van het zoogenaamde wetje van Houten het een en ander is vooraf gegaan. Bekend was b.v. dat de Mij. tot bevordering der Nijverheid in 1853 reeds een prijsvraag had uitgeschreven over den invloed dien het gebruik van kinderen tot fabrieksarbeid heeft op de lichamelijke, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Op die prijsvraag kwam geen antwoord in en zij werd opnieuw uitgeschreven in 1856. Toen kwam één antwoord in, maar dit kwam niet in aanmerking voor bekroning, omdat het veel te eenzijdig het voordeel van den kinderarbeid beschreef.

Bekend waren ook een aantal geschriften o.a. van Lalleman, Mr. le Poole, J. J. Cremer, de Vries Robbé en voorts het rapport eener Staatscommissie die, ingesteld in 1863, eerst in 1873 haar rapport volledig indiende.

Maar geheel onbekend was, dat er ambtelijk in ons moederland lang te voren het een en ander was gedaan ten aanzien van arbeidsbescherming. Dit is merkwaardigerwijze aan het licht gekomen door toedoen van Mr. C. W. de Vries en Ir. Gorter. Hun groote en scherpzinnige speurzin heeft veel verrassend licht geworpen op hetgeen in ons land is gedaan — helaas zonder resultaat.

In 1841 richtte de Minister van Binnenlandsche Zaken Schim-

melpenninck van der Oye zich tot de Gouverneurs der provincien met vragen omtrent den arbeid van kinderen. De bedoeling was om na te gaan of kinderarbeid ook een hoogst nadeeligen, dikwijls noodlottigen, invloed uitoefende op de zedelijkheid der mindere volksklassen en dus middellijk op de welvaart van een geheel volk.

Uit de ontvangen antwoorden wil ik U iets mededeelen. De Gouverneur in Friesland toonde in zijn antwoord met eenige voorbeelden aan, hoe sommige bedrijfsleiders hadden gepoogd hunne inrichting buiten bespreking te laten. De gegevens werden door de belanghebbenden — immers door de fabrikanten — verstrekt. En uit hunne opgaven bleek dat van de werklieden 27.5 % kinderen waren. Ik merk hierbij op, dat een groot deel der kinderen diende in letterlijken zin als „motor”.

De Gouverneur van Drenthe bleek zijn tijd ver vooruit te zijn; hij adviseerde den Minister om arbeid van kinderen beneden 12 jaar in fabrieken te verbieden en zelfs betoogt hij de wenschelijkheid van een soort inspectie. Dat werd door den Gouverneur geschreven in 1841. In denzelfden geest antwoordde de Gouverneur van Zeeland — ook hij dringt op eene inspectie aan.

Uit Limburg kwamen sombere berichten, die het verklaarbaar maakten, dat later de Enquête-Commissie een schril en afschuwelijk licht wierp op de toestanden in de Maastrichtsche aardewerk-fabrieken.

Tot resultaat voerden de inlichtingen der Gouverneurs niet. Ook eene vervolgens in 1860 door den Minister van Heemstra ingestelde enquête leidde niet tot resultaat. Het is niet gemakkelijk nu achteraf met zekerheid aan te geven waarom. Naar het schijnt heeft de toestand in de textielindustrie een groote rol gespeeld. In die industrie waren de arbeidstoestanden ook niet best, maar zij maakte toen een zeer moeilijken tijd door. Officieel blijkt niets van de redenen waarom de Regeering destijds niet ingreep.

Dat er heel wat noodig was om den geest te wijzigen, die in de eerste helft van de 19de eeuw vrij algemeen bestond, is zeker. De Regeeringen voelden toen weinig voor maatregelen ten bate der economisch zwakkeren en zij waren toen dan ook nergens de vakvereenigingen welgezind. Algemeen was men van gevoelen, dat die vereenigingen de orde en de rust zouden kunnen verstoren. De

Code Pénal (art. 415 en 416) van 1810 bepaalde, dat alle onderlinge samenspanning of vereeniging van de zijde der werklieden om tegelijkertijd het werk te doen ophouden, het werk in een fabriek of werkplaats te verbieden, het te werk komen en blijven voor of na zeker uur te beletten en in het algemeen om den arbeid te doen staken, te beletten of duurder te maken, gestraft werd met gevangenisstraf van 1 — 3 maanden. De hoofden of aanleggers werden gestraft met gevangenisstraf van 2 — 5 jaar.

Die strafbepalingen zijn eerst in 1872 afgeschaft; toen werd slechts straf gesteld op feitelikheden bij werkstaking.

Ik zal niet verder stilstaan bij hetgeen aan het tot stand komen der wet Van Houten voorafging. Het voorafgaande, dat slechts sedert eenige jaren bekend is, meende ik evenwel te moeten aanstippen.

De wet Van Houten trad in werking op 14 October 1874. Dat is ongeveer 50 jaar geleden. Kunnen wij ons indenken, dat men destijds niet verder ging dan tot een verbod om kinderen in dienst te nemen of te houden, terwijl dat verbod niet sloeg op huiselijke en persoonlijke diensten en ook niet op veldarbeid? En dat de leeftijd werd bepaald voor één jaar op 10, voor het tweede jaar op 11 en daarna op 12 jaren?

Heeft de wet succes gehad?

Ja en neen.

Volmondig past een neen, omdat de toepassing slap was, maar bovendien omdat de wet geen inspectie had ingevoerd.

Ja, moet het antwoord luiden, omdat haar bestaan de oogen langzamerhand heeft geopend aan enkelen en den bodem voor verdere arbeid heeft voorbereid.

Dat voorbereiding noodig was blijkt uit de nota van het Tweede Kamerlid Oldenhuis Gratama in 1886, die van oordeel was dat veldarbeid zulk een gezonde lichaamsbeweging was; de kinderen moesten vroeg leeren van 's morgens vroeg tot 's avonds laat te werken, zij moesten den struggle for life leeren kennen.

Leidde de parlementaire enquête, waaraan de naam van Verniers van der Loeff is verbonden tot de Arbeidswet van 1889 — het was een andere uitgebreidere enquête die verdere maatregelen den weg wees. In April 1890 werd eene commissie benoemd onder voorzit-

terschap van Staatsraad Rochussen, die, in 3 afdeelingen verdeeld, veel heeft onderzocht en in 1894 eindverslag uitbracht. De maatregelen, die daarin werden aanbevolen zijn achtereenvolgens vrijwel tot stand gekomen.

Ik noemde zooeven de Arbeidswet van 1889. Ik ben steeds van meening geweest en ben dat nog, dat die wet als een mijlpaal in onze sociale wetgeving moet worden beschouwd. En dit om deze reden, dat de wet eene Arbeidsinspectie invoerde. Ik merkte reeds op, dat de directe invloed van de wet Van Houten gering was en ik verklaarde dat uit het gemis eener arbeidsinspectie. Het invoeren dier inspectie is evenwel met groote moeilijkheden gepaard gegaan, in en buiten het parlement. Dr. Schaepman sprak in de 2de Kamer van een polyp waarmede ambtenarencorpsen veelal gelijkenis vertoonen. Het beeld moge niet onjuist zijn en ambtenarencorpsen veelal de neiging hebben tot steeds grooteren uitbouw, toch is met de arbeidsinspectie een instituut geschapen dat absoluut onmisbaar is gebleken. Sedert jaren bestaat een dergelijk instituut overal.

Voordat de Arbeidsinspectie bestond is eene volledig onderzoek ingesteld naar den toestand van de Nederlandsche bedrijven. Uit het instellen van dit onderzoek blijkt wel, dat men onbewust de noodzakelijkheid gevoelde van het bezit van gegevens, die eene arbeidsinspectie verzamelt. Dat onderzoek is opgedragen aan den toenmaligen Ingenieur van het Stoomwezen STRUVE en aan den Ing. van den Waterstaat BEKAAR. Van de resultaten van dat onderzoek mocht geen ander dan een ambtelijk gebruik worden gemaakt. Kon dus naar buiten slechts zelden iets blijken van hetgeen die zoogenaamde Nijverheidsstatistiek aan nut opleverde, zoo kan ik verklaren, dat zij enorm veel nut heeft opgeleverd. Zij was het, waarin de beantwoording werd gezocht — en met succes — van tal van vragen, die zich voordeden bij het ontwerpen van de volgende sociale wetten. Wat die statistiek bevatte is door de Arbeidsinspectie voortgezet en bijgehouden.

Zonder arbeidsinspectie is aan voorbereiding en aan invoering van sociale wetgeving niet te denken. Die inspectie — mits natuurlijk behoorlijk toegerust — moet de kennis van het bedrijfsleven verzamelen. Dit is geen gemakkelijk werk, omdat men op tal van zaken bedacht behoort te zijn, waaromtrent bij het ontwerpen

der te treffen maatregelen behoorlijke gegevens niet zijn te missen. Ik zeide reeds over welk een schat van gegevens men in het moederland beschikte, voordat men overging tot het instellen eener arbeidsinspectie op zeer kleine schaal.

Ik kom nu terug op de onderzoekingen der heeren de Vries en Gorter, die aan het licht hebben gebracht, dat reeds in de veertiger jaren sommige Gouverneurs op het instellen van eene inspectie hebben aangedrongen. Merkwaardig, dat die landgenooten hun tijd zoo oneindig ver voortuit waren. Het heeft toch nog bijna 50 jaren geduurd vóór de arbeidsinspectie in Nederland werd ingesteld.

Een enkel woord over de Nederlandsche arbeidsinspectie.

Van den aanvang af heeft zij zich op een juist standpunt geplaatst. Hare ambtenaren zochten niet hunne hoofdwerkzaamheid in het opsporen van overtredingen en het constateeren daarvan door het opmaken van proces-verbaal. Zij trachtten te worden niet de vijand maar de medewerkers der bedrijfshoofden. Daarbij heeft de inspectie veel tact betoond — en zeer groot succes gehad.

En ik geloof mij niet schuldig te maken aan schennis van een ambtsplicht, indien ik in dit verband met groote erkentelijkheid gewag maak van het werk van den Inspecteur Struve, die van den aanvang af de stuwende kracht is geweest. De inspecteurs hebben steeds getracht de eischen der wet door de bedrijfshoofden te doen naleven door overreding. Wanneer evenwel op verzet en onwil werd gestuit, schroomden zij niet tot verbaliseeren over te gaan of te doen overgaan.

Dat de A. I. moet zijn en blijven de medewerkster der bedrijfshoofden wordt algemeen erkend en ook in de geschriften uit Genève komt die erkenning voor.

Waarom zoozeer aan overreding en overtuiging van de bedrijfshoofden waarde moet worden toegekend, wil ik met een voorbeeld aantoonen. Wanneer een beveiliging van een arbeidswerktuig wordt voorgeschreven en deze wordt aangebracht, dan vereischt het veelal groote moeite om de beveiliging ook daadwerkelijk te doen gebruiken. Ik heb menigmaal in een fabriek — ook hier te lande — eene beveiliging gezien, die door den arbeider buiten gebruik was gesteld, omdat die hem in zijn arbeid belemmerde. Welnu, wanneer de patroon overtuigd is van de noodzakelijkheid van het ge-

bruik der beveiliging omdat hem overtuigend is aangetoond, dat daarmee lichaamsdeelen worden gespaard, dan is ook te verwachten, dat hij op gebruik zal toezien en dit in de hand werken. Het zijn niet die beveiligingen, die met grooten en blijvenden tegenstand van den patroon zijn opgelegd, die het meest worden benut.

Ter zijde merk ik op, dat uit hetgeen ik mededeelde al blijkt, dat de inspectie absoluut moet bestaan uit goed onderlegde technici — personen, die met goed gevolg eene discussie op technische punten met de fabrikanten kunnen voeren. Het moeten personen zijn ruim van blik, maar die een technische opleiding hebben gehad.

Het optreden van de A. I. leidt de patroons tot kosten — dat is ontegenzeggelijk waar. Die kosten behoeven evenwel niet te worden betreurd, omdat verbeteringen leiden tot minder uitgaven wegens ongevallen en ziekten.

Laat ik er nog aan toe mogen voegen, dat de Ned. A. I. ook in het buitenland steeds een goeden naam heeft gehad. Persoonlijk had ik gelegenheid in besprekingen met buitenlandsche arbeidsinspecteurs mij te overtuigen, dat algemeen de indruk bestaat, dat hetgeen in het moederland wettelijk is voorgeschreven, — dank onze uitnemende arbeidsinspectie — ook inderdaad wordt toegepast. Door buitenlandsche inspecteurs daarentegen is wel eens tegenover mij erkend, wanneer ik inlichtingen vroë, hoe het met de toepassing stond van een bepaald voorschrift, dat dat voorschrift nu wel een bepaald voorschrift, dat dat voorschrift nu wel bestond maar dat de toepassing ander was. Uit ondervinding durf ik volmondig te verklaren, dat zooiets in Nederland niet geschiedde. Op de A. I. rustte aan den anderen kant evenwel de plicht om den Minister er mede in kennis te stellen, indien in de praktijk was gebleken, dat een wetsvoorschrift niet doorgezet kan worden.

Het ernstige streven naar waarheid en openhartigheid der Ned. A. I. heeft grootelijks bijgedragen tot haren goeden naam.

Zal men hier te lande gaan beginnen systematisch te werken in de richting, die tot wettelijke maatregelen voert ter bescherming en opheffing van sociaal minder goed gesitueerden, dan zal daarbij de voorlichting van den deskundigen arbeidsinspecteur niet gemist

kunnen worden. Met niet te grooten nadruk kan daarop worden gewezen — ook in verband met de omstandigheid, dat een dergelijk persoon hier te lande niet is aangesteld en zelfs — indien ik mij niet vergis — niet aanwezig is.

Toch schrijft het Vredesverdrag van Versailles in art. 427 uitdrukkelijk voor, dat elke staat eene inspectie moet hebben, waarin ook aan vrouwen eene plaats moet zijn ingeruimd. Die inspectie zal de toepassing hebben te verzekeren van wetten en verdere bepalingen ter bescherming van de arbeiders.

Het vraagstuk der arbeidsinspectie en al hetgeen daarmee samenhangt, is zóó belangrijk, dat door het Arbeidsbureau in Genève ingevolge opdracht van eene der conferenties eene zeer uitgebreide studie daarover is gemaakt. Inlichtingen zijn aan alle leden van den Volkenbond gevraagd. De ontvangen inlichtingen zijn overzichtelijk verwerkt en uitgegeven. Vervolgens is het onderwerp behandeld op de 5de zitting der Conferentie, die gehouden is in October 1923. In die Conferentie zijn een aantal aanbevelingen aangenomen, die aan alle leden ter overweging zijn gezonden. In die aanbevelingen komt tot uiting, dat de inspecteurs eene groote mate van technische ervaring moeten hebben (de Engelsche text spreekt van *technical training and experience*) en dat de arbeiders en hunne vertegenwoordigers vrij in contact moeten kunnen komen met de inspectie.

Met een enkel woord wil ik aantonen van hoe enorm groot belang de stukken zijn, die het Arbeidsbureau heeft uitgegeven op dit gebied. Het geheele gebied van werkzaamheid der inspectie is zeer grondig behandeld. Zoo is uitvoerig behandeld de vraag, of de inspectie ook bemoeienis behoort te hebben met den arbeider wanneer die buiten de uitoefening is van zijn beroep. Van welk belang die vraag is, blijkt, als ik in herinnering breng, dat in sommige landen bepalingen bestaan omtrent uitbetaling van loon, omtrent het toekennen van vacantedagen — al of niet met eene uitkeering van een zeker bedrag. Ik noem voorts de belangrijke vraag of de inspectie zich zal hebben in te laten bij het uitbreken van eene staking of uitsluiting, of zij bemiddeling behoort aan te bieden en zoo neen, of zij op verzoek zich met bemiddeling mag inlaten. Voorts wijs ik er op, dat langdurige besprekingen te houden zijn over de vraag of de inspectie al of niet belast moet worden met het toezicht

op de naleving van verzekeringswetten. En, zoo deze vraag ontken-
nend wordt beantwoord, wil dit dan zeggen, dat elke bemoeienis
met eene wet als de Ongevallenwet haar moet worden ontzegd?

Op al die vragen kan zeer verschillend worden geantwoord. En
dat niet alleen, maar op die vragen *is* zeer verschillend geantwoord.

Alvorens van de Arbeidsinspectie af te stappen, wil ik de vraag
beantwoorden of de hier te lande bestaande inspectie van dien naam
geacht kan worden te voldoen aan de eischen, die men overal in de
geheele wereld aan de arbeidsinspectie stelt.

Ik antwoord daarop volmondig met neen.

De arbeidsinspectie hier te lande heeft slechts den naam gemeen
met het gelijknamige instituut elders. En dat het niet voldoet en
niet kan voldoen aan de eischen, die er overal elders aan worden ge-
steld, is geen wonder en in geen enkel opzicht te wijten aan de
ambtenaren, die in dien tak van dienst werkzaam zijn.

Ik toonde reeds aan, waarom de inspecteurs van den arbeid eene
technische opleiding moeten hebben genoten en ik zeide, welke
eischen voor die betrekking op de arbeidsconferentie werden ge-
steld.

Welnu, van den aanvang af hebben de arbeidsinspecteurs hier te
lande zich — buiten Java — onledig te houden met de naleving van
de koelieordonnantiën. Op Java hadden zij alleen eenige bemoeiing
met eenige formeele bepalingen van de ordonnantiën. Tot suiker-
fabrieken, werven, batikkerijen — ik noem slechts enkele soorten van
ondernemingen — hebben zij geen toegang. Bij hunne benoeming
werden geheel andere eischen gesteld — en konden ook worden
gesteld — dan overal elders aan inspecteurs van den arbeid worden
gesteld. Wel bestaat hier te lande bij de ambtenaren van het Stoom-
wezen een kiem van eene arbeidsinspectie, omdat de beveiliging
van arbeiders althans in een aantal inrichtingen ook tot hunne taak
behoort.

Ik wil mij niet bij voorkeur beroepen op de toestanden in het moe-
derland, wanneer het oog wordt gericht op bepaalde bedrijven. Maar
indien er een bedrijf is, waarin dergelijk beroep zeker opgaat, is dit
het stuwadoorsbedrijf. Het laden en lossen van zeeschepen geschiedt
hier in groote trekken toch niet anders dan in Europa. Het zijn toch
of dezelfde schepen, die hier en daar worden geladen en gelost

of het zijn schepen, die op dezelfde werven zijn gebouwd en dezelfde laad- en losinrichtingen hebben. Welnu, in het stuwadoorsbedrijf hadden in 1923 in het moederland 4092 ongevallen plaats.

Bij het opzetten van een sociale wetgeving zal ook niet kunnen worden gemist de medewerking van de vakverenigingen. Sociale wetgeving opzetten zonder voorlichting en medewerking der vakverenigingen is uit den boeze. Dat heeft men reeds sedert jaren ingezien in het moederland. Daar heeft de vakvereniging ook in tal van sociale maatregelen een plaats van beteekenis gekregen. Zoo is het Reglement op de dienstvoorwaarden voor de spoorwegen „doorspekt” met de vakverenigingen. Laat ik twee voorbeelden aanhalen om aan te toonen hoe ver de medewerking bij sociale maatregelen van de vakverenigingen gaat. Eenige jaren geleden is eene belangrijke wijziging aangebracht in de aanwijzing van de voorzitters van de scheidsgerechten voor spoorwegpersoneel. Werden vroeger die voorzitters aangewezen door de 4 andere scheidsrechters en indien geen eenstemmigheid werd bereikt, door den Minister van Waterstaat, zoo is de zaak daarna als volgt geregeld. In gemeen overleg wijzen de Directie en de vakverenigingen 10 personen aan, die à tour de rôle als voorzitters optreden. Het tweede voorbeeld is het volgende. Een 10-tal jaren geleden trof het den toenmaligen Directeur-Generaal van S. S., dat het aantal ziekte-dagen bij zijn personeel onrustbarend toenam. Hij noodigde toen de Voorzitters der 3 grootste vakverenigingen uit om met hun drieën eene commissie te vormen, die tot taak zou hebben gevallen van simulatie op te sporen en tegen te gaan. Die commissie heeft zeer gunstig gewerkt. Uit de maandelijks opgemaakte cijfers van de ziektegevallen en ziekte-dagen was met één oogopslag te zien waar de commissie werkzaam moest zijn geweest. Ik weet wel, dat mij tegengeworpen kan worden, dat hierbij meer op den voorgrond stond het belang der maatschappij dan dat van het personeel. Op die tegenwerping antwoord ik, dat dit maar schijn is. S. S. had een zoo gunstige regeling ten aanzien van doorbetaling van vol loon bij ziekte, dat die regeling onmogelijk gehandhaafd kon worden, indien niet de simulatie met kracht werd tegengegaan en onderdrukt. Dat heeft de commissie der 3 voorzitters zeer goed ingezien

en zij heeft niet geaarzeld met alle mogelijke middelen de simulatie tegen te gaan. En, zooals ik zeide, met groot succes.

Dat er ten aanzien van het tegengaan van simulatie wel wat te doen is, blijkt hieruit, dat de aanstelling van controleerende geneesheeren voor het personeel P. T. T. in Nederland heeft geleid tot eene besparing van 6 ton per jaar alleen voor Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage.

Ik kom nu tot de wijze, waarop de autoriteiten tegenover de vakvereenigingen *moeten* staan. Ik wees er reeds op, dat hare medewerking nòch bij de voorbereiding, nòch bij de uitvoering van sociale wetten kan worden gemist.

Uit de hieronder staande cijfers blijkt, welk een enorm aantal personen in het moederland lid is van eene vakvereeniging. Haar invloed is daarmede in overeenstemming.

Aantal inwoners 31 December 1922 7.086.913

Centrales:

1. Ned. Verbond van vakvereenigingen (s.d.)	196.806
2. Ned. Arbeidssecretariaat	23.280
3. Christ. Nat. Vakverbond	61.365
4. Bureau voor R. K. Vakorganisatiën	117.115
5. Alg. Ned. Vakverbond (neutraal)	47.500
6. Ned. Synd. Vakverbond	
7. Centr. van Hoofdarbeiders	48.000
8. Centr. van Actualisten (Ned. Arbeidersorganisa- tie) September 1924	

494.066

Niet aangesloten bij eene centrale 125.907

619.973

De toenemende groei van de vakvereenigingen blijkt nog uit de volgende cijfers:

Aantal georganiseerd: 1880	12.000 à	13.000
1910		143.850
1914		220.275
1920		683.468
1921		650.000
1922		640.000
1923		619.973

De vakvereenigingen moeten naar mijne meening worden beschouwd als een der meest natuurlijke uitingen van den menscheijken geest om in vereeniging met anderen, die dezelfde belangen en verlangens hebben, te trachten die belangen gemeenschappelijk te behartigen en die verlangens ingewilligd te krijgen. Reeds uit dien hoofde zijn de vakvereenigingen als absoluut noodzakelijk te aanvaarden. Men kan wel trachten ze tegen te werken, maar men kan met evenveel succes met het hoofd tegen een muur gaan staan.

Of vakvereenigingen veel goeds hebben gedaan? Ongetwijfeld.

Of zij ook wel verkeerde dingen hebben uitgehaald? Ongetwijfeld.

Tot het goede, dat zij hebben verricht, reken ik in de eerste plaats haar strijd tegen drankmisbruik of drankgebruik. Dat is een duidelijk aanwijsbaar succes der vakvereenigingen. Dat zij voorts in ruime mate hebben bijgedragen tot het scheppen van toestanden, die algemeen als billijk en goed worden aangemerkt, staat vast.

Tot het verkeerde, dat zij hebben gedaan, reken ik pogingen, die aangewend zijn om te keeren wat niet te keeren is en wat men dan ook niet moet trachten te keeren. Als voorbeeld noem ik het merkwaardige maar verkeerde besluit eener vakvereeniging om aan hare leden te verbieden het gebruik van verfkwasten, die eene bepaalde maat overschrijden. Ik wijs ook op het besluit eener organisatie van loodgieters en gasfitters, die hare leden het gebruik van fietsen gedurende het werk verbod. De bedoeling is niet om de gezondheid of wat ook van de leden te bevorderen, maar om gelegenheid te geven meer schilders en loodgieters aan werk te helpen. Evenzeer acht ik het uit den boeze dat vakvereenigingen aan politiek doen. Ik wijs hier b.v. op de actie tegen handhaving der Ruhrbezetting. Dit standpunt werd ingenomen door Henri Polak, lid der Eerste Kamer en Voorzitter van den Alg. Ned. Diamantbewerkersbond. Evenzeer acht ik uit den boeze dat voorlieden eener vakvereeniging in een vertegenwoordigend lichaam van het standpunt uitgaan: „Van onze centen blijf je af”. Dat standpunt is al heel verkeerd en miskent ten eenenmale het standpunt, waarop elk lid van een dergelijk lichaam zich moet plaatsen om te dienen het algemeen belang. Particulier- of groepsbelang mag nimmer gaan boven het algemeen belang.

Ik teeken hierbij aan, dat actie leidt tot reactie. Zoo ook op dit gebied. Ik noem wetten, waarbij verzekeringsmaatschappijen worden gemachtigd werkgevers tegen de gevolgen te verzekeren van werkstaking of uitsluiting; wetten, waarbij vakvereeningen de bevoegdheid krijgen in rechten op te treden maar evenzeer in rechte kunnen worden aangesproken. Algemeen vreezen de arbeiders terecht, dat dergelijke wetten meer tegen hen dan in hun voordeel zullen worden toegepast.

De afscheiding, die in ons moederland bestaat in vakvereeningen, die ook natuurlijk tot uiting komt in de centrales, betreur ik zeer levendig. Die afscheiding bestaat naar politieke en naar godsdienstige gezindheid. In dat opzicht geeft het moederland een voorbeeld, dat gelukkig niet algemeen navolging vindt.

Het is interessant in herinnering te brengen, dat het Christ. Nat. Vakverbond oorspronkelijk bedoeld was als een centrale van interconfessioneele arbeidersbonden. Door den tegenstand van de R. K. geestelijkheid is van die bedoeling niets terecht gekomen. Wel is er korten tijd een algemeene bond geweest van Christelijke mijnwerkers in Nederland. Daarin zaten R. K. en Protestanten naast elkander, maar ook daar is spoedig scheiding gekomen.

Nog eene opmerking wil ik hier invlechten. De „moderne” centrale is het Ned. verbond van vakvereeningen; zij is de socialistische. Bij menigeen kan de gedachte opkomen als zoude daaraan hare benaming van moderne te danken zijn. Dat is evenwel niet het geval. In 1903 werden na de bekende spoorwegstaking de vakvereeningen door Minister Kuiper enorm achteruit geslagen. Daarop sloeg in 1906 de moderne centrale een geheel andere richting in: zij stelde gesalarieerde bestuurders aan, besteedde veel grootere zorg aan inwendige organisatie, aan opleiding van de leden voor het vakvereenigingsleven, aan het aankweeken van onderling vertrouwen. De financieele toestand der vereeningen, het aantal van hare leden werd bekend gemaakt; weerstandskassen en werklozenkassen werden gesticht. Het inslaan van die richting gaf den naam modern.

Over de vermindering, die de centrales na 1920 ondergingen, over de redenen van dien achteruitgang en over de redenen, die er toe geleid hebben, dat die achteruitgang, in procenten uitgedrukt,

voor de groote centrales zeer verschillend is geweest, kan ik niet spreken met het oog op den beschikbaren tijd.

De vakvereenigingen hebben inderdaad verkeerde dingen gedaan. Moeten zij daarom worden tegengegaan?

Wij, als verstandige ouders, plegen onze kinderen — het beste wat wij hebben — naar school te zenden. Wij weten evenwel zeer zeker, dat zij in den omgang met andere kinderen verkeerde dingen kunnen en ook zullen hooren. Leidt ons dit ertoe de kinderen niet naar school te zenden en ze zorgvuldig buiten elk contact te houden met kameraadjes, van wie ze kwaad zullen leeren? Of is de zekerheid, dat zij op school in de omgeving kunnen en zullen komen van bacillendragers, voldoende om ze buiten de school te houden? Immers neen. Gevaren en bezwaren overal, ook in het goede. Maar wij hebben te trachten, tegen die gevaren en bezwaren in te gaan en ze weg te nemen. Welnu, laten wij hetzelfde doen bij de vakvereenigingen. Laat wie daartoe gelegenheid heeft op fouten wijzen — niet met de bedoeling om onaangenaam te zijn, maar met de oprechte bedoeling om bij te dragen tot het vermijden van hetgeen verkeerd moet worden geacht.

Dit wordt ook in andere kringen zeer goed ingezien. Om enkele van de grootsten te noemen, wijs ik op de heeren Henri Polak, de Miranda en Duys, die menigmaal blijk gaven, dat zij aan hunne volgelingen durfden voorhouden, wat zij in het waarachtig belang der arbeidersklassen achtten. Zeer merkwaardig is daaromtrent eene brochure van den heer de Miranda, wethouder te Amsterdam, bekend lid der S. D. A. P. Hij heeft in eene brochure, die den titel draagt van „De kip, het ei en het voer” zich ten eerste verzet tegen de heftige aanvallen, die door de Amsterdamsche gemeenteambtenaren en -werklieden zijn gedaan tegen de 3 S. D. wethouders. Hij bedankt er voor om in het college van B. en W. te zitten als looncommissaris der gemeentewerklieden; hij zegt dat er een hoogere en meer algemeene sociale taak is.

Een enkel woord over het feit, dat de heer de Miranda schreef, zooals hij deed. Het is voor de S. D. A. P. naar mijne overtuiging verheugend, dat leiders durven te spreken als hij deed. Kritiek, wanneer niemand aan de eerlijkheid en oprechtheid van den criticus kan of mag twijfelen, dient te worden aangehoord. Het is moge-

lijk, dat die kritiek te staan komt op het verlies van enkele stemmen, maar daartegenover staat, dat er ook zullen worden gevonden, die eerder toetreden tot eene partij, waarin de vrije meeningsuiting wordt geduld en gewaardeerd. Ik zeg nogmaals, dat het niet de eersten de besten zijn, die in de S. D. A. P. op dergelijke wijze woorden van kritiek doen hooren.

Hoe nu mijn oordeel is over de vakvereenigingen in N. I.?

Niet ongunstig.

Ik heb in mijn vroegere betrekking en ook doordat ik vele malen zitting had in staatscommissiën en ook nog deel uitmaakte van tal van andere commissiën, volop de gelegenheid gehad met vakvereenigingen en hare leiders in contact te zijn. Van den aanvang af heb ik dergelijk contact ook hier te lande gezocht met vakvereenigingen. Dat contact heb ik ook gevonden. Langdurig heb ik zelfs samengewerkt met eene commissie uit het V. V. L. Deze commissie — de zoogenaamde schakelcommissie — had tot taak om advies uit te brengen over de voorstellen der commissie voor den rechtstoestand der Ned. Ind. ambtenaren. De schakelcommissie had mij, als voorzitter der commissie voor den rechtstoestand, gevraagd, of ik bereid was haar in haar taak ter zijde te staan. Aanleiding had zij gevonden in eene voordracht, die ik op een congres van het V. V. L. had gehouden. Ik heb de uitnoodiging zeer gaarne aanvaard en toen de arbeid, dien wij gezamenlijk hebben verricht, ten einde was, heb ik geen oogenblik betreurd het vele en zeer omvangrijke werk, dat mijn deel is geweest. Ik heb dat alles niet betreurd, omdat dat werk mij de gelegenheid heeft gegeven van zeer nabij gade te slaan het pogen en het werken van eenige voormannen van de vakbeweging hier te lande. De besprekingen, die ik met die mannen heb gehad, zijn vele geweest. Dat wij lang niet altijd dezelfde meening huldigden, is waar. Even waar is het, dat wij in zeer ruime mate onze meeningen tegenover elkander stelden en dan in gemeen overleg eene oplossing zochten te vinden, die te aanvaarden was. Op grond van langdurig samenwerken kan ik verklaren, dat ik met bekwame en verstandige mannen te doen heb gehad. Zij gaven eerlijk hunne meening te kennen, maar even eerlijk hadden zij oor voor een oprecht gemeend afwijkend oordeel. Wat het gevolg is geweest van de samenwerking? Een lijvig verslag is door de schakelcommissie

uitgebracht. Voor zoover ik heb kunnen nagaan is dat verslag vrij algemeen gewaardeerd en gunstig ontvangen.

Waarom ik hierbij stilsta?

Wel, om er van te getuigen, dat naar mijne meening er onder de voormannen der vakvereenigingen hier te lande mannen zijn van goeden wille, mannen, die bereid zijn in gemeen overleg oplossingen te zoeken voor tal van belangrijke vragen, die inderdaad op beantwoording wachten en die zelfs dringend beantwoording verischen.

Laten de autoriteiten vertrouwen hebben in — en dan ook vertrouwen betoonen tegenover — de vakvereenigingen. Laat niet in woorden tegemoetkoming worden betuigd, maar laat dat zich ook uiten in daden. Geschiedt dit niet, dan zullen velen — en daaronder niet de slechtsten — gedrongen worden naar den communis-tischen hoek. Dat dit zal geschieden, indien de vakvereenigingen niet op hare waarde worden geschat, acht ik absoluut zeker. Het gevaar om in dien ongewenschten hoek te worden gedrongen acht ik daarom zoo groot, omdat er bij de vakvereenigingsleiders verlangens bestaan, van welker billijkheid ik volkomen overtuigd ben. Worden dergelijke verlangens niet ingewilligd, dan blijven zij niet-temin bestaan en dan zullen velen allicht geneigd zijn aansluiting te zoeken bij hen, die beloven met of zonder „directe actie” de in-willinging te zullen afdwingen!

Ik wensch niet te worden misverstaan en ik meen daarom met nadruk te moeten zeggen, dat ik hier uitsluitend het oog heb op de vakvereenigingen, die dat bona fide zijn. Met name heb ik niet op het oog eene vakvereeniging, die zich als vakvereeniging blijft aankondigen, maar die blijkens het rapport van den Verzoeningsraad uit geheel andere motieven dan economische tot de bekende spoorwegstaking had besloten en daartoe had aangezet. Zoo-danige vereeniging acht ik geen vakvereeniging bona fide en zelfs geen vakvereeniging.

Ik ben gekomen aan het eind van hetgeen ik over sociale wetgeving wenschte mee te deelen.

Ik ga nu over tot andere sociale maatregelen.

Ik begin met eene vraag:

En indien dan nu de sociale wetgeving hier te lande eens volledig en volmaakt was, indien alle gevaar veroorzakende deelen behoorlijk waren beveiligd, alle hygienische belangen der arbeiders goed waren verzorgd, indien de loonen hoog, het aantal werkuren kort, de arbeidsmethoden voortreffelijk waren, — zou dan daarmee alles zijn bereikt? Welk is de bate van dat prachtige ideaal, als buiten de werkplaatsen de meest ongunstige hygienische en moreele invloeden blijven bestaan? Ook op dit gebied kan de staat wel veel doen, maar niet alles. Ook daar is de steun en medewerking van anderen noodig. Tot die anderen reken ik de vakvereenigingen en voorts particulieren.

In de eerste plaats noem ik het Arbeitersamt, dat de Genève zetelt. Naast dat Amt is nog een arbeidsveld overgebleven voor de Internationale Vereeniging voor wettelijke bescherming van arbeiders. De Voorzitter der Ned. afdeeling van die vereeniging — Dr. Nolens — heeft in een algemeene vergadering van de vereeniging te Bazel gezegd, dat de leden daarvan slechts de kleine letters waren op het blad der geschiedenis, waar Thomas en zijn bureau de hoofdletters zijn, maar met alleen hoofdletters is geen historie te schrijven. Die vereeniging geeft sedert 1923 uit „Die Zukunft der Arbeit”. In eene harer afleveringen heeft zij een aantal verhandelingen opgenomen over de bedrijfsraden. Zij heeft een speciale enquête ingesteld met het oog op de bestudeering van de vraag, of het zoogenaamde bedrijfsraden-stelsel door het uitvaardigen van bijzondere wettelijke maatregelen dient te worden beschermd en versterkt. De Nederlandsche Vereeniging tot bescherming van arbeiders, als afdeeling der Internationale Vereeniging, heeft aan deze laatste eene beantwoording ingezonden van eene vragenlijst hoewel de gegevens uit Nederland geen betrekking hadden op bedrijfsraden als in Duitschland bestaan. De Deutsche Betriebsräte hebben toch slechts den naam gemeen met de Nederlandsche bedrijfs- of fabrieksraden.

Ook andere particulieren hebben gegevens verzameld. In Nederland heeft het Centraal Overleg in Arbeidszaken voor Werkgeversbonden een overzicht samengesteld voor de inrichting en werkwijze der fabriekscommissies en de bij het Centraal Overleg aangesloten bedrijfstakken. Ook de Arbeidsinspectie heeft in haar Centraal Ver-

slag over 1922 de resultaten medegedeeld van een door haar ingesteld onderzoek.

Ik legde er den nadruk op, dat de Nederlandsche Arbeidsinspectie van den aanvang af in hare verslagen eene plaats heeft ingeruimd aan wat door particulieren — uit den aard der zaak meestal werkgevers — op maatschappelijk terrein is gedaan. Reeds uit de allereerste verslagen uit de jaren 1891 en volgende herinner ik mij tal van zeer belangrijke gegevens op dat gebied. Blijkens haar jongste verslag is de Arbeidsinspectie aan die gewoonte getrouw gebleven.

Bij hetgeen zij over fabriekscommissies mededeelt, wil ik graag eenige oogenblikken stilstaan. Ik doe dat met een tweeledig doel. In de eerste plaats om aan te toonen, dat in ons vaderland, naast hetgeen van bovenaf geordonneerd is, nog plaats blijkt te bestaan voor initiatief van den kant van werkgevers. En in de tweede plaats om na te gaan of er naast de vakorganisaties er nog een nuttige werkkring en taak te vinden is voor fabriekscommissies.

Die commissies worden meestal aangeduid met de benaming van Kern. Allerlei andere benamingen komen intusschen voor: ik noem fabrieksraad, fabriekscommissie, dienstcommissie, werfraad, commissie van georganiseerd overleg, arbeiderscommissie, commissie van vertegenwoordiging, commissie van advies, vertrouwenscommissie enz.

Van dergelijke commissies heeft de Arbeidsinspectie in 60 ondernemingen gegevens medegedeeld.

De oudste kern is in November 1878 opgericht in de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek te Delft. Het is het initiatief van haren Directeur Van Marken, die het aanzijn gaf aan die kern. In 1883 volgden Gebr. Stork te Hengelo. Langen tijd duurde het voordat anderen het gegeven voorbeeld volgden. Van de 60 kernen, waarover de Arbeidsinspectie gegevens verstrekt, bestaat het meerendeel nog geen 10 jaren. Dat is wel merkwaardig en nog merkwaardiger is, dat juist in den laatsten tijd er vele kernen zijn bijgekomen. Merkwaardig noem ik dat, omdat juist in de laatste jaren de vakverenigingen eene enorme vlucht hebben genomen, zooals uit de boven opgenomen cijfers blijkt.

Juist in de jaren van den grooten opbloei der vakverenigingen is eene belangrijke toename van het aantal kernen waar te nemen.

Maken dan de vakvereenigingen, de vakbonden en de Centrales de kernen niet overbodig? Of, anders uitgedrukt, kunnen de organisaties het werk der kernen niet beter verrichten?

Het antwoord, dat de Nederlandsche Vakorganisaties op die vraag hebben gegeven, is niet gelijkloidend voor alle vakorganisaties. Veelal wordt aan de organisaties overgelaten om eenige leden in de kernen aan te wijzen. Van die bevoegdheid maken de organisaties gebruik — daarmede het bewijs leverende, dat zij niet vijandig staan tegenover die kernen. In de reglementen van een aantal kernen wordt voorts aan de vakorganisaties de bevoegdheid toegekend om bepaalde personeelsaangelegenheden in de kern aanhangig te maken; in ééne kern is zelfs bepaald, dat zij zich bij onderhandelingen met de directie kan doen bijstaan door vertegenwoordigers der organisaties. Soms evenwel heeft de invloed eener organisatie bewerkt, dat zij, die in een kern waren gekozen, hunne benoeming niet hebben aanvaard. Eindelijk heeft eene belangrijke organisatie — de Algemeene Nederlandsche Metaalbewerkersbond — aan hare leden verboden om aan de verkiezing van leden van kernen deel te nemen en in een kern zitting te nemen, omdat dergelijke instellingen als remtoestellen tegen het werkelijke belang der arbeiders zijn te beschouwen. Ondanks dit besluit en bovendien ondanks het feit, dat in de metaalnijverheid geregeld overleg wordt gehouden tusschen patroons en organisaties, is het wel merkwaardig, dat van de vele in dit bedrijf bestaande kernen er slechts in zeer enkele ondernemingen zijn opgeheven. Voor dit bedrijf bestaat sedert jaren het Normalisatiebureau voor Arbeidszaken in de Metaalnijverheid — dat een unicum is. Dat ook aan organisaties in verschillende gevallen invloed is toegekend bij de behandeling van bepaalde personeelsaangelegenheden kan hieruit worden verklaard, dat soms in eene kern ter sprake komen aangelegenheden, die voor het geheele bedrijf van beteekenis zijn.

Ik wil hierbij niet onvermeld laten, dat naar mijne overtuiging wel kernen zijn ingesteld door bedrijfsleiders ten einde den toemenden invloed der vakorganisaties iets in den weg te leggen, maar dit kan toch niet verklaren de groote toeneming juist in de jaren van de grootste machtsontwikkeling der organisaties, terwijl bovendien de medewerking van die organisaties bij het aanwijzen van

leden in de kernen er op wijst, dat zij tot medewerking bereid zijn. Dat er wel kernen zijn gesticht met de bedoeling om de organisaties een stok tusschen de beenen te gooien is niets nieuws. Ik wil dat geenszins verdedigen — integendeel wensch ik dat onvoorwaardelijk af te keuren. Maar toen in het moederland het spoorwegbedrijf door Minister Kuyper met groepsvertegenwoordiging gelukkig werd gemaakt, was de bedoeling geen andere. Ik heb in mijn vorige betrekking die groepsvertegenwoordiging van nabij kunnen gadeslaan en het is steeds mijne meening geweest, dat het instituut een onding was. Kunstmatig en van bovenaf wordt aan het personeel door dat instituut eene vertegenwoordiging opgedrongen, die dat personeel geenszins begeert. Het personeel wordt dan willekeurig over een aantal hokjes verdeeld, die hunne vertegenwoordigers kunnen kiezen. Die verkiezing leidt dan, zooals de ervaring leert, daartoe, dat met zeer enkele stemmen personen worden aangewezen. Het stemmenaantal is dan zoo klein, dat niemand daaraan eenig moreel gezag vermag te ontleenen. De gekozenen weten ten slotte niet, wie zij nu eigenlijk vertegenwoordigen. Ik weet wel, dat soms vertegenwoordigers worden gekozen met eene stemmencijfer, dat meer beteekent. Zeker, ik heb dat alles in het moederland meegemaakt. De grootste organisatie van spoorwegpersoneel, de Nederlandsche Vereeniging, heeft, toen de groepsvertegenwoordiging werd ingesteld, het parool uitgegeven om zooveel mogelijk zetels door hare leden te doen bezetten in de groepsvertegenwoordiging. De toeleg is wonder wel gelukt. Een overgroot deel van de gekozenen waren lid en candidaat der N.V. Al spoedig bemerkte de N.V. intusschen, dat hare leden in de groepsvertegenwoordiging gekkenwerk deden. Het werk, dat daar werd verricht, moest gedaan worden in de vereeniging. Zij heeft toen het parool uitgegeven om geen zitting te nemen in- en geen deel te nemen aan de verkiezingen voor de groepsvertegenwoordiging. Toen was het evenwel ook uit met de stemmencijfers van eenige betekenissen. Personen werden gekozen, op wie 2 of 3 stemmen waren uitgebracht.

Het is op grond van hetgeen ik van de groepsvertegenwoordiging heb gezien, dat ik steeds een beslist tegenstander ben geweest van dat instituut.

De vraag mag worden gesteld of hetgeen ik hier tegen de groepsvertegenwoordiging aanvoerde, niet ook tegen de kernen aangevoerd kan en moet worden. Ik meen ontkennend te kunnen antwoorden. Bij de kernen wordt het personeel niet ingedeeld in hokjes en daarin juist zit de groote fout der groepsvertegenwoordiging. Mochten er kernen in het leven worden geroepen met dezelfde hokjes, dan zal ik daartegen evenzeer groot bezwaar inbrengen.

De conclusie van een en ander is, dat de kernen inderdaad in breederen kring waardeering hebben gevonden dan vroeger.

Soms wordt in de collectieve arbeidsovereenkomsten — die bescheiden maar voortreffelijke bronnen van sociale wetgeving en van sociale maatregelen in het algemeen — gewag gemaakt van het oprichten van een kern; zelfs wordt die oprichting soms voorgeschreven; dit is geschied in de collectieve arbeidsovereenkomst voor het lithographisch bedrijf, op welker tot standkomen en inhoud een belangrijk invloed heeft gehad Prof. Veraart.

Ook bestaan in Nederland wettelijke voorschriften ten aanzien van arbeidersvertegenwoordiging. Dit is het geval voor personeel in overheidsdienst en voorts voor het personeel bij de staatsmijnen en de particuliere mijnen.

Een aantal gemeenten heeft voorts georganiseerd overleg ingevoerd. Ik herinner hierbij aan de Centrale Commissie en de verschillende dienst-commissies die in Amsterdam bestaan. Over de werking van die commissies, die niet onverdeeld gunstig is, kan ik thans niet uitwijden.

Ik meen op grond van hetgeen ik zeide, te mogen concluderen, dat kernen naar veler inzicht nuttigen arbeid kunnen verrichten.

Ook op andere wijze kan nuttige arbeid worden verricht op sociaal gebied.

Het kan overbodig worden geacht om daarover uit te wijden, omdat ik gelegenheid heb gehad onlangs mijne denkbeelden daarover te uiten. Op 25 Augustus werd te Bandoeng opgericht de Indische Centrale voor Maatschappelijken Arbeid. Het voorloopig Comité had mij uitgenoodigd om de oprichtingsvergadering te leiden en eene openingsrede te houden. Ik heb aan dat verzoek gevolg gegeven. De openingsrede is opgenomen in het eenige dagen geleden verschenen proefnummer der Centrale. Exemplaren van dat

proefnummer zijn misschien in Uw bezit. Zij zijn evenwel ook verkrijgbaar op verzoek bij het Bestuur der Centrale.

Ik meen te mogen volstaan met eene verwijzing naar die openingsrede. In één opzicht moet ik die rede aanvullen. In het Centraal Verslag van de Arbeidsinspectie in Holland over 1923, welk boek sedert 2 dagen in mijn bezit is, werd opgenomen een zeer interessante bijdrage over de vraag, of verkorting van den werktijd heeft geleid tot grooter gebruik van sterken drank. Algemeen bestaat de indruk, dat dit niet het geval is. Ook staan in dat verslag mededeelingen, die ook voor dit land van belang zijn, over de resultaten, die sedert November 1919 bereikt zijn met betrekking tot bevordering der volksontwikkeling.

Ik kan daarover, mede in verband met den beschikbaren tijd niet uitwijden. Ik kan alleen toezeggen, dat ik zal trachten in het orgaan der Icma daarover mededeelingen te doen opnemen. ¹⁾ Ik wék U op om van dat orgaan kennis te nemen.

Door de Arbeidsinspectie wordt gehandeld over: Openbare lees-zalen en bibliotheken, Volksuniversiteiten, „Ons Huis”-instellingen, Jeugdwerk, Volkstuintjes, Vereenigingsleven en Sport.

Door het Ned. Verbond van vakvereeningen en de S. D. A. P. is eene commissie benoemd om te onderzoeken wat in Nederland in het belang van de ontwikkeling der arbeiders kan worden gedaan. Onlangs is een rapport der commissie verschenen, dat nog niet in mijn bezit is. Ik verwijs naar het artikel van den heer Barstra in de Socialistische Gids van November 1924. Het rapport acht de stichting van eene centrale organisatie voor arbeidsontwikkeling gewenscht. Het doel van den ontwikkelingsarbeid moet eenerzijds zijn gericht op het brengen van inzicht in de maatschappelijke ontwikkeling en anderzijds op de verhooging van het geestelijk peil. De Commissie noemt 3 methoden om dit doel te bereiken, n.l.: door het gesproken woord, door geschriften en door de kunst. Zij wenscht, dat ingesteld worden schriftelijke cursussen, dat bibliotheken worden opgericht, uitgaven van populaire geschriften enz.

Het N. V. V. en de S. D. A. P. hebben het plan tot oprichting van een Instituut voor arbeidsontwikkeling goedgekeurd.

De pogingen h.t.l. om te komen tot eene Indische Centrale voor

1) Sedert in het tweede (Februari-)nummer verschenen.

Maatschappelijke arbeid krijgen dus wel steun door hetgeen op dat gebied in het moederland op dit oogenblik wordt gedaan.

Ik heb getracht aan te geven wat h.t.l. in de allereerste plaats behoort te worden gedaan wil men werkelijk tot eene sociale wetgeving komen. Kort samengevat komt dat neer allereerst op het instellen van eene arbeidsinspectie en het door daden toonen, dat men de vakvereenigingen werkelijk erkent. Daarnaast dient te worden toegegeven, dat ook door particulieren nuttig werk kan worden verricht op sociaal gebied; de goedgezinden, die daaraan willen medewerken, moeten de handen ineen slaan. Daartoe hebben zij gelegenheid door aansluiting bij de Icma.

Zoolang dit in dit land niet algemeen wordt ingezien en zoolang daarnaar niet wordt gehandeld, zal men op sociaal gebied niet veel verder komen dan men thans is.

Ten slotte wil ik nog met nadruk waarschuwen om h.t.l. niet klakkeloos over te nemen, maatregelen, die in het moederland zijn getroffen. Ik heb hierbij op het oog het zoogenaamde Arbeids-contract. Een ontwerp tot regeling van die materie is bij den Volksraad aanhangig. De Nederlandsche regeling is met een enkele uitzondering eenvoudig overgenomen. Dat zal aanleiding geven tot gevolgen, die niet te overzien zijn. In de Nederlandsche wet komt een bepaling voor, waaruit volgt, dat die wet praktisch niet van toepassing is op hen, die in dienst zijn van den Staat of eenig ander publiekrechtelijk lichaam. Ook die bepaling is in het Indische ontwerp overgeschreven. Intusschen wordt ondanks die bepaling er in het moederland voor gewaakt, dat zij, die in dienst zijn van den Staat, over het geheel niet in slechter conditie zijn dan hunne collega's in particulieren dienst. Is hetzelfde h.t.l. te verwachten? Ter beantwoording van die vraag meen ik te mogen verwijzen naar het Verslag van den Verzoeningsraad, die ingesteld is na het uitbreken der staking van het spoor- en tramwegpersoneel h.t.l. in Mei 1923. Uit dat verslag toch blijkt, dat het personeel der S. S. in menig opzicht achterstaat bij het personeel, dat bij de particuliere spoor- en tramwegmaatschappijen in dienst is.

De bevolkings-Rubber-Cultuur in de afdeeling Oeloe-Soengei Residentie Zuider en Oosterafdeeling van Borneo

door

M. T. VELSING.

1. *Geschiedenis.* In het eerste decennium dezer eeuw bestond in de afdeeling Oeloe Soengei eene bloeiende tabakscultuur die echter door de bekende concurrentie der Deli-tabak maatschappijen ten onder werd gebracht.

Toen dit was geschied kwamen eenige Borneo-pioniers, w. o. de heeren Schramm, Bohmer Suck en Ernst, op het denkbeeld om alhier een groote rubberplantage op te zetten.

Daartoe werden gronden in erfpacht aangevraagd. Men plantte aanvankelijk *Ficus Elastica* (Rambong) die men reeds uit Ceylon kende, terwijl men tegelijkertijd een proef nam met eenige honderden boomen *Hevea Brasiliensis* of Para-rubber welke men in stumps liet overkomen. Deze eerste aanplant, die op de tegenwoordige pasar Mahe stond (Hapit-hapit, onderdistrict Noord Tabalong, onderafdeeling Tandjong) hield zich goed, zoodat men besloot tot een uitgebreider aanplant over te gaan.

Zoo werd het erfpachtsperceel Hajoeb, dat intusschen was verkregen, voor $\frac{2}{3}$ met *Ficus elastica* en voor $\frac{1}{3}$ met Para-rubber beplant.

Dat deed men om zoo min mogelijk risico te loopen, daar het toenmaals nog geenszins bewezen was dat de *Hevea Brasiliensis*, in het groot aangeplant, een loonende cultuur zou zijn.

Echter bleek het weldra dat de Para-rubber in dat opzicht de cultuur van *Fiscus elastica* verre overtrof, zoodat die Para-rubber steeds op ruimer schaal werd aangeplant. De eerste zaden van de Para-rubber in dit gewest waren afkomstig van de Uigh and Low-

land Estates uit de Straits Settlements en werden verdeeld over de ondernemingen Hajoep en Tanah Intan (Martapoera). Omstreeks 1910, toen de bevolking zag, hoe eenvoudig de aanplant en het onderhoud der Para-rubber was en hoe gemakkelijk het product werd verkregen en bereid, is ook zij aangegrepen door een soort van rubberkoorts, welke zich uitte in een ware plantwoede.

Ook de emigratie van Bandjareezen naar Malaka maakte, dat het volk hier meer en meer vertrouwd geraakte met de Para-rubber-cultuur; juist van uit Malaka kwam de groote interesse die de Inheemsche bevolking voor die cultuur kreeg. Hierop volgden jaren (1911 — 1912) dat de prijs der rubber soms opliep tot f 6.— per pond.

Overal zag men toen meerjarige koffie, peper en andere aanplantingen omkappen om plaats te maken voor de toen alles beteekenende Para-rubber-boomen. Ook op de hogere gronden in het heuvelland werden tusschen het voedselgewas rubberboomen uitgeplant.

De zaden en stumps werden in de jaren 1911 en 1912 bij scheepsladingen uit Singapore aangevoerd. Ook verkreeg men groote hoeveelheden daarvan van de ondernemingen Hajoep en Tanah Intan.

In het algemeen is hiermede geschetst het ontstaan der Para-rubber-cultuur door de bevolking van Oeloe Soengei.

Elk der onderafdeelingen heeft echter min of meer zijne eigen geschiedenis, die hieronder in het kort zal worden weergeven.

Onderafdeeling Kandangan. Wat betreft de onderafdeeling Kandangan bevinden zich de oudste aanplantingen nabij de kampong Loengawang. In 1912 werd door een zekeren Hadji Mohamad Saleh, nadat hij in Batoe Pahat (Djohore) de rubbercultuur had leeren kennen, de eerste bibit uitgeplant.

Deze jonge planten komen dan ook via Amoentai uit de Straits Settlements en wel uit Kalang (nabij Penang).

In de overige kampongs is de cultuur jonger; in Telaga Langsat en Mandampa zijn de oudste boomen 8 à 9 jaar; in Karang Djawa, Padang Batoeng en Djamboe Oeloe begon men omstreeks 1917; in Soengei Raja en Batang Koeloer eveneens omstreeks dat jaar. Men onderscheidt de hier voorkomende rubberboomen nog in drie

variëteiten, welke bij de bevolking echter geen afzonderlijke namen dragen. Men heeft:

1. boomen met smalle bladen en betrekkelijk dikke, roodachtige bast.
2. idem met breedere, grovere bladeren en witachtige bast.
3. idem met breede bladen en bast met verticale scheurtjes (z.g. koelit doerian).

De eerste variëteit geeft, naar men zegt, de meeste rubber; de derde is door de gebarsten bast lastig te tappen.

Alhoewel men dus de eerste variëteit met de fijnere bladeren algemeen als de beste erkent, heeft nooit en nergens selectie van het zaad of de bibit plaats.

Speciale teelt van bibit uit zaad kent men trouwens niet, men gebruikt de in oude tuinen onder boomen opgeschoten jonge plantjes.

Onderafdeeling Rantau. In de onderafdeeling Rantau is de cultuur van rubber nog zeer jong; uitgezonderd een enkele tuin in Benoea Padang was daar 7 jaar geleden nog geen Para-rubber-boom te bekennen.

In menige kampong vindt men een enkelen tuin, gewoonlijk aan den pembekal of een welgestelden hadji toebehoorend, welke belangrijk ouder is dan de omliggende tuinen. De cultuur was in deze onderafdeeling niet zoo plotseling populair.

Eerst toen men van de oudste tuinen rubber had verkregen en men zag, dat de cultuur winstgevend was, vond het gegeven voorbeeld in ruimere mate navolging.

Tocht is Rantau verreweg de mindere van de overige onderafdeelingen der Oeloe-Soengei.

Onderafdeeling Barabai. In Barabai is de cultuur in 1911 en 1912 onder de bevolking begonnen; meestal werden de stumps en zaden per schip uit verschillende streken van Malaka binnengebracht.

Het zijn aldaar v.n.l. de gronden in de heuvelterreinen, die werden beplant, alsook die in de streek tusschen Soengei Batang Alai en Soengei Balangan tot de grens met Amoentai. Barabai heeft zeer veel boomen bijgeplant na het ongelukkige jaar 1921 — 1922; de onderafdeeling evenaart bijna Amoentai.

Onderafdeeling Amoentai. De Hevea-cultuur is in deze onder-

afdeeling hoogstens 12 jaar oud; d.w.z. men begon in 1912 te planten nadat men in de onderafdeeling Tandjong reeds begonnen was met rubbertuinen aan te leggen, terwijl men gelokt werd door de eenvoudige cultuur en de hooge rubberprijzen toenmaals.

In het algemeen nam men verder als voorbeeld de onderneming Hajoep.

Aanvankelijk volgde men de cultuur in het district Balangan op bescheiden schaal, na.

Om het planten, tappen en de bewerkingen te leeren, verhuurde men zich als vrije koelie op de onderneming Hajoep en gaf daarna weer „les” aan anderen.

Maar voor die „lessen” eischte men f 2.50.— of meer per persoon wat betreft het tappen.

Het coaguleeren dat „zeer moeilijk” was, althans volgens de „leermeesters”, kon men in een geheime les leeren ad f 25.—

Daar het „geheim” meer publiek werd, was het weldra met dat goudmijntje gedaan.

De benoodigde zaden en jonge planten werden betrokken uit de Straits Settlements (Singapore) en van de onderneming Hajoep tegen den prijs van 1 cent per vruchtje en van 15 en 25 cent per plantje, al naar gelang van de grootte. Thans heeft men beide in overvloed in voorraad in de bestaande tuinen, waar men alles voor het oprapen en uitgraven heeft.

Voor al in het district Balangan heeft de rubbercultuur zich flink uitgebreid, wijl daar woeste grond in overvloed is.

Zulks is niet het geval in de onderdistricten Amoentai en zeker niet in Alabio. Men verwacht dat het aantal tapbare boomen in Balangan over 6 à 7 jaar verdubbeld zal zijn — althans als de rubberprijzen niet te sterk dalen.

Onderafdeeling Tandjong. In deze onderafdeeling begon de rubbercultuur voor de bevolking in het jaar 1910 tijdens het bestuur van Controleur Vorster.

In dat jaar werd door Kiai Anang Djamain een proef genomen in Karang Poetih met via Singapore van uit Langkat geïmporteerde stumps.

Ruim een jaar later volgde Hadji Abas uit de kampong Djangkang dit voorbeeld.

Voor al toen de rubberprijzen stegen nam de animo tot planten toe. Voeg daarbij den invloed die uitging van de onderneming Ha-joep en daardoor is verklaard de snelle ontwikkeling der rubbercultuur onder de bevolking dezer onderafdeeling.

Ook hier onderscheidt men de drie variëteiten zooals die beschreven zijn voor de onderafdeeling Kandangan.

Over de geheele afdeeling is gebleken dat het klimaat voor de Para-rubber hier uitstekend is. De boom is ook overal ingeburgerd; van degeneratie merkt men niets, tenzij daarvoor bijzondere redenen zijn. Dit had de bevolking reeds vrij spoedig bemerkt en de cultuur werd er des te gemakkelijker door opgevat.

Tijdens de kolonisatie-proef met Javanen in Barabai was er in de onderafdeeling Barabai tijdelijk van Gouvernementswege een Landbouwleeraar, van Driest geheeten, geplaatst. Deze heer heeft getracht zich te bemoeien met den rubberaanplant, doch zonder succes.

Zijne rubberwerktuigen enz. werden in 1924 verkocht, nadat hij toen reeds lang was vertrokken.

2. *De cultuur; wijze van aanplanten van Para-rubber, onderhoud der tuinen enz. enz.* De cultuur van Hevea in de Afdeeling Oeloe Soengei is nog zeer primitief ingericht.

Op een stuk woesten grond, liefst in het heuvelland (anders op een stuk grond met omgekapt en gerooide koffie of pepertuin etc.) wordt de alang-alang of het eventueel voorkomende houtgewas opgeruimd door schoonkappen en afbranden, waarna de grond met de tjangkoel wordt omgewerkt.

Daarna plant men de rubberbibit in dezen grond uit op onderlinge afstanden van gewoonlijk 2 depa (3.4 M.).

Een enkele maal worden de tusschenruimten grooter genomen (tot 3½ depa of ongeveer 6 M.).

Als bibit gebruikt men uit zaad voortgesproten jonge plantjes die men zonder betaling uit andere tuinen mag weghalen.

De planten zijn 1 à 2 maanden oud en dragen 2 — 4 blaadjes; zelden gebruikt men oudere planten. Een enkele maal wordt de bibit eerst van de bladeren ontdaan opdat de wind minder vat op de planten zal hebben.

Tusschen de rubberplanten zaait men padi.

Men kan twee tot drie achtereenvolgende jaren padi van den grond oogsten en plant daarna nog dikwijls ketelah of katjang, soms ook goembili.

Koffie, die op Europeesche ondernemingen gewoonlijk als bijcultuur wordt gebruikt, is een enkele maal op aanraden van den Landbouwleeraar van Driest in 1920 geprobeerd, doch absoluut mislukt.

De *grenzen* van den tuin geeft men gewoonlijk aan door het planten van ananasstruiken.

Na het oogsten der padi etc. wordt weinig zorg meer aan de tuinen besteed. Gewoonlijk maakt men zijn tuinen bij den aanvang van den *drogen* tijd eenmaal schoon, uit vrees dat bij het afbranden der omringende alang-alang de jonge boomen mede een prooi der vlammen zullen worden. Bij slecht onderhouden tuinen komt dit laatste niet zelden voor. Als de rubberprijzen laag zijn en dus weinig animo voor de cultuur bestaat, gaan geheele complexen door *brand* verloren zooals b. v. 1923 geschiedde in Rantau Kiwa (onderafdeeling Rantau). Slechts *zelden* graaft men afvoergoten voor het regenwater en dan meestal nog te ondiep, zoodat in menigen tuin water blijft *staan* en er moerassige gedeelten worden gevormd.

In Djamboe Oeloe (Kandangan) maakte men, als de boomen ongeveer 2 jaar oud waren, van den voet tot een halven meter boven den grond *een verticale snede* in de bast.

Men zegt dat daardoor de boom vlugger groot wordt en dus eerder met tappen kan worden begonnen.

Overigens wordt de tuin verlaten tot de boomen oud genoeg zijn om met tappen te beginnen.

In de onderafdeeling Barabai maakt men bij den aanleg van rubbertuinen verschil tusschen den aanleg in de „benoea” (dat is de gecultiveerde grond) en in den *woesten grond*.

Bij e.g. grond legt men zaaibedden aan en plant de plantjes van uit dat zaaibed over zoodra ze 8 blaadjes hebben gekregen en wel op een afstand van 2 depa, en nadat de tuin goed is schoongemaakt.

Bij z.g. woesten grond gebruikt met *stumps* van ongeveer een duim dikte.

Veel zorg wordt overigens ook hier niet aan de tuinen besteed.

De landbouwvoorlichting had in enkele kampongs, als Iloeng, Pagat, Moeroeng en Wawai succes.

In Tandjong neemt men bij het aanleggen van rubbertuinen in boschgrond soms niet eens de moeite om het geheele bosch om te kappen. Men acht het voldoende om daarin strooken ter breedte van 2 à 3 depa uit te kappen en daarin stumps te pooten.

3. *Wijze van tappen; gereedschappen enz.* Vrij algemeen begint men den Para-rubberboom in het 5e jaar na het uitplanten te tappen. Is de rubberprijs hoog, dan begint men soms reeds na 4 jaar, terwijl alleen enkele ervaren planters tot het 5e of 6e jaar wachten.

De hoogte, waarop men de eerste tapsnede zal maken, wordt als volgt bepaald.

Ter plaatse waar de stam in de wortels overgaat, meet men den omtrek van den stam; deze omtrek in de lengte uitgelegd geeft aan de hoogte boven den grond, waarop men de eerste tapsnede moet maken. Deze „akal” is afkomstig van den Landbouwleeraar van Driest.

Dikwijls bepaalt men bedoelde hoogte naar *schatting* of neemt als maat de lengte van benedenarm + hand.

De lengte van de tapsnede is bij jonge boomen de helft van de omtrek van den stam, bij oudere boomen soms $1/3$, doch gewoonlijk eveneens de helft.

Twee tapmethoden zijn in gebruik en worden door elkander toegepast:

- a. de Vischgraat (kaki ajam, Malakka).
- b. de halve vischgraat (bandera, djohore).

Wordt op Europeesche ondernemingen tegenwoordig nagenoeg uitsluitend de 2e methode toegepast, omdat zij den boom minder voedsel ontnemt, voor de Inlandsche cultuur kan een dergelijk motief niet gelden; ook bij de halve vischgraat methode wordt als regel de *halve* omtrek van den boom aangetapt. (pantat-memantat).

Men tapt dagelijks uitgezonderd den dag waarop men de rubber naar de pasar brengt of de opkooopers (belantfikans, belantik) de tuinen plegen te bezoeken, terwijl bovendien op regendagen niet getapt wordt.

Het tappen geschiedt in tuinen van eenige uitgestrektheid van zonsopgang tot ongeveer 9 à 10 uur; enkelen beginnen reeds om 5 uur, bij lamplicht.

Het melksap voert men af langs blikken gootjes (soms eenvoudig langs een droog boomblad) en vangt het op in een of ander as „cup” dienstdoend voorwerp, b. v. een klapperdop, de schelp van de kalamboeai (een slak die o.a. in de Danau Bangkau en Alabio veelvuldig voorkomt).

Anderen gebruiken blikken bakjes (sadoer) uit Negara afkomstig of steenen kommen in Martapoera gemaakt; de laatste zijn echter vrij duur en verdwijnen meestal door diefstal. Het schoonmaken van de „cups” laat veel te wenschen over.

Men bezigt voor het tappen de tapmessen van het gewone Europeesche model, welke in Negara worden vervaardigd en wel in 2 soorten, n.l. om bij het tappen *naar zich toe* of *van zich af* te snijden.

Aan het tappen neemt de geheele familie van den tuineigenaar deel, zelfs kinderen van 6 of 7 jaar worden reeds aan het werk gesteld. De volksscholen in rubberkampongs hebben dan ook veelal een groot percentage „absenten”.

Meer welgestelde planters, dat zijn zij die ook veel meer boomen hebben, nemen tappers in dienst. Deze hebben elk een eigen gedeelte van den totalen aanplant, waarvoor zij moeten zorg dragen. Meestal wonen zij in den tuin en brengen het product eenmaal per week aan den eigenaar.

Zij werken volgens het „bagi doea” systeem, dus voor de halve opbrengst in natura van het hun toevertrouwde tuingedeelte.

Slechts in een enkele gevallen in Kandangan en in Banoea Padang, onder district Banoea IV, onderafdeeling Rantau vernam ik dat de tapper slechts 1/3 van de opbrengst ontvangt, zoodra de prijs van natte rubber boven f 50.— per picol is gestegen.

Een persoon kan ongeveer 3 à 500 boomen per dag tappen.

4. *Verwerken van het melksap.* Het melksap wordt eerst uit de „cups” of als zoodanig dienstdoende voorwerpen verzameld in ronde grootere blikken; dan keert men daarmede naar huis terug of men brengt het naar een in den tuin gebouwd pondokje en giet de

latex uit in een overlans opengesneden petroleumblik, dat vrij algemeen als coaguleerbak dienst doet.

Voorafgaande zeving om onreinheden, scraps of reeds gestold melksap er uit te verwijderen schijnt niet plaats te hebben.

Wel worden de scraps tegenwoordig afzonderlijk verzameld, wijl in de afdeeling Oeloe Soengei twee Japansche fabrieken zijn, n.l. te Kloea en te Barabai (het voornemen bestaat om ook te Amoentai een dergelijke fabriek op te richten) die zich uitsluitend bezig houden met het verwerken dier scraps etc. De bewerking, het coaguleeren, noemt de Bandjarees „masak”.

Als middel om de coagulatie te bewerkstelligen (obat masak) wordt in alle onderafdeelingen uitsluitend aluin (tawas) gebezigd. Aluin is op alle pasars verkrijgbaar tegen f 0.15 per kati. Vroeger schijnt er ook wel azijnzuur te zijn gebruikt, doch dat middel is wegens zijn duurte in onbruik geraakt.

„Ersatz middelen” als urine e. d. schijnen niet gebruikt te worden. Eventueele gebruikers zullen zich daarover wel niet uitlaten; toch gelooft steller dezès dat dit middel niet in gebruik is.

De heer Zentgraaf weet in zijn berichten uit Z. O. Borneo daarvan den stank der bevolkingsrubber.

Op verschillende wijzen wordt het coaguleermiddel in de latex gebracht. Men stampet de aluin fijn en brengt ze droog in de rubber, dan wel men lost de gestampete aluin op in water of maakt een aftreksel van de kristallen en vermengt dit met de latex. De te vermengen hoeveelheid aluin wordt niet te voren gewogen of gemeten; de juiste verhouding wordt geschat of empirisch bepaald. Heeft men voldoende aluin genomen, dan is de latex reeds na 5 à 10 minuten gestold en vormt een dikke witte koek in het blik.

Men giet nu het vrij gekomen water weg en legt de rubber op den plank waar ze met een houten rol of met een flesch wordt uitgespreid. Vaak gebeurt deze bewerking eenvoudig op den grond, vandaar dat vooral de natte rubber meestal met aarde is vermengd.

Tot voor korten tijd werd in de onderafdeelingen Kandangan en Rantau speciaal uitsluitend droge rubber verhandeld. Die rubber werd dan na coagulatie langdurig uitgerold en tusschen een doek

geperst, zoodat het water er uit verdween, en daarna in de zon gedroogd.

Thans is der bevolking gebleken dat het voordeliger is, in navolging van Kloea (Tandjong), waar men daarmede begonnen is, *natte rubber* te leveren. Dat spaart de bewerkingen van persen en drogen uit.

Toch zijn goed droge en dunne vellen rubber nog zeer gezocht en worden goed betaald. Knoeierijen zijn daarbij vrijwel uitgesloten.

5. *Ziekten en beschadigingen van de Hevea.* Van belang uit een oogpunt van bevolkingscultuur is het nagaan van de oorzaken van het verminderen dan wel soms geheel ophouden van den toevoer van latex in de boomen.

* De Bandjarees zegt dan dat de boom „masam” is.

Reeds eerder werd vermeld dat bijna overal de halve, soms meer dan de halve omtrek van den boom wordt aangetapt. Op Europeesche ondernemingen is gebleken dat slechts bij aantapping van $\frac{1}{4}$ of hoogstens $\frac{1}{3}$ van den omtrek, de levensverrichtingen van den boom niet noemenswaardig worden belemmerd.

De tapwijze van den Inlander is dus nadeelig voor den boom.

Bemerkt de Inlandsche tapper hier dat de toevoer van latex begint te verminderen, vreest hij voor algeheel doodgaan van den boom, dan tapt hij gewoonlijk de bast over den geheelen omtrek op vele plaatsen tot in de takken tegelijk aan om zodoende voor afsterven nog zooveel mogelijk latex te winnen. Het is gebleken dat herstel van de plant zeer moeilijk is, ofschoon de Para-rubber gebleken is zeer taai te zijn. De heer Cumming zegt in zijn „Report of a visit to the Residency Djambi” dat hij gelooft, dat het onmogelijk is een Para-rubber boom te laten sterven.

Zoo is het ook in de Oeloe Soengei.

Het tappen van de boomen bij regen wordt als zeer nadeelig voor de plant beschouwd, o.a. doordat water in de wonde en tusschen hout en bast komt, tengevolge waarvan de boom ook „masam” wordt.

Laat men den boom echter met rust, dan keert na korter of langen tijd de latex toevoer weer terug.

Men rekent dat 5 — 10% van de tapbare boomen „masam” zijn.

Het te diep tappen, zoodat het cambiumweefsel verwond wordt, geeft aanleiding tot de vorming van knobbels (bisoel).

Deze maken het onmogelijk om op de eenmaal aangetapte bast later terug te keeren.

Is reeds bij de eerste maal tappen het gaaf blijven van de bast een uitzondering; bij de tweede maal tappen van het zelfde bastgedeelte is dit, bij de soms geringe geoefendheid van den tapper, vrijwel uitgesloten.

De productie van den boom zal dus steeds afnemen.

Dit weet de Bandjarees zeer goed: de schade maakt hij goed door het bijplanten van meer boomen.

Veel last wordt ook ondervonden van termieten (anai-anai) welke onder den grond het wortelstelsel van den boom aantasten en ook verder in den stam hunne gangen maken. De boomen laten op den duur hunne bladeren vallen, terwijl de toevoer van latex sterk vermindert.

In de onderafdeeling Kandangan te Loengawang bestreed men de witte mieren wel door in de gaatjes een oplossing van koper-vitriool (troesi) in kalkwater te spuiten middels een fietspomp. In andere kampongs was dit middel niet bekend.

Ten slotte blijkt bij het ouder worden der aanplantingen dat de plantwijdte van 2 depa veel te gering is. De bladeren-kronen kunnen zich niet genoeg ontwikkelen, hetgeen aan den toevoer van de latex duidelijk te merken is.

Aan uitdunnen denkt de Bandjarees niet. Alleen in Barabai, waar een Landbouwvoorlichtingsdienst was voor de Javaansche kolonisten is op aanraden van den landbouwleeraar beter geplant.

Slechts weinige Bandjareezen zijn zoo verstandig om bij het aanleggen van nieuwe tuinen uit zich zelven een ruimere plantwijdte te nemen. Ook hier moest de kwaliteit boomen de kwaliteit weer vergoeden. En is trouwens grond genoeg.

6. *De grondkwestie. Hoe komt men aan den grond?* Als algemeene regel voor de geheele Afdeeling Oeloe Soengei geldt, dat men de rubber *uitsluitend* plant op woeste gronden, dat zijn gronden

die niet landrenteplichting zijn en dus eigenlijk nog tot het landsdomein behooren. Daar echter elke kampong in de Afdeeling bepaalde territoriale grenzen heeft, en die door ons bij den invoer der Landrente onveranderd zijn overgenomen, is het kamponghoofd met het kampongbestuur degene, die de gronden uitgeeft. Men heeft het liefst met alang-alang of licht houtgewas begroeid heuvelland.

Daar deze gronden de facto aan niemand toebehooren, heeft men voor de ontginning en de beplanting met rubber alleen noodig de toestemming van het kamponghoofd, na een onderzoek natuurlijk.

De pembekal zorgt verder voor een eenigszins geschikten vorm van het uit te geven grondstuk, en als er niemand rechten op doet gelden—dit blijkt bij navrage—dan krijgt de ontginner den grond tegen een kleine vergoeding. Deze bedraagt f 0.50 tot f 1.50 en is eigenlijk bestemd voor de kampongakas.

Is er een z.g. rechthebbende of een „ahliwaris” van een dusdanig persoon dan wordt die met behulp van het kamponghoofd voor een bedrag van hoogstens f 2.50 tevreden gesteld. Al dat geld wordt meestal betaald voor terreinen van alle grootten en is dus alleen maar een soort tarief per *ontginner*. Klappertuinen zal men nooit in rubberaanplantingen omzetten, terwijl andere gronden niet voor rubberbeplanting in aanmerking komen.

De grond is dus ad libitum tegen geringe vergoeding en elke gewenschte grootte te krijgen. Hieruit volgt logisch dat de limiet van het terrein dat met rubber beplant kan worden even groot is als de geheele oppervlakte der woeste gronden die nog beschikbaar zijn.

Dat zijn in Oeloe Soengei nog honderdduizenden bouws.

Verkoop van rubbertuinen komt nog aleens voor. Men heeft 2 soorten van verkoop n.l. definitief (*djoeal mati*) en met het recht van wederinkoop (*djoeal akat*).

Dit komt minder voor: men schijnt heel goed te begrijpen dat de tijdelijke bezitter van den tuin zoo veel mogelijk product zal trachten te verkrijgen, zonder de noodige zorg aan de boomen te besteden.

Ook indien de eigenaar tijdelijk afwezig is, b.v. in geval van

Meklagang, zal hij, indien hij de zorg voor de tuinen niet aan zijne kinderen of verwanten kan opdragen, den tuin liever definitief verkoopen.

Wanneer verkoop plaats heeft dan betaalt men volgens de waarde van de boomen en planten welke in den tuin voorkomen. Meestal doen de boomen f 3.— tot f 5.— of naar gelang van de grootte en den toestand waarin ze verkeerden. Kan men het over den prijs niet eens worden, dan vraagt men den kampongraad om te taxeerden, welke taxatie natuurlijk niet bindend is voor den koop prijs.

Het komt ook voor dat men een stuk van zijn grond in bewerking geeft aan een ander ten einde daarop een rubbertuin aan te leggen. Men geeft hem dan tevens de noodige plantjes en maakt dan de bepaling dat wanneer de boomen tapbaar zijn, de grond in tweeën wordt verdeeld. Tot zoolang bemoeit de grondeigenaar zich absoluut niet met den grond, doch laat hij dien geheel over aan den bewerker.

De verdeeling heeft plaats in 2 gelijke helften; ook wel gebeurt het dat de bewerker $\frac{1}{3}$ deel krijgt. In dat geval heeft de grondeigenaar in de afgeloopen jaren tot het onderhoud van den bewerker bijgedragen. Bij verkoop van het aandeel van den bewerker wordt nog veelal de bepaling gemaakt dat de grond-eigenaar de voorkeur wanneer hij evenveel wil betalen als een aspirant-kooper.

Alvorens verkoop en knoeierijen en de economische gevolgen van de bevolkingscultuur van rubber te behandelen wordt hier eerst een overzicht gegeven van het aantal rubberboomen, geplukt in tapbare en niet tapbare boomen in de afdeeling Oeloe Soengei over de jaren begin April 1923 en eind December 1924. Het groote verschil van het aantal in beide jaren is typeerend.

Er was te voren van het Bestuur nooit eenige bemoeienis met bevolkingsrubbercultuur in Oeloe Soengei uitgegaan: in elk geval er was geen enkel gegeven.

Toen schrijver dezes naar het aantal boomen begon te vragen was men bevreesd voor den fiscus en dienden de kamponghoofden getallen in, beneden de waarheid.

Nu ik eind 1924 kon beschikken over voldoende controleerende Europeesche ambtenaren B. B., werd het verschil merkbaar.

7. Aantal tuinen en aantal Para-rubber-boomen.

	tuinen	tapb. boomen	niet tap. boomen	Totaal
Onderafd. Rantau	1365	234000	128900	362900
Onderafd. Kandangan	2811	536600	583100	1119700
Onderafd. Barabai	9695	1426000	975700	2401700
Onderafd. Amoentai	7902	1260428	907156	2167584
Onderafd. Tandjong	11507	2159011	736047	2895058
Afdeeling Oeloe				
Soengei ¹⁾	33280	5616039	3330903	8946942
In ronde cijfers	33000	5600000	3400000	9000000

De Oeloe Soengei telde eind December 1924 alzoo 9.000.000 boomen waarvan 5.600.000 tapbare.

7. III. *Beschouwingen over deze cijfers in verband met de bevolkingsstatistiek uit Oeloe Soengei.* De Maleische of liever Bاندjareesche bevolking van de Afdeeling Oeloe Soengei telt in ronde cijfers 450.000 zielen; er zijn daaronder 90.000 belastingplichtigen en 72.000 heerendienstplichtigen, waarvan 66.000 afkopen.

Uit de cijfers hebben we ook gezien dat het aantal tuinen in ronde cijfers bedraagt 33.000; per tuin komt dus een aantal van ruim 270 boomen.

Daar onder de tuinen ook de allerkleinste gerekend zijn, kan men veilig aannemen dat de gemiddelde tuin 300 boomen heeft.

Tengevolge daarvan heeft men dus noodig evenveel tappers als er tuinen zijn, d.w.z. 33.000. Daar onder die tappers ook kinderen zijn (hierboven is reeds verteld dat een gezin best een flinken tuin kan bedienen) is in dit aantal van 33.000 ook een zeker aantal kinderen begrepen.

Men kan dus zeggen dat van de 450.000 inwoners van Oeloe Soengei er 33.000 werkzaam zijn in de rubbercultuur; dat is dus 33/450 deel of ongeveer het 1/14 deel der gansche bevolking.

¹⁾ Rubber-ondernemingen.

in Oeloe Soengei

Hajoep (Ross Tailor)	1370B.	114240	97500	211740
Tabalong kiwa (idem)	882B.	—	55000	55000
Soengei Djoein (Smies)	145B.	8700	5300	14000

280740

Daarmede is voldoende aangetoond dat, qua arbeidskrachten de Oeloe Soengei nog lang niet uitgeput is.

Er is m.a.w. in Oeloe Soengei voor de rubbercultuur geen arbeidsvraagstuk zooals b.v. elders, b.v. in Djambi.

Op het oogenblik (December 1924) breidt de cultuur zich nog steeds uit. Zoolang de rubberprijzen goed zijn, kon die uitbreiding ongelimiteerd worden voortgezet, zoowel met het oog op de grondreserve als met het oog op de beschikbare arbeidskrachten. Tegen een ongelimiteerde occupatie door den Inlander van gronden, bestemd voor de rubbercultuur, kunnen voorloopig in Oeloe Soengei geene bezwaren bestaan; al die gronden werden des planters eigendom.

Als motief voor het bijplanten wordt steeds opgegeven het behalen van winst. De facto is die voortzetting der uitbreiding van het aantal aanplantingen te beschouwen als een reserve. Immers de onwetende op winst beluste Inlander vernielt zijn boomen door de ruwe tapwijze en tot nu toe zijn er slechts weinigen geweest, die hem als deskundigen konden raden, leiden en bijstaan.

En daarom wijs ik ook hier op het nut van *leiding* bij de bevolkingscultuur van rubber.

7. IV. *Stijging van het aantal boomen.* Uit bovenstaande statistiek blijkt dat volgens opgave er in 1923 waren 4.268.280 boomen waarvan 2.904.738 tapbare; einde 1924 waren er rond 9.000.000 boomen, waarvan 5.600.000 tapbare.

Deze vermeerdering is enorm doch moet dan ook met voorbehoud worden aangenomen; daar in 1923 de fiscus als „bangmaker” fungeerde tegen het doen van eerlijke opgaven.

Ook nu nog zijn de geleverde cijfers m. i. niet geheel juist; die van Amoentai zullen m. i. met een 300.000 tal moeten vermeerderd worden: in Amoentai blijft de bevolking wantrouwend jegens alle pogingen om gegevens te verzamelen. De ambtenaar, die de telling uitvoerde, adviseerde om de opgaven der kamponghoofden met 10% te vermeerderen, wyl hem zulks bij natelling was gebleken. Ofschoon dit is geschied, blijf ik van meening dat er nog 300 mille meer zijn; het is niet mogelijk dat Barabai meer rubber-

boomen zou hebben dan Amoentai. Desalniettemin zijn dus de nu geleverde cijfers m. i. tot op ongeveer 4% na nauwkeurig.

8. *Transport van de rubber in Oeloe Soengei.* De pasars. Alle rubber in de Oeloe Soengei moet verhandeld worden op de pasars, die er in grooten getale bestaan.

Pasars, waarop uitsluitend rubber wordt verhandeld, bestaan in het geheele ressort niet, wijl de Bandjarees alle verbruiksartikelen als levensmiddelen, kleeën en diverse utensiliën ook op de pasars inslaat. Wanneer men spreekt van rubberpasars wil men daarmee zeggen dat het artikel rubber er den grootsten omzet of den grootsten waarde-omzet heeft. Afhangende van de belangrijkheid en grootte der pasars begint het vervoer daarheen reeds 's avonds en 's nachts te voren of het begint 's morgens vroeg.

Het weggennet in de Oeloe Soengei heeft 1248 K.M. weg, geschikt voor autoverkeer; het is geen wonder dat de auto dus een groot aandeel heeft in het transport ook van rubber, doch speciaal voor menschen. Dan zijn er op de rivieren de prauwen, de vlotten en verder langs de wegen karretjes (buggy's) grobaks en fietsen waarop men de rubber in de bekende plakken aan een gebonden vervoert. De fietser loopt dan naast zijn fiets. Het is een onafgebroken file, die zich pasarwaarts beweegt, gevende den indruk van levendigheid en drukte op groote schaal.

De voornaamste pasars zijn alle voorzien van groot en ruime, met sirappen overdekte loodsen en bevatten de noodige dwarswegen, pondoks etc.

De pasars, waar de meeste rubber wordt verhandeld, zijn:

Pasar Rantau	(2 X)	in oafd.	Rantau	(6000)
Pasar Kandangan	(2 X)	" "	Kgn.	(17000)
Pasar Loengawang	(1 X)	" "	"	(2000)
Pasar Tel. Langsat	(1 X)	" "	"	(1500)
Pasar Haroejan	(1 X)	" "	Brb.	(2000)
Pasar Pagat	(1 X)	" "	"	(1000)
Pasar P. Hambawang	(2 X)	" "	"	(3000)
Pasar Barabai	(2 X)	" "	"	(8000)
Pasar Birajang	(1 X)	" "	"	(5000)
Pasar Iloeng	(1 X)	" "	"	(2000)

Pasar Batoe Mandi	(1 X)	„	„	Amt.	(3000)
Pasar Amoentai	(1 X)	„	„	„	(6000)
Pasar Paringin	(1 X)	„	„	„	(4000)
Pasar Awajan	(1 X)	„	„	„	(2000)
Pasar Kloea	(1 X)	„	„	Tg.	(10000)
Pasar Pemerangan	(1 X)	„	„	„	(2000)
Pasar Tandjong	(1 X)	„	„	„	(6000)
Pasar Haloeng	(1 X)	„	„	„	(2000)
Pasar Bongkang	(1 X)	„	„	„	(3000)
Pasar Hapalah	(1 X)	„	„	„	(3000)

Dit neemt niet weg dat op vele andere pasars ook in het klein soms nog rubber te koop wordt aangeboden. Het cijfers tusschen haakjes (2 X) geeft aan dat er 2 X per week pasardagen zijn; het cijfer (10000) geeft het aantal pasarbezoekers weer.

Wanneer men nu de situatie der pasars kent en overweegt dat in Kloea 1000 picol rubber wordt aangevoerd en dat daar 500 prauwen langs den rivieroever gemeerd liggen met een 90 taxi auto's op den weg, dan is het te begrijpen dat het verkeersvraagstuk op een ruimte van nog geen K.M. bijzonder lastig is.

Kloea zelf is een kampong, Poelau geheeten met + 2000 zielen. Daar staat bovendien nog een groote Japansche fabriek met woningen voor employé's en contractkoelies. Deze pasar Kloea en die van Birajang in Barabai zijn de meest interessante rubberpasars van de geheele Residentie.

Vanaf de pasars wordt het product per auto, per grobak, per fiets enz. vervoerd naar de huizen van de koopers.

Deze voeren het product wat betreft de Noordelijke onderafdeelingen Tandjong en Amoentai af naar Bandjermasin middels motor of stoombootjes, laadprauwen en gewone bidars; dit heeft alle weken Vrijdags plaats. Het Z. deel der Afdeeling voert met prauwen en daarna aanhangende aan de „sleep” af via Negara en Margasari naar Bandjermasin, de eenige haven van belang van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Vervolgens verdwijnt alles per stoomschip naar Singapore, de stapelplaats van het Oosten, ook voor wat betreft rubber.

Over het algemeen is het transport dus nog al eenvoudig en goedkoop.

Op de pasars moeten de rubberverkoopers pasargeld betalen. Dat varieert voor de onderafdeelingen van 1% van de waarde per picol tot 10 à 15 cent per picol.

De pasars zijn alleen eigendom van de Plaatselijke of Negerikassen en worden van dat pasargeld onderhouden en schoongemaakt.

De pasars in de onderafdeeling Kandangan zijn over het algemeen het ruimste ingericht; de hoofdplaats Kandangan telt 10 kapitale pasarloodsen.

Het transport naar de pasars wordt betaald door de producenten; dat naar de afvoerplaatsen der haven bekostigt de kooper. Dat kost ongeveer f 1.40 per picol (gemiddeld).

Van de volgende Bandjermasin naar Singapore zijn de volgende kosten te betalen: koelies te Bandjermasin 20 cent p. picol, vracht van het schip van Bandjermasin naar Singapore f 2.—, onkosten te Singapore (prauwhuur, commissieloon en handelszegel) f 2.30, totaal f 4.50. De totale transportkosten zijn voor den kooper, dus $\pm$ f 6.— per picol (f 1.40 + f 4.50).

9. *De verkoop van rubber. De wijze waarop zulks geschiedt, knoeierijen bij producent en opkooper. Strijd tusschen de zwaarte van het product en de datjing, vervalschers.* De bevolking verkoopt haar rubber nooit rechtstreeks aan kooplieden van vreemden landaard. Zij verkoopen aan tusschenpersonen, die men belantikans noemt. Van die belantikans bestaan 2 soorten: de opkoopers in het klein en die in het groot. De kleine opkoopers zijn degenen die rechtstreeks met den kleinen man, de tuinbezitters of de tappers onderhandelen.

Veelal krijgen ze hun kapitaal om te koopen van de „groote” belantikans. Zij koopen meestal op een pikol of iets meer; er zijn er ook die voor eigen risico handelen. Die kleine belantikans verdienen altijd; bij normale rubberprijzen verdienen zij meestal hoogstens f 2.— per picol.

Wat betreft de groote belantikans hun winst is lang niet zeker, want zij zijn degenen die verkoopen aan de kooplieden.

Tegenwoordig koopen zij zelfs op voor de kooplieden, die enkele

vertrouwden om zich heen scharen. Ook die „grootte” belantikans zijn allen Inlanders, dus Bandjareezen.

De opkooopers zijn eigenlijk nagenoeg alleen Chineezen: de grootste hunner wonen te Bandjermasin en hebben een grooten omzet via Singapore. Het zijn zij die van uit Singapore door de makelaars aldaar telegrafisch op de hoogte worden gehouden van de marktprijzen der rubber n.l. van Amber Blancket

„B. C.

„de markt te New-York.

„de markt te Londen.

„de markt te Singapore.

„scraps.

„natte rubber”.

Zij doen dit ook op gegevens van de z. g. „stock” en de kooplui in Bandjermasin geven die prijzen zoo goed mogelijk weer.

De kooplui koopen op met behulp van hun vertrouwde belantikans, die bij hun principalen zich op de hoogte stellen van de telegrafisch overgemaakte marktprijzen etc.

Bezit de pasar een aparte rubberloods, dan hebben aldaar de voornaamste transactie's plaats, anders overal op het pasarterrein verspreid, zooals te Birajang.

Is de koop gesloten, dan wordt het product naar de plaats vervoerd, door den kooper gewenscht en op zijn kosten.

Het merkwaardige van dien geheelen verkoop van rubber is, dat partijen elkaar in het bedriegen steeds trachten den loef af te steken.

Belantikan No. 1 heeft zijn eigen datjing

Belantikan No. 2 idem idem

Die twee moeten het eerst „eens” worden. In den regel eindigt de woordenstrijd met een gezegde van Belantikan No. 2, die verklaart: met jou datjing wegende betaal ik je zoo en zooveel per picol, of omgekeerd doet belantikan No. 1 een voorstel met de datjing van No. 2. De kooplieden hebben ook allen hun datjing: die moeten het weer eens zien te worden met de Belantikans 1 of 2.

Het is een eindeloos onderhandelen.

De bevolking weet dat de datjings valsch zijn. Zij levert tegenwoordig alleen natte rubber en tracht daar nog vervalschingen (tegenwoordig meestal zand of vruchtenpitten) door te mengen.

De Resident van Kempen heeft tegen die vervalschingen een keur uitgevaardigd (zie Javasche Courant 26 Juni 1924).

Reeds vrij velen werden volgens die keur bestraft. Doch het kwaad is verre van verdwenen. Het komt nog steeds voor.

Meestal doet men die zaken onder elkander af. Als het niet erg noodig is gaat een Chinees of belantikan liever niet naar den Magistraat. Het geeft hem veel tijdverlies en weinig genoeg.

Er wordt dus geen koop gesloten of partijen moeten het eens zijn:

1e. over den prijs,

2e. over de te gebruiken datjing.

De hoofden van Plaatselijk bestuur hebben op de pasars geijkte gewichten ter beschikking gesteld: het is wel typeerend dat die nooit gebruikt worden, noch door producent noch door koopman.

Men wil dus om des voordeels wille in de sfeer van bedrog, waarin de geheele rubberhandel verkeert, blijven; zoowel koopman als producent blijven het daglicht schuwen. Dit is geheel in den aard van de beide rassen.

De betaling van het product geschiedt aan de bevolking à contant. Er is dus veel geld noodig.

Men kan daarvoor terecht:

1. bij de tjintjoe's van de scheepjes die op Amoentai en Negara varen;

2. bij de Bandjermasinsche Credietbank, die voor een wissel $\frac{1}{2}\%$ provisie vraagt.

De tjintjoe's leenen ook wel geld in voorschot, doch dan vragen zij hetzelfde als de Bandjermasinsche Credietbank.

Meestal echter geven die tjintjoe's voorschot op de mee te nemen lading, meestal 50 tot hoogstens 75%.

Insiders vertellen dat die tjintjoe's soms 85 mille en meer met zich meedragen.

De scheepjes varen voor de veiligheid daarom bij voorkeur in convoi. Het is wel eens onveilig op de Barito en de Negara, zeggen ze.

De Bandjermasinsche Credietbank zet ook nog al wat geld in

Amoentai om, er zijn weken van 50 mille. De bank leverde aan wissels voor rubberopkoop:

in 1922	f 305950.
in 1923	f 694800.
in 1924	f 1200030.

Behalve de beschreven knoeierijen heeft de rubbercultuur nog aanleiding gegeven tot „gamble” op grooten schaal.

Uit de telegrammen enz., die men krijgt, is volgens de insiders op te maken dat prijsstijging hoogstwaarschijnlijk is.

Dan wordt door de Chineesche koopers opgeboden tot boven de marktwaarde ter plaatse, waarbij de bevolking dus boft.

Later blijkt dan dat er gewonnen of verloren is.

Het is voorgekomen dat een Chinees zodoende op een dag 16 mille verloor.

Die prijsdalingen zijn zeer plotseling. Een voorbeeld daarvan was de laatste in Januari 1925, toen bekend werd dat de Engelsche regeering besloten had om het quantum van verkoop voor de plantagerubber met 10% te verhoogen met ingang Februari. Dadelijk daalde de Inl. rubber op de Inlandsche pasars met f 15.— per picol.

Bovendien een vrij ongemotiveerde paniek.

Men verzekerde mij dat ook een der Europeesche Firma's in Bandjermasin door belantikans rubber opkoopt, zoo noodig opschuurt tot er prijzen zijn, en dan weer verkoopt.

Dat zou dan de eenige zijn.

De kooplieden zijn goed op de hoogte van de verliezen door indroging.

Zoo weet men dat bij het vervoer Barabai-Bandjermasin het indrogingspercentage 18 is. Het is in elk geval uit Oeloe Soengei naar Bandjermasin hoogstens 20%. Bij het vervoer Bandjermasin-Singapore heeft men ook te rekenen op een indroging van 18%.

Bij expresselijke indroging op vuur c. s. is de indroging voor rubber uit Oeloe Soengei 40 — 50%. Meer nooit.

De rubber, in volgorde van goed tot minder komt uit resp. Rantau, Kandangan, Barabai, Amoentai en Tandjoeng (Kloea). Kloea heeft dus de slechtste rubber. Het spreekt van zelf dat bij de prijsbepaling door belantikans en kooplieden met die indroging rekening wordt gehouden alsook met de transportkosten.

B. v. een koopman koopt de natte rubber te pasar Birajang (Barabai) op voor f 40.— de picol. Hij vervoert die via Barabai, Negara en Bandjermasin naar Singapore. Onkosten vervoer tot Bandjermasin	f 1.40
Idem tot Singapore	„ 4.50
Totaal	f 5.90

Indrogingsschade:

tusschen Birajang en Bandjermasin 18% gesteld op...	f 8.50
tusschen Bandjermasin en Singapore 18 à 200% gesteld op	„ 11.50
Totaal	f 20.—
Vervoer	f 6.—
	f 26.—

Dus in Singapore moet de natte prijs dan zijn f 26 + f 40 f 66.—; de koopman maakt dan winst noch verlies.

De totale uitdroging hoogstens 50% zijnde kan dus prijs Amber Blancket gevonden worden door nog 14% indrogingsverlies in rekening te brengen + fabriekskosten.

Dat zal te samen de prijs van de droge A. B. brengen op f 80.—

Zoo wordt in Oeloe Soengei ook gerekend. Is de prijs van natte rubber hier f 40.—, dan is de droge rubberprijs te Singapore f 80.—; m.a.w. wordt die prijs van f 80.— geseind, dan weet de koopman dat hij in Oeloe Soengei de natte rubber voor f 40.— per picol kan opkopen zonder verlies te lijden. Hij heeft dus alleen een speculatieve kans op winst indien hij „boft” met de indroging.

Daarin kan nu gelegen zijn voordeel voor belantikan en koopman. Insiders beweren dat aan de natte koeken rubber te voren reeds gezien kan worden of zij een hoog of lager indrogingspercentage hebben.

Invloed der Japansche Rubber fabrieken. In Oeloe Soengei zijn twee Japansche rubberfabrieken. Een is er gebouwd te Kloc a, de eerste.

Hij verwerkt middels 2 ruw oliemotoren van 25 en 15 P.K. uitsluitend de z.g. „scraps”, dat is dus de afval der latex.

Deze scraps, die de bevolking vroeger moest trachten te mengen

onder haar nat product, kunnen nu afzonderlijk verkocht worden.

Dit geschiedt dan ook. De opbrengst is f 10.— f 15.— de picol. De fabriek verwerkt dat product tot een soort zwart bruin gekleurde sheets.

De fabriek te Kloea leverde in 1924 af 5621 picol
tegen 1923 1217 picol + 73 picol crepe.

De fabriek te Barabai heeft een motor van 100 P.K. en bezit tevens veel grooter goedangs dan die te Kloea. Zij begon hare werkzaamheden in 1924 en werkt soms dag en nacht door om de scraps te verwerken die zij opkoopt.

Al die fabrieken (naar luid van bericht zal er nog een opgericht worden te Amoentai en er is er reeds een te Bandjermasin) zijn van de Dutch Borneo Rubber Cy Ltd. die als directeur heeft den heer Hosoda, met zetel Singapore.

De omzet van de fabriek Barabai was in 1924

uit scraps	6165 picol
en uit rubber	1012 picol
overeenkomende met	31000 picol
scraps en	8000 picol

natte rubber van de bevolking opgekocht.

Het nut van die fabrieken is dus groot; doordat zij de scraps afzonderlijk opkopen, dragen zij bij tot verbetering van het koop-product, de natte rubber.

11. *De totaal uitvoer van rubber uit de Oeloe Soengei.* Zooals altijd met „binnen” afdeelingen het geval is, zijn de cijfers voor den totaaluitvoer van Oeloe Soengei niet nauwkeurig te bepalen.

Ik beschik over verschillende mij verstrekte gegevens.

De kortste daarvan zijn.

Uitvoer uit Amoentai (dat is de productie van de onderafdeelingen Tandjong en Amoentai) tezamen per week 3500 picol.

Voor de 3 zuidelijke onderafdeelingen Barabai, Kandangan en Rantau (uitvoer via Negara tezamen per week: 1500 picol

dat zou dus zijn per week
alzo per jaar ruw

5000 picol
250000 picol.

De Gezaghebber van Tandjong gaf op als uitvoer zijner pasar per jaar:

Kloea	76320	picol
Tandjong	38160	„
Pemerangan Kiwa	19080	„
Mahe	19000	„
Haroeai	6360	„
Bongkang	9540	„
Arba	2180	„

Totaal..... 170640 picol.

Die cijfers zijn niet al te juist, als men ze alleen maar vergelijkt met de opgaven boven. Een meer juist inzicht krijgt men bij de gegevens der douane te Bandjermasin in de haven.

De volgende cijfers werden mij verstrekt:

in tonnen van	1000 K.G.
Uitvoer rubber 1913	96 ton
„ „ 1914	161 „
„ „ 1915	358 „
„ „ 1916	650 „
„ „ 1917	836 „
„ „ 1918	1042 „
„ „ 1919	2241 „
„ „ 1920	6698 „
„ „ 1921	889 „
„ „ 1922	8201 „
„ „ 1923	13076 „
„ „ 1924	16293 „

In die uitvoercijfers zijn begrepen een weinig rubber van Z. O. Borneo en verder zoowel de Inlandsche rubber als die van de ondernemingen. Deze 2 groepen van producten worden in de exportcijfers niet arzonderlijk opgegeven.

De memorie van overgave van den Resident van Kempen geeft aan als product der Europeesche ondernemingen:

In 1921	261 ton
1922	267 „
1923	321 „
1924 (berichten van het statistisch Bureau)	392 „

De bovenstaande cijfers gelden voor de afdeelingen Bandjermasin, Oeloe Soengei, Doesoelanden en een deel der Afdeeling Koeala Kapoeas. De chineesche opkoozers en exporteurs gaven de volgende globale exportcijfers:

Streken van herkomst. Productie in picols per week.

Oeloe Soengei	4000
Martapoera	250
Koeala kapoeas	500
Barito (Boentok — Moeara Tewe)	100

Het totaal klopte dan ongeveer met het totale exportcijfers.

Daarbij dient nog opgemerkt te worden dat de exportcijfers niet absoluut juist zijn, doch slechts als benaderd kunnen worden aangenomen, verder, dat de kwaliteit van de rubber zeer uiteenloopt. Het natste product leveren Koeala Kapoeas en Tandjong Kloea (40 — 50% water).

Ten slotte is nog interessant de volgende opgave:

Totale exportwaarde uit Bandjermasin 1922	1923
in guldens f 13108000	f 14517000
Hiervan aan rubber „ 3064000	„ 7899000

Op die cijfers gebaseerde schatting voor Oeloe Soengei. Uit dit alles kunnen we veilig de conclusie trekken dat Oeloe Soengei uitvoert 200000 picol rubber (of 12000000 K.G.) met een waarde van ongeveer f 7000000 (de picol gerekend op f 35.—).

De bevolking van Oeloe Soengei heeft dus zeven millioen per jaar inkomsten uit de rubbercultuur die zij drijft.

12. *De berekening van het loon der tappers, alsmede de inkomsten der tuin-eigenaren; onkosten van tuinaanleg.* De kosten voor den aanleg van tuinen worden in Oeloe Soengei berekend naar de oppervlakte van 10 depa in het vierkant, welk stuk grond „borongan” genoemd wordt; 25 borongans vormen een bouw. Zoo wordt althans algemeen aangenomen.

Wanneer de tapper ophoudt met werken. Een ervaren rubber-planter rekende mij zijne onkosten tot den tap voor als volgt:

alang-alang schoonmaken	60 ct. per bor.
1e. maal patjoel	125 „ „ „
2e. „ „	100 „ „ „

f 2.85 per bor.

dus $25 \times f 2.85 = f 62\ 25$; en daarna heeft hij 4 jaar lang nog dezelfde soort onkosten aan alang-alang uitroeien enz. tot een totaal van ruim f 300.— De totale onkosten tot aan den tap waren voor hem dus in 4 jaar

f 400.—

Daarna zijn er geen onkosten meer die genoemd mogen worden. Echter is de geschetste grondbehandeling dan ook „piek fijn”; de meeste kleine planters doen dan ook veel minder moeite. Op een bouw tuin komen 4 à 500 boomen, dat hangt van de plantwijde af.

De tapper krijgt voor zijn moeite de helft der opbrengst van kleine boomen, een derde deel der opbrengst van groote boomen; d.w.z. voor den tapper komt dat neer op de zelfde inkomsten.

Van 400 boomen krijgt men 5 katti natte rubber. Bij een rubberprijs van f 40.— per picol is de opbrengst dus voor eigenaar + tapper f 2.—

Er wordt ongeveer 200 dagen per jaar getapt (aftrek regendagen, feest- en ook pasardagen). Dus zou dat geven f 400.— voor hen samen dat is dus per jaar voor den tapper f 200.— en voor den eigenaar normaal gesproken evenveel.

Het spreekt van zelf dat hun inkomen vermeerdert naar mate de prijzen toenemen. Een groote vraag is nu:

Wanneer is de prijs zoo dat de tapper geen voldoende verdiensten meer heeft? Voor de Oeloe Soengei neemt men aan, dat dit het geval is met een natte rubberprijs van f 20.—

De tapper verdient dan nog f 100.— per jaar of f 8.— per maand. Voor dat bedrag werkt zelfs geen koelie. Kan de eigenaar alles doen met zijn eigen familie zonder tappers, dan is het wel voorgekomen dat hij volhield tot de prijs tot f 18.— à f 15.— was gedaald. Maar dat wordt als uitzondering aangemerkt. Immers men kan meer verdienen als koelie op de sawah en in andere tuinen.

Deze lage prijs is voorgekomen het laatst in de jaren 1921 en 1e helft 1922. De cultuur ging daardoor achteruit; de tuinen werden absoluut verwaarloosd of werden het slachtoffer van alang-alang branden enz. Zoodra eind 1922 de prijzen weer stegen ging men weer met woede aan het planten, tot op den huiden dag toe.

De rubberquaestie in de Oeloe Soengei is er dus uitsluitend een van rubberprijs; zoolang die boven f 20.— per picol natte rubber blijft, wordt er doorgewerkt, dus ook bijgepoot en bijgeplant.

13. *Verdere economische beschouwingen.* Door de dichte bevolking is er geen sprake van *arbeidersvraagstukken*, *tapvraagstukken* e. a. zooals elders, b.v. in Djambi.

Bovendien blijft de rubber in Oeloe Soengei niettegenstaande hare uitbreiding en de groote voordeelen, die het volk er mede behaalt, een *bijcultuur*, zij wordt nooit beschouwd als *hoofdbestaansmiddel*.

De groote depressie in de rubberprijzen zou in de jaren 1921 en begin 1922 niemand opgemerkt hebben; de geheele Afdeeling behield haar welvarend aanzien. En toch zijn de voordeelen der rubbercultuur vele en blijken zij door uitingen van luxe speciaal.

Als zoodanig vallen aan te wijzen.

1e. Vele auto's, naaimachines enz.

2e. Het netter en solieder maken van de woonhuizen. Dit is een zeer gelukkig verschijnsel waaraan men dadelijk den vooruitgang en den rijkdom merkt.

3e. Mooie kleeren; de Bombayers zelfs maken zaken. Het is b.v. voorgekomen dat een zoo'n man in 4 uur tijds op de Pasar Birajang (Barabai) f 1000.— verdiende.

4e. Beter en duurder eten; kip, blikjes, snoeperijen enz., thee, koffie en suiker algemeen goed.

5e. De Hadj. In 1924 gingen uit Oeloe Soengei 1700 menschen ter bedevaart (bevolkinssterke ruim 450000).

6e. Volle bioscopen.

Dat zijn de voornaamste kenteekenen die zichtbaar zijn. Men zou er nog aan toe kunnen voegen.

7e. Zoo mogelijk nog duurder huwelijksfeesten en lijfsieraden.

Hen slotte hebben de hooge rubberprijzen ongetwijfeld ten ge-

volge gehad dat de invoering der Landrente, die hier verre van populair is, met meer geduld is aanvaard dan verwacht werd. Men kon gemakkelijker betalen. Dit laatste voordeel mogen de Bestuurders niet onderschatten.

Alle voordeelen, uit de rubbercultuur verkregen, gaan dus op aan luxe op elk gebied. Een ramp in de rubber treft dan ook alleen de luxe. De Oeloe Soengei-er is soepel genoeg om dat in te zien en om daarover niet lang te treuren.

Niettegenstaande de rubbercultuur in dezen tijd een voordeelig hoogtepunt voor de bevolking heeft bereikt, bleek het mij b.v. dat honderden menschen uit Kloea, nog wel een rubbercentrum, zich een bestaan verschaffen door aan den mond der Soengei Barito, nog wel de W. zijde daarvan, klappertuinen aan te leggen. En die lieden gaan eenmaal per maand naar Kloea om hun heerdienst te doen, want de onderafdeeling Tandjong heeft nog geen „afkoop”.

Die lieden prefereeren dat ontwijfelbaar zwaarder werk boven rubberplanten.

Evenals vroeger gaat er nog altijd volk genoeg uit deze streken naar Sapat, Indragiri, Djambi en Malakka om daar geld te verdienen, hetzij als rijstplanter, hetzij met ander werk.

14. Wenschelijkheid tot voorlichting der Inlandsche rubberplanters. Uit alles wat hierboven is medegedeeld blijkt dat de Inlandsche rubber planters vele voordeelen hebben:

- 1e. Zij krijgen goedkoop grond.
- 2e. Tuinaanleg is eveneens goedkoop.
- 3e. De productie van de rubber is primitief en kost een minimum.
- 4e. Er is een reserve, van vele nog niet getapte boomen.
- 5e. De grond is nog zoo goed als ongelimiteerd voorhanden.

Maar één ding missen de planters n.l. de voorlichting van een ervaren landbouwman, die hun leert een beteren tuinaanleg en juistere tapwijze en een zindelijker en beter bereiding. Het zou hoogst gewenscht zijn dat voor Oeloe Soengei een dergelijke „rubber specialiteit” werd aangewezen.

15. *Belastingen. Is invoer van een uitvoerrecht billijk en mogelijk?* De belasting op de rubber in Oeloe Soengei is zeer licht. Voor den invoer der landrente werd geeischt 4% van de opbrengst ingevolge de voorschriften van Stbld. 1921 No. 312. Nu echter wordt (1925) overal de landrente ingevoerd en de regelingen van de voorschriften bij de landrente zijn te star, om in een behoorlijken aanslag van de rubber te voorzien. Ook het geheele wezen der landrente met zijne classeering van gronden bij perceelsindeeling is een beletsel voor een soepele belastingregeling voor een onderdeel der *droge* gronden waartoe de rubbergronden behooren. Meestal zijn die gronden dan ook nog 3, 4e en 5e klasse. Zoodat de belasting, per bouw niet meer oplevert dan f 1.— à f 3.— terwijl die volgens de Ink. Belasting f 12.— à f 6.— per bouw moet bedragen.

In zooverre is het dus *billijk* dat de rubber bij *uitvoer* door een uitvoerrecht zou getroffen worden. Dit zou zelfs op m. i. voor de bevolking haast onmerkbare wijze kunnen geschieden. Alhoewel de Volksraad dat uitvoerrecht heeft afgestemd, schijnt het dat de Regeering dat uitvoerrecht toch wil doorzetten. Ik heb bij het betrokken plan dan ook voorgesteld om te laten betalen 1 cent per K.G. d.i. 60 cent per picol of 10.— per ton, indien de marktprijs voor natte rubber f 40.— per picol is en dan verder per 2½ of 5 picol een schaal te maken als voor kopra is geschied.

De minimum opbrengst van dat uitvoerrecht voor Oeloe Soengei zou zijn f 120.000, voor Ned.-Indië 5 à 7 ton gouds.

Men rekent immers:

Productie Djambi	±	20000 ton
„ Z. O. Borneo	„	17000 „
„ Palembang	„	„
„ W. Borneo	„	13000 „
„ Riouw, Indragiri enz.		13000 „
„ O. van Sumatra		7000 „

70000 ton.

16. *Slotbeschouwingen. Onderneming contra bevolkingscultuur.* Ik heb er hier boven reeds melding van gemaakt, dat de Oe-

loe Soengei-er zich onafhankelijk heeft weten te houden van de rubbercultuur en dat een ramp daarin hem maar betrekkelijk weinig kon deren. De zwakke zijde van de Inlandsche rubbercultuur heb ik ook aangewezen: de slechte behandeling van het gewas.

Volgens mijne gegevens zijn van elken tuin 5 — 10% der boomen „masam” d.w.z. nagenoeg uit den tap. Op den langen duur moet dit bijdragen tot afname der productie.

Ik moet er dadelijk bijvoegen dat door de hiervoren sub 14 genoemde voordeelen die afname van productie nog lang niet noodig is. En dan is met een val der rubberprijzen de Europeesche onderneming er ook slechter aan toe dan de Inlandsche cultuur, gegeven de hooge uitgaven die noodig zijn.

Er is dus maar één middel om de bevolkingsrubbercultuur, speciaal in Oeloe Soengei te nekken en dat is door prijsvermindering tot f 20.— per picol natte rubber en lager.

Kunnen door onderling overleg de Europeesche ondernemingen blijven bestaan met dien prijs, dan zullen zij zegevieren.

Zoo niet, dan is het tijd om te gaan onverwegen of het zaak is om de rubbercultuur evenals de klappercultuur over te laten aan de Inheemsche bevolking, die goedkoopert werkt en die in staat is, om door de quantiteit de qualiteit te vergoeden. Men moet goed begrijpen dat wat hier gezegd wordt alleen betrekking heeft op toestanden zooals Oeloe Soengei ze den Inh. rubberplanters aanbiedt. Over toestanden in *andere* ressorten is het blijkbaar niet zoo gemakkelijk te oordeelen; bovendien is steller dezer uiteraard van de toestanden daar minder op de hoogte. Het is voor mij aan geen twijfel onderhevig dat, als men mij vraagt: Moet de rubbercultuur door de Inlandsche bevolking voortgezet worden? mijn antwoord zal zijn een beslist Ja, en mijn verzoek zal zijn: geef haar deskundige leiding.

Kandangan, } 1 September 1924.
 } 5 Februari 1925.

De grondpolitiek der Gemeente Batavia voor dezen tijd.

door

IR. F. J. KUBATZ.

Inleiding.

De merkwaardige beslissing, door den Gemeenteraad van Batavia genomen ten aanzien van de in de toekomst te volgen grondpolitiek, n.l. het onbeperkt prijs geven van het reeds eenige jaren toegepaste erfpachtsstelsel, heeft weinig de aandacht getrokken van vriend en tegenstander en nagenoeg geen aanleiding gegeven tot commentaren en critieken.

Eén ding is zeker voor hen, die weten hoe nauw het financieel aspect der Gemeente Batavia samenhangt met het beheer van het gemeentelijk grond- en huizenbedrijf: de weinige belangstelling van raadslieden en publiek vormt eene schrille tegenstelling met de belangstelling, die andere gemeentelijke zaken, welke van minder allooï waren, hebben getrokken, waaronder ik slechts de onderwerpen noem: personeelbezuiniging en belastingvermindering.

De tegenwoordige wijze, waarop een land, een gewest of een gemeente bestuurd wordt — niet alleen in Indië en Holland — is opportunistisch in den slechten zin van het woord, de goede uitzonderingen niet te na gesproken. Vele bewindslieden zijn uitsluitend bedacht op oogenblikkelijk succes zonder zich veel van de toekomst aan te trekken. „Après nous le déluge!” of te wel: „Het zal mijn tijd wel duren!”

Deze bestuursmentaliteit kan vooral voor Indië noodlottig worden, omdat de tijd der bewindslieden hier zeer kort is.

Koloniaal bestuur, doortrokken van de filosofie: „Alles wat gebeurt is goed”. „Er is toch niets aan te veranderen”. „Het zal mijn tijd wel duren” deugt niet, deugt speciaal niet voor een Indische

Gemeente en vooral niet voor een Indisch gemeentelijk grondbedrijf. Met bijzondere moeilijkheden valt hier rekening te houden.

De Indische samenleving onderscheidt zich door een te zamen geweven zijn van allerlei belangen en verhoudingen. Het raadslid N.N., afgevaardigde van deze of gene „politieke” partij, is tevens makelaar in onroerende goederen, houdt er zakelijke connecties op na met een ander raadslid, Arabier, grootgrondbezitter, is commissaris in een handelsvennootschap, die aan de Gemeente bouwmaterialen verkoopt, enz. enz. enz.

Enkele gevallen, dat personen, die over grondaankopen te beslissen hadden, financieel profijt trokken van het totstandkomen der grondtransacties, zijn reeds ruchtbaar geworden. Het gevaar zit echter niet alleen en zelfs niet voornamelijk in de beruchte retour-commissies, maar in bevoorrechtiging en bevoordeeling, waarvan het verband met de grondtransacties niet aanwijsbaar en zoo al aanwijsbaar dan toch niet strafbaar is.

Het aangeduide gevaar is in Indië grooter dan in Holland en met betrekking tot het gemeentelijk grondbedrijf bij de methode van verkoopen grooter dan bij het uitgeven in erfpacht. Wie bekommert zich erom of de erfpacht van het een of ander perceel op f 350.— of op f 400.— per jaar wordt vastgesteld? Het aankopen of verkoopen van een stuk grond ter waarde van f 35000.— of f 40000.— kan echter in Indië licht venijnige intriges uitlokken.

Met opzet heb ik deze beschouwingen aan de verdere behandeling van het onderwerp laten voorafgaan, teneinde verder vrij te zijn de précaire belangenbeïnvloeding te negeeren. Deze beschouwingen vormen de politieke, de délicate zijde van het geval, waarover niet gesproken wordt in ambtsstukken nòch in raadsvergaderingen, welke dus formeel en officieel niet bestaat. Daarom juist zoo belangrijk is. Alles wat alleen een formeel en officieel bestaan leidt is onbelangrijk. Aan den lezer moet ik het verder overlaten, dit idée nader uit te werken.

Eenige feiten uit de geschiedenis van het
Bataviasche grondbedrijf.

Gelijk men weet, heeft Batavia voor de uitgifte van zijne gron-

den het erfpachtsstelsel aangenomen. Den 20sten Februari 1920 had de eerste toewijzing van gronden plaats, zoodat de Gemeente thans over eene vijfjarige ervaring met dit stelsel beschikt. De gronden werden getaxeerd op eene eenheidswaarde, welke niet veel van de toenmalige marktwaarde van 1 M². grond verschilde. De tijdsduur der erfpacht werd vastgesteld op hoogstens vijf en zeventig jaar, welke termijn echter desgewenscht met eene zelfde periode van vijf en zeventig jaar verlengd kan worden. Wenscht de erfpachter na de eerste vijf en zeventig jaar de pacht niet te verlengen, dan kan hij de bebouwing aan de Gemeente overdoen tegen een nader te bepalen schadeloosstelling, waarover eene commissie van drie leden zal beslissen: één lid aan te wijzen door den belanghebbende, één lid door de Gemeente en het derde lid door de twee eerstgenoemde leden te kiezen. De canon werd aanvankelijk voor de eerste vijftwintig jaar vastgesteld op zes procent van de eens voor altijd op een bepaald bedrag vastgestelde waarde, op acht procent voor de tweede vijf en twintig jaar en op tien procent voor de laatste vijf en twintig jaar. De Gemeente Batavia veronderstelde dus, lietgeen men trouwens gewoonlijk aanneemt, dat — afgezien van tijdelijke schommelingen veroorzaakt door tijdelijk werkende min of meer toevallige invloeden — de grondprijzen in het algemeen zullen stijgen en wel naarmate de stad zich ontwikkelt en uitbreidt en daardoor aan belangrijkheid wint. Grondprijzen in een groote stad zijn immers hooger dan in een kleine binnenplaats. (Op dit verschijnsel o.a. is de theorie gebouwd van de afgeleide waarden van gronden, waarop thans niet nader kan worden ingegaan).

Eind 1921 of begin 1922 werd de canon in verband met den hoogen rentestandaard gewijzigd in respectievelijk zeven, acht en een half en tien procent, terwijl thans het voorstel bij den gemeenteraad aanhangig is gemaakt om de percentages gedeeltelijk weer terug te brengen en wel tot respectievelijk zes en een half, acht en een half en tien procent. Nog zij opgemerkt dat de percentages voor de laatste twee perioden van vijf en twintig jaar slechts bindend zijn als maximum, waartoe de Gemeente kon gaan; mochten de omstandigheden zulk eene verhooging niet wettigen dan is het college bevoegd maar m.i. ook verplicht lagere percentages vast te stellen.

Critische Beschouwingen.

Ofschoon dus uit het medegedeelde wel opgemaakt kan worden, dat de Gemeenteraad van Batavia een nauw verband heeft gelegd tusschen canon, marktprijs en rentestandaard, zou het toch onjuist zijn te meenen, dat deze samenhang nu ook absoluut noodzakelijk uit het karakter dier categorieën voortvloeit en dat ook andere gemeenten, waar de stijgende canon ingevoerd is, bij het bepalen van de jaarlijksche erfpachten van hetzelfde verband zijn uitgegaan. Integendeel, vele gemeenten, vooral in Europa, gaan uit van een veel lagere boekwaarde dan wel van een veel lager rentetype. De reden van het vaststellen van een stijgenden canon is voor alle gevallen gelijk: men vertrouwt op toekomstige waardevermeerderingen van perceelen, welke men toeschrijft aan het werken der gemeenschap (of aan den invloed van natuurlijke omstandigheden) niet aan den individueelen arbeid van den erfpachter. Onderscheiden wij derhalve nauwkeurig:

De stijging houdt verband met het typisch karakter der grondprijzen, de lage canons der eerste jaren houden echter meer verband met het typisch karakter van het erfpachtsstelsel. Zooals onmiddellijk duidelijk zal worden. De overwegingen, die in vele gevallen tot het aannemen van een lagen canon voor de eerste periode hebben geleid zijn meestal van commercieelen aard geweest. (Niet altijd, want soms heeft het idee: „bevordering der volkshuisvesting” en „productie van goedkope volkswoningen” voorgezeten). Om erfpachtsgronden concurrerbaar te maken met eigendomsgronden, zoolang eene gemeente met haar grondbezit nog geen monopoliepositie innam en zoolang de tegenzin tegen het nieuwe stelsel bij grondafnemers, bouwers en geldschietters nog niet overwonnen was, moesten verschillende gemeenten wel uit zuiver zakelijke en commercieele gronden, uit een oogpunt van zelfbehoud, concessies doen aan de gebruikers.

Het behoeft zeker geene toelichting, dat het laag stellen van den canon gedurende de eerste vijf en twintig jaar het werkzaamste lokmiddel is om de gronden vlot van de hand te doen. (Wij treffen den lagen canon zelfs aan bij het stelsel van onveran-

derlijken canon gedurende de geheele erfpachtsperiode).

De Gemeente zou echter haar doel voorbijschieten, wanneer zij in deze richting te ver ging, want dan zou er een handel in onbebouwde erfpachtsperceelen ontstaan, welke al heel weinig bevorderlijk kan wezen voor eene levendige woningproductie.

Al te bevreesd behoeft in het bijzonder de Gemeente Batavia aan den anderen kant voor dit soort speculatie niet te zijn, omdat zij in staat is met een aanbod van bouwperceelen op de markt te komen, hetwelk ver de vraag overtreft.

Speculatie in het groot kan de Gemeente bovendien tegengaan door iedere aanvraag aan het beoogde doel te toetsen — wat zij ook gedaan heeft — en voorts met behulp van één der bepalingen der erfpachtsverordening, welke voorschrijft, dat de erfpachter als waarborg, dat het perceel binnen twee jaar bebouwd zal worden, een bedrag gelijkstaande met twee maal den jaarlijkschen canon in eens moet storten.

Het opvoeren van de canons is zooals wel van zelf spreekt het ondeugdelijkste wapen tegen de speculatie. Nadeelige gevolgen van het opvoeren van de canons heeft men in Batavia reeds kunnen constateeren: zeer goede bouwterreinen zijn onbebouwd gebleven. O. a. heeft de Commissie van Bijstand ongeveer alle hoekperceelen door te hooge canons geblokkeerd. Door allerlei omstandigheden (o. a. woningnood) had de uitgifte niettemin een vrij vlot verloop en wel dermate vlot, dat de Gemeente thans nog met voldoening kan terugzien op het afgesloten tijdperk van vijf jaren ondanks de gevolgde bedrijfspolitiek. Ik zeg afgesloten, omdat de Gemeente Batavia principieel met het erfpachtsstelsel gebroken heeft. Dat is echter voor ons nog geen reden om de opgedane ervaring te achten. De eerste jaren zijn verreweg de gewichtigste om de levenskracht van den nieuwelings te beoordeelen.

Het opgeven van het erfpachtsstelsel moet nu — waar de moeilijkheden van het nieuwe stelsel bijna spelenderwijze overwonnen werden (o. a. de hypotheekverschaffing) — niet gezocht worden in opgedane teleurstellingen, maar uitsluitend en alleen in den financieelen nood, waarin de Gemeente Batavia „toevallig” kwam te verkeer en die

haar belette de exploitatie met gewenschte kracht door te zetten. (De malaise trad in; de woningnood en daarmee de bouwlust verminderde; de grondprijzen daalden, de rentestandaard steeg). Rekent men daarbij den algemeenen drang naar bezuiniging, den tegenzin om te leenen, dan heeft men vrij volledig eene opsomming van de oorzaken, die gemeenteraadsleden bewogen hebben het erfpachtsstelsel prijs te geven. De directe aanleiding tot het voorstel om wijziging te brengen in de grondpolitiek was gelegen, zooals dat meer gaat, in eene met deze algemeene oorzaken niet samenhangende omstandigheid, dat de Raad incidenteel besloten had één enkel perceel in eigendom af te staan. Deze directe aanleiding doet hier dus weinig ter zake. Men mag m.i. gerust aannemen, dat ook gemeenteraadsleden — voor zoverre zij in de gelegenheid waren zich een oordeel te vormen — de in 1924 ingetreden stagnatie in het uitgeven van erfpachtsperceelen niet aan een verderfelijken invloed van het erfpachtsstelsel hebben toegeschreven maar meer aan de hierboven reeds genoemde oorzaken hebben geweten, die te samen vormen — de door niemand en niets te wijzigen tijdsomstandigheden.

Grondpolitiek naar tijdsomstandigheden.

Indien nu dit overstag gaan van den Gemeenteraad in zake grondpolitiek door mij toch becritiseerd zal worden, geschiedt dit niet omdat ik het karakter der tijdsomstandigheden zou miskennen, noch zelfs omdat ik het tactisch voordeel zou miskennen van nauwkeurig rekening te houden met belangrijke hedendaagsche stroomingen (ontstaan uit leuzen als: bezuiniging, kloppende begrooting, vermindering van belastingdruk, inkrimping van overheidsbemoeïing, voorzichtige leeningspolitiek, enz.) doch omdat juist het ernstig karakter der tijdsomstandigheden mij tot de tegengestelde conclusie dwingt, welke deze is:

Het erfpachtsstelsel, moge zijne superioriteit boven de methode van verkoopen in normale tijden twijfelachtig zijn, dient thans met kracht gehandhaafd te worden.

Ik ben de overtuiging toegedaan en hoop den lezer het goed recht

dier overtuiging aan te kunnen toonen, dat zuiver commercieele overwegingen pleiten voor het behoud van het erfpachtsstelsel.

Batavia zal dan evenwel zijne grondpolitiek in twee opzichten moeten herzien:

Ten eerste dient de Gemeente te besluiten tot een intensief voortzetten van de exploitatie, echter in vereenvoudigden vorm.

Ten tweede dient zij te besluiten tot onmiddellijke verlaging van de canons der eerste vijf en twintig jaar.

Mijne critiek op het overstag gaan van den gemeenteraad omvat daarom tevens eene critiek op het beleid in zake de grondpolitiek der laatste jaren, toen de exploitatie schromelijk werd verwaarloosd en niet tijdig tot verlaging der canons werd besloten.

Zoo op het eerste gezicht lijkt het nuttig effect van de voorgestelde middelen ter genezing van het grondbedrijf problematisch.

Wel is in te zien, dat vereenvoudigde exploitatie minder kosten per M². in gereedheid gebrachten bouwgrond te weeg brengen, waardoor het bezwaar van de mindere inkomsten per M². uitgegeven bouwterrein weer opgeheven kan worden; zelfs is zonder nader onderzoek aan te nemen, dat de jaarlijksche kosten van eene intensievere exploitatie op eenvoudiger voet gecompenseerd kunnen worden door eene versnelling van het tempo van uitgifte; doch zonder uitvoerige analyse zal niemand willen toegeven, dat deze middelen den eenigen uitweg vormen voor het herstel der bedrijfsfinanciën en dat dezelfde middelen falen bij de methode van verkoopen.

Onwillekeurig is men geneigd aan te nemen, dat ook bij de methode van verkoopen een politiek van sobere exploitatie en lage prijzen aanbevelenswaardig is en minst genomen zonder schade toegepast kan worden. Doch dit is geenszins het geval en ik wil niet dralen met uiteen te zetten waarom.

Bouwperceelenproductie.

Bij het in gereedheid brengen van landbouwterreinen of braakliggende gronden voor bebouwingsdoeleinden wordt het vroeger ho-

mogene land als het ware gesplitst in twee heterogene deelen, die scherp van elkaar gescheiden kunnen worden, te weten:

- a. de bouwperceelen (het hoofdproduct van het grondbedrijf).
- b. de wegen (het bijproduct van het grondbedrijf).

Deze twee essentiële onderdeelen van het grondbedrijf (essentieel, omdat het bouwperceel zonder een weg in een moderne stad niet te denken is) kunnen economisch zoo scherp gescheiden worden, omdat zij zich:

ten eerste geheel verschillend gedragen als product:

- a. Het hoofdproduct heeft handelswaarde, het bijproduct niet.
- b. Bouwperceelen slijten niet, wegen daarentegen vereischen een voortdurend onderhoud. Mag het productieproces der wegen al als voltooid worden beschouwd, dan dient men nochtans heel wat geld aan dit bijproduct ten koste te leggen:

- 1e. voor het in goeden staat houden van verharding, rioleering en verlichtingsmiddelen.
 - 2e. voor de straatverlichting (gas en electrische stroom)
- en ten tweede omdat de wijze van productie geheel verschillend is:

- a. ten aanzien van de techniek:
wegen worden verhard, van rioleering en verlichting voorzien; bouwterreinen worden slechts geëgaliseerd (eventueel noodige verharding, rioleering en verlichting komen ten laste van den toekomstigen eigenaar of erfpachter);
- b. ten aanzien van de kosten;
de kosten aan wegen te besteden zijn meestal hoog in vergelijking met de kosten aan bouwperceelen te besteden;
- c. ten aanzien van het tijdstip waarop de productie als beëindigd beschouwd kan worden:
bouwperceelen zijn gereed wanneer de égalisatie voltooid is, het tijdstip, waarop wegen als aangelegd kunnen beschouwd worden is moeilijk vast te stellen, omdat bij de meeste wegconstructies aanleg en onderhoud en dus ook aanlegkosten en onderhoudskosten ineenloopen.

Scheiding van productie- en onderhoudskosten.

Wanneer wij de bovenstaande eigenschappen nog eens in verband met elkaar beschouwen, zal het duidelijk zijn, dat de ideeën over wat tot de eigenlijke productiekosten, welke dus ten laste van den producent komen, gerekend dient te worden en wat niet, zich slechts langzamerhand hebben kunnen vormen en nog voortdurend aan verandering onderhevig zijn. Langs historischen weg zouden wij daarom kunnen pogen een inzicht te erlangen in de scheiding tusschen productiekosten en onderhoudskosten, welke tegenwoordig vrij algemeen gevolgd wordt en tevens in de functioneering van een modern grondbedrijf. Doch deze weg is lang, schrikbaarend lang. Vlugger is dit inzicht te verwerven door uit te gaan van de meest typische eigenschap van het recht: de afdwingbaarheid en na te gaan hoe de huidige rechts toestanden het grondbedrijf beheerschen.

Het mag van algemeene bekendheid geacht worden, dat gebruiken en gewoonten zich tot recht kunnen ontwikkelen, indien zij afdwingbaar zijn. Vragen wij ons af wat afdwingbaar is en wat niet.

Aanleg van wegen, rioleering en verlichting en kosteloze afstand van wegen kan afgedwongen worden, door het verleen van bouwvergunningen afhankelijk te stellen van het nakomen van voorwaarden aangaande de genoemde werken, hetzij door werkelijke uitvoering dan wel door betaling van geraamde kosten. Men zou verder kunnen gaan en voorschrijven, dat bovendien een bedrag ineens gestort zal worden voor het toekomstig onderhoud (gekapitaliseerde onderhoudskosten) maar dit hier en daar voorkomende gebruik en recht zal zich nimmer als algemeen recht kunnen inburgeren, omdat de afdwingbaarheid niet algemeen is, zooals uit het volgende zal blijken.

Indien door eene verordening eigenaars van particuliere wegen verplicht worden voor het onderhoud en de verlichting hunner wegen te zorgen, zullen zij — dat lijdt geen twijfel — zich aan die verplichting ijlings onttrekken door hunne wegen over te doen aan stroomannen. De werkelijk belanghebbenden bij den toestand der

wegen, de eigenaars der aanliggende perceelen en de geregelde gebruikers, kunnen evenmin gedwongen worden zulke wegen, die hun niet toebehôoren, te onderhouden.

Het is derhalve duidelijk, dat men langzamerhand den *aanleg* van wegen tot de productie der *bouwperceelen* is gaan rekenen (kosten ten laste van den producent) en even duidelijk is het, dat het *onderhoud* meer en meer en uitsluitend tot overheidszorg is geworden (onderhoudskosten uit gemeenschapsgelden te bestrijden).

Waar nog in plaatselijke verordeningen ouderwetsche bepalingen voorkomen, welke inhouden, dat eigenaars gehouden zijn hunne wegen te onderhouden en te verlichten, hebben deze slechts ten doel de eigenaars te bewegen ôf:

- a. hunne nog niet aangelegde wegen van eene behoorlijke constructie te voorzien, dan wel:
- b. hunne reeds volgens de geldende bepalingen aangelegde wegen om niet aan de Gemeente af te staan.

De bepalingen hebben dus ten doel zich zelf overbodig te maken. Ze regelen formeel de toekomst en feitelijk het verleden.

De waardeloosheid van wegen is hiermede echter niet volledig verklaard, wij moeten nog twee omstandigheden in het geding brengen:

- 1e. afstand om niet aan de gemeente is veroorloofd en verplicht;
- 2e. geene inkomsten kunnen uit het bezit van particuliere wegen getrokken worden. (Tollen zijn afgeschaft, heffingen van de eigenaars der aanliggende perceelen kunnen door den particulieren wegeigenaar niet geheven worden).

Dit alles heeft ten gevolge, dat men is gaan gelooven aan eene waardeverschuiving van het bijproduct naar het hoofdproduct en het moet erkend worden, dat de verschijnselen, die zich bij de bouwperceelen productie voordoen, door deze werkhypothese op de eenvoudigste wijze verklaard worden.

Boekhouding.

De boekhouding van een particulier grondbedrijf, welke de sporen draagt door deze waardeverschuivingstheorie beïnvloed te zijn, kan men zich als volgt ingericht denken:

Aankoopprijs, middellijke en onmiddellijke productiekosten (van wegen en bouwperceelen) rentederving en andere bedrijfskosten (administratie, reclame, enz.) vormen te samen de boekwaarde der bouwperceelen. (De boekwaarde der wegen is nihil). Onderhouds- en verlichtingskosten komen in de boeken niet voor. Ofschoon nu een gemeentelijk grondbedrijf niet gehouden is om de boekhouding op denzelfden voet in te richten als die van een particulier bedrijf, aangezien hier overheid en exploitant in één rechtspersoon vereenigd zijn, zal het toch wel niemand verwonderen, dat ook bij een gemeentelijk grondbedrijf gewoonlijk hetzelfde systeem ter berekening van boekwaarden en winsten toepassing vindt. De kosten door de Gemeente te betalen worden daartoe gesplitst in bedrijfskosten en kosten van den gewonen dienst, welke laatste in de bedrijfsboekhouding niet mogen voorkomen. En m.i. is deze scheiding voor eene zuivere beoordeeling van het gemeentelijk grondbedrijf in vergelijking met particuliere grondbedrijven ook zeer gewenscht, vooral indien het gemeentelijk grondbedrijf moet concurreren met particuliere bedrijven. Critiek van gemeenteraadsleden berust meestal op eene vluchtige vergelijking van balanscijfers. Volkomen begrijpelijk, want zij missen den tijd om zich dieper in gemeentelijke zaken in te werken. In ieder geval mag men van het college als zoodanig niet meer dan oppervlakkige kennis van de gemeentelijke bedrijven veronderstellen, al kunnen enkele individuele leden, die over ijver en belangstelling en voldoende vrijen tijd beschikken, loffelijke uitzonderingen zijn op dezen algemeenen regel.

Het Bataviasche gemeentelijke grondbedrijf heeft jammer genoeg deze scheiding niet principieel doorgevoerd, zoodat men bij het trekken van conclusies in ons geval al zeer voorzichtig moet zijn, wil men niet vervallen in de fouten van raadsleden, die zich door de verwarde boekhouding van de wijs lieten brengen: Een eventueel verlies op de exploitatie van het land Menteng Poeloe (één van de als zelfstandig behandelde onderdeelen van het grondbedrijf) van bijvoorbeeld één ton zou bij nader onderzoek wel eens kunnen beteekenen, dat de Gemeente Batavia één ton aan kampongzorg besteed en dit bedrag in het grondbedrijf weggemoffeld had. Omgekeerd kan het voorkomen, dat een gedeel-

te van de post kampongverzorging (gewone dienst) gebruikt wordt ten bate van het grondbedrijf bijv. voor de kampongs van Petodjo, waardoor de productiekosten van het bedrijf geflatteerd, dat is te laag, zouden worden voorgesteld.

Het is inderdaad niet gemakkelijk de scheiding tusschen productiekosten en onderhoudskosten, tusschen overheidstaak en bedrijfstaak juist te trekken. Ik noem maar eens eenige moeilijkheden: Moeten de totale kosten van de betonbrug over het bandjirkanaal tusschen Menteng en Menteng-Poeloe geheel of voor een gedeelte drukken op het grondbedrijf? Is de brug alleen een exploitatiebelang of gedeeltelijk een algemeen belang? Zou men een particulieren grondexploitant tot het maken van een brug kunnen dwingen? En zoo ja, zou men dan uitvoering in beton, constructie-zwaarte, enz. kunnen voorschrijven?

Een ander geval: Door het land Menteng is het bandjirkanaal gegraven, de grond — een respectabel aantal vierkante meters — werd gratis aan het Gouvernement afgestaan. Deze gift drukt zwaar op het grondbedrijf. Had men een particulier ook tot kosteloozen afstand kunnen dwingen?

Een ander nog moeilijker geval:

Stel dat een zwaar moerriool, deel uitmakende van het rioleeringsplan voor de geheele stad, door een particulier land gelegd wordt, terwijl dit moerriool voor de rioleering van dat particuliere land niet strikt noodzakelijk is, aangezien de afwatering, indien men alleen let op het bedoelde particuliere land, veel goedkooper kan geschieden op een heel andere wijze en wel zonder het dure moerriool.

De rioleering van de geheele stad is echter weer het goedkoopst met het moerriool te bewerkstelligen.

Moet de particuliere grondeigenaar nu, omdat dat moerriool toevalig zijn land kruist, een deel der kosten dragen en zoo ja welk?

Terloops zij opgemerkt, dat de knapste boekhoudkundige deze fundamenteele kwestie der commercieele boekhouding zonder hulp van een technicus niet tot oplossing kan brengen.

De gegeven voorbeelden behooren alle tot de rubriek „begrenzing van productiekosten” en zullen dus voor een particulier bedrijf en naar analogie en uit overwegingen welke reeds vermeld wer-

den, ook voor een gemeentelijk grondbedrijf met gelijken ernst behandeld dienen te worden. Maar er zijn ook kwesties, die enkel en alleen bij een gemeentelijk grondbedrijf zich kunnen voordoen:

De Gemeente koopt een stuk grond aan voor de oprichting van een gemeentelijke school tegen een prijs van f 45.— de M². Het Gouvernement geeft echter slechts subsidie a raison van f 7.50 de M². Dus wordt het terrein geboekt als ingekocht à f 45.— de M². en verkocht à f 7.50 de M². Het grondbedrijf wordt in zoo'n geval gebruikt om de onderwijsvoorziening goedkoop voor te stellen. Maar de heele transactie hoort in het grondbedrijf niet thuis, want geen enkel commercieel beheerd grondbedrijf — ook een gemeentelijk niet — zal een dergelijke aankoop entameeren, tenzij door den Raad daartoe gedwongen. Wil men de scheiding tusschen bedrijf en dienst derhalve streng doorvoeren — wat voor een goed overzicht noodzakelijk is — dan dient het nadeelig verschil uit de gewone middelen bijgepast te worden. In dat geval zou onderbrenging in het grondbedrijf toelaatbaar zijn.

Een ander geval: De Gemeente koopt ergens buiten het gemeentelijk grondbezit een terrein tegen hoogen prijs — het terrein is noodig voor een belangrijke doorbraak, een verkeersverbetering dus — en brengt dit terrein in het grondbedrijf. Later neemt de Gemeente het terrein weer terug tegen een lageren prijs omdat de corresponderende begrootingspost geen hooger bedrag toelaat. Moet het grondbedrijf deze verliespost dragen? Natuurlijk niet. Het geval levert echter bruikbaar materiaal op om zoogenaamd te bewijzen: „dat er aan de commercieele dienstleiding wat hapert”.

Zelfs een gemeentelijke boekhouding is niet van politieke smetten vrij. Om misverstand te vermijden, zij echter aanstonds medegedeeld, dat eene bespreking van de boekhouding bij het gemeentelijk grondbedrijf voorshands niet in mijne bedoeling ligt.

De bovenstaande boekhoudkundige kwesties werden slechts aangeroerd om vast te stellen:

- a. dat de boekhouding van een particulier bedrijf eerst dan een juist beeld geeft van de financieele positie, indien de grens tusschen de kosten, welke redelijkerwijze ten laste van den

producent en die, welke ten laste van de gemeenschap gebracht mogen worden, zuiver getrokken is.

- b. dat de boekhouding van een gemeentelijk grondbedrijf aan dezelfde voorwaarden behoort te voldoen als die van een particulier bedrijf.

Wanneer men het algemeen eens is over de plaats waar deze grenslijn getrokken moet worden, kan vermenging van bedrijfsuitgaven en andere uitgaven en van bedrijfsinkomsten en andere inkomsten in het geval *a* niet en in het geval *b* nog wel voorkomen, gelijk het Bataviasche gemeentebedrijf bewijst.

Om het betoog, dat wij willen houden, echter beknopt en overzichtelijk te houden zullen wij de algemeene kosten eenvoudig uit de boeken verwijderd denken. Wij veronderstellen dus ter meerdere strengheid der bewijsvoering, dat de boekhouding volgens de aangegeven beginselen is opgezet en experimenteeren verder met een theoretisch grondbedrijf, dat in hoofdzaken met het Bataviasche gemeentelijke grondbedrijf weliswaar overeenkomt, maar overigens geen gelijkenis met cijfers en posten vertoont zooals wij die in de boeken of gemeentebegrotingen aantreffen.

Door deze vereenvoudigende veronderstelling wordt het verschil tusschen overheidsbedrijf en particulier bedrijf echter niet weggenomen. De onwerkelijke verschillen zijn weggewerkt; de werkelijke verschillen zijn overgebleven. Wij zullen n.l. zien, dat de Gemeente, al adopteert ze particuliere boekhoudingsystemen, andere politieke banen mag en moet inslaan dan de particuliere ondernemer.

Grondpolitiek van Overheid en Particulier.

De particuliere grondexploitant zal zijn gronden verkoopen, niet verpachten noch verhuren. Hij zal de wegen goed aanleggen, liefst vóórdat hij perceelen te koop aanbiedt, aangezien deze werkzaamheden krachtens verordeningen toch verricht moeten worden en perceelen aan aangelegde wegen hogere prijzen doen dan perceelen aan onaangelegde wegen. Bezuiniging, door met de gemeente overeen te komen, dat de wegen eerst later, na de voltooiing der huizen (soms technisch gemotiveerd) worden aangelegd, helpt hem van den wal in de sloot, want de prijzen der bouwperceelen dalen door

deze manoeuvre sterker dan de exploitatiekosten door verdiscontering. (Wij veronderstellen concurrerende bedrijven, die noch afzonderlijk noch in combinatie eene positie innemen, die naar een monopoliepositie zweemt). Men zal dan ook veeleer het omgekeerde waarnemen, dat particuliere grondexploitanten de middellijke productiekosten (der wegen) hooger opvoeren dan noodig is. Tal van voorbeelden zijn bekend van door particuliere exploitanten weelderig en te weelderig aangelegde straten, wegen en parken, waar volgens de voorschriften met eenvoudige constructies en kleine, minder kostbare pleinen volstaan had kunnen worden.

Hetgeen alweer aantoon, dat de werkhypothese der waardeverschuiving van het bijproduct naar het hoofdproduct door de feiten gedekt, ja overtroffen wordt. (Wij zouden gevoeglijk deze gevallen kunnen aanhalen als voorbeelden, waarbij de meerwaardetheorie van Marx niet opgaat).

Het gemeentelijke bedrijf is natuurlijk aan dezelfde economische wetten gebonden als het particuliere bedrijf. Bijgevolg zou dezelfde dépreciatie der grondprijzen intreden, indien de gemeente op middellijke kosten zou bezuinigen. Door verkoopen zou verlies worden geleden of minder winst worden gemaakt en dit te eerder, wanneer de grondprijzen door andere oorzaken laag zijn. (Malaise en voor Batavia bijv: overplaatsing van Departementen naar Bandoeng).

Dezelfde bezwaren doen zich niet voor bij het erfpachtsstelsel met stijgende canons. Ook particulieren zouden dit middel kunnen aangrijpen, doch mij dunkt behoeft het weinig toelichting waarom dit stelsel minder geschikt is voor het particulier bedrijf. (Om een enkel détail te noemen: Bij een particulier bedrijf zullen steeds de toelaatbare maxima geeischt worden; bij het overheidsbedrijf heeft men in den gemeenteraad voldoende waarborgen, dat t.z.t. met de belangen der erfpachters rekening zal worden gehouden. Het publiek staat dus met grooter wantrouwen tegenover het particuliere erfpachtstelsel dan tegenover het gemeentelijke).

Het Bataviasche erfpachtsstelsel met stijgende canons leent zich bij uitstek voor een commerciële bedrijfspolitiek in malaisetijden ten voordeele van producent en verbruikers. De

erfpachters hebben de zekerheid, dat hunne wegen behoorlijk aangelegd en onderhouden zullen worden. Zij weten, hoe de Gemeente gewoon is voor de stadswegen in het centrum te zorgen en kunnen er dus vast van op aan, dat de wegen in het te exploiteeren grondgebied niet stiefmoederlijk behandeld zullen worden, waar de Gemeente bij den goeden toestand dier wegen een dubbel belang heeft. De tegenstelling met het particulier bedrijf is frappant: kent men den particulier niet, dan zal men uit de manier, waarop hij het land in exploitatie brengt, conclusies trekken omtrent zijne soliditeit en, wat erger is, omtrent de kwaliteit van het af te leveren product. Men wantrouwt gegeven waarborgen, gedane toezeggingen, enz. Vooral Batavia zal sceptisch staan tegenover schoone voorspiegelingen van exploitanten. Batavianen denken bij zulke beloften aan de geschiedenis van het Vios-complex en het Kebon Sirih Park, aan modderwegen en uitgedraaide lantaarns. Zulke onaangename ervaringen staan den erfpachters niet te wachten. Niet omdat de Gemeente een zoo veel nobelere economische politiek volgt dan de particulier, maar omdat de Gemeente er niets aan heeft zich zelf te plagen.

Eene politiek, die voor een particulier grondbedrijf noodlottig zou worden, kan daarom toch uitermate geschikt zijn voor een overheidsbedrijf. En vice versa.

De bezuinigingen op de middellijke productiekosten kunnen op allerlei wijzen geschieden:

- a. door wegen eerst provisorisch, later definitief aan te leggen;
- b. door wegen eerst een kleinere verhardingsbreedte te geven en deze later te vergrooten; enz.

De Gemeente kan voorts ook op de minder invloedrijke onmiddellijke productiekosten bezuinigingen door de terreinen, welke zware ophoogingen behoeven, tijdelijk van de exploitatie uit te sluiten dan wel door deze terreinen tijdelijk anders te exploiteeren, als park bijvoorbeeld.

Berekeningen en cijfers.

Met het bovenstaande is getracht de aangeprezen grondpolitiek van vereenvoudigde exploitatie en verlaagde inkomsten per M². uit te geven bouwterrein te verdedigen met behulp van het verschil

tusschen overheidsbedrijf en particulier bedrijf en met behulp van het verschil tusschen de methode van verkoopen en het systeem van erfpacht met stijgende canons. Wie echter de moeite wil nemen om de argumenten verder te ontleden zal van zelf terugkomen op de reeds opgesomde wezenlijke kenmerken van het productieproces. Hij zal dan ontwaren, dat het in gebruik geven meer in overeenstemming is met het karakter van bouwperceelen dan het in eigendom afstaan, hetgeen bevestigd wordt door het feit, dat historisch het erfpachtsrecht aan het eigendomsrecht is voorafgegaan. De aard van het bijproduct bepaalt meer de waarde van het hoofdproduct dan de gelden aan de onmiddellijke productie van het bouwperceel ten koste gelegd. Nauwer is het verband tusschen middelijke productiekosten en marktwaarde dan het verband tusschen onmiddellijke productiekosten en marktwaarde. (Zwaar opgehoogde terreinen, waarvan de onmiddellijke productiekosten dus hoog zijn hebben een lagere marktwaarde dan weinig of niet opgehoogde terreinen). De eigenaardigheden van het productieproces verklaren dus in laatste instantie, waarom de beschreven baissepolitiek toepasselijk is. Het door het gemeentelijk grondbedrijf af te leveren product behoeft trouwens op den duur voor het particuliere product niet onder te doen.

Wanneer we nu overgaan tot het verstrekken van cijfers, dreigt het betoog te stranden op den klip, dien wij zouden trachten te omzeilen: de boekhouding van het gemeentelijk grondbedrijf. Ik heb al laten doorschemeren, dat de cijfers uit de boekhouding weinig geschikt zijn om een juist oordeel te vormen omtrent de financieele positie van het Bataviasche grondbedrijf en dus ook minder geschikt zijn om het al of niet doelmatige van een bepaalde grondpolitiek te demonstreeren. Bovendien is het een onbegonnen werk de herleiding van getallen te beproeven tot andere, die meer aan het gestelde criterium van strenge scheiding tusschen algemeene uitgaven en bedrijfsuitgaven en dito-inkomsten beantwoorden. Wij zijn daarom wel aangewezen op gefingeerde cijfers en de behandeling van een hypothetisch grondbedrijf. Maar de vraag rijst of wij door onze pogingen om den eenen gevaarlijken klip te omzeilen niet des te zekerder zullen stranden op een anderen

niet minder verraderlijken. Waarom zal de lezer aan experimenten met een denkbeeldig grondbedrijf en gefantaseerde cijfers meer waarde hechten dan aan bewijzen — gebaseerd — op — door — specialisten — (accountants, boekhoudkundigen, raadsleden experts) — ingerichte — boeken — van — het — Bataviasche — grondbedrijf?

Hij late zich echter door het avontuurlijke van den zeiltocht niet afschrikken en schorte zijn oordeel voorloopig op.

Een weinig vertrouwen en wij gaan in zee!

Nu wij toch eenmaal het besluit hebben genomen ons van het knellend keurslijf te verlossen, dat „moderne commercieele boekhouding” is genoemd, willen wij die vrijheid ook volop genieten door het financieele ontwikkelingsproces zoo eenvoudig en populair mogelijk voor te stellen. Wij zullen dus niet minutieus beschrijven hoe de dagelijksche financieele gebeurtenissen in de boeken verwerkt worden en in de détailrekeningen hare afspiegeling vinden, doch ons slechts bezig houden met de sprongsgewijze mutaties van jaar tot jaar als waren alle gebeurtenissen van het kalenderjaar in één ondeelbaar moment samengedrongen.

Een grondbedrijf — en dit geldt voor ieder bedrijf — is rendabel of zich zelf bedruipend, wanneer alle uitgaven uit de inkomsten bestreden kunnen worden. Deze toestand zal echter bij een grondbedrijf van opzet en omvang als het Bataviasche eerst kunnen intreden, nadat het grootste gedeelte van het grondbezit in exploitatie is gebracht d.i. na vele jaren, soms eerst nadat het geheele grondbezit geëxploiteerd zal zijn d.i. in eene zeer verwerderde toekomst. Soms zal vaststaan, dat de evenwichtstoestand nooit bereikt zal worden. Zoolang er geen zekerheid bestaat, dat de bedoelde harmonische evenwichtstoestand niet zal intreden, is afschrijving met behulp van geld uit de gewone middelen ongemotiveerd. Alle niet door inkomsten gedekte uitgaven behoren derhalve uit leeningsgelden (buitengewone middelen) bestreden te worden en te verhuizen naar de rekening „kapitaal”. En passant de opmerking, dat een overschot uit de gewone middelen alleen tegen behoorlijke rentevergoeding in het grondbedrijf verwerkt mag worden.

Met andere woorden: het „kapitaal” van het grondbedrijf — zoo

men wil de „boekwaarde” — zal van jaar tot jaar stijgen, want het Bataviasche grondbedrijf is nog pas in het eerste beginstadium van exploitatie. Ieder jaar komt de rente van dit steeds groeiende kapitaal onder de uitgaven voor, welke wij tegen zeven procent zullen berekenen. Verder komen de gewone bedrijfsonkosten (administratie, kantoorhuur, enz.) ten laste van het bedrijf. De exploitatiekosten worden gewoonlijk volgens „ingenieus” bedachte systemen verdeeld over de rekening „kapitaal” en de rekening „exploitatie” naar gelang de kosten betrekking hebben op het nog niet uitgegeven of reeds uitgegeven gedeelte. Ter vereenvoudiging zullen wij deze ingewikkelde splitsing niet uitvoeren, doch het geheele grondbedrijf als eene homogene zelfstandigheid opvatten. Wij zullen dus alle kosten als uitgaven boeken („exploitatie” of „kapitaal” naar believen) en het nadeelig verschil tusschen uitgaven en inkomsten als „vermeerdering van boekwaarde” beschouwen.

Het grondbedrijf wordt dus schematisch voorgesteld door:

Kapitaal = K .

Inkomsten = I .

Uitgaven = U .

Het kapitaal verandert dus van K_1 tot K_2 , K_3 enz. volgens de formule.

$K_2 = K_1 + U_1 - I_1$ of in het algemeen:

$K_{n+1} = K_n + U_n - I_n$.

De toestand van evenwicht zal intreden, wanneer $U_n = I_n$ of $U_n < I_n$ is en de exploitatie is beëindigd. Bij niet beëindigde exploitatie kan de toestand van evenwicht ook bereikt worden onder dezelfde voorwaarde, dat $U_n = I_n$ of $U_n < I_n$ is, mits men de zekerheid heeft dat het bedrijf ook in de volgende jaren van exploitatie aan dezelfde voorwaarde zal blijven voldoen. Zoo niet dan is het evenwicht slechts schijnbaar, geforceerd of tijdelijk. Uit een en ander volgt dat het kapitaal niet afgelost behoeft te worden, wanneer het bedrijf werkelijk rendabel is. Stijgt na volledige uitgifte I_n boven U_n dan mag men het verschil $I_n - U_n$ als winst beschouwen en behoeft men deze bedrijfsoverschotten niet ter algeheele of gedeeltelijke ontkapitaliseering (aflossingen van K_n) te gebruiken.

In de praktijk zal men echter niet tevreden zijn met deze minimale

rentabiliteit en nog bovendien den eisch te stellen, dat de leeningen geregeld afgelost worden uit de inkomsten van het grondbedrijf.

Substitueert men in plaats van de rente, de annuïteit (rente + aflossing) dan is de rentabiliteit bij den toestand: $K_n + 1 + I_n - U_n = K_n$ meer dan verzekerd, want het kapitaal zal in de komende jaren verminderen door aflossingen, de uitgaven zullen verminderen door renteafneming, terwijl de inkomsten of gelijk blijven dan wel zullen stijgen door canon verhooging. K stelt dan in onze berekeningen niet meer voor de zuivere boekwaarde maar de boekwaarde vermeerderd met een aflossingsfonds.

Deze substitutie van rente door annuïteit kunnen wij zonder bezwaar toepassen, omdat het verschil tusschen rente en annuïteit bij een rente van zeven procent en een aflossingstijd van vijf en zeven-tig jaar bij zonder klein is, zooals uit onderstaande tabel A blijkt. Bij eene rente van zeven procent bedraagt de annuïteit niet meer dan:

7.04406 %.

Tabel A.

aangevende de verhouding tusschen rente en annuïteit bij aflossing in vijf en zeventig jaar.

Rente	Annuïteit.
1 %	1.90 %
2 %	2.58 %
3 %	3.36 %
4 %	4.22 %
5 %	5.13 %
6 %	6.07 %
7 %	7.04 %

Om de substitutie in de praktijk te demonstreeren en tevens om de werking van verschillende factoren, die wij besproken hebben, te leeren kennen, zullen wij een enkel voorbeeld uitwerken.

Stel de kostprijs van een bouwperceel bedraagt f 10.000.— de verkoopprijs f 9000.— de rentestandaard is 7 %.

Tegenover de inkomsten staat de rente van den kostprijs aldus:

Inkomsten

f 630.—

Uitgaven

f 700.—

Of wanneer wij de annuïteit invoeren:

Inkomsten

f 630.—

Uitgaven

f 704.—

Om de rekening kloppend te krijgen moet op de productiekosten bezuinigd worden. Voor Batavia is daarbij naar schatting eene verhouding van 10 tot 6 te verwezenlijken. Een ander perceel van dezelfde kwaliteit krijgt dan een kostprijs van $\frac{6}{10} \times f 10000. = f 6000.$ — en de annuïteit wordt $\frac{6}{10} \times f 704 = f 422.40.$ —

Inkomsten

f 630.—

Uitgaven

f 422.40

En volgens eene vroegere uiteenzetting gaat deze bezuiniging gepaard aan eene vermindering van de erfpacht en wel naar schatting in eene verhouding van 7 tot 5:

Inkomsten

f 450.—

Uitgaven

f 422.40

Eene verhouding, die bevredigend zou zijn, wanneer we mochten afzien van administratie- en andere onkosten.

Probeeren wij nu hetzelfde evenwicht te bereiken bij een rentestandaard van één procent dan zal ons dit mislukken, zooals uit het volgende voorbeeld blijkt:

Bouwperceel: kostprijs f 10000.—; marktprijs f 9000.— rentestandaard 1 %.

Inkomsten

f 90.—

Uitgaven

f 100.—

Bij invoering van de annuïteit:

Inkomsten

f 90.—

Uitgaven

f 190.—

Bij bezuiniging op den kostprijs:

Inkomsten

f 90.—

Uitgaven

f 114.—

Bij canonverlaging:

Inkomsten

f 64.30

Uitgaven

f 114.—

Onze malaise-politiek (bezuiniging op productiekosten, canonver-

laging) is derhalve niet toepasselijk, wanneer de rentestandaard 1 a a g is.

De bovenvermelde cijfers wijken nog te veel af van de werkelijkheid; de Gemeente Batavia zou immers de verlaging niet toepassen op marktcanons, maar op getaxeerde canons.

Stel dat de taxatieprijs van het bewuste perceel van f 9000.— marktwaarde f 13000.— bedraagt dan wijzigen de rekeningen zich als volgt:

Rentestandaard 7 %:

Inkomsten

f 650.—

Uitgaven

f 422.40

Rentestandaard 1 %:

Inkomsten

f 92.85

Uitgaven

f 114.—

Hoewel de lezer, Bataviaan of niet, waarschijnlijk niet kan aangeven, wat er aan bovenstaande cijfers hapert, zal hij niettemin ten opzichte van de betrouwbaarheid der frappante demonstratie een hartgrondig wantrouwen koesteren. Het lijkt ook bijna absurd, dat een bedrijf gemakkelijker rendabel is te maken bij hoogen dan bij lagen rentestandaard en onwillekeurig zal hij zijn oordeel laten beïnvloeden door allerlei bedenkingen, waarvan wij de voornaamste uitvoerig zullen bespreken.

Deze bedenkingen zijn weergegeven in onderstaand

Tegenbetoog.

De geproduceerde cijfers mogen voor een enkel geval juist zijn, maar mogen daarom nog niet als een model voor een normaal gemiddelde fungeeren. Bovendien valt de heele demonstratie in duigen, indien wij de cijfers slechts een weinig nuanceeren.

Nemen wij het geval:

Inkomsten

f 450.—

Uitgaven

f 422.40

dan is de speling reeds zoo gering, dat het mede in aanmerking nemen van andere bedrijfskosten het evenwicht verstoort en de balans naar de andere zijde doet overhellen.

Stel de overige bedrijfskosten bedragen f 30.— welk bedrag niet overdreven genoemd mag worden, dan slaat de balans reeds om:

Inkomsten

f 450.—

Uitgaven

f 452.40

Berust het betoog derhalve op een te verkrijgen surplus van inkomsten, dan is een kleine fout in de veronderstellingen reeds voldoende om de theorie omver te werpen, ja om te keeren. Een klein surplus is bij machte het bedrijf te ontkapitaliseeren. Accoord. Dan moet ook een klein tekort bij machte zijn het kapitaal te verdubbelen, te verdrievoudigen, te vermeervoudigen. Het bedrijf toont zich daarom uiterst gevoelig voor kleine nuances, vooral wanneer de rentestandaard hoog is. Toegegeven, dat kleine winstens zullen aangroeien tot groote winsten, kan dan ontkend worden dat kleine verliezen zullen aangroeien tot groote verliezen? Is de erfpachtpolitiek — het accumulatiestelsel — bij hoogen rentestandaard niet allergevaarlijkst? En zijn de cijfers niet daar, om ernstig te waarschuwen? Dezelfde tabel A, die voor den één eene aansporing is om het erfpachtsstelsel te behouden zal den ander een heilzamen schrik inboezemen.

Hoe ziet die tabel er ook weer uit?

Tabel A.

aangevende de verhouding tusschen rente en annuïteit bij aflossing in vijf en zeventig jaar.

Rente	Annuïteit
1 %	1.90 %
2 %	2.58 %
3 %	3.36 %
4 %	4.22 %
5 %	5.13 %
6 %	6.07 %
7 %	7.04 %

De conclusie, die eruit getrokken werd, n.l. dat de verhouding 700 tot 704 gunstiger is dan de verhouding 100 tot 190 is misleidend of minst genomen eenzijdig. Zeker, indien de inkomsten opgevoerd kunnen worden in eene verhouding van 700 tot 704 dan kan het bedrijf ontkapitaliseerd worden. Maar indien nu eens de inkomsten dalen in eene verhouding van 700 tot 696?

Laten wij tot beeldspraak onze toevlucht nemen. Het is als het ware of de bedrijfsresultaten van tegenwoordig door een projectie-toestel in de toekomst sterk vergroot zullen worden weergegeven. Men dient zich dus niet blind te staren op kleine winstjes hier en daar, maar ook een open oog te hebben voor de talrijke vlekken en fouten van het bedrijfsbeeld: de overal opdoemende verliezen.

Ook uit andere tabellen blijken de dreigende gevaren. Bekijken wij bijv:

Tabel B.

aangevende de contante waarden van een bedrag van f 100, dat na vijf en zeventig jaar geind of betaald moet worden tegen de daarbij aangegeven rente percentages.

1 %	f 47.412949
2 %	„ 22.645771
3 %	„ 10.894521
4 %	„ 5.278367
5 %	„ 2.575150
6 %	„ 1.264911
7 %	„ 0.625385

Wij constateeren dus: Indien de rentevoeten een rekenkundige reeks vormen, vormen de contante waarden ongeveer een meetkundige reeks.

En voorts:

de verhouding tusschen de bedragen, die wij zouden moeten deponeeren om na vijf en zeventig jaar een zeker bedrag te bezitten bedraagt bij eene verhouding tusschen de rentevoeten van 1 : 7
1 : 77

Zoo aangenaam als dit is voor een winstgevend bedrijf zoo onaangenaam zijn dezelfde cijfers voor een noodlijdend bedrijf. Vergeten wij niet dat het Bataviasche grondbedrijf — noodlijdend of niet — thans in de periode verkeert, dat geld o p g e n o m e n moet worden.

f 0.62½ meer of minder beteekent dus f 100.— meer of minder na 75 jaar

f 1.25 f 200.—
ad infinitum.

Tabel A. geeft o.a. aan, dat f 0.04 (zegge en schrijve vier cent) per jaar meer of minder aanwast tot f 100.— meer of minder na 75 jaar bij een rentestandaard van zeven procent.

Tabel B. geeft o.a. aan, dat f 0.62½ éénmaal belegd aanwast tot f 100.— na 75 jaar bij denzelfden rentestandaard.

De verhouding tusschen de jaarlijks te beleggen bedragen is 1 : 22 bij een renteverhouding van 7 % : 1 %. (zie tabel A.).

De verhouding tusschen de eenmaal te beleggen bedragen is 1 : 77 bij dezelfde renteverhouding.

Dat zijn geen bemoedigende, maar schrik aanjagende cijfers. Niet genoeg kunnen wij ons doordringen van de angstige betekenis dier ontzettende getallen.

Vier cent wordt honderd gulden.

Dat wil dus zeggen: de resultaten van het grondbedrijf (surplus- en tekorten) worden na 75 jaar vervijftwintig-honderdvoudigd.

(Nauwkeurig: met 2268.66 vermenigvuldigd, want 4 cent moet eigenlijk zijn 4.406 cent).

Dat wil dus zeggen voor het geval:

Inkomsten	Uitgaven
f 450.— per jaar.	f 452.40 per jaar.
een tekort van f 6000.— na 75 jaar.	

Bespreking van het tegenbetoog.

Na aan deze ernstige tegenwerpingen voldoende recht te hebben doen wedervaren, willen wij trachten deze bezwaren tot hunne werkelijke proporties terug te brengen.

In de eerste plaats gaat de redeneering al niet op, omdat de Gemeente Batavia een stijgenden canon heeft aangenomen, zoodat de verhouding 450 : 452.40 — stel dat deze zich al tijdelijk zou voordoen — in de toekomst in eene andere, gunstigere verhouding zal overgaan.

In de tweede plaats hebben de getallen 450 en 452.40 geene zelfstandige, feitelijke, maar een relatieve, subjectieve betekenis. Immers: deze cijfers ontleenen hunne bewijskracht aan het inzicht van den boekhouder die ze fabriceerde of aan het „systeem” der

commercieele boekhouding, zooals dat officieel in verordeningen en nota's is vastgesteld. De cijfers stellen geen feiten voor maar verhoudingen; het zijn afleidingen van getallen, die op hun beurt weer eveneens aan voortdurende verandering onderhevig zijn.

Wat toch is het geval?

Indien het grondbedrijf der Gemeente Batavia slechts uit het ééne bewuste perceel van f 10000.— kostprijs bestond, dan zouden de geproduceerde cijfers nauwkeurig en constant kunnen zijn. De kostprijs (boekwaarde) op het tijdstip van uitgifte zou precies door f 10000.— voorgesteld kunnen worden en bij vereenvoudigde productie precies door f 6000.— de administratiekosten zouden precies f 30.— per jaar kunnen bedragen; enz. De cijfers zouden kortom een reëel, absoluut karakter kunnen dragen.

Het bewuste perceel is echter maar een klein onderdeel van een groot grondbedrijf, één onnoozel exemplaar uit duizende. De getallen zijn daarom betrekkelijk: afhankelijk eenerzijds van uitgaven en inkomsten op het geheele grondbedrijf betrekking hebbend, anderzijds van de wijze van verdeeling der totaalkosten over afzonderlijke perceelen. De voor ieder perceel afzonderlijk afgeleide cijfers hebben deswege een betrekkelijk karakter.

De boekwaarde van het geheele grondbedrijf, de totale administratiekosten, de totale productiekosten beantwoorden ook in de hier geïmproviseerde vereenvoudigde boekhouding aan feiten. De gespecificeerde gelijknamige grootheden daarentegen niet.

De gespecificeerde cijfers zijn bovendien evenals de totaalcijfers (maar op een andere manier) variabel gedurende het exploitatietijdperk. Iedere uitgifte van een perceel beïnvloedt de positie van het grondbedrijf en omgekeerd iedere verandering in de positie van het grondbedrijf verandert de cijfers, die op de uitgifte van een bepaald perceel betrekking hebben volgens de wet: actie gelijk reactie.

Dat klinkt heel gewichtig; de zaak is echter in den grond zeer eenvoudig, zooals met een enkel voorbeeld aangetoond kan worden.

Nemen wij de administratiekosten. De administratiekosten bedragen bijvoorbeeld thans f 3000.— per jaar over 100 uitgegeven perceelen te verdeelen; na de uitgifte van nog eens 100 perceelen stijgen de administratiekosten tot f 4500.—; daardoor dalen de

administratiekosten per perceel echter van f 30.— tot f 22.50. Wij zien hieruit ook hoe de posten die op het geheele bedrijf betrekking hebben eene andere bewegelijkheid bezitten dan de posten eener détailrekening. Immers de totale administratiekosten stijgen, de gespecificeerde administratiekosten dalen. (Wat niets bijzonders is, aangezien de gelijknamige grootheden verschillende begrippen voorstellen of begrippen van verschillende dimensies).

Men voelt waar het betoog op uitloopt n.l. op eene relativiteitstheorie à la Einstein, wat de verdienste en charme van het moderne heeft. Met behulp van onze relativiteitstheorie zullen wij verklaren hoe détailrekeningen in mineur kunnen harmonieeren met totaalrekeningen in majeur, hoe détailrekeningen met verliezen vereenigbaar zijn met totaalrekeningen die zich in gunstigen zin ontwikkelen.

Lichten wij een en ander wederom toe met cijfers. Reeds gaven wij cijfers van détailrekeningen, nu zullen wij ons bezighouden met de cijfers der totaalrekeningen.

Stel, dat het geheele grondbedrijf dit jaar f 1000.000.— meer uitgaven dan inkomsten heeft, dat het stamkapitaal f 6000.000.— bedraagt, de administratiekosten f 60.000.— en de inkomsten f 140.000.— bedragen.

Onze winst- en verliesrekening zal er dan als volgt uitzien:

Jaarrekening No. 1.

Inkomsten	Uitgaven
1. f 140.000	3. f 422.643.60
2. „ 1000.000	4. „ 60.000.—
	5. „ 657.356.40
f 1140.000.—	f 1140.000.—
1 = canons en andere inkomsten	
2 = vermeerdering van het kapitaal	
3 = annuïteit à 7.04406 % (voor het eerste jaar over f 6.000.000.—)	
4 = administratiekosten	
5 = andere bedrijfsuitgaven.	

Het volgend jaar is het stamkapitaal gestegen met f 1000.000; de winst- en verliesrekening heeft een ander aspect gekregen.

Jaarrekening No. 2.

Inkomsten	
1. f	165000.—
2. „	1000000.—

Uitgaven	
3. f	493084.20
4. „	61000.—
5. „	610915.80

 f 1165000.—

 f 1165000.—

Het derde jaar stuiten wij op eene rekening als deze:

Jaarrekening No. 3.

Inkomsten	
1. f	200000.—
2. „	950000.—

Uitgaven	
3. f	563524.80
4. „	62000.—
5. „	524475.20

 f 1150000.—

 f 1150000.—

Het vierde jaar treffen wij aan:

Jaarrekening No. 4.

Inkomsten	
1. f	250000.—
2. „	900000.—

Uitgaven	
3. f	630243.37
4. „	63000.—
5. „	456756.63

 f 1150000.—

 f 1150000.—

Het vijfde jaar kan nu op grond van de voorgaande vier rekeningen wel ten naastebij nauwkeurig geconstrueerd worden. Een erfpachtsbedrijf is een continu bedrijf bij uitnemendheid.

De inkomsten liepen op zooals onderstaand staatje aangeeft:

Inkomsten	Toename	Toename van de toenemingen.
f 140000.—		
„ 165000.—	f 25000.—	
„ 200000.—	„ 35000.—	f 10000.—
„ 250000.—	„ 50000.—	„ 15000.—

De inkomsten in het vijfde jaar zullen waarschijnlijk zijn:

Inkomsten	Toename	Toename van de toenemingen.
f 320000.—	f 70000.—	f 20000.—

De administratiekosten (post 4) liepen op:

Administratiekosten	Toename
f 60000.—	
„ 61000.—	f 1000.—
„ 62000.—	„ 1000.—
„ 62000.—	„ 1000.—
„ 63000.—	„ 1000.—

De administratiekosten voor het vijfde jaar waren dus te ramen op: f 64000.—

De „andere bedrijfskosten” namen af in globale cijfers volgens onderstaand tabelletje:

„Andere bedrijfskosten”	Afname
660000.—	
610000.—	50000.—
525000.—	85000.—
460000.—	65000.—

Hierin is voorloopig geen strenge regelmaat te ontdekken.

Waarschijnlijk zal de post in het vijfde jaar om en nabij f 400000.— bedragen, doch zeker is dat niet. Het aantal waarnemingen (vier) is namelijk te gering om het karakter van den post te begrijpen. Voor de raming zullen wij dus ook van andere gegevens gebruik moeten maken. Het stamkapitaal vertoont de volgende opeenvolging van getallen:

Stamkapitaal	Toename	Afname van de toenemingen.
6000000		
7000000	1000000	
8000000	1000000	
8950000	950000	50000
9850000	900000	50000

Ook hier is de regelmaat nog zoek.

Niettemin kunnen wij toch de winst- en verliesrekening voor het vijfde jaar met behulp van de verkregen gegevens wel ongeveer be-grooten:

Jaarrekening No. 5.

Inkomsten		Uitgaven	
1.	f 320000.—	3.	f 693900.91
2.	„ 838000.—	4.	„ 64000.—
		5.	„ 400100.09
f 1158000.—		f 1158000.—	

Het evenwicht, met waarborg van volle ontkapitaliseering, zal bereikt zijn, wanneer de kapitaalsvermeerdering tot nul is genaderd. (De nadering moet natuurlijk op een bepaalde manier plaats hebben. Geleidelijk en beslist. In de grafische voorstelling mag de nul-lijn geen raaklijn zijn, maar moet zij een snijlijn wezen. M.a.w. de kapitaalsvermeerdering moet ten slotte overgaan in eene kapitaalsvermindering). Kunnen wij derhalve een grondpolitiek voeren, die wat resultaten betreft ongeveer overeenstemt met bovenstaande berekeningen dan mogen wij veilig aannemen dat het grondbedrijf rendabel is. Of zulke rekeningen in het rijk der mogelijkheden liggen worden wij eerst gewaar door bestudeering van de geschiedenis van het grondbedrijf, uit den toestand van het oogenblik en ramingen van exploitatiekosten voor de toekomst.

Bewijzen kan ik den lezer natuurlijk niet voorleggen. Hij zal op goed gezag moeten aannemen, dat f 660000.— voor het eerste jaar eene zeer intensieve exploitatie (wegenaanleg) toelaat en dat ook de bedragen voor de volgende jaren ruim genomen zijn, dat de administratiekosten langzaam zullen stijgen, dat de inkomsten in vlug tempo vermeerderd zullen worden, enz.

Wat hij echter ook omtrent de betrouwbaarheid der geraamde posten moge denken, hij zal wel willen toegeven, dat rekeningen van het gehalte:

Inkomsten	Uitgaven
f 450.—	f 452.50

en van nog ongunstiger gehalte vereenigbaar zijn met winst- en verliesrekeningen van het genre als de rekeningen op bladz. 257 aangeven.

Dit op het eerste gezicht vreemde verschijnsel wordt natuurlijk verklaard door de relativiteit der dingen.

Het groote tekort van het Bataviasche grondbedrijf moet im-

mers niet geweten worden aan verliezen op het geëxploiteerde gedeelte (integendeel: er werd „winst” gemaakt) maar aan enorme renteverliezen op het gedeelte, dat nog geduldig op exploitatie wacht.

Door vlugge uitgifte van erfpachtsperceelen tegen lage canons kan dit gebrek verholpen worden, kunnen de betrekkelijk groote tekorten omgezet worden in betrekkelijk kleine tekorten.

Deze relativiteit spreekt misschien weer het duidelijkst uit een voorbeeld.

Thans: kapitaal	f 6000000.—
Netto inkomsten	„ 80000.—
(140000 — 60000)	
Rente 1.33 %	
Na 25 jaar: kapitaal	„ 20000000.—
Netto inkomsten	„ 1000000.—
Rente 5 %.	

Waaruit geëxtraheerd kan worden, dat het tekort is toegenomen van:

$$f\ 422.643.60 - f\ 80000 = f\ 342.643.60$$

tot:

$$f\ 1.408.812 - f\ 1000.000 = f\ 408.812.—$$

te zelfder tijd, toen het bedrijf zijne positie verbeterde en de rente opvoerde van 1.33 % tot 5 %.

Hoe wij gedurende onzen zeiltocht ook rondspeurden — en wij hebben scherp geobserveerd, omdat wij de verschijning van het ondiep verwachtten — het gevaarlijke monster: de vermenigvuldigingsfactor 2250 — dook niet op.

Is het verhaal van het zeemonster dan een sprookje? Of zonder beeldspraak: bestaat de vermenigvuldigingsfactor 2250 dan niet? Is hij misschien werkeloos gebleven?

Neen, ook dat niet. De verbetering in de financieele positie van het grondbedrijf is wel degelijk te danken aan de onzichtbare of moeilijk zichtbare werking van den beroemden factor 2250.

Nu duizelt het ons toch even! Terwijl het grondbedrijf geld behoeft, gronden met verliezen uitgeeft, werkt de vermenigvuldigingsfactor in gunstigen zin?

Dat is de paradoxaalheid ten top gevoerd!

„E pur si muove.”

Tot bezinning gekomen, wenschen wij niettemin antwoord op de vraag:

Wanneer werkt de geheimzinnige factor 2250 gunstig, wanneer ongunstig?

En het simpele antwoord luidt:

Gunstig, wanneer het bedrijf geen kapitaal hoeft op te nemen.

Ongunstig, wanneer het bedrijf kapitaalsbehoefig is.

Maar ook:

Gunstig, wanneer de kapitaalsbehoefte d a l e n d e is.

Ongunstig, waneer de kapitaalsbehoefte s t i j g e n d e is.

Wij kunnen nog fijnere onderscheidingen maken:

Gunstig, wanneer de kapitaalsbehoefte d a a l t met een eenparig v e r s n e l d e beweging.

Ongunstig, wanneer de kapitaalsbehoefte d a a l t met een eenparig v e r t r a a g d e beweging.

Gunstig, wanneer de kapitaalsbehoefte s t i j g t met een eenparig v e r t r a a g d e beweging.

Ongunstig, wanneer de kapitaalsbehoefte s t i j g t met een eenparig v e r s n e l d e beweging.

En zoo zou ik een lange litanie kunnen prevelen, de litanie der relativiteit. Zoo kunnen wij steeds subtielere onderscheidingen maken, ons meer en meer verdiepend in de theorie van Prof. Einstein.

Wisselende Rentestandaard.

Doch stappen wij van dit onderwerp af en houden wij ons een oogenblik bezig met de schommelingen van den rentestandaard. Tot nu toe hebben wij verondersteld, dat de rentestandaard zeven procent is en gedurende de geheele periode van vijf en zeventig jaar constant blijft. Wij vleien ons aangetoond, althans waarschijnlijk gemaakt te hebben, dat het grondbedrijf door het voeren van eene goede erfpachtpolitiek (zuinige productie, lage canons) bij hoogen rentestandaard gemakkelijk rendabel is te financieren. Rest ons na te gaan wat er zal gebeuren als de rentestandaard stijgt of daalt.

Bij stijgenden rentestandaard kan de rentabiliteit van het nog niet geëxploiteerde gedeelte in vlug tempo opgevoerd worden. De jaarlijksche inkomsten van het reeds geëxploiteerde gedeelte zullen eenerzijds verbeterd worden door het heffen van hogere canons tot de overeengekomen maxima, anderzijds verslechterd door het omzetten van leeningsgeld van een laag rentetype in leeningsgeld met een hoog rentetype.

Theoretisch zijn wij uitgegaan van leeningen, die in vijf en zeventig jaar afgelost zullen worden volgens de regels der annuïteit doch in de praktijk zullen wij moeten manoeuvreren met leeningen, die in vijf en twintig tot veertig jaar afgelost moeten worden volgens bepaalde voor de Gemeente bindende aflossingsplannen.

Bij dalenden rentestandaard kan de rentabiliteit van het nog niet geëxploiteerde gedeelte slechts langzaam opgevoerd worden. De jaarlijksche inkomsten van het reeds geëxploiteerde gedeelte zullen eenerzijds verbeterd worden door het omzetten van duur leeningsgeld in goedkoop, anderzijds niet in dezelfde mate kunnen profiteeren van de gecontracteerde canonverhoogingen, die bij sterk dalenden rentestandaard niet tot de overeengekomen maxima opgevoerd kunnen worden.

Terloops zij opgemerkt, dat een goede grondpolitiek stilzwijgend een goede leeningspolitiek omsluit, welk speciaal onderwerp hier niet besproken zal worden.

S a m e n v a t t i n g.

Men moet nu het Bataviasche grondbedrijf door en door kennen om overtuigd te zijn, dat eventueele veranderingen in den rentestandaard steeds ten nutte en ten bate van het bedrijf uitgebuit kunnen worden. Wat dus zeggen wil, dat de tegenwoordige tijdsomstandigheden en de huidige positie van het grondbedrijf bij uitstek geschikt zijn voor onze erfpachtpolitiek. Want indien zoowel bij daling als stijging van den rentestandaard de resultaten gunstig beïnvloed kunnen worden of althans niet dermate nadeelig beïnvloed kunnen worden, dat de rentabiliteit gevaar loopt, terwijl de resultaten bij constanten hoogen rentestandaard eveneens gunstig zijn (onder voorwaarde dat de aangeprezen erfpachtpolitiek: bezuiniging op

productiekosten en lage canons streng doorgevoerd wordt) dan moeten de tegenwoordige omstandigheden (tijds- en bedrijfsomstandigheden) wel sterk pleiten voor het behoud van het erfpachtsstelsel.

Deze omstandigheden zijn:

1. Rentestandaard hoog.
2. Marktprijzen laag.
3. Een grondbedrijf bestaande uit een klein winstgevend geëxploiteerd gedeelte en een groot ongeëxploiteerd gedeelte met zware verliezen.

Dezelfde omstandigheden zijn omgekeerd uiterst ongeschikt om over te gaan tot een verkooppolitiek.

Vandaar, dat de beslissing in den gemeenteraad eene merkwaardige genoemd werd en bij ingewijden verbazing en ontsteltenis heeft gewekt.

Ofschoon de verleiding groot is door meerdere cijferdemonstraties de gevonden stellingen luister bij te zetten, dien ik toch — mijner belofte tot zelfbeperking gedachtig — aan deze verleiding weerstand te bieden. Volstaan wij dus met eene opsomming van de onderwerpen, die voor een uitvoerig bewijs in aanmerking zouden komen:

- a. de financiering (leeningspolitiek en andere methoden om geld te verkrijgen).
- b. vergelijking van verschillende canontypen (5, 7½, 10; 6, 8, 10 enz.) bij bepaalde rentestandaarden en rentestandaardswijzigingen.
- c. de berekening van contante waarden van erfpachtscontracten (geheele en gedeeltelijke verdisconteering; vergelijking tusschen eeuwigdurende en vijf en zeventigjarige erfpacht, vergelijking tusschen het erfpachtsstelsel en het recht van opstalstelsel enz.)

Mocht den lezer de lust bekruipen deze onderwerpen zelf in studie te nemen, dan zal hij de hoofdstelling bevestigd vinden, mits hij het algemeene van het bijzondere weet te scheiden en geen al te groot gewicht hecht aan enkele uitzonderingsgevallen, die het tegendeel zouden schijnen te bewijzen.

Natuurlijk zijn er gevallen te bedenken, dat het omzetten van een bepaald erfpachtscontract in eene bepaalde verkoopovereenkomst voor de Gemeente voordeelig is. Doch zulke execepties kun-

nen geen richtsnoer zijn voor het bepalen van onze houding ten opzichte van de Bataviasche grondpolitiek.

Want vergeten wij het niet: alle handelingen die op zich zelf voordeelig zijn doch strijdig met het karakter, dat iedere goede grondpolitiek kenmerkt (streng, beslist, zonder weifelingen) sleepen nadeelen voor de toekomst met zich, welke alle verkregen voordeelen weer in een ommezien zullen opslokken. De eenvoudige wiskundige vermenigvuldigingsregels gaan in de economie niet op. Stel, we onderzoeken alle erfpachtscontracten en bevinden, dat ieder contract op zich zelf voordeelig is om te zetten in eene koop² en verkoopovereenkomst, dan is het lang niet zeker, dat alle contracten tegelijk (of spoedig na elkaar) eveneens voordeelig om te zetten zijn. Wij hebben hier te doen met een bepaalde, van te voren bekende categorie van personen, die te samen een economische groep vormen.

Bij de geringste aanleiding zal onderlinge aaneensluiting plaats hebben en dan worden de voorwaarden niet meer beheerscht door de individueele belangen der aangeslotenen maar door hun groepsbelang, wat heel iets anders is. Dan komen andere krachten in het spel! De enkeling zal een eenheidsprijs van f 7.50 per M². moeten accepteren, de groep weet de prijs van f 6.50 per M². te bedingen. (De macht van het collectief optreden).

Men zij dus voorzichtig met het trekken van conclusies, op bijzondere gevallen gebaseerd!

Algemeene beschouwingen.

De algemeene karaktertrekken eener goede grondpolitiek kunnen slechts in het kort worden aangeduid. Hier volgen haar tien geboden:

1. De grondpolitiek der gemeente moet haar plecht-anker zijn. Het grondbedrijf moet het onderpand beschermen voor gemeenteleeningen, te meer, waar het, als in Batavia, het eenige belangrijke bedrijf is. Een gemeente die in tijden van laagconjunctuur haar grond verkoopt, bederft haar crediet.

2. In tijden van laag-conjunctuur als thans, moet erfpacht worden toegepast. De belanghebbenden verkiezen haar dan om haar goedkoopte, de banken zijn dan eerder geneigd er hypotheek-cre-

diet op te geven als een veilige belegging, er kan dan geen goeden prijs voor den grond worden gemaakt bij verkoop.

3. Eene gemeentelijke grondpolitiek moet richtingvast zijn. Het erfpachtsstelsel heeft tijd noodig gehad om in te burgeren. Die jaren zijn verloren nu de gemeente overstag is gegaan. Zoo heeft zij de nadeelen aanvaard en hakt den boom om tegen dat hij vruchten gaat dragen.

4. Een goede grondpolitiek moet goedaardige speculatie bevorderen, kwaadaardige tegengaan. Goedaardige speculatie is die, welke huizen bouwt, als groote vraag verwacht wordt; kwaadaardige, die, welke gronden koopt en in prijs opdrijft zonder te bouwen. De gemeente Batavia heeft goede gronden aan de markt onttrokken en verzuimd zelf te bouwen toen er huizen nood was, zij is met het erfpachtsstelsel begonnen toen dit als een belemmering werd gevoeld, zij geeft het op nu het een uitkomst is.

5. Men kan niet tegelijkertijd het erfpachtsstelsel met kracht doorvoeren en voor sommige terreinen een andere methode van exploitatie volgen. Het publiek neemt geen erfpacht, wanneer het veronderstelt binnenkort voordeelig te kunnen koopen. Het erfpachtsstelsel kwijnt al voordat er nog tot verkoop is overgegaan. Het gedeeltelijk opgeven van het stelsel beteekent dan ook het totaal opgeven.

6. Men verwachtte niet dat grondverkoop het leenen overbodig zal maken. Er bestaat geen verhouding tusschen de behoefte aan geld voor sociale gemeente-doeleinden en de bedragen met verkoop van gronden te verkrijgen. Daarom doet de gemeente, die voor dit doel gronden verkoopt, als de kapitein, die zijn schip sloopt om er de vuren mee te stoken.

7. Voor een goede verkooppolitiek moet een gemeente zich in het bezit stellen van voor onmiddellijke bebouwing geschikte gronden, voor een goede erfpachtpolitiek zijn aangewezen gronden die nog het karakter van landbouwgronden hebben, dan wel sawahs, moerassen, op te spuiten gronden van lage contante waarde. De terreinen om Batavia eigenen zich het best voor het erfpachtsstelsel, de te verwachten waardestijgingen zijn afhankelijk van millioenen verslindende werken en doorbraken.

8. Een stelsel moet als stelsel behandeld worden. Het beste

stelsel kan economisch verknoeid worden door een te kort bemeten proefperiode.

9. De erfpachtpolitiek leent zich beter dan de koop- en verkoopmethode voor een overheidsbedrijf, omdat de functioneering van een overheidsbedrijf, met name onder het parlementaire stelsel, te stroef is voor typische handelszaken als koopen en verkoopen. Een gemeenteraad heeft neiging een werkzaam aandeel aan de uitvoeringstaak te vorderen tot in de details toe, maar doodt daardoor alle commercieele actie. Ten aanzien echter van de voor het grondbedrijf onder vigeur van het erfpachtsstelsel begeerlijke gronden, neemt de gemeente een schier concurrentielooze machtspositie in.

10. Het erfpachtsstelsel eischt een bezadigde, overzichtelijke, wetenschappelijk opgezette bedrijfsmethode en boekhouding, waarin gelijknamige posten worden afgescheiden en in statistieken en grafieken verwerkt, het past dus voor een bezadigde gemeente. Dit schijnt een argument tegen. Het zou dit zijn, wanneer Batavia nog moest beginnen. Maar Batavia is met het grondbedrijf getrouwd. De jonge man mag treuren over verloren vrijheid, doch hij zal uit liefde tot zijn gezin, uit wel doorvoeld plichtsbesef de lasten moeten dragen die hij vrijwillig — zij het onbedachtzaam — op zich heeft genomen. Hij heeft zaken geëntameerd, die weinig winstgevend zijn en slechts met moeite rentegevend kunnen worden gemaakt. Hij zal slagen in zijn pogingen die rentabiliteit te bereiken door het erfpachtsstelsel of hij zal mislukken door de gedwongen liquidatie van het grondbedrijf — het „stelsel van verkoopen”.

Het tiende gebod is voor Batavia gelijk aan de andere negen:

Behoudt het erfpachtsstelsel.

Persoverzicht.

Drie groote stroomingen in de Wereldpolitiek, door M. Inagaki te Berlijn.

(Samenvatting van den inhoud van een artikel in het te Tokyo verschijnend tijdschrift *Gaiko Jiho* (Revue Diplomatique) van 15 Maart 1925).

In de tegenwoordige wereld kan men drie groote stroomingen onderscheiden: a. het streven van den Volkenbond, b. de communistische beweging, c. de eischen der gekleurde rassen.

De critiek, welke de communisten op den Volkenbond hebben, is goeddeels wel gemotiveerd, maar de communistische partij onderwerpt den Volkenbond niet aan een grondig onderzoek en bepaalt zich tot een smalenden glimlach.

Al ligt in het kapitalistisch stelsel de grondoorzaak van oorlogen, ook met behoud van dit stelsel zal men oorlogen kunnen ontgaan zoo men vijandige gevoelens en misverstand tusschen de naties weet op te heffen. De Volkenbond, — door de communisten een product van de bourgeois-vredesbeweging genoemd — kan in die richting ongetwijfeld nuttig werkzaam zijn.

Echter zal de bourgeois-vredesbeweging een eventueele botsing van kapitalistische belangen niet kunnen verzachten of opheffen; tot een stellige afschaffing van den oorlog zal zij niet in staat zijn.

Rechts van de voorstanders van den Volkenbond staan de fascisten. Hoewel het fascisme in de eerste plaats nationalisme in het vaandel voert is het ware doel van deze beweging: bescherming van het kapitalisme. In dit opzicht gaan dus bourgeois-pacifisten (Volkenbonders) en fascisten (nationalisten) hand aan hand. Toch bestaat overigens tusschen deze gezindten groot verschil, en het is onjuist gezien van de communisten allen over één kam te scheren.

Men kan de denkende wereld in drie groepen splitsen: rechts fascisten, middenin pacifisten, links bolsjewisten. In die middengroep van pacifisten vindt men zoowel kapitalistisch als socialistisch gezinden; de Volkenbond steunt zoowel op den bourgeois als op den socialist. En dit is het wat de communisten den socialisten verwijten, dat zij den bourgeois-partijen in het gevele komen door het steunen van de internationale vredesbeweging, die zij, de communisten, een kapitalistisch product achten.

Het doel van den Volkenbond is eigenlijk driedig: 1. handhaving van den vrede, 2. handhaving van het kapitalistisch stelsel, 3. handhaving van de positie van de overwinnaars in den wereldoorlog.

De voorstanders van de beide laatste doeleinden vindt men vooral onder de autoriteiten der geallieerden; de overigen behooren tot de eerste groep.

Handhaving van den wereldvrede brengt vanzelf mede: verzwakking van revolutionnaire vlammen en bestendiging van de positie der overwinnaars.

Daarom wekt de Volkenbond antagonisme: a. bij de communisten, b. bij de overwonnenen. Hoewel op den duur wel niemand bezwaar kan hebben tegen het beginsel van een Algemeenen Bond der Volken wordt bij den tegenwoordigen politieken toestand de verwezenlijking van dit ideaal ernstig belemmerd door bovengenoemd antagonisme.

Voor Engeland, Frankrijk en Amerika zou de verwezenlijking van den Volkenbond slechts voordeel beteekenen. Ook de middenpartijen in Duitschland wenschen aansluiting bij den Bond; zij meenen, dat de eischen van Duitschland dan meer gehoor zullen vinden. Al heeft de Bond op het oogenblik nog niet veel waarde, hij zal wel beter worden, zoo meenen zij. De fascisten in Duitschland voelen niets voor een wereldbond op grond van hun ultra-nationalistische gevoelens en de communisten evenmin, daar zij op een wereldrevolutie aansturen.

Al behoort Japan tot de groote mogendheden, die als overwinnaars uit den strijd zijn getreden, het staat niet geheel op het standpunt van Engeland, Amerika en Frankrijk, dat het zoo tevreden is met zijn tegenwoordige positie in de wereld en die wenscht te handhaven. Daarom staat Japan tegenover den Volkenbond met gemengde gevoelens. Voor Japan ligt de hoofdbeteekenis van den Bond niet in handhaving van den bestaanden toestand maar in de hoop, dat de Bond zal leiden tot samenwerking van de wereld en behandeling als gelijkwaardige. Vrije toelating tot het verkeer, internationale coöperatie in de voorziening van grondstoffen, onbelemmerde immigratie, dat zijn de desiderata, die voor Japan het hoofddoel vormen.

De gekleurde rassen hebben twee eischen: a. bevrijding uit knechtschap, b. vrije immigratie. Het eerste punt gaat ons, goddank, niet rechtstreeks aan. Wij staan niet onder Engelsche heerschappij zooals de Indiërs, wij worden niet verdrukt zooals de negers, wij heerschen zelf in Korea. Maar waar aan gekleurde rassen de toegang tot Amerika en Australië verboden wordt, daar strijden wij met de anderen aan hetzelfde front.

Hoe staan nu de gekleurde rassen over het algemeen tegenover den Volkenbond? Voorzover deze streeft naar handhaving van het Kapitalisme en bestendiging van de bevoorrechte positie der overwinnaars, vrijwel afwijzend. Handhaving van den vrede is echter ook voor de gekleurde rassen een belang; ook bewoners van koloniën, ook overheerschte rassen lijden onder de lasten van den oorlog. Natuurlijk is het niet uitgesloten, dat een of ander gekleurd volk bij het uitbreken van een oorlog de kans schoon zou zien zijn onafhankelijkheid te bevechten; maar dit zou slechts een plaatselijke aangelegenheid zijn. In een nieuwen wereldbrand ligt niet de hoop voor de

gekleurde rassen in het algemeen. Veeleer zal een voortgezette internationale vrede leiden tot bevordering van de begrippen van humaniteit en tot bevrijding der verdrukten.

De Sovjetregeering heeft de verlossing der verdrukte volken ter hand genomen. De communistische beginselen dulden geen knechtschap der rassen, en daar Rusland geen overzeesche koloniën bezit kan uit de vrijheidsbeweging der gekleurden voor dat land geen politiek nadeel voortvloeien. De landen van Europa en Amerika, die groot belang hebben bij het behoud van hun overzeesche bezittingen denken daar heel anders over.

De Blanken, die oorspronkelijk Europa bewoonden zijn naar de andere werelddeelen getogen en hebben met wapengeweld de inboorlingen geknecht en hun eigen gebied uitgebreid. Zij hebben daarmede roof gepleegd en groote zonde begaan aan de menschheid. Maar de ethische beginselen, die thans in Europa en Amerika opgeld doen, raken daaraan niet. Zoolang de Volkenbond zich met dit gewichtige punt niet inlaat kan hij geen aanspraak maken op de sympathie van alle rassen. Hij moge eenige beveiliging geven tegen het uitbreken van oorlog tusschen de huidige kapitalistische mogendheden, hij moge tot op zekere hoogte onderlinge samenwerking verzekeren, een goeden grondslag voor algemeene beginselen van humaniteit voor alle volken vormt hij vooralsnog niet.

Men moet erkennen, dat het standpunt van de communistische partij, wat dat betreft, een stap vooruit is. Toch moet men betwijfelen of de tegenwoordige communisten van Europa zoo vervuld zijn van liefde voor andere rassen, dat zij er aan zouden denken voor hen een bevrijdingsoorlog te voeren. Zij willen het doen voorkomen of de communistische omwenteling, waarop zij aansturen, ook de bevrijding der gekleurde rassen zou brengen.

Zij zeggen o.a.: „Koloniale inboorlingen, die strijden voor hunne bevrijding zijn een belangrijke factor in de revolutie. Zij hebben hetzelfde recht als de arbeidersklasse om het imperialisme der wereld den oorlog te verklaren en dit te helpen vernietigen. Al is hun doel niet volledig hetzelfde als dat van ons, communistische arbeiders, het feit, dat de verdrukte rassen het hoofd beginnen op te heffen beteekent voor de menschheid een groote schrede vooruit. Als zij de overwinning behalen tegenover het imperialisme dan maken zij de bevrijding der proletariërs gemakkelijk.”

En voorts: „Bevrijding der onderworpen rassen en bevrijding van de arbeidersklasse gaan hand aan hand. Beiden bedoelen de omverping van het imperialisme. De arbeidersklasse behoort de revolutionnaire, nationalistische beweging in koloniale landen met alle kracht te steunen. Het is een groote zonde, dat er een scheidsmuur bestaat tusschen arbeiders in het moederland en arbeiders in de koloniën; door die scheidsmuur wordt het stelsel van uitbuiting bestendigd.”

Het gaat echter niet aan om zich van dit gewichtig onderwerp met een vluchtig woord af te maken en den bevrijdingsstrijd der verdrukte rassen met den strijd der proletariërs als identiek te beschouwen.

Wat de politiek en de argumenteering van de communistische partij betreft

geeft Moskou de lakens uit. Voor het welslagen van het doel, wereldrevolutie, is dergelijke centraliseering misschien wel bevorderlijk, maar het heeft toch ook zijn schaduwzijde als men het recht, zelf te oordeelen, prijsgeeft. De communistische partij in Duitschland voert geenerlei eigen politiek maar danst geheel naar het pijpen van Moskou.

De communisten verwijten den socialistten: „De sociaal-democraten laten zich verleiden de imperialistische kolonisatiepolitiek te steunen onder het voorwendsel, dat daarmee in de koloniën beschaving gebracht wordt. Maar het kapitalisme wil alleen maar uitbuiting.” Voorts: „de sociaal-democraten laten koloniale arbeiders niet tot hun conferenties toe en gevoelen voor dezen blijkbaar slechts geringschatting. Die partij zal dus nimmer iets doen voor bevrijding der inboorlingen. Het ligt op den weg der arbeidersklasse aansluiting te zoeken met de overheerschte rassen om tezamen met hen stelling te nemen tegen imperialistische uitbuiting en tegen den oorlog.”

Nu daargelaten of de communistische partij inderdaad de wapenen zou willen opnemen om de verdrukke volken te bevrijden — men moet althans erkennen, dat zij het als een punt van overweging beschouwt. De andere democratische partijen in Europa en Amerika besteden daaraan in het geheel geen aandacht.

Van al de drie bovengenoemde groote bewegingen (a. voor den Volkenbond, b. voor het communisme, c. voor de emancipatie der gekleurde rassen) heeft Japan iets te hopen.

Den Volkenbond juicht het Japansche volk toe, voorzoover diens bedoelingen zuiver zijn; met de onzuivere bijmengselen heeft onze natie geen sympathie. Het valt niet te ontkennen, dat de Bond thans sterk Angelsaksisch getint is; Japan hoopt echter, met erkenning van het karakter van den Bond, dit meer overeenkomstig Japansche idealen te interpreteren en te ontwikkelen.

Zelf een gekleurd volk zijnde, plaatst de Japansche natie zich op het standpunt der gekleurde rassen. In zekere sfeer heeft het Japansche volk dezelfde roeping als de andere gekleurden, en als zoodanig is Japan anti-Angelsaksisch, anti-Blank, anti-Westersch. Met dit „anti” bedoelen wij niet, dat Japan zich met wapengeweld tegen de blanke volken moet verzetten, maar dat het hunne opvattingen van wat rechtvaardig is niet deelt, en dat het geen sympathie heeft voor het tot dusver gevolgd stelsel van winstbejag ten aanzien der koloniën.

Bevrijding van de gekleurde volken, die in knechtschap leven, zal in zekeren zin ook Japan bevrijding brengen. Vrije immigratie en internationale regeling van de voorziening van grondstoffen zijn levensbelangen voor het overbevolkte Japan.

In zooverre juichen wij de communistische wereldbeschouwing toe, — in zooverre zijn speciaal de Angelsaksische volken de antagonistten van het communisme in de wereld. Zij wenschen de bevoorrechte positie, die zij innemen te handhaven — wij staan op het tegenovergestelde standpunt.

In de wereldpolitiek der komende jaren zullen de drie bovengenoemde stroomingen elkaar kruisen.

v. d. S.

De handel van Nederlandsch-Indië.

In de *Ind. Mercur* van 16 Januari van dit jaar komt onder bovenstaanden titel een artikel voor, waarin de heer G. J. Wiggers er de aandacht op vestigt, hoe in de laatste jaren de handel in verschillende uitvoerproducten en importartikelen zich niet meer richt naar West-Europa, maar naar naburige jonge landen, als Australië, Japan en Noord-Amerika, waarvoor belangwekkende cijfers worden aangehaald. Uitgangspunt vormen de cijfers voor onzen in- en uitvoerhandel, die er als volgt uitzien:

1900	invoer	f	187,000,000;	uitvoer	f	232,000,000
1905	"	"	196,000,000;	"	"	292,000,000
1910	"	"	315,000,000;	"	"	400,000,000
1915	"	"	372,000,000;	"	"	758,000,000
1920	"	"	1,116,000,000;	"	"	2,254,000,000
1921/22 gem.	"	"	885,000,000;	"	"	1,162,000,000

Ziet men van het jaar 1920 af, dat een abnormale stijging in uitvoer- en invoerwaarde vertoonde in verband met hooge marktprijzen, dan valt uit de cijfers ook voor den laatsten tijd een gunstige ontwikkeling af te lezen.

Mede als een gevolg van den oorlog konden de landen om de Zuidzee, die zoo goed als niet door den oorlog beroerd werden, een groot deel van den handel tot zich trekken. Amerika ging hier automobielen, fabriekswerktuigen, ijzer en staal importeeren; Australië boter, meel en melk; Japan aardewerk, manufacturen en modewaren. Enkele cijfers illustreeren dit. Indië importeerde in 1915 voor ruim 1 miljoen Amerikaansche automobielen, in 1921 voor 19 miljoen. De waarde van fabriekswerktuigen, hier uit Amerika ingevoerd, beliep vóór den oorlog een paar honderd duizend gulden per jaar, in 1920 11 miljoen, in 1921 12 miljoen; voor ijzer en staal geldt een analoge stijging; na 1921 treedt een inzinking op, welke verband houdt met het staken en uitstellen van groote werken. Voor den export van hier naar Amerika ging de stijging zelfs tot in 1922 door. Een typisch voorbeeld daarvan is de kapok; in 1917 werd voor het eerst een vermeldenswaardige hoeveelheid naar de Vereenigde Staten verscheept, in 1921 was die hoeveelheid 10 miljoen Kg. Peper en tapioca meel gingen eveneens in sterk toenemende hoeveelheden naar Noord-Amerika. Voor onze rubber is dit land reeds lang een goed afnemer; het percentage, dat het van onzen uitvoer absorbeert, is van 38 % tot 50 % gestegen.

Een niet minder treffend beeld geeft de invoer uit Australië te zien. Van 1902 af nam de invoer van boter met flinke sprongen toe; in 1916 haalde deze

de 1 miljoen Kg., thans overschrijdt hij flink de 2 miljoen. Meel, melk, lederwerk worden thans voor miljoenen uit Australië ingevoerd; levend vee en vleesch hebben met snel oplopende bedragen in enkele jaren het cijfer van een miljoen overschreden. Voor boter zijn wij Australië's grootste afnemer in het Oosten, voor vleesch op één na de grootste klant in Azië. Onze uitvoer naar Australië is eveneens in enkele jaren belangrijk gestegen, laat men Engeland en Britsche bezittingen buiten beschouwing, dan nemen wij thans de tweede plaats in na de Vereenigde Staten; onze uitvoer bestaat voornl. uit suiker, aardoliën en thee; van minder belang zijn kapok, koffie en rotting.

Bij de invoeren uit Japan wordt in de eerste plaats het aardewerk vermeld; voor 1915 een waarde van hoogstens een paar ton vertegenwoordigend, thans nabij de 4 miljoen bedragend. Nog frappanter zijn de cijfers voor manufacturen: de oude cijfers van onzen invoer daarvan uit Japan zijn f 2000 (1900); f 60.000 (1905), f 389.000 (1910); thans gaat het om bedragen van tientallen miljoenen, voor de laatste jaren b.v. 36 en 26 miljoen. De invoer van garens, in 1910 niet meer dan f 12.000, bedraagt tegenwoordig rond 1 miljoen. Onze uitvoer naar Japan, voornl. aardolieproducten en suiker betreffend, is vooral in de laatste jaren gestegen.

Ten slotte geeft de schrijver een tabel, waarin het waardecijfer aangegeven wordt in miljoenen guldens, terwijl het tusschen haakjes geplaatste cijfer het percentage ten opzichte van den totalen in- of uitvoer aanduidt.

Invoer in Ned.-Indië.

	1905	1910	1915	1920	1921—'22 gemiddeld
Nederland	61 (31.1)	96 (30.4)	100 (26.8)	263 (23.5)	213 (24)
Engeland	32 (16.6)	41 (12.7)	80 (21.5)	206 (18.4)	123 (13.8)
Singapore	49 (25)	63 (20)	66 (17.7)	125 (11.2)	115 (12.9)
Amerika	3 (1.5)	5 (1.6)	15 (4)	163 (14.5)	71 (8)
Australië	3 (1.5)	5 (1.6)	5 (1.3)	36 (3.2)	34 (3.8)
Japan	2 (1)	3 (0.9)	13 (3.5)	134 (12)	72 (8.1)
	315	372	1,116	885	

Uitvoer van Ned.-Indië.

	1905	1910	1915	1920	1921—'22 gemiddeld
Nederland	80 (27.3)	89 (22.5)	195 (25.7)	354 (15.9)	197 (16.9)
Engeland	8 (2.7)	13 (3.2)	93 (12.2)	144 (6.4)	56 (4.7)
Frankrijk	17 (5.8)	23 (5.7)	24 (3.1)	21 (0.9)	27 (2.3)
Singapore	59 (20.2)	73 (18.2)	119 (17)	273 (12.2)	200 (17.2)
Amerika	12 (4.1)	16 (4)	40 (5.2)	298 (13.3)	83 (7.1)
Australië	3 (1)	7 (1.7)	16 (2.1)	102 (4.5)	42 (3.5)
Japan	13 (4.4)	17 (4.2)	28 (3.7)	140 (6.2)	112 (9.6)
Tot. invoer	292	400	758	2,225	1,162

Om slechts één frappant feit uit deze tabel naar voren te brengen, zij er op gewezen, dat niet alleen de absolute cijfers, maar ook de procentcijfers een snelle stijging vertoonen. Voor den invoer bedroeg de handel op Amerika, Australië en Japan in 1910 slechts 4.1 % van het totaal, voor 1921/22 19.9 %; de drie groote Pacific-landen namen van onzen uitvoer op in 1910 9.9 % in 1921/22 20.2 %.

De schrijver merkt hierbij terecht op, dat hier stellig van een gedeeltelijke verplaatsing van den handel van Europa naar de Zuidzee gesproken kan worden.

Economische Kroniek.

Een instituut voor economisch onderzoek.

Het is al economisch onderzoek wat de klok slaat. Commissies worden ingesteld, opdrachten aan ambtenaren verstrekt, statistische enquêtes op touw gezet, het statistisch kantoor verzamelt en publiceert, het kantoor van arbeid vergaart en bereidt voor, de commissie voor herziening van het belastingstelsel zoekt gegevens, de dienst der belastingen publiceert bedrijfseconomische monografieën, in de Staten-Generaal wordt de economische raad weer op het tapijt gebracht.

Tegenover al die economische belangstelling kan het zijn nut hebben een kort overzicht te geven, ontleend aan een artikel in de Januari-aflevering 1925 van de „Indian Journal of Economics”, door Prof. Myles geschreven, over de in de Punjab werkende „Board of economic inquiry”.

In 1919 werd krachtens besluit van het gouvernement van de Punjab een commissie gevormd om een onderzoek in te stellen naar den economischen toestand van de landbouwers in de provincie. Ter vergadering waar deze aangelegenheid in beschouwing werd genomen, was men het algemeen eens, dat getracht moest worden om hetgeen op het gebied van economisch onderzoek gedaan werd te organiseeren en te ordenen. Men erkende dat veel waardevol materiaal, dat dagelijks door gouvernements-ambtenaren werd vergaard, niet de openbaarheid deelachtig werd, die het verdiende en dat er voorts een merkwaardig gemis van samenwerking bestond tusschen ambtelijke en niet-ambtelijke onderzoekers. Een van de gevolgen hiervan was, dat economische dwaalbegrippen, veelal van bedenkelijken aard, ontstonden en gereedelijk verspreiding vonden, die onder andere omstandigheden zoude zijn voorkomen. Het denkbeeld dat aan de instelling van het college ten grond lag, was dus dat het een belangrijk voordeel zou wezen een blijvend instituut te bezitten voor het ondernemen en ordenen van economisch onderzoek in de provincie en in dit college bijeen te brengen zoowel ambtenaren als andere maatschappelijke vertegenwoordigers, wier werk hen in nauwe aanraking bracht met den economischen toestand van de provincie. Men richtte daarom tot de regeering het voorstel, inhoudende dat het „in hooge mate wenschelijk was een permanent college voor landbouw-economisch onderzoek in de Punjab in te stellen, en dat dit permanent college een jaarlijksche subsidie ter beschikking moest hebben voor uitgaven aan bezoldiging van onderzoekers, aanmoediging van onderzoek en publicatie

van resultaten". Dit voorstel werd door de regeering aanvaard. Zoo kwam de „board of economic inquiry" tot stand. Aanvankelijk was het plan, dat het instituut zich in de eerste plaats met de toestanden op het platteland zou bezig houden, maar later kwam men overeen dat ook onderzoek in de steden zou worden ter hand genomen en in verband daarmee werd het instituut in twee secties verdeeld, een landelijke en een stedelijke. De minister van landbouw (Lala Harkishen Lal) werd algemeen voorzitter, en de twee „financial commissioners" van de provincie werden sectie-voorzitters. Het instituut bestaat uit 26 leden, gedeeltelijk ambtshalve lid, gedeeltelijk van overheidswege aangewezen, gedeeltelijk benoemd door maatschappelijke instellingen zooals: de Punjab universiteit, de banken te Lahore en de pers.

Het zoo samengestelde college hield zijn eerste vergadering in December 1919 en stelde het volgende schema van zijn taak op.

1. De lijnen aan te geven voor economische onderzoekingen.
2. De resultaten van economisch onderzoek te ordenen.
3. Economische studie en enquête te bevorderen en daaraan leiding te geven.

4. Economische bouwstoffen openbaar te maken.

De eerste drie jaren van zijn bestaan leed het instituut onder de tekortkomingen, die onvermijdelijk verbonden zijn aan een lichaam, gebaseerd op niet verplichte samenwerking van vrijwillige leden. Men moest bovendien van meet af aan beginnen en de eerste arbeid bestond in terreinverkenning, het maken van een grondplan en het systematisch voorbereiden van wetenschappelijk onderzoek. De resultaten van dergelijk werk blijken niet naar buiten. Toch werd velerlei waardevol voorbereidend werk gedaan. Een andere belangrijke moeilijkheid was het gevolg van de veelvuldige wisseling in het voorzitterschap van de landelijke sectie. Dit bezwaar werd overwonnen door aan het instituut de bevoegdheid te verleenen zijn eigen voorzitter vrijelijk te kiezen. Professor Myles, van de Punjab universiteit is thans secretaris van de beide secties.

De moeilijkheid waarin het instituut zich op het oogenblik bevindt is een zeer verklaarbaar gevolg van zijn voorgeschiedenis. Toen het noodzakelijke voorbereidende werk gedaan werd en het gouvernement gul was met zijn gelden, was het instituut niet in staat om het toebedeelde te verbruiken en het onverbruikte verviel. In de daaropvolgende tijden van bezuiniging werd begrijpelijker wijs de bijl ook gelegd aan den wortel van dezen boom, wien blijkbaar meer was toegevoerd dan hij kon verteren, met het resultaat dat, nu veel van het voorbereidende werk voltooid is en het instituut in de gelegenheid is om het geld nuttig te gebruiken, het zich in benarde omstandigheden bevindt. Een recente beslissing van het gouvernement, dat het instituut zich voortaan mag beschouwen als een niet ambtelijk lichaam, zal mogelijk maken, dat het de toegestane middelen, voor zoover deze niet werden gebruikt, ten bate van een volgend jaar brengt. En wat het geldgebrek betreft, dit zal hopelijk van tijdelijken aard zijn, daar men reeds bezig is te trachten met particuliere giften de gouvernements-subsidie aan

te vullen. Wat de werkzaamheden betreft het volgende. De landelijke sectie heeft een waardevolle vragenlijst opgesteld voor economisch dorpsonderzoek in verschillende streken van de provincie. Veel aandacht is daarbij gegeven aan vraagstukken als de bestaande grootte van de grondstukken, de juiste grootte van een grondstuk onder verschillende omstandigheden, de vereeniging van uiteenliggende perceelen, grondoverdracht, verpachting, producties van verschillende gewassen, bewerkingskosten enz. Met de gegevens hieromtrent als grondslag is men voornemens uitgebreide monografieën te geven van dorpen in verschillende streken van de provincie. Zoo heeft de landelijke sectie reeds doen verschijnen: „an economic survey of certain villages in the Hoshiarpur District”. De uitkomsten van een onderzoek naar de melkvoorziening van Lahore zijn ter perse, een verhandeling over grootte en verdeeling van grondstukken in de Punjab (the size and distribution of holdings in the Punjab) is voor de pers gereed, twee onderzoekingen, een omtrent den algemeenen economischen toestand in een streek van het Kangra District, een omtrent grondverpanding in het Ferozepur district komen binnen het jaar gereed. Voorts is een onderwerpencatalogus van de economische literatuur in de verspreide bibliotheken van Lahore in voorbereiding. De uitgaven van het instituut zijn verkrijgbaar bij de „Civil & Military Gazette Press” te Lahore.

De stedelijke sectie kan niet zooveel resultaten aanwijzen maar geeft teekenen van verhoogde activiteit. Reeds werden de uitkomsten gepubliceerd van een onderzoek naar huishoudbudgetten van lagere beampten (the family budgets of low-paid clerks) en is in manuscript gereed een verhandeling over fabriekstoestanden in de Punjab (factory conditions in the Punjab).

De subsidies van het gouvernement, thans aangevuld met particuliere bijdragen, worden gebezigd voor belooning van onderzoekers en voor de publicaties. De leden zoo goed als de secretaris zijn onbezoldigd.

Boekbespreking.

Indonesische en Indische democratie,
door B. J. Haga.

De schrijver, die een negental jaren als controleur in de buitengewesten werkzaam was, heeft in zijn proefschrift het resultaat van eigen waarneming willen vastleggen: dat hier te lande volksinstellingen bestaan, welke getuigen, dat in de volksconsciëntie een democratie leeft, van een bepaald Indonesisch type.

Dat schrijver's uiteenzetting, — hoewel, na de onderzoekingen van prof. van Vollenhoven, niet in allen deele nieuw, — toch nog actueel mag worden genoemd, blijkt duidelijk, nu in deze dagen een perspolemieek zich heeft ontsponnen naar aanleiding van een door den heer S. Koperberg te Soerabaja gehouden lezing, waarin hij o.m., met een beroep op de „Nagara Krtagama”, betoogde, dat de democratie een van oudster in Indië inheemsch verschijnsel is. De *Nieuwe Soer. Courant* bestreed deze opvatting en de *Indische Telegraaf* kwam de meening onderschrijven „dat het eeuwenlang in slaafsche onderworpenheid en in volslagen dienstbaarheid aan zijn hoofden geleefd hebbende inheemsche volk nooit veel begrip zou hebben gehad van democratische denkbeelden, waren deze niet door den Westerling in deze gewesten geïmporteerd geworden”.

Van geheel ander inzicht spreekt de heer Haga. Vroeger was hij dezelfde meening toegedaan; toen had bij de neiging, zich Indië te denken „als het land van duizend en één nacht; als een exotisch land met schitterende paleizen en tempels, machtige despoten en nabobs; als een land met de schrille tegenstelling van zich god wanende vorsten en zich slaaf voelende bevolking; als het land van autocratie en despotie zonder weerga”. Democratie vereenzelvigde hij met het Westen, met Europa.

Maar in Indië openden zich voor hem andere perspectieven. Hij bemerkte, dat: „moge er ook in vele streken sprake zijn van een autocratische, despotische overkapping, meestal van vreemden oorsprong, onder die overkapping de bevolking bepaaldelijk invloed heeft op de regeering, omvattende bestuur, rechtspraak en somtijds regeling van hare eigene rechtsgemeenschap; de leden der bevolking echter niet in gelijke mate; eveneens blijkt de bevolking invloed te hebben op de besturen van vereenigingen, hetzij met of zonder overheidskarakter, en in geringe mate ook op de regeering van eenige vorstenrijkjes”.

Bestaat hier dus te lande van oudsher democratie, schrijver verzuimt niet er de aandacht op te vestigen: „dat deze democratie, hier opgevat in den zin van invloed van het volk op bestuur, rechtspraak en regeling, in Indië anders is, andere wegen volgt en andere vormen aanneemt dan in het Westen”.

Hij heeft door zakelijke gegevens deze andere wegen en andere vormen willen laten zien. Ook is nagegaan of en in hoeverre deze Indonesische democratie door de Indische regeering is begrepen en geschraagd of, onbegrepen, vervormd en misvormd is; of en in hoeverre door de Indische regeering bij de instelling van nieuwe organen aan de bevolking invloed op bestuur, rechtspraak en regeling is toegekend; of en in hoeverre deze geïmporteerde, deze Indische democratie aansluiting heeft gezocht en verkregen bij de inheemsche, de adatrechtelijke, de Indonesische democratie.

In hoofdstuk I wordt behandeld de democratie in dorpen, dorpenbonden en federaties van dorpenbonden. De conclusie is: men treft in Indonesië aan deels **directe** democratie, directen volksinvloed; op Java, Bali enz. door de dorpsvergadering en in de buitengewesten door deelneming van de bevolking aan de beraadslaging der adatrechtelijke colleges en bij de rechtspraak door hare tegenwoordigheid; deels **indirecte** democratie, indirecten volksinvloed door middel van de collegiale vertegenwoordigingen en van het instituut der bijstanders, die soms representanten van bevolkingsgroepen zijn. Vormen, naar schrijver opmerkt, die, wat de directe democratie betreft, geheel verschillend zijn van de thans voor het Westen gedachte vormen van directen volksinvloed als het referendum, initiatief en het recht van recall. Geheel juist is deze vergelijking niet. De moderne Westersche democratie streeft naar organisatie van uitgestrekte gebieden, waar directe opkomst van het volk in een beslissende vergadering onmogelijk zou zijn; in de oudere vormen van de Westersche democratie heeft echter deze algemeene opkomst wel bestaan; hier en daar, met name in de Zwitsersche Landesgemeinde, leeft zij nog wel voort.

Ook valt te betwijfelen of de Indonesische techniek om leiders of vertegenwoordigers aan te wijzen — n.l. erfelijkheid, gecorrigeerd door verkiezing — principieel zooveel afwijkt van de oudere techniek, die West-Europa kende, toen feodale erfelijke autoriteiten met de gilden worstelden om de oppermacht en waaraan de herinnering bewaard is in het stelsel der constitutioneele monarchie.

Over het geheel mist men bij het herhaalde wijzen op specifiek Indonesische vormen in dit proefschrift een sociologisch en historisch doordachte rechtsvergelijking. Hierdoor wordt ook geen bevredigend antwoord gegeven op de vraag, of de juridische verschillen, tusschen „Indische” en „Indonesische democratie” aangewezen, inderdaad meer zijn dan formeele of technische bijkomstigheden. Een aanwijzing in deze laatste richting zou te vinden zijn in de omstandigheid, dat zoo vaak de bevolking democratische inzettingen van Westerschen oorsprong goedsmoeds heeft aanvaard en zich weinig aantrok van de door de juridische theoretici zoo diep betreurde „misvorming” van het oudere adatrecht.

Anders staat het natuurlijk in die gevallen, waar door de V. O. I. C. of de Indische regeering het democratische karakter zelf der Indonesische rechtsgemeenschappen werd voorbijgezien of onderdrukt; naar schrijver — vermoedelijk terecht — aanneemt, is dit herhaaldelijk gebeurd. Eerst na de consolidatie van ons gezag is de belangstelling voor de inheemsche rechtsgemeenschappen gaandeweg opgekomen. De schrijver meent intusschen dat verschillende verbeteringen van de Inlandsche gemeenteordonnantie mogelijk zouden zijn door meer acht te slaan op den adat.

Met kracht pleit de schrijver voor toekenning van volksinvloed. Behalve door het herstel van den adatrechtelijken volksinvloed op de behartiging van adatrechtelijke huishoudelijke belangen, zou z.i. vermeerdering van den volksinvloed ook verkregen worden als aan de bevolking invloed werd gegeven op de medewerking aan de uitvoering van de landstaak, hetzij door de daarmede belaste volkshoofden te doen bijstaan door eenige vertegenwoordigers der bevolking, hetzij door de uitvoering der landstaak — in de gewesten met collegiaal bestuur — op te dragen aan den raad van volkshoofden, die dus in zijn geheel hiervoor verantwoordelijk wordt tegenover het bestuur, hetzij door deze uitvoering geheel of voor een deel op te dragen aan de gemeenteraden in den vorm van selfgovernment — hoewel het adatrecht dit niet schijnt te kennen —; hetzij door deze uitvoering op te dragen aan speciaal daarvoor geschapen raden, op de samenstelling waarvan de bevolking allen invloed heeft, — zooals de locale raden voor Indonesiërs ingevolge de decentralisatie-wetgeving.

De schrijver meent dat een raad, om populair te zijn, moet voldoen aan deze eischen: dat de bevolking zich historisch en adatrechtelijk aan het ressort gebonden voelt; dat de raad bestaat uit vertegenwoordigers van bevolkingsgroepen en rechtsgemeenschappen binnen dat ressort; dat het aantal dier groepen en gemeenschappen niet te groot zij; dat een adatrechtelijke band bestaat tusschen bevolking en bevolkingsgroep of rechtsgemeenschap.

Hij acht het voorts noodig dat men aan den raad een zoo groot mogelijke bemoeienis geeft in den vorm van autonomie en selfgovernment, inbegrepen toekenning van bevoegdheid tot dorpsrechtspraak en tot zorg voor het beschikkingsrecht. Hierdoor zal allicht de noodige belangstelling ontstaan.

Bij zijn beschouwingen over democratie in zelfbesturende rijken (hoofdstuk II) betoogt de schrijver dat in de zelfbesturende landschappen en vorstenrijken meer zeggenschap der bevolking wordt aangetroffen dan men vroeger veelal dacht, zij het, dat door Nederlandschen invloed voortdurend het vorstelijk gezag is versterkt. Het streven naar democratisering van het Inlandsche zelfbestuur wordt door den schrijver toegejuicht. Doch hij keurt af, dat daarbij met de adat-instellingen te weinig rekening wordt gehouden. Op de locale raden in zelfbestuursgebied wordt geen volksinvloed uitgeoefend, terwijl een stuk inheemsche macht wordt vernietigd. Een juiste vorm van democratisering is z.i. nog niet gevonden; wellicht zou een centrale

rijksraad kunnen worden gevormd door vertegenwoordiging van Indonesische rechtsgemeenschappen en plaatselijke gemengde raden.

Na in hoofdstuk III de democratie in Inlandsche vereenigingen en in hoofdstuk IV de „Indische democratie” (decentralisatie-wetgeving, bestuurshervorming, waterschappen, Volksraad, inheemsche rechtspraak) te hebben besproken — ook hier wordt tegen adatmiskennenning gewaarschuwd — geeft de schrijver in hoofdstuk V zijn slotsom ten aanzien van de door de Westersche overheid geschapen organisaties: „dat hierbij slechts in geringe mate volksinvloed is toegekend; dat met de elementen der Indonesische democratie geenerlei rekening is gehouden; en dat men daarbij geheel naar het Westen heeft gekeken”.

Die laatste acht de schr. verkeerd en met name ook toont hij weinig sympathie voor de invoering van het hedendaagsche stelsel van vertegenwoordiging door individualistisch kiesrecht. Hij wenscht echter niet dat alle Westersche democratie overboord zal worden geworpen; Indonesië is veranderd door en onder Westersche inmenging en invloed; het is opgenomen in het wereldverkeer, zoodat zijne behoeften en nooden niet meer die zijn van de oorspronkelijke Indonesische maatschappij; de oorspronkelijke Indonesische vormen zouden niet meer ongewijzigd passen in het kader van het tegenwoordige leven. Wel moet z.i. voor de zuiver inheemsche rechtsgemeenschappen in de eerste plaats aansluiting gezocht worden aan de Indonesische democratie; hiervan dient alleen te worden afgeweken, indien de omstandigheden daartoe dwingen. In de praktijk zal dan vermoedelijk het resultaat zijn een compromis tusschen Indonesische en Indische democratie.

C. S.

Bevolkingsrietcultuur in Nederlandsch-Indië (een landbouweconomische Studie) Proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de landbouwkunde aan de landbouwhoogeschool te Wageningen door G. H. van der Kolff. 1925.

Met eenige den jongsten tijd voor de Leidsche Universiteit samengestelde dissertaties van Indische bestuursambtenaren levert het in hoofde genoemde proefschrift van Dr. van der Kolff het sprekend bewijs van de groote waarde die dergelijke vruchten van in de maatschappelijke praktijk gerijpten wetenschappelijken zin bezitten. Een betekenissen te grooter, wanneer het onderwerp van het geschrift jarenlang de bijzondere aandacht en dagelijksche studie van den schrijver genoten heeft en deze zich de lasten van een langdurige onderbreking van zijn ambtelijke practijk heeft getroost om aan de stof, die hem lief is den vorm te geven die hem in alle opzichten kan bevredigen.

Zoo is over een onderwerp van groot economisch en sociaal belang een verhandeling ontstaan, in een keurigen, weloverwogen stijl geschreven, die

op den grondslag van een schat van nauwkeurig waargenomen en met zorg vergaarde feiten een pleidooi levert voor de Inlandsche suikerrietcultuur in Nederlandsch-Indië, dat zeker niet onopgemerkt kan worden gelaten.

De schrijver heeft zijn onderwerp breed opgevat. Het eerste hoofdstuk geeft, aan de hand van een overzicht over de benutting en teelt van suikerriet in het verleden en heden in de verschillende streken van den Indischen archipel, een beschouwing over de verschillende phases, waarin de ontwikkeling van den landbouw zich laat splitsen. Op deze wijze wordt het, voor de verkrijging van een helder inzicht in de economie van deze tropische kolonie eenig juiste uitgangspunt, namelijk de ethnografische karakteriseering, welbewust gekozen. Jammer is slechts dat de schrijver later de inconsequentie begaat om de verdere economische ontwikkeling van deze kolonie te willen wringen in het zuiver Europeesche evolutieschema, door Bücher opgesteld, dat van Haus-, Stadt- en Volkswirtschaft. Het blijft gelukkig bij een eenigszins weifelende aanduiding (blz. 138), maar verhelderend werkt zij niet. Een groote verdienste van deze historisch-ethnografische inleiding, waaruit de ouderdom van de suikerrietcultuur overtuigend blijkt, is de tijdroovende praestatie om uit de omvangrijke ethnografische literatuur betreffende onze Oost de spaarzame gegevens op te sporen, waaruit de beteekenis van het suikerriet en zijn cultuur kan worden afgeleid.

Op deze algemeene inleiding volgt het hoofdstuk over de „hedendaagsche verschijningsvormen”.

De titel van dit hoofdstuk is wat te ruim voor zijn inhoud, immers alleen de Inlandsche suikerrietcultuur in de onderafdeeling Toeloengagoeng en in de afdeeling Malang of, op zijn ruimst genomen, de suikerrietcultuur van de inheemsche bevolking in Oost Java wordt hier besproken. Dat lijkt een al te enge beperking, maar is het inderdaad niet, omdat de sociaal-economische beteekenis van de inheemsche suikerrietcultuur ten nauwste samenhangt met haar veelvuldige en onderscheiden betrekkingen tot de Europeesche, de Westersche rietcultuur.

Voor Toeloengagoeng, waar de cultuur als regel op droge gronden wordt gedreven, acht schrijver het waarschijnlijk „dat het verbouwen van suikerriet in den aanvang niet meer beoogde dan van den nood een deugd te maken met betrekking tot de benutting dier gronden, waar een permanente rijstcultuur door dalende rendementen op den duur onbevredigende resultaten ging geven”. Het was dus een teelt in hoofdzaak voor eigen consumptie; eerst geleidelijk en in steeds stijgende mate werd voor den verkoop geproduceerd, toen bleek welke voordeelen daarmede te behalen waren. Met groote scherpzinnigheid worden de eigenaardigheden in cultuur en bereiding verklaard uit dien overgangstoestand van productie voor eigen behoefte naar productie voor de markt. Dat een enkele maal die verklaringen wel eens wat gezocht schijnen mag den schrijver niet zwaar worden aangerekend. Zij die bekend zijn met de moeilijkheden van dergelijk onderzoek onder lieden die gemak- of beleefdheidshalve zonder wroeging de grofste onwaarheden

vertellen, die van nauwkeurigheid geen begrip hebben, het eigen geval generaliseeren en het gehoorde als eigen ondervinding zich toeëigenen, zullen moeten toegeven dat de scherpe critische zin en de wetenschappelijke neiging om tot den grond toe door te dringen den auteur slechts zelden een oogenblik in den steek lieten. Dank zij deze eigenschappen wekt de schrijver het vertrouwen dat de feitelijke gegevens van dit hoofdstuk een veilige gids vormen voor de kennis van de Inlandsche Suikerrietcultuur en de beoordeeling van haar beteekenis. Nu is er een omstandigheid die den onderzoeker ongetwijfeld tot voordeel is geweest; dat is deze, dat de suikerrietcultuur voor de verbouwers een zaak van zóóveel gewicht is, die hun belangstelling in die mate gaande houdt, zoo'n overwegend stuk van hun leven vormt, dat zij met iemand, dien zij niet wantrouwen, er gaarne over redeneeren. Het is een ondervinding die ook bij andere winstgevende volksbedrijven wordt opgedaan.

Zoowel voor den socioloog als voor den econoom is hier belangrijk materieel te vinden en veel misverstand, dat omtrent de Inlandsche suikerrietcultuur bestaat, vindt hier zijn afdoende bestrijding.

Uit de beschrijving van de bevolkingsrieteteelt in het Malangsche (onderdistrict Gondanglegi) blijkt bovendien van hoeveel waarde deze cultuur ook voor de Westersche suikerrietondernemingen is. Een belangrijk gedeelte van de bibit, die haar weg vindt naar de fabrieken in de laagvlakte is afkomstig uit Inlandsche suikerrietbedrijven.

Dit brengt ons tevens bij het derde hoofdstuk van het proefschrift, dat over de „beteekenis en vooruitzichten” van de bevolkingsrietcultuur handelt en dus de conclusies uit het voorgaande trekt.

Ook hier treft het pogen om het onderwerp op een zoo breed mogelijk plan te stellen. Uitgangspunt is de snelle en bedenkelijke bevolkingsaanwas, de maatregelen die dezen in de hand werkten en die hem mogelijk maakten. Een steile stijging van het zielental zonder noemenswaardige kwalitatieve productieverbetering en met de neiging om het zelfstandig bestaan van den Inlander te verengen tot dat van den voedselverbouwenden keuterboer zonder andere uitlaat dan het dagloonerschap bij de grootcultures, voorzooover deze tot opnemen van het overschot in staat zijn.

Allereerst worden de elders wel aangeprezen uitwegen emigratie en industrialisatie wijselijk buiten bespreking gelaten en zoodoende het vraagstuk beperkt hiertoe: of, voor een verruiming van de bestaansvoorwaarden, de theoretische mogelijkheid van intensivering van den inheemschen landbouw op Java een natuurlijken voedingsbodem vindt en, zoo ja, of de overheid zich daarvan voldoende bewust is. Vervolgens wordt de intensivering van de padicultuur eveneens buiten discussie gesteld en daarmee de intensivering als middel om de massa vooruit te helpen onhanteerbaar verklaard en dit wel op twee samenhangende gronden: omdat de intensivering hier slechts geringe financiële baten afwerpt en omdat pogingen tot intensivering bij die padiverbouwende massa zoo weinig weerklank vinden.

Zoo blijft de ontwikkeling van den handelslandbouw als eenige uitkomst

over, de voortbrenging dus van gewassen die voor den producent in hoofdzaak ruilwaarde bezitten en dit ook daarom, omdat juist dat bezitten van ruilwaarde er op wijst, dat de voorwaarden voor de voortbrenging van dat speciale product gunstig zijn, of, om de woorden van den schrijver te bezigen: „Daar, waar de voortbrenger in zekeren zin als de natuurlijke monopoliehouder van zijn artikel mag beschouwd worden en dit in de consumptiewereld zeer gewild blijkt, zal de groote vraag hiernaar, bij goede verkeersmogelijkheden, een hooge prijsvorming ten gevolge hebben. Wanneer nu bovendien eigen verbruik slechts op een klein gedeelte van den oogst beslag legt, zoodat ook de kwantiteit van den afzet meewerkt aan het toevloeien van ruime geldbedragen, dan gaat de landbouwer zich bewust worden van zijn bevoorrechte positie en ontwaakt de lust om hiervan meer dan tot dusver te profiteren”.

En hoe zal dat mogelijk zijn? Niet extensief — daarvoor ontbreekt de beschikking over nieuwe gronden — maar enkel intensief, dus door gebruikmaking van kapitaal. Zoo wordt de evolutie een kwestie van crediet, vooropgesteld de lust om vooruit te komen.

En daar de intensivering op kleinere grondstukken vrijwel alleen met eenjarige handelsgewassen mogelijk is, komt de schrijver op natuurlijke wijze op de Inlandsche rietcultuur als de belangrijkste voorgangster op dit gebied. Ook door haar betrekkingen met de Westersche cultuur.

Ja, die betrekkingen. Wij zijn nu aan de laatste twee paragrafen, de laatste twee vel van het proefschrift gekomen, maar daarin concentreert zich welbeschouwd het geheele koloniaal-economische probleem, met zijn onderlinge afhankelijkheid en tegenstrijdigheid van belangen, met zijn prementies hier en verlangens daar, met zijn dualisme, door geen compromis te overbruggen, en met zijn bestuursambtenaren wien tot taak is gesteld dat compromis te vinden en die niet anders kunnen dan de balans nu naar den eenen, dan naar den anderen kant laten doorslaan. Waterkwesties, grondkwesties, rayonkwesties, politiekwesties, kwesties van rietdiefstal en rietbranden, van verspreiding van rietziekten en rietvijanden, van grondhuur, van voedselaanplant, van voorschotten enz. enz. Wij zijn nog vrijwel aan het begin van de ontwikkeling der inheemsche landbouwbedrijven en reeds komen de conflicten als paddestoelen uit den tropischen bodem, conflicten die nog ingewikkelder worden, wanneer bepalingen, voor den westerschen ondernemer gemaakt, op de inheemsche kleinbedrijven moeten worden toegepast, conflicten van koloniale exploitatie en nationale expansie.

In dit proefschrift is een vertegenwoordiger van den landbouwvoorlichtingsdienst aan het woord, een dienst wiens taak het is den Inlandschen landbouw te bevorderen en die in de Inlandsche rietplanters zijn dankbaarste en meestbelovende discipelen vindt. Het is dus alleszins begrijpelijk dat het proefschrift in de behandeling van de aangeduide kwesties een strijdschrift geworden is, maar een strijdschrift in den besten zin en, waar het den Inlandschen rietplanters aan deskundige woordvoerders nog al te zeer mangelt en de onbekendheid met de grondslagen, de eischen en de betee-

kenis van deze cultuur tot zooveel misverstand aanleiding geeft, kan men niet dankbaar genoeg zijn voor deze publicatie.

Ook de regeering niet, deze in de eerste plaats zelfs niet, omdat haar hier de gevaren en bezwaren van een al te vaderlijke politiek, die het altijd beter wil weten dan de belanghebbenden, overtuigend worden voorgelaten.

De overheid heeft de macht in handen om over het wel en wee van de Inlandsche rietcultuur te beslissen; moge zij zich tot de overtuiging laten brengen dat hier een nieuw probleem een nieuwe oplossing eischt, moge ook zij zich de woorden van Von Thünen voorhouden, waarmede de schrijver zijn betoog besluit: „Man muss die Kraft haben zu vergessen was man weiss, um eine Wahrheit, die mit den eigenen Irrtümern in Widerstreit steht auffassen und in sich aufnehmen zu können”.

B.

Mr. Dr. H. Westra. Nederlandsch-Indisch Provinciaal Recht (Visser, Weltevreden, 1925).

Het verdient alleszins toejuiching om, nu de bestuurshervormingswet op het punt staat te worden toegepast en de ontwerpen Instellings-ordonnantie West-Java en Instellings-ordonnanties der 18 regentschappen van West-Java bij den Volksraad zijn ingediend en weldra behandeling zullen vinden, een overzicht te geven van wat thans aan desbetreffende organieke wetgeving reeds in het Staatsblad verschenen is en de betreffende artikelen te bespreken. Toch zou eene behandeling van het Nederlandsch-Indisch provinciaal recht nuttiger en vooral van meer blijvende waarde geweest zijn, indien schrijver hadde gewacht tot na de behandeling en de totstandkoming der Instellings-ordonnantie, op West-Java betrekking hebbende, daar eerst dan de provinciale wetgeving voorzoover betreft West-Java zijn afsluitstuk zou hebben gekregen. Want nu is het provinciaal recht nog maar zeer onvolledig en is een boek over Nederlandsch-Indisch provinciaal recht praematuur!

Stemt desniettemin het hier gebodene tot dankbaarheid, het is dubbel jammer, dat schrijver zijn taak zoo zeer beperkt heeft opgevat en zich in hoofdzaak heeft bepaald tot eene bespreking van artikel 67a R. R. en de artikelen der Provincie-ordonnantie (P. O.).

Vooreerst is het gedeelte der P. O., handelende over het beheer en de verantwoording der provinciale geldmiddelen, bevattende 48 artikelen, zeer kort en oppervlakkig in zes bladzijden behandeld.

Ook mist men eene korte historische schets van de totstandkoming der bestuurshervormingswet en van de P. O., noch wordt naar de desbetreffende literatuur verwezen.

Verder is niet besproken de kies-ordonnantie voor de provincie West-Java (Stbl. 1924 No. 80), terwijl Oppenheim in zijn standaardboek over de Nederlandsche gemeente het kiesrecht wel degelijk bespreekt.

Ten slotte — en dit is een erg gemis — ontbreekt in het boek een goede uiteenzetting van het kardinale verschil tusschen de Nederlandsche en de Indische provincie.

En toch is zulks noodig.

Immers, Indisch provinciaal recht is grootendeels verkregen door bepalingen van de Ned. gemeente- en provincialewet, en soms ook van de decentralisatiewetgeving, over te schrijven, zonder dat de wetgever zich dat kardinale verschil altijd goed voor oogen heeft gehouden.

Dit kardinale verschil wordt veroorzaakt door de omstandigheid, dat de onderwerpen, die betreffen het gebied der Indische provincie, verdeeld zijn in de „transferred subjects” waarover handelt R. R. art. 67a, en welke behooren tot de bevoegdheid van de provinciale organen (raad, gedeputeerden, Gouverneur) en de „reserved subjects”, waarover handelt R. R. art. 68b, en die behooren tot de bevoegdheid van den Gouverneur, in naam van den Gouverneur-Generaal, als landsorgaan.

Gevolg van deze „dyarchy” is, dat we in de provincie twee sferen naast elkaar hebben, met eigen organen en ambtenaren; alleen de Gouverneur behoort tot beide sferen; tot de provinciale sfeer behooren de provinciale raad, de gedeputeerden en de provinciale ambtenaren, evenals de Landsdienaren, gesteld ter beschikking van de provincie; tot de landssfeer behooren de Resident t/b, de ambtenaren van het B. B. en van de andere landsdiensten.

De betrekkelijke verschilpunten tusschen gemeente, provincie en Indische provincie zijn nu in de volgende punten samen te vatten.

In de Nederlandsche gemeente wordt alle werkzaamheid betreffende haar gebied opgedeeld in autonomie, medebestuur en uitvoering van bevelen; ¹⁾ de hiermede belaste organen, zoo ook de burgemeester met de hem opgedragen uitvoering van bevelen, volvoeren hun taak door middel van gemeente-ambtenaren.

In de Nederlandsche provincie idem, met dit verschil, dat hoewel de Commissaris der Koningin geen orgaan der provincie is, hij toch geen eigen ambtenaren heeft tot uitvoering van de hem van landswegen gegeven bevelen, doch hiertoe alleen kan beschikken over de provinciale griffie.

In de Indische provincie heeft men nu een sterk dualisme: voor de provinciale sfeer de organen van provincialen raad, gedeputeerden, en den Gouverneur met de provinciale ambtenaren; voor de landssfeer den Gouverneur met de landsdienaren.

Hoe kan schrijver nu op blz. 34 zeggen, dat de tweeledigheid van de taak van den Gouverneur niet zoover is doorgevoerd als in het Moederland en in de decentralisatiewetgeving? Waar komt het dualisme duidelijker en sterker uit dan bij de Indische provincie?

Met dit kardinale verschil voor oogen rijst dadelijk de vraag of de bepalingen in de P. O. betreffende den Gouverneur alleen betrekking hebben op hem als provincie-orgaan of ook op hem als lands-orgaan.

1) Afgezien van den vorm „opdracht tot regeling”.

Zoo bepaalt art. 36, dat de secretaris der provincie tevens is secretaris van den Gouverneur; volgens art. 27 wordt de Gouverneur vervangen door een lid van het college der gedeputeerden, door dit college aan te wijzen, tenzij de Gouverneur-Generaal op andere wijze in de vervanging verzieet. Geldt dit nu ook voor den Gouverneur als landsorgaan?

Volgens den schrijver (blz. 34, 36, 42) ja, o.a. op grond van de toelichting op art. 36 (in de toelichting 35) en 27 (26), waar ook gezegd wordt, dat er slechts één groot provinciaal kantoor is. Welke de bedoeling ook geweest is, het komt mij voor, dat de bepalingen in de P. O. geen betrekking kunnen hebben op de landssferen; immers handelt de P. O. uitsluitend over de provinciale sfeer; in de considerans is uitsluitend gelet op R. R. 67a, en niet op R. R. 67b, dat de landssfeer behandelt, terwijl in den geleidebrief van het ontwerp P. O. ¹⁾ vermeld is, dat de daarbij aangeboden provincie en regentschapsord. tot uitvoering strekken van de artikelen 67a en 67c R. R.

Nu wordt de provinciale sfeer bepaald door de grootte der landssfeer, door datgene, wat het land zich zelf voorbehoudt. De provinciale sfeer wordt dan ook bepaald door de mate, waarin de bestuursvormingswet werkelijke decentralisatie of ambtelijke decentralisatie beoogt. Over deze belangrijke vraag, waarover uitvoerig gehandeld is in het voorloopig verslag en het eindverslag der 1e kamer ²⁾ en in de voordracht van Van Wijngaarden, onlangs gehouden in het Indisch Genootschap, ³⁾ wordt vrijwel met geen woord gesproken.

Ook wordt gemist de beantwoording der vraag, waarom voor de totstandkoming van provinciën enz. de bestuursvormingswet noodig is geweest en waarom de decentralisatiewetgeving 1903 daarvoor niet geschikt was.

Slechts wordt (blz. 1) ten opzichte van de decentralisatiewetgeving gezegd, dat de gewestelijke raden als gevolg van haar eng uitgangspunt „het ter beschikking stellen van gelden ter voorziening in bepaald aangewezen locale belangen” slechts een gebrekkig substraat voor de provincies vormen. Zulks is echter niet het gevolg geweest van de decentralisatiewetgeving, doch van hare uitvoering; de decentralisatiewetgeving had bij ruime uitvoering hetzelfde soort provinciale raden kunnen scheppen als de bestuursvormingswet.

Schrijver heeft zich dus beperkt tot behandeling der tekst van R. R. art. 67a, en van de P. O.; de artikelen worden vergeleken en geïnterpreteerd in verband met de corresponderende artikelen van Provinciale en Gemeentewet en Decentralisatiewetgeving. Vaak komt hierbij aan het licht, dat de tekst der Hollandsche wet klakkeloos is overgenomen, hoewel deze in de praktijk tot verschillende opvatting aanleiding gaf. Ook blijkt, wat voor miserabel produkt de P. O. uit wetgevingsoogpunt is.

1) Gewone zitting 1923, ond. 8, stuk 1.

2) Bijlagen 1921—1922 No. 5.

3) Bijlagen 1924—1925 76 e.v.

Doch ook in het enge gebied, waarbinnen schrijver zijn geschrift heeft beperkt, doen zich allerlei vragen voor, die geen of onvoldoende behandeling gevonden hebben.

Daar is allereerst dat merkwaardige artikel 68 R. R., dat zegt: „Voor zooveel bij of krachtens de artikelen 67a en 67c geene andere regelen zijn gesteld, is het bepaalde bij de artikelen 68a, 68b en 68c mede van kracht voor provinciën en voor als zelfstandige gemeenschappen aangewezen gedeelten van provinciën”. Waar de Memorie van toelichting ¹⁾ ons ten eenenmale in de steek laat, had het op den weg van den schrijver gelegen aan te geven, welke gedeelten van de artikelen 68a, b en c krachtens dat artikel 68 R. R. op de provincie van toepassing zijn. Slechts maakt hij op blz. 111 over dat artikel eene opmerking naar aanleiding van het toezicht van de Algemeene Rekenkamer op het beheer en de verantwoording der provinciale geldmiddelen.

Was art. 61 van de P. O., regelende het petitierecht van den provincialen raad, noodig geweest in verband met het artikel 68 R. R.?

En hoe staat het nu met de verordnungsbevoegdheid (R. R. art. 72) van de Hoofden van gewestelijk bestuur, waartoe de Gouverneur toch ook behoort?

Volgens de Memorie van toelichting ²⁾ kan op grond van dit artikel aan de raden de bevoegdheid worden gegeven om de in R. R. 68c (3) bedoelde verordeningen vast te stellen.

In de Instellings-ordonnantie West-Java (art. 9) wordt wel gegeven de bevoegdheid tot regeling van de heerendiensten; in de P. O. art. 66 die tot heffing van belasting; ³⁾ de P. O., de Instellings-ordonnantie West-Java en Westra zwijgen echter over de verordenende bevoegdheid der Hoofden van gewestelijk bestuur. Evenals dit het geval is met de heffing van belasting, is noodig eene uitdrukkelijke overdracht der verordenende bevoegdheid der Hoofden van gewestelijk bestuur aan de provinciale of regentschapsraden door middel van art. 68 R. R. Die overdracht dient te geschieden in de P. O. (zooals in de L. R. O. art. 48), daar anders de mogelijkheid bestaat, dat die overdracht niet plaats heeft in een Instellings-ordonnantie, terwijl dan de P. O. de plaats zou zijn, om de verhouding van de provinciale verordeningen en de gewestelijke keuren en reglementen van politie te bepalen. Het komt mij voor, dat het gemis van die overdracht in de P. O. eene omissie is, welke zoo spoedig mogelijk hersteld moet worden; anders heeft de Gouverneur verordenende bevoegdheid qua hoofd van gewestelijk bestuur op grond van art. 72 R. R. wat toch zeer zeker de bedoeling niet geweest kan zijn, gelet op het feit, dat aan alle locale raden die bevoegdheid is toegekend.

Dan wordt gemist eene duidelijke uiteenzetting, wat onder de bij R. R.

1) Bijlagen 1920 — 1921, 438, 3 blz. 21, 2e kolom.

2) Zie noot 5.

3) In art. 58 R. R. is alleen art. 68c uitgezonderd; de provinciale belastingen berusten dus op art. 68c jo. art. 68 R. R.

art. 67a (3) aan het college van gedeputeerden opgedragen dagelijksche leiding en uitvoering van zaken verstaan moet worden. Eerst wordt gezegd, dat dit begrip moeilijk te definieeren is (blz. 92); dan dat het toezicht op de lagere besturen als medebestuur hier buiten valt (blz. 93); verder dat de bevoegdheid van gedeputeerden om binnen de begrooting uitgaven enz. te doen wél hiertoe behoort. Wat is echter het criterium?

Behooren hiertoe alle aan het college van gedeputeerden opgedragen verrichtingen, of alleen die, gelegen op het terrein van de autonomie, of alleen die genoemd vóór art. 76 P. O., waarbij het college voor die dagelijksche leiding en uitvoering verantwoordelijk is gemaakt aan den provincialen raad? De toelichting op het artikel zou doen vermoeden, dat de term alleen slaat op de uitvoering aan de besluiten van den provincialen raad enz. door het college van gedeputeerden, t.w.: „in aansluiting aan „het vorige is het college van gedeputeerden als uitvoerder van de besluiten „van den raad aan den raad verantwoording verschuldigd voor hun beleid „als zoodanig, en dat zoowel gezamenlijk als college als persoonlijk”.

Hoe het ook zij, van een dergelijk geschrift mag verwacht worden, dat de mogelijke opvattingen over deze in de P. O. niet gedefinieerde uitdrukking genoemd en bekeken worden. Daarvoor is de kwestie voldoende belangrijk, daar gedeputeerden slechts voor deze dagelijksche leiding en uitvoering van zaken van den provincialen raad verantwoordelijk zijn gemaakt.

Rest nog de verantwoordelijkheid van den Gouverneur aan den Raad. Volgens het aangehaald artikel is de Voorzitter voor de genoemde leiding en uitvoering van zaken ook verantwoordelijk aan den raad.

En is de Gouverneur als orgaan van de provincie daarbuiten dan niet verantwoordelijk aan den raad?

Westra (blz. 34) laat de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de besluiten van raad en gedeputeerden door den Gouverneur berusten op het genoemde artikel 76 P. O., dat echter alleen spreekt over de verantwoordelijkheid voor de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken, opgedragen aan het college van gedeputeerden. Het beroep op dit artikel gaat dan ook niet op.

Op welken grond is de Gouverneur dan verantwoordelijk aan den raad en gedeputeerden voor de uitvoering der besluiten, art. 26 (1), voor het beleggen en leiden van de raadsvergaderingen enz.?

Ook had ter zake gewezen dienen te worden op het merkwaardige verschil met de Provinciale Wet, waar de Commissaris, als zijnde geen provinciaal orgaan, doch wél meestemmende in de Gedeputeerde Staten, voor de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken, waartoe in Holland wél behooren het toezicht op de lagere besturen, niet verantwoordelijk is aan de Staten.

Schrijver vermeldt verder, dat de organieke wetgeving voor de provincie ook zal bestaan uit een nog niet in het Staatsblad verschenen algemeen maatregel van bestuur, die een viertal onderwerpen zonder eenig verband naast elkaar behandelt, (blz. 3 en 4), waarvan schrijver er 2 noemt, t.w. het toezicht van de Algemeene Rekenkamer (blz. 111) en de parlementaire

onschendbaarheid (blz. 53). ¹⁾ In de Memorie van toelichting op de P. O. ²⁾ staat echter vermeld dat in het koninklijk besluit zullen behandeld worden zes onderwerpen, t.w.

- a. parlementaire onschendbaarheid enz.
- b. regeling van de verjaring van vorderingen ten laste der begrooting.
- c. toekennen van de bevoegdheid van invordering door middel van dwangschriften
- d. toekennen van de bevoegdheid tot aanwijzing van ambtenaren belast met de beteekening van stukken betreffende invordering van belastingen
- e. het regelen van de beslaglegging enz.
- f. het opdragen van het algemeen toezicht op de geldmiddelen der verschillende rechtsgemeenschappen aan de Algemeene Rekenkamer.

Ook betreffende de Moederlandsche wetgeving zijn er tekortkomingen.

Vooreerst wordt voortdurend verwezen naar het rapport der Staatscommissie Oppenheim tot herziening van de gemeentewet, doch niet naar het sedert dien ingediende, op dit rapport gebaseerde wetsontwerp. ³⁾

Dan deelt schrijver (blz. 73) mede, dat een voorschrift van art. 145 der grondwet, dat ten aanzien van plaatselijke verordeningen en reglementen een onbepaalde macht tot vernietiging en schorsing aan de Kroon geeft, hetgeen dan ook algemeen gelaakt wordt, niet in de P. O. voorkomt. Schrijver ziet over het hoofd, dat het genoemde artikel 145 (2) bij de Grondwethervorming 1922 vervallen is.

Op blz. 74 wordt vermeld, als zoude Oppenheim ⁴⁾ geklaagd hebben, dat het vernietigingsrecht in het Moederland te weinig wordt toegepast.

Zulks is echter onjuist; Oppenheim constateert slechts, dat het artikel 153 G. W. (over het vernietigingsrecht) niet voldoende waakt tegen het gelden van plaatselijke verordeningen in strijd met grondwet of wet. Dit geeft schrijver geen recht tot bovenstaande uitlating.

Oppenheim, de man van het hoog houden van de gemeentelijke autonomie, zegt hiermede, dat het middel van art. 153 G. W. in de praktijk ondeugdelijk is en in plaats van te klagen over eene onvoldoende toepassing van het vernietigingsrecht, maaakt hij in zijn in 1922 voor de Vereeniging van burgemeesters en secretarissen in Zuid Holland ⁵⁾ gehouden voordracht der Regeering er een grief van, dat het vernietigingsrecht de laatste jaren zóó veelvuldig wordt toegepast, dat de gemeentelijke vrijheid schade lijdt.

1) In het zaakregister wordt onder „algemeene maatregel van bestuur” niet verwezen naar blz. 53.

2) 1e Gewone zitting 1923, onderwerp 8, stuk 2.

3) Bijlagen 1922 — 1923, 515.

4) Deel I, blz. 410.

5) N. R. C. ddo. 27 Juli 1922, Ochtendblad A.

Ik heb mij hierboven beperkt tot het geven van eenige opmerkingen; een volledige bespreking was niet mijn doel; slechts wil ik er nog op wijzen, dat in dit boek nog andere onjuistheden voorkomen, die de waarde van dit geschrift verkleinen.

29 April 1925.

B. J. H.

De autonomie van het Indonesische dorp, door L. Adam.

„The rural locality is the real centre of Asiatic life. There is nothing like the European centralization of authority and culture. Local self-government with little interference by the central authorities, the preservation of immemorial customs not reduced to set form nor modified by conscious legislation, such is the framework of Oriental polity”. Aldus een uitspraak van Reinsch in zijn werk „Intellectual and political currents in the far east”.

De schrijver van het besproken proefschrift heeft getracht de vraag te beantwoorden of men in het Indonesische gedeelte van Azië, meer in het bijzonder in den N. I. Archipel, ook zulk een autonome dorpsgemeenschap vindt of vond. De schrijver behoort blijkbaar tot hen, die de oude Indonesische dorpsinzettingen niet alleen aanvaarden als een belangrijk stuk realiteit, doch daarmee ook bijzonder sympathiseeren en geneigd zijn, aan te dringen op eerbiediging van of zoo mogelijk herstel van die oude inzettingen.

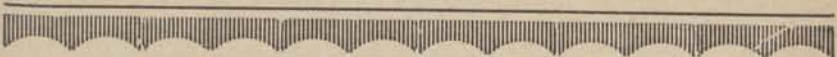
Van zijn standpunt constateert hij blijkbaar met leedwezen dat de oude autonomie der dorpen ten opzichte van het bepalen van zijn omvang door de N. I. regeering op groote schaal is aangetast. Verder wijst hij er op, dat het Indonesische dorp vroeger onder vorstenbestuur een groote mate van „eigenmeesterschap” had ten opzichte van zijn eigen zelfstandig bestuur, terwijl hierop onder Europeesch bewind een „geduchte inbreuk” is gemaakt; zulks kan, naar hij toegeeft, wenschelijk zijn, maar het beduidt dan toch licht een „stellig verlies aan algemeene autonome kracht”. De autonomie, die het dorp volgens de adat had ten opzichte van de aanwijzing van zijn „regeeringsorganen”, is z.i. door het Europeesch gezag verkeerd begrepen; zoo is b.v. ten onrechte verkiezing van dorpschouffoorden ingevoerd. Insteede van de oude regeling door de adat van de inkomsten van het dorpsgezag is veelal getreden een ingrijpen van het Nederlandsch gezag. Hij vindiceert voor het dorpsgezag de vergunning tot toelating en verhuizing. De autonome rangschikking van de dorpelingen in standen schijnt, mede onder Nederlandschen invloed, grootendeels te zijn teloorgegaan. Van de dorpsautonomie in zake behartiging van huishoudelijke belangen volgens de adat is door wetgever en bestuur „maar bitter weinig overgelaten”. Het „opengeslagen gat” is aangevuld met „westersche invoersels”, die de bevolking „gelaten” in ontvangst heeft genomen en die „mogelijk veel nut hebben gesticht”.

maar die, niet uit een autonome daad geboren, volgens den schrijver „maar zelden tot autonome belangen zullen groeien”. Aarzelend staat auteur tegenover het medebewind; hij geeft toe, dat er misschien „reden is aan te nemen, dat dit on-Indonesisch instituut in den Archipel wortel zal kunnen schieten”, in welk geval vermoedelijk nadere regeling zal noodig zijn. Hedendaagsche politieke actie, leidt er, naar het schijnt, — aldus schrijver — hier en daar ook toe om invoering van Europeesche instellingen te prefereeren boven geleidelijk uitgroeien van bestaande inheemsche instellingen. „Of die voorkeur ook werkelijk onder de groote massa des volks bestaat, moet betwijfeld worden”.

Schrijver verwacht dat Indië in de naaste toekomst meer en meer democratisch zal worden geregeerd en, zooals hij het noemt, een „rechtsstaat in den dop” (!) zal zijn; of de organisatie meer een Westersch dan wel een Indonesisch karakter zal dragen, acht hij nog onzeker. Een „absoluut eigenmeesterschap” van het Indische dorp schijnt hem binnen afzienbaren tijd „niet bereikbaar”; maar dat men hier zal verkrijgen een „betrekkelijke dorpsautonomie” is volgens den schrijver wel te wenschen. Welk ideaal hem daarbij voor oogen zweeft, valt uit het proefschrift op te maken.

Het helder en overzichtelijk bewerkte boekje laat zich aangenaam lezen.

C. S

Juridisch confectiewerk (eenheidsprivaatrecht voor Indië)

door

Mr. C. VAN VOLLENHOVEN.

... il est moins difficile de donner une nationalité à un peuple que de lui donner tout simplement un code ... Edicter une loi n' est rien. Ce qui est tout, c'est de la faire accepter.

Beaune, Introduction à l'étude historique du droit coutumier français, 1880, blz. 19,22.

I.

Het omstreeks Augustus 1923 te Batavia openbaargemaakt ontwerp van een geünificeerd burgerlijk wetboek voor Nederlandsch-Indië met toelichting, het ontwerp-Cowan (1920), zou in aantrekkelijkheid hebben gewonnen, als de toenmalige directeur van justitie, Mr. Scheuer, had kunnen goedvinden daaraan niet toe te voegen zijn opgeblazen, dilettantischen, kronkeligen aanbiedingsbrief. Van ontwerp en toelichting zelf mag men dankbaar erkennen, dat ze zijn vrijgehouden van de geleerddoenerij, het politiek bejag en de onechtheid, welke de toelichtingen der wetsvoordracht van 1904 en, ten deele, het unificatiewerk van 1910 kenmerkten. Het is een kalme, bezadigde poging om van een geünificeerd burgerlijk recht voor Indië iets terecht te brengen. Nadere omwerking zal uiteraard nog hier en daar feilen kunnen wegwieden; in het algemeen schijnt nochtans dit ontwerp van 1920 een bruikbaar object om aan te beoordeelen, of met een eenheidswetboek op zuiver Europeeschen, on-Aziatischen grondslag het belang van Indië gebaat dan geschaad zal zijn.

„Het belang van Indië”; welk belang? Het belang der rechtszekerheid, zegt de toelichting op verscheiden plaatsen; het belang Kol. Studiën.

van rechtseenheid, althans van eenvormig verkeersrecht, voegt zij er gedurig aan toe; het belang, dat de inheemsche maatschappij uit haar juridische achterlijkheid opgeheven en tot juridische ontwikkeling worde gebracht; niet het laatst: het belang voor rechters en advocaten om nu eindelijk eens van dat vage, treurige, onvindbare adatrecht te worden verlost.

Een vijftientwintig jaar geleden zou een ontwerp als dit zijn ontvangen met gejuich. Een vijftientwintig jaar geleden waren juristen, vooruitstrevende politici en zendingsvrienden vrijwel eenparig van meening, dat de gehoopte uitredding te verwachten viel van „Europeesch recht voor allen”. De juristen: omdat zij dan als grondslag hunner civiele rechtspraak of hunner rechtsgeleerde adviezen zouden krijgen een stelligen tekst, en omdat van een hervorming in dezen geest Engelsch-Indië het heil reeds had ervaren. De vooruitstrevende politici: omdat Europeesch recht, zijnde hooger en beter recht, den economischen zin der bevolking slechts zou kunnen prikkelen en haar welvaart opbeuren. De zendingsvrienden: omdat de Christen-Indonesiër door Europeanenrecht zou worden ingeleid binnen ons gezins- en familieleven en binnen onze erkenning van het individu en zijn waarde.

Heeft dit oordeel in dezen vorm na vijftientwintig jaren standgehouden? Er is reden tot twijfel.

II.

HET BELANG VAN RECHTSZEKERHEID.

Het recept van vijftientwintig jaar geleden luidde: men gaat heen, neemt het burgerlijk wetboek der Europeanen, verklaart het met enkele uitzonderingen en wijzigingen toepasselijk op alle Indonesiërs en vreemde oosterlingen, en Indië heeft in burgerlijke zaken rechtszekerheid alom; een zelfde rechtszekerheid in civiele zaken als sinds 1848 het deel is der Europeanen. Van deze onderstelling ging nog uit de ontwerper van de wetsvoordracht van November 1904 (Mr. L. W. C. van den Berg) tot vaststelling van een nieuw artikel 75 regeeringsreglement.

Het stelsel heeft afgedaan. Toen zes jaar later, in 1910, een Haagsche regeeringscommissie haar ontwerp-eenheidswetboek redigeerde, liet zij Mr. Van den Berg met zijn tegenontwerpje in

den aangegeven geest alleenstaan. Al haar arbeid immers had haar geleerd, dat men bij deze ingewikkelde stof alleen dan aan den eisch der rechtsgeleerde precisie eenigermate recht doet weervaren, indien men de complicaties één voor één onder het oog ziet en ze één voor één tot scherpomschreven oplossing brengt. Wel ontwierp dus die commissie één burgerlijk wetboek voor alle bevolkingsgroepen (1910), maar een wetboek waarin telkens werd aangegeven, wat wel, wat niet, wat slechts ten deele voor bepaalde groepen en ondergroepen der bevolking van kracht zou zijn. Blijkbaar heeft ook nadien aan terugkeer tot het stelsel- Van den Berg niemand meer gedacht; ons Bataviaasch ontwerp van 1920 bewijst aan dit stelsel niet eens meer de eer eener bestrijding. Ja zelfs, in 1920 heeft ook de inrichting van het Haagsche ontwerp van 1910 niet langer bevredigd. Ook dit ontwerp liet in de rechtszekerheid nog te veel onzekerheden. Het ontwerp 1920 zag zich dan ook genoopt om, in stede van één stelsel van toepasselijkheid, vijf stelsels te aanvaarden; opdat alle twijfeling zou verdwijnen.

De lezer oordeele over het resultaat.

Stelsel één is dit: bij elke groep van wetboekartikelen, die niet voor alle landaarden geldt, wordt de beperking van werkingssomvang opzettelijk aangegeven, hetzij in een opschrift („Van het recht van beraad..... bij erfenissen van Europeanen en van Vreemde Oosterlingen”), hetzij in de bepalingen zelf („De Europeesche of Chineesche vrouw kan niet”), hetzij op beide manieren. Voorbeelden hiervan geeft het ontwerp op tal van plaatsen.

Stelsel twee laat weliswaar een groep wetboekartikelen algemeen luiden, doch voegt aan die groep een beginartikel, een slotartikel of een elders geplaatst artikel toe, hetwelk aan de werking dier artikelen bepaalde landaarden of ondergroepen geheel of ten deele onttrekt. Zoo zijn de artikelen 394-412 wel betiteld „Van de voogdij in het algemeen” en wel genereel geredigeerd, doch artikel 393 lid 4 bepaalt, dat zij slechts zien op de voogdij over Europeesche en Chineesche minderjarigen. Een verder voorbeeld geven bepalingen als de volgende:

(Artikel 351.) Op Inlanders en op niet-Christen Vreemde Oosterlingen andere dan Chineezzen, zijn van dezen titel alleen toepasselijk de artikelen 352 eerste en tweede lid, 353, 354 eerste en tweede

lid, 355, 356, 357, 358, en 359 eerste lid, op Inlandsche Christenen bovendien de vierde afdeeling; overigens geldt voor deze bevolkingsgroepen ten aanzien van de onderwerpen van dezen titel

Niettemin kunnen ook ouders tot deze bevolkingsgroepen behorende...

De Gouverneur-Generaal is bevoegd, van de toepassing der voorgaande leden behalve van artikel 352 eerste lid ... uit te zonderen...

(Artikel 393 lid. 6). Op de voogdij over niet-Christen Vreemde Oosterlingen andere dan Chineezzen zijn toepasselijk de artikelen 394, 400 tot en met 412, 414, 424, 425 en 429, zoome de zesde, zevende, tiende, elfde en twaalfde afdeelingen in haar geheel; met betrekking tot de wettelijke en de testamentaire voogdij, zoome de tot de verplichting om de voogdij aan te nemen, de verschooning en ontheffing van en de ontzetting uit de voogdij gelden te hunnen aanzien dezelfde voorschriften als voor de voogdij over Inlandsche minderjarigen in de artikelen 495, 507 en 508 van de dertiende afdeeling gegeven.

Dit stelsel vermag wellicht zekerheid te brengen voor dengene, die het wetboek in zijn samenhang kent en gestadig voor oogen heeft; doch het geeft gevaar voor wie het wetboek opslaat — zoo zijn er — zonder den tekst als geheel voor oogen te hebben.

Stelsel drie verwijst voor bepaalde landaarden naar een buiten het wetboek liggende rechtsstof, onder aanteekening evenwel dat aan „de bepalingen van dit wetboek” niet mag worden te kort gedaan. Rechter en advocaat dienen alsdan voor den geest te hebben, onder welke rubriek der wetboekbepalingen een daarin niet passend oostersch rechtsinstituut valt te subsumeeren; een punt, dat blijkens de rechtsgeleerde literatuur over Indië tot vër-strek-kend meeningverschil aanleiding gaf en geeft. Voorbeeld van dit derde stelsel:

(Artikel 1439 lid 2.) De bijzondere regelen ten aanzien van bepaalde overeenkomsten worden opgegeven in de titels, welke over ieder dezer overeenkomsten handelen, die ten aanzien van de bepaaldelijk tusschen Inlanders onderling gebruikelijke en niet in dit wetboek of eenige andere algemeene verordening geregelde overeenkomsten worden ontleend aan het adatrecht, mits niet strijdig met de bepalingen van dit wetboek, en de bijzondere regelen omtrent handelszaken zijn vastgesteld bij de wettelijke bepalingen tot den koophandel betrekkelijk.

Stelsel vier is het beruchte stelsel der algemeene exempties, waarbij rechter en advocaat maar zien moeten, hoe zij zich redden. Afdrukken is veroordeelen.

(Artikel 1 lid 3.) De bepalingen van dit wetboek maken geen inbreuk op de rechten en verplichtingen betrekkelijk de onder Inlanders gebruikelijke goederengemeenschappen, van anderen aard dan die bedoeld in de negende, tiende en elfde titels van het derde boek van dit wetboek, welke worden beheerscht door afzonderlijke algemeene verordeningen en bij gebreke daarvan, door het adatrecht.

Stelsel vijf, ten slotte, is het stelsel van een bijzondere uitzondering op een algemeene uitzondering of beperking. Voorbeelden:

(Artikel 29, lid 3.) Op niet-Christen Inlanders en niet-Christen Vreemde Oosterlingen andere dan Chineezen, zijn van dezen titel alleen toepasselijk de artikelen 32, 33, 34, 85, 87, 89 tot en met 92, 95 tot en met 100 zoomede de geheele zevende afdeeling, — wat de artikelen 92 en 95 betreft enkel voor zoover zij betrekking hebben op de nietigheid des huwelijks voortvloeiende uit artikel 34; voor het overige geldt ten aanzien van het huwelijksrecht dezer bevolkingsgroepen voor zoover dit onderwerp niet in eenige algemeene verordening te hunnen opzichte geregeld is, hun adatrecht.

(Artikel 351 lid 1, lid 5.) Op Inlanders en op niet-Christen Vreemde Oosterlingen andere dan Chineezen, zijn van dezen titel alleen toepasselijk; overigens geldt voor deze bevolkingsgroepen ten aanzien van de onderwerpen van dezen titel voor zoover zij niet in eenige algemeene verordening te hunnen opzichte geregeld zijn, hun adatrecht.

De Gouverneur-Generaal is bevoegd, van de toepassing der voorgaande leden van artikel 352 eerste lid, die bepaaldelijk door hem aan te wijzen gedeelten der niet-Christen Inlandsche bevolking uit te uitzonderen, onder welke; ten aanzien dezer groepen blijft alsdan het adatrecht geheel gelden.

(Artikel 393 lid 5.) Voor de voorgdij over Inlanders geldt de dertiende afdeeling van dezen titel; hare toepasselijkheid strekt zich echter niet uit over de gedeelten der Inlandsche bevolking, bedoeld in het vijfde lid van artikel 351, voor welke ten deze hun adatrecht geldt.

Nu paaië men zich niet met de gedachte, dat dit slechts technisch-redactioneele onvolkomenheden zijn, die zich bij een eindherziening zouden laten herstellen. Van 1907 tot 1920 zijn, onafgebroken, ervaren Indische juristen aan dit werk doende geweest, en het bezwaar van zulke opsommingen, uitsluitingen en verwijzingen wisten zij zoo goed als wie ook. De onvolkomenheid van vorm is niet een gevolg van gebrek aan technische vaardigheid: zij is een rechtstreeksch uitvloeisel van het feit, dat men onder één wetboek poogt te persen wat in werkelijkheid veel te

bont, veel te rijk en veel te verscheiden is om aan één stel artikelen te gehoorzamen. —

De vraag zal echter aanstonds worden geopperd, of van deze ingewikkeldheid van het eenheidswetboek de rechtszekerheid wel schade behoeft te lijden, als rechters en advocaten dat wetboek maar op hun duimpje kennen. Intusschen, hier ligt juist het tweede bezwaar voor de rechtszekerheid. Wie is „de rechter”, die dit eenheidswetboek zal hebben te hanteeren? Het is merkwaardig, dat de ontwerper van 1920 nog even luchtig over deze kwestie heenglijdt (Toelichting, blz. 37) als de ontwerpers van 1904 en 1910 deden.

Voor het in omvang kleine moederland, uit welks ontleende privaatrecht dit eenheidswetboek op zijn beurt is overgeschreven, ligt de rechtszekerheid in burgerlijke gedingen eenerzijds in het feit, dat die codificatie niet in schijn doch in waarheid eenheidsrecht geeft, maar vooral ook anderzijds in het feit, dat de adviesverstrekking en de gerechtelijke toepassing in handen is van een geschoold, getraind, eng samenhangend cohort van juristen, onder gestadige leiding van het oordeel van den hoogen raad en onder gestadige raadpleging der geheele jurisprudentie. Hoe zal dit een en ander zijn bij het Indische eenheidswetboek?

Tot nog toe ging de Indische wetgever er van uit: toepassing van Europeesch privaatrecht, ook op niet-Europeanen is slechts veilig bij de voor Europeanen ingestelde rechters (hooggerechtshof, raden van justitie, residentiegerechten); zoovaak Europeanenrecht, d.i. gefatsoeneerd Nederlandsch recht, van toepassing wordt op niet-Europeesche gedaagden (Indonesiërs, Chineezers, enz.), wordt naar de bestaande voorschriften vanzelf de Europeesche rechter in plaats van den inlandschen bevoegd. Ontwerp en toelichting gaan blijkbaar even ver: zij onderstellen gedurig — wat voor de Europeesche residentiegerechten in het grootste deel van Indië niet eens het geval is — rechtshandhavers die universiteits- of hogeschooljuristen zijn; die dus — naar men durft aannemen — het Europeesch privaatrecht in zijn samenhang doorzien, op zich zelf onnoodige artikelen weten te bezigen ter interpretatie, de Nederlandsche commentaren kennen, de jurisprudentie van den hoogen raad kennen.

Waar denkt men nu voor de kleine tweehonderd inlandsche gouvernementsrechtbanken in Indië (om van de talrijke inheemsche rechtbanken maar niet te spreken) zulke rechters — voorzitters niet enkel maar ook leden — vandaan te halen? Is het niet juist deze laatste jaren mode geworden om te zeggen, dat Indonesiërs, zelfs als ze de rechtsschool te Batavia doorloopen hebben, aan de universiteit twee doctorale examens hebben afgelegd en er op proefschrift gepromoveerd zijn, toch als Indisch jurist minderwaardig zijn en zullen blijven? Zal de Bataviasche rechtshoogeschool die modemeening weten te veranderen? Maar zelfs als dit absurd vooroordeel omslaat ten goede, zelfs dan nog is toepassing van het nieuwe eenheidswetboek uitsluitend door westerisch geschoolde juristen voor afzienbare toekomst uitgesloten. Uitgesloten vooreerst al om de formidabele kosten; uitgesloten bovendien om het belang der bevolking, die met haar simpele botjah-angon-kwesties, deelwinningkwesties en zooveel meer voor het minst naar het residentiegerecht zou moeten tijgen. Doch behoudt men de bestaande civiele bevoegdheid van districts-, regentschaps-, magistraatsgerechten en inlandsche gouvernementsrechtbanken (alsook die van inheemsche rechters), of aanvaardt men een nieuw soort rechterlijke macht die intusschen afwijkt van juristenrechtspraak, dan komt de zeer groote meerderheid der civiele zaken voor rechters, bij wie van gezette rechtsstudie en van onverdroten bestudeering van jurisprudentie en schrijvers — in Indië zooveel lastiger dan in Nederland — geen sprake kan zijn, en in wier handen het eenheidswetboek dus alleen verwarring en verbijstering kan geven, of doode letter zal blijven, zooals de toepasselijkverklaring op inlanders van de drie artikelen nopens dienstboden en werklieden nu al een halve eeuw lang onder inlanders doode letter is bij dit soort rechters. Trouwens, is het gewaagd te voorspellen, dat vertaling van de spinnewebzinnen van dit wetboek in Javaansch, Maleisch, Bataksch, Makassaarsch, Madoereesch ondoenlijk zal blijken? —

Gesteld nochtans, men zag kans om zonder onmatige budgetbezwaring gansch Indië te overdekken met geschoolde civilisten, die voor het afdoen van civiele zaken en voor het bijhouden van jurisprudentie en wetenschap voldoende tijd hebben; en gesteld,

deze juristen raakten in het gecompliceerde wetboek niet verstrikt; dan nog zou rechtszekerheid als gevolg van dit wetboek afstuiten op zijn regeling van een voor de niet-Europeesche bevolking even gewichtige als urgente stof: de regeling van het bewijs.

Het is zoowel door voor- als door tegenstanders van rechtsunificatie bij herhaling erkend, dat bij tachtig of negentig procent der inlandsche processen de zwaarigheid schuilt niet in het toe te passen recht, maar in het vaststellen van de feiten; dat het rechtsleven der Indonesiërs aan niets zooveel behoefte heeft in den modernen tijd als aan het scheppen van eenvoudig, praktisch bewijsmateriaal. Het ontwerp, in de sfeer der artikelengeleerdheid zwevend, steekt daar geen hand naar uit. Erger dan dat: het ontwerp spiegelt zich op geenerlei wijze aan wat de practijk der *bestaande* bewijsartikelen voor niet-Europeanen (inlandsch reglement, artikel 2 van staatsblad 1855 No. 79, enz.) reeds overvloediglijk heeft geleerd. Het is, met al zijn vertoon van kennis, bij deze materie zelfs in de war; ten detrimente van de niet-Europeanen. Terwijl toch het Nederlandsche burgerlijk recht onderscheidt (al is de bewoording der wet verward) tusschen onderhandsche onopzettelijke geschriften, onderhandsche akten (opzettelijk opgesteld ter wille van bewijs in rechte) en authentieke akten; terwijl de onderhandsche onopzettelijke geschriften door de wet blauwblauw gelaten worden en volgens alle commentatoren aan voorschriften van vorm dan ook niet gebonden, noch met een voorafbepaalde bewijskracht toegerust zijn; laten de artikelen 2106 en volgende van het ontworpen eenheidswetboek zich misleiden door de redactie der bestaande voorschriften; meenen ze regels te stellen voor elke onderhandsche inlandsche schriftuur; en berooven ze zodoende zoowel justiciabelen als rechters juist van dat geschreven bewijsmateriaal, dat bezig is in de zeden der Indonesiërs op te komen. De fout, die noodlottige gevolgen moet hebben (men zie slechts de practijk van staatsblad 1867 No. 29), zou niet hebben kunnen gebeuren, als de ontwerper ware uitgegaan van de zwaarigheden en behoeften der werkelijkheid; maar hij zag artikelen, artikelen en nog eens artikelen. —

Zoolang derhalve de bontheid van Indië's bevolking dwingt tot

een doolhofstelsel van toepasselijkverklaring; zoolang aan een compleet stel geschoolde rechters niet valt te denken; en zoolang het bewijsmateriaal in inlandsche processen wordt overgelaten aan zijn lot, laat zich voorzeggen, dat de rechtszekerheid bij dit ontwerp geen baat zal vinden; dat, integendeel, de kloof tusschen justiciabele en rechtspreker even wijd zal worden als de kloof tusschen het levende volksrecht van huis, markt en akker, en een dore juristentheorie. Waar blijven de protesten diergenen, die de laatste jaren uittogen om Indië te redden uit de klauwen van realiteitsmiskennen en ideologie? Hier valt nuttig werk voor hen te doen.

III.

HET BELANG VAN RECHTSEENHEID.

Wie een ontwerp-wetboek in handen krijgt, bestaande uit een doorloopende reeks van 2220 artikelen en getiteld „Burgerlijk wetboek voor Nederlandsch-Indië”, meent toekomstige rechtseenheid te zien. Gedachtig echter aan de onloochenbare bontheid van rechtstoestanden en rechtsbehoeften, niet alleen bij vergelijking van Indonesiërs met uitheemsche oosterlingen en uitheemsche westerlingen, maar evenzeer bij vergelijking van de Indonesiërs onderling, van de uitheemsche oosterlingen onderling, en zelfs van de Christen-Indonesiërs onderling (Christen-Niasers, Christen-Bataks, Christen-Dajaks, Christen-Toradja's, Christen-Tobèloreezen, Christen-Papoe's, Christen-Javanen), zal hij geneigd zijn te vragen, op welken onverwachten grond onderwerping van deze allen aan één omvangrijk stel artikelen, en nog wel geavanceerd-westersche, volstrekt on-Aziatissche, artikelen, mogelijk is geacht. De vraag zal hem te redelijker voorkomen, aangezien bij de wetten van 1906 en 1919 (in werking sinds 1 Januari 1920) — het nieuwe artikel 75 regeeringsreglement — ingevolge een amendement van Mr. Van Idsinga besloten werd, juist *niet* uit te gaan van de vooropstelling dat Europeanenrecht het eenig doeltreffende recht voor allen is tenware het tegendeel voor speciale stoffen mocht bewezen worden, maar Europeanenrecht of eenheidsrecht *slechts in zoover* aan niet-Europeanen op te leggen, als „de bij hen *gebleken* maatschappelijke behoeften dit *eischen*”.

Was in 1855 het Europeesch recht aan uitheemsche oosterlingen opgelegd, omdat dit geriefelijk en begeerlijk werd geacht voor den *Europeeschen* handel, en was nog in 1909 oplegging van Europeesch recht aan Indonesiërs bepleit, niet in hun maar in *ons* belang (R. Tj. Mees in Indische Gids 1909 I, blz. 874), de nieuwe tekst van artikel 75 sluit dit motief voor een eenheidswetboek uit. In hoever en door hoedanig onderzoek tusschen 1907 en 1920 is nu — zoo mag en moet men derhalve vragen — „gebleken”, dat de maatschappelijke behoeften der bonte vijftig millioen inwoners van Nederlandsch-Indië een eenheidswetboek op geavanceerd-Westuropeeschen grondslag „eischen”?

Voor wie niet weten mocht, dat nog in het hedendaagsche Indië een aanschrijving meer geldt dan het regeeringsreglement, dat een woord van den grooten heer te Buitenzorg er zwaarder weegt dan een wet van koning en staten-generaal, en dat de centrale overheid daarginds wel eens vergeet te vragen wat in wet of grondwet staat, zal het punt van uitgang van het ontwerp-Cowan verrassing brengen. Dat punt van uitgang — het is geen verwijt aan den ontwerper — is een regeeringsbeslissing van 1913: een regeeringsbeslissing, welke niet wordt afgedrukt, doch waarvan wel zooveel blijkt, dat zij een toekomstwetboek wenschte hetwelk zooveel mogelijk Europeanenrecht zou zijn en zoo dicht mogelijk tot het Nederlandsche wetboek van 1838 zou naderen. Dat de wet zelf, het op 1 Januari 1920 van kracht geworden nieuwe artikel 75 regeeringsreglement, van unificatie op westerschen grondslag zwijgt; dat zij naar gebleken behoeften der niet-Europeesche bevolking verwijst; dat derhalve *de tekst van artikel 75 (nieuw) allerminst naar Europeanenrecht voor allen heenstuurt*, is geheel naar achter gedrongen door een regeeringsopdracht van zes jaar vroeger. Nu wordt het dan begrijpelijk, hoe minister Pleyte, die het nieuwe artikel 75 aanhangig vond en in staat van wijzen had te brengen, bij herhaling en onverdroten in de kamer sprak, alsof tot geünificeerd privaatrecht was besloten; iets wat bij de wet van 1906 juist was vermeden, zelfs gekeerd. Nu wordt duidelijk, hoe Mr. Van den Berg in Juni 1919 in de eerste kamer bepleiten kon „het groote beginsel van (Europeesche) rechtseenheid” zuiver te stellen en slechts voor onder-

deelen diversiteit te gedoogen. Nu wordt duidelijk, hoe Mr. Cowan zelf op 30 Juni 1924 in den volksraad het wetsartikel kon omkeeren en beloven (blz. 561), dat de Hollandsche wet op het arbeidscontract ook voor de Indonesische bevolking zou gaan gelden „v.z.v. niet deze of gene bijzondere bepaling daarvoor beslist onpassend mocht blijken”.

Op welke wijze nu wordt het regeeringsbevel van 1913 naar den schijn verzoend met de werkelijkheid van het rechtsleven en met de wet? Op een wijze, die sluipmoord van het adatrecht betekent: doordat het adatrecht hier en daar een inzetseltje, een stukje sukade, in den koek van het eenheidsrecht mag leveren. Fromberg, die de kunst van redigeeren verstond, de practijk der rechtspraak kende, en aan zijn Chineezenrecht de misère van stukken adatrecht in een geheel van Europeesch recht ervaren had, schreef eens (Nieuwe regeling, 1897, blz. 183), dat men „onoplosbare vragen” verwekt door in een oostersch rechtssysteem westersche begrippen te brengen en de harmonie zodoende te verbreken. Twee jaar geleden riep in een Gidsartikel (1923, V, blz. 66) Snouck Hurgronje de wangedachte op van een gamelan-orkest, door Mengelberg gedirigeerd, een wajang wong, door Royaards geleid, een serimpi-dans, uitgevoerd onder Dalcroze. Bij de landraden van tot dusver kon, ondanks de belemmering der procesbepalingen, de president er naar streven de oostersche rechtsregels te doen naleven in het kader der oostersche begrippen en naar oosterschen trant; maar indien het adatrecht slechts inzetseltjes levert, hier en daar, aan een eenheidswetboek, zal de toepassing van dat wetboek, inzetseltjes inclus, wel *dienen* te gebeuren in den stijl van het Hollandsche juristenrecht. De ervaring heeft ruimschoots bewezen, dat men daarmee het adatrecht vernielt, en justiciabele noch rechter bevredigt. Schaft men het „erbarmelijk” adatrecht kortweg af, dan is althans 's rechters geweten schoon, wanneer hij het ignoreert. Maar wordt het adatrecht gedegradeerd tot inzetseltje in een andersgeaard wetboek, dan mag toepassing van het adatrecht niet uitblijven, doch dan baart zij aldoor juridische dissonantie.

Zal rechtseenheid op westerschen grondslag de sympathie der bevolking vinden? Sinds 1 October 1917 is voor niet-Europeanen de bevoegdheid geschapen om zich hetzij aan het heele Europeesch

privaatrecht, hetzij aan het Europeesch vermogensrecht te onderwerpen; en de regeering heeft zich alle moeite gegeven, de gelegenheid daartoe open te stellen op ruime schaal, tot op de Natona-eilanden toe. Het resultaat was: een ridicuul muisje. In de zeven jaar en drie maanden, die op 1 Januari 1925 verlopen waren, hadden uit acht en veertig miljoen niet-Europeanen slechts vierennegentig personen zich op één van beide wijzen aan westersch recht onderworpen (dus gemiddeld dertien per jaar); en van deze personen stond de groote meerderheid noch economisch, noch maatschappelijk vooraan. De toelichting op het ontworpen wetboek doet met dit vernietigend oordeel der practijk over de rondgebazuinde „behoefte” aan Europeesch privaatrecht het eenige wat ze daarmee goedschiks kan doen: ze zwijgt het dood. —

De rechtseenheid van het ontwerp is derhalve strijdig met de wet; zal de rechtstoepassing niet helder maken, doch haar verwarren; sluit niet aan bij gebleken wenschen; en negeert de enorme verscheidenheid in rechtsgewoonten en rechtsbehoeften der Indonesiërs tusschen Sabang en Merauké, tusschen Krakatau en Mian-gas. Waar blijven de protesten diergenen, die de laatste jaren uittogen om Indië te redden uit de klauwen van realiteitsmiskening en ideologie? Hier valt nuttig werk voor hen te doen.

IV.

HET BELANG DER INHEEMSCHE MAATSCHAPPIJ.

De instellingen der *bevolking* zelfve te ontwikkelen, niet daarvoor iets in de plaats te stellen wat *wij* zouden begeeren, zij ook hier het doelwit.

Bijblad 8122, blz. 340 (October 1914).

Het ontwerp zal almede dienstig moeten zijn om de Indonesische bevolking op te beuren uit juridische achterlijkheid tot juridischen vooruitgang. Zijn de voorwaarden daartoe in dit voorstel aanwezig?

Om het bestaande te kunnen verbeteren — om te weten, wát te verbeteren valt en hóé te verbeteren valt — dient men het bestaande te kennen. Elke poging daartoe ontbreekt, behalve voor twee

bescheiden onderwerpen. Voor die twee onderwerpen handelt het ontwerp averechts.

Niemand, die voor recht en rechtsbedeeling in een oostersch land belangstelling voelt, kan voorstel en toelichting lezen zonder een indruk te krijgen van grenzenlooze lichtvaardigheid. Als Wilken of Snouck Hurgronje tot 1925 toe onafgebroken en uitsluitend adatrecht waren blijven onderzoeken, dan nog zouden zij geen tiende bezitten van de adatkennis, die voor dit ontwerp noodig zou zijn geweest. De ontwerper voelt die leemte in zijn weten niet. Is ergens gezegd, dat op Java en elders alleen het saldo eener Indonesische nalatenschap vererft, het ontwerp maakt er één-twee-drie voor gansch Indië een bindend voorschrift van; hoewel zelfs uit de literatuur over Java al blijkt, dat er uitzonderingen zijn, en hoewel het in gewichtige deelen der buitengewesten anders is. Volstrekt afhankelijk als de ontwerper was van gegevens in gedrukte bronnen, schijnt hij niet bevroed te hebben, hoe weinig deze literatuur als volledige en feillooze voorlichter kan gelden; vindt hij in gedrukte gegevens geen bezwaren, dan biedt, meent hij, het adatrecht zelf geen bezwaren. Voor kinderhuwelijk, grondverpanding, deelbouw, veepacht, en andere diepgewortelde instituten decreteert het ontwerp maar raak. Het typisch element der Javaansche huur, de vooruitbetaling, is niet begrepen; de van huur essentieel verschillende deelbouw is dus maar onder „huur” geplakt, met verwijzing naar den Italiaanschen code (Toelichting, blz. 240). Aan de familie als rechtsgemeenschap, de joint family van Engelsch-Indië, wordt ongenoegzame aandacht gegeven. Het overbekende feit, dat het gouvernement van het adatgrondenrecht een warwinkel heeft gemaakt door de onderscheidingen van dat recht te miskennen en misleidende etiketten te bezigen, strekt nergens tot baken. De vraag, of op naleving van het gedecreteerde valt te rekenen, wordt, ondanks de droevige ervaring met talloze oudere producten van keuromanie, nergens geopperd. Voor het teere plantje der inlandsche coöperatie is elders een schat van inductieve gegevens verzameld, die, behoedzaam toegepast, misschien de inlandsche coöperatieve vereeniging zouden kunnen doen wortel schieten; het ontwerp kan zich over dat alles niet bekreunen, zet zijn spijkerlaarzen midden op de eieren, neemt Holland-

sche of Hollandsch-Indische artikelen, en heeft naar een coöperatieregeling, „geschikt voor de eenvoudige behoeften der inlandsche samenleving” in den geest van het commissierapport van September 1921, niet eens getaald. Alle inductie, trouwens, is aan de voorstellen vreemd; niet behoeften en mogelijkheden vormen de basis van het ontwerp, maar het eenvormigheidsdogma.

Die grenzenloze lichtvaardigheid uit zich ook hierin, dat nagenoeg nergens beroep wordt gedaan op netelige landraadkwesaties, op ondervonden zwaarigheid. Een Nederlandsch minister van justitie, die wetswijziging voorstaat, zal aannemelijk pogen te maken, dat het bestaande bezwaren oplevert, en hij zal die bezwaren met feiten of met jurisprudentie staven. Hier vindt men geen van beide. Terwijl de inzetseltjes van adatrecht zich schier overal bepalen tot loutere verwijzing, wordt het adatrecht voor veepacht (deelwinning) en voor deelbouw gecodificeerd naar de methode van god-zegen-de-greep. Waarom? Omdat voor die twee stoffen aansluiting mogelijk was bij Middelfransche wetsartikelen *in den code*, en omdat voor die twee stoffen in adatrechtbundels en andere bronnen wat materiaal voorhanden bleek. Geheel toevallig begon de adatrechtcommissie haar bijdragen over inlandsche veepacht met inlichtingen over veepacht in Bandawasa (Oost-Java); de toelichting doet, alsof Bandawasa-voor de alom verbreide veepacht een zelfde centrale beteekenis heeft als Groningen voor het beklemrecht, of Minangkabau voor het moederrecht.

De groote teleurstelling is wel deze, dat van de vier hoofdbedenkingen tegen een eenheidswetboek ter zake van het belang der inheemsche samenleving noch in de toelichting noch in den aanbiedingsbrief wordt gerept.

De eerste hoofdbedenking was: rechtsbouw en rechtshandhaving zijn onder Indonesiërs iets geheel anders dan voor universiteitsjuristen, en in het schema van den code civil en van ons vierde boek passen zij niet. Het adatrecht kent, ook op Java en Sumatra, tal van gewichtige instellingen, die evenveel privaat- als publiekrechtelijk zijn; het kent rechtsregels (geen moraalregels), die in aanbeveling en afkeuring, niet in gebod of verbod bestaan; het kent rechtspersonen — stam, geslacht, familie —, die noch stichtingen

noch zedelijke lichamen noch andere opzettelijke formaties zijn, en die in het heele privaatrecht te pas komen; het kent een medeleven der afgestorvenen, dat ook in het recht meespreekt en meespeelt; het deelt de rechtsstof niet naar juridische abstracties, maar naar de zichtbare rechtsobjecten in; zijn „getuigen” zijn iets anders dan onze „getuigen”, zijn „instaan” is iets anders dan ons „instaan”, zijn bewijsleer werkt anders dan onze bewijsleer. Om het met een beeld van Dr. Huizinga uit zijn boek over Amerika te zeggen: de Europeaan, die deze stof voor het eerst ontmoet, merkt, dat het hem maar niet gelukken wil zijn kijker zóó te stellen, dat hij haar goed ziet. Welk antwoord geven nu ontwerp en toelichting op deze grief? Hetzelfde antwoord, dat de juristen van zestig jaar geleden hebben gegeven; hetzelfde antwoord, dat in den compagniestijd de compagniespredikanten zouden gegeven hebben, als men hun over Indonesische godsdiensten sprak; zelfs het befaamde handelen „als een goed huisvader” wordt den Indonesiër niet bespaard (Toelichting, blz. 242). Een antwoord, dat onmogelijk zou zijn geweest, als de opstellers ooit hun neus hadden gestoken buiten hun kamertje van Romeinsch recht en code civil, als zij bij voorbeeld ooit hun kijker hadden moeten instellen op een Angelsaksische law of evidence, op Angelsaksisch of Frankisch vermogensrecht. Van wat Van Ossenbruggen, Holleman, Logemann, Ter Haar en anderen schreven om juist dit met gegevens der practijk te staven is geen kennis genomen; de opmerking, dat „koopen” voor den Indonesiër een ander gebeuren aanduidt dan voor ons, wordt gerescontreerd met den doodoener, dat wij toch het Nederlandsche spraakgebruik dienen te volgen; het probleem zelf wordt niet gevoeld. Als de inlander onze gezonde, voor elks verstand bevredigende en aan geen billijke adat tekortdoende regels en indeelingen (Toelichting, blz. 25, 64, 81, 162, 217, 227, enz.) niet snapt of niet beaamt, dan ligt dat aan hem. Wij storen ons daar niet aan, en zullen hem tegen zijn wensch „verrijken”.

De tweede hoofdbedenking was, dat opvoedende, ontwikkelende kracht alleen kan uitgaan van wat de bevolking zelf begrijpt. Van wat zij begeerlijk acht en begrijpt; maar in elk geval moet zij het begrijpen, kunnen begrijpen. De Toelichting beperkt zich tot de verzekering, dat de inheemsche maatschappij in heel Indië met

„groote snelheid in westersche richting is gaan veranderen” (blz. 11, 216, 273, enz.).

De derde hoofdbedenking vroeg: wat geeft u recht te gelooven, dat de ontwikkeling van Indonesisch recht in ons Indië dezelfde banen zal kunnen en moeten volgen die het Hollandsche recht volgde vóór en na 1795? Zeventig jaar geleden heeft Mr. Salomon Keyzer er al op gewezen, dat de receptie van Romeinsch recht in vastelandsch West-Europa plaats had bij bevolkingen van hetzelfde ras als de Romeinen, en bij wie ook de rest der klassieke beschaving wortel schoot; adatrecht gekoppeld aan Romeinsch recht vergeleek hij met de vrouw die uitloopt in een visch. De Indonesiërs onder Hollandsche vlag zouden behoefte hebben aan rechtsontwikkeling in Nederlandschen koers, de Indonesiërs in de Philippijnen aan rechtsontwikkeling in Amerikaanschen, die op het Maleische schiereiland in Britschen koers? Maar hebben dan niet al deze volksgroepen van huis uit hetzelfde rechtssysteem en dezelfde rechtsinstellingen, en is hun uiteenscheuring in Nederlandsche, Amerikaansche en Britsche onderdanen dan niet een zaak, die met hun rechtsbehoeften in geenerlei verband staat?

De vierde hoofdbedenking raakt de behoefte der bevolking aan snel, goedkoop en bevattelijk recht. Kan iemand meenen, dat een wetboek als dit aan die behoefte tegemoet komt?

Voor het ontwerp intusschen was de ontwikkelingsbehoefte der inheemsche maatschappij geen beweegreden, maar een vlaggetje. Waar blijven de protesten diergenen, die de laatste jaren uittoegen om Indië te redden uit de klauwen van realiteitsmiskennen en ideologie? Hier valt nuttig werk voor hen te doen.

V

HET BELANG VAN RECHTERS EN ADVOCATEN.

..... dat *onze* wijze van rechtspreken verband houdt met *onze* geschiedenis en *onze* maatschappelijke toestanden en dus niet onder andere verhoudingen op gelijke wijze kan voldoen.
Bijblad 8122, blz. 340 (October 1914).

Wanneer Bryce (1901) over de practische waarde komt te spreken van het Engelsch-Indische wetboek van contractenrecht,

vermeldt hij het oordeel, dat van dat wetboek vier vijfden overtuigend zijn gebleken en het resterende één vijfde werkt als een kluister.

Talrijk, nog altoos, zijn die leden der Indische rechterlijke macht en die Indische advocaten, die naar een eenheidswetboek hunkeren, meenende dat ze daarmee, „net als voor de Chineezzen”, van adatkwesties en andere in Nederland onbekende twijfelpunten verlost zullen zijn. Zij zullen gereedelijk kunnen toegeven, dat men eerst met een ontwerp vóór zich kan beoordeelen, of dit aprioristisch vertrouwen grond had. Reeds tweemaal toch is een soortgelijk vertrouwen weggesmolten voor de feiten. Vooreerst het vertrouwen van 1904, hetwelk inhield, dat uitbreiding van ons privaatrecht tot de millioenen oosterlingen niet meer voet in de aarde hebben zou dan in 1855 de toepasselijkverklaring van ons vermogensrecht op Chineezzen, Arabieren en Klingen had; — wanneer in 1910 de ontwerper van 1904 zijn denkbeeld in zulk een „eenvoudige” verordening van zestig artikelen samenvat, laat de commissie voor een nieuw Indisch wetboek — gelijk boven reeds gezegd — hem alleenstaan, en in ons ontwerp van 1920 wordt aan die solutie zelfs geen woord meer verspild. Ten andere het vertrouwen van de jaren 1906-1917, dat, als men maar voor de inheemsche maatschappij Europeesch privaatrecht of Europeesch vermogensrecht verkrijgbaar stelde langs den weg eener vrijwillige aanvaarding, tienduizenden zich zouden haasten het gebodene te grijpen; men weet, hoe anders dat na 1917 is geloopt. Zoo zou het dus ook wel eens kunnen wezen, dat de voorgestelde lawine van artikelen de werkelijke bezwaren der practijk niet ondervindt. Men legge eens naast den ontworpen eenheidstekst die klachten van zendelingen en juristen over ondraaglijke dubia ten aanzien van het recht der Christeninlanders, die de laatste jaren met klem herhaald zijn; men zal bevinden, dat geen dier grieven door den nieuwen tekst wordt opgelost, doordat men niet regels zoekt, passend bij concrete moeilijkheden (inductief), doch artikelen deduceerde. Of men legge naast den ontworpen eenheidstekst de paar honderd gepubliceerde landraadvonnissen over materieel privaatrecht, en ga stuk voor stuk na, welke baat de rechter in zijn geding van het wetboek zou hebben ondervonden:

men zal bevinden, dat in één van de tien gevallen het dubium ruwweg vervangen is door een regel van Romeinsch-Fransche herkomst, doch dat in de negen overige gevallen (bevoegdheid van een Minangkabauschen mamak; bevoegdheid van een desa tegenover particulieren grond; rechtskarakter van akkers; enz. enz.) het twijfelpunt nà het wetboek nog evenzeer bestaat als daarvóór. Met dit pijnlijk onderscheid evenwel, dat voortaan de kwestie beslist zal worden in het kader van denken van het eenheidswetboek, waaraan het denkkader van het adatrecht vreemd is, en dat van gehandhaafde stukken adatrecht andere stukken adatrecht, die met de eerste in onverbrekelijk verband stonden, zijn losgesneden. Een leerzamen spiegel houdt die Bataviasche rechtszaak van 1908 op, waarin op vermogensrechten in zake een Arabisch graf inspijt van de wettelijke voorschriften Arabisch adatrecht werd toegepast, omdat toepassing van Europeesch recht redeloos ware; een even leerzamen spiegel houden die artikelen van het strafwetboek van 1915 op, waarmee men vastloopt, omdat ze verband houden met privaatrechtelijke figuren van volksrecht die de strafwetgever niet doorzag.

Om conflict met bestaande en onuitroeibare volkszedes te ontgaan bepaalt het ontwerp gedurig, dat zijn regels niet gelden zullen wanneer het plaatselijk adatrecht anders luidt. Ziet de rechter hierin een regeling van bewijslast, dan maakt het wetboek het hem inderdaad makkelijk genoeg, maar dan verliest de verwijzing haar practische waarde; neemt de rechter de verwijzing naar afwijkend adatrecht daarentegen ernstig, welke baat brengt die regel met uitzonderingen hem dan?

Staat het beter met de bewoording der losse artikelen? Het concordantiegebod in artikel 75 regeeringsreglement, ook na de novelle van 1919 voor Europeanen veel te star (er is tijdig gewaarschuwd), bracht mee, dat voor Europeanen zooveel mogelijk van den Nederlandschen tekst werd overgenomen; de gedachte van het eenheidswetboek bracht op haar beurt mee, zooveel mogelijk van dien bijna Nederlandschen tekst toepasselijk te stellen ook op Indonesiërs. Het ontwerp wemelt dan ook van redacties, die in Holland sinds lang veroordeeld en veranderd zijn. De artikelen over bezit van onroerend goed, onrechtmatige daad, instaan voor een

derde, geoorloofde oorzaak, verkoop van andermans goed, worden overgenomen met huid en haar („gave overneming” heet dat euphemistisch), alsof al deze cruces gesneden koek zijn voor allen, die in alle uithoeken van Indië met dit eenvormige eenheidsrecht zullen krijgen te opereeren. Het recht van den Indonesiër op een sawah, die hem (op den voet van het adatrecht) toebehoort, wordt in artikel 718 beschreven als een „gebruiksrecht” op andermans goed (n. l. op het fictieve landsdomein), doch wordt nader geconstrueerd als „eigendom” van zulk een gebruiksrecht, zoodat daarop toepasselijk is wat andere artikelen zeggen van „eigendom” (Toelichting blz. 165 enz.); wat weer niet wegneemt, dat tusschen zulk inlandsch gebruiksrecht en westersch eigendomsrecht in onderscheiden artikelen een tegenstelling wordt gemaakt. Op dit inlandsch bezitrecht van akkers wordt toepasselijk verklaard artikel 679, luidende, dat eigendom „op geene andere wijze verkregen wordt dan op de vijf daargenoemde manieren”, hetgeen echter een zesde, zevende of achtste wijze „waarop deze rechten ontstaan” niet uitsluit, — een wonderspreuk op welker verklaring de rechter maar weer verdacht moet zijn uit Nederlandsche commentaren. Het sainevoorschrift (artikel 923 lid 1) blijft voor Europeanen meebrengen, dat activa en passiva overgaan; voor Indonesiërs echter alleen, dat het actief overgaat, hetgeen men slechts bij redeneering uit de artikelen 1119, 1140 en 1163 kan opmaken. De titel over „zedelijke lichamen”, schoon in zijn artikel 1859 een verduidelijking invoerend, laat een ophelderend voorschrift over de aan het besluit van 1870, of aan dit wetboek voorafgegangene vereenigingen achterwege; moet voor Indonesische families, geslachten, stammen aangevuld worden uit artikel 1 lid 3; verbiedt aan zulke families, aan desa's, aan Zuid-Sumatrasche marga's enz. om Indonesische grondrechten te oefenen, tenzij de landvoogd ze daartoe machtigt (Toelichting blz. 256-257); bouwt voort op de misvatting, die alle Chineesche kongsi's als lichamen „van koophandel” beschouwt. Stellig, een doorkneet civilist kan bij dit alles betoogen — gelijk de Toelichting telkens geeft te verstaan —, dat men door studie van literatuur en jurisprudentie zich het goede inzicht in dit alles wel kan eigen maken; maar in welke eeuw toch denkt men te beleven, dat gansch Indië bedekt zal zijn met, van uitnemende biblio-

theken en uitnemende voorlichting voorziene, geschoolde juristen met volop tijd voor civiele zaken en die deze ingewikkelde wetstof waarlijk beheerschen? Men hoeft daartoe heusch niet smalend te denken over rechtspraak van onjuridische bestuursambtenaren of van Inlandsche hoofden; ook onder de Europeesche rechtsgeleerden in Indië zijn de Druckers, de Houwings, de Hamakers schaarsch. En hoe hopeloos veel ingewikkelder is dit eenheidswetboek niet dan het Hollandsche wetboek. Gaat de regeering inderdaad tot invoering over, dan zal zij — het wordt hier in ernst gezegd — door iemand als Meyers of Scholten wel te voren een volledige, ook voor oningewijden verstaanbare, en niet naar Europeesche literatuur verwijzende commentaar op dit wetboek moeten laten schrijven (in hoeveel tijds en in hoeveel deelen?), waarin ook de samenhang met en de inhoud van het adatrecht voldoende uitkomt. Zoo neen, dan komt er van de toepassing van dit eenheidswetboek niets te recht; niets dan geleerde verwarring.

Voegt men nu daarbij, dat het wetboek nergens uitsluitel geeft over de vraag, in hoever zijn artikelen in zelfbesturende landschappen met inheemsche rechtspraak, in zelfbesturende landschappen zonder inheemsche rechtspraak, en in rechtstreeksch gebied met inheemsche rechtspraak buiten toepassing blijven, en dat het gedurig op grond van Java-voorschriften artikelen voor heel Indië concipieert (getuige wat de Toelichting op blz. 37 van den residentierechter, op blz. 166 van de domeinverklaring, en meermalen van den agrarischen eigendom zegt) — dan zal men wellicht toegeven, dat, als dit wetboek doorgaat, de Indische rechtshoogeschool wel een aparten professor mag krijgen om voor dezen eenheidsdoolhof Ariadne te wezen.

Heeft de ontwerper of hebben de ontwerpers in hun werk geloofd? Ongetwijfeld rekenen zij op het applaus der Europeesche universiteitsjuristen, die echter tot hun ontgoocheling alras zullen bemerken, door het eenheidswetboek noch van adatrecht verlost, noch bij de kwesties der practijk noemenswaard gebaat te zijn. Uit voorstel en toelichting spreekt duidelijk, dat de ontwerpers van adatrecht niets moeten hebben; maar dat zij in hun gewrocht een zelfde warm en stralend vertrouwen hebben als Huber in zijn Zwitsersche wetboek, Klein in zijn Oostenrijksche rechtsvordering, Mo-

lengraaff in zijn op de werkelijkheid gegronde ontwerpen hadden, doet geen enkele bladzijde vermoeden. Het ontwerp is wat Thorbecke noemde „een wegwijzer zonder weg”; het vertoont wat Thorbecke noemde „beweging zonder gang”. Voor de vijanden van realiteitsmiskening valt hier alweder nuttig werk te doen.

VI.

DE LES VAN VREEMDE KOLONIËN.

Dat Engelsch-Indië ten gunste van eenheidsprivaatrecht in den ontworpen zin kan worden aangevoerd, is een fabel. Inderdaad, Macaulay in 1833 heeft den droom gedroomd — van Voorindisch adatrecht wist hij niets, en op Voorindische volksbeschaving in al haar vormen zag hij neer — dat voor Engelsch-Indië westersche eenheidswetboeken een zegen zouden zijn. Het ongunstig oordeel der practijk over het eenheidswetboek van contractenrecht uit 1872 staat overal te lezen. Het eenheidswetboek van erfrecht uit 1865, waaraan 95% der bevolking onttrokken is, heeft van eenheid niets dan het vóórkomen. Een paar concrete voorzieningen voor alle rassen — daar is natuurlijk niets tegen — hebben stellig nut gedaan; maar de beweging zelf voor eenheidsprivaatrecht in Engelsch-Indië vond sinds 1875 verzet bij de Engelsch-Indische regeering zelf, is dan ook sinds 1882, dus meer dan veertig jaar geleden, stopgezet, en niets wijst er op, dat men tot de zienswijs van Macaulay denkt terug te keeren. Integendeel, de kennis en daarmee de waardeering van het Engelsch-Indisch adatrecht wint; in 1907 en 1915 werd over codificatie van adatrecht onderhandeld alsof er nooit een Macaulay had bestaan.

Dat het Maleische schiereiland op alle manieren geleden heeft van een voorbarig opereeren met Engelsch recht, kan men al bij Newbold en bij Maxwell lezen. De gegevens der laatste decennien strooken daarmee volkomen.

Op het van Indonesisch adatrecht voorziene Madagaskar heeft de regeering nog in 1913 handhaving en studie van het adatrecht met kracht bepleit. Hetgeen hooggerechtshof en landvoogd aldaar aan westersche wijziging van het volksrecht importeerden, omdat ook hun natuur somtijds sterker was dan hun leer — servituten, ver-

jaring, civielbezit, revindicatie, geen rechtsgevolg voor den bruid-schat, geen rechtsgevolg voor de verloving, ingrijpen in de regels op adoptie en onechte kinderen en testeervorm —, heeft geen in-heemsche rechtsontwikkeling gegenereerd, maar slechts dualiteit van rechtersrecht tegenover levend volksrecht.

VII.

DE STAATKUNDIGE ZIJDE DER UNIFICATIE.

Is de slotsom van het bovenstaande ontmoedigend?

Zij zou het zijn, indien „unificatie van Indisch privaatrecht op Nederlandschen, on-Aziatischen grondslag” slechts één schakel was in een lange keten van natuurlijke vervormingen; indien zulk een unificatie ten volle paste in wat Indië en de wereld overigens te aanschouwen geven. Maar men hoeft niet ver te kijken om gewaar te worden, dat het daarvan niet veel meer heeft.

Op het einde der negentiende eeuw — het werd in den aanvang van dit opstel reeds herinnerd — was dit inderdaad de gangbare zienswijze. De volken van het oosten sliepen, of waren nauwelijks ontwaakt; voor zoover ontwaakt, zochten zij — te recht — leering en aansluiting bij het westen; wie aan het oosten ontwikkeling toedacht, droomde van een exclusief westersche beschaving, eenvormig uitgespreid over alle vijf de werelddeelen. Zóó sprak men in Nederland in 1870, in Indië in 1874; zóó dachten Van den Berg, Fromberg, Van Deventer; zóó keek men het Japansche, het Chineesche, het Tunesische streven naar wetboeken aan. Oostersche volken mochten voor den westerschen import rijp of „nog niet” rijp zijn, — dat ze hun gedachtenschat op den duur voor westersch reisgoed zouden hebben in te ruilen, althans voor alle terrein van practische werking, was buiten debat.

Staan in de twintigste eeuw de meeningen nog aldus? Voor westersch recht (om alleen deze cultuuruiting hier te noemen) zijn voorgoed gewonnen Europa, Amerika en Australië (vasteland): de landen met overheerschend blanke bevolking. Bolwerk van oostersch recht zijn nog altijd Azië, Noord- en Middel-Afrika, Madagaskar. Gebieden van te dezen twijfelachtige toekomst zijn Oceanië en Zuid-Afrika. Het dogma, als zou westersch recht ook voor oos-

tersche volken het natuurlijk einddoel zijn — heel iets anders dan de overtuiging, dat het het oostersche recht kan en moet bevruchten —, wankelt bij allen, die geleerd hebben iets anders te zien dan het ééne recht van hun universiteitsexamens. Men erkent, dat het met oostersch recht, oostersche taal, oostersche kunst en oosterschen godsdienst in dit opzicht geheel anders staat dan met oostersche ziekteleer en kwakzalverij, oostersche praktijken van nijverheid en landbouw. Artikel 9 van het statuut van het Haagsche hof van internationale justitie erkent dan ook het gelijkwaardig naast elkander staan van meer dan één rechtssysteem (oostersche naast Angelsaksische en Europeesch-continentale); en toen in 1921 te Parijs het Internationaal Koloniaal Instituut het vraagstuk der adatrechtspolitiek behandelde, vond eerbiediging van en aansluiting bij het adatrecht adhaesie van vrijwel alle zijden.

Past dan wellicht het eenheidswetboek in de Nederlandsche politiek tot ontwikkeling van Indië? Het is verbijsterend te bemerken, hoe weinig men zich rekenschap geeft van het antwoord op deze tweede vraag. Op het gebied der staatkundige hervorming van Indië is — gelukkig alweer — aandrang tot differentiatie aan de orde van den dag; men wordt niet moede te herhalen — met reden —, dat Atjèher, Boeginees, Baliër, Papoe en Javaan niet over één kam mogen worden geschoren, en dat staatsrechtelijke eenheid van Indië hetzij ontoelaatbaar, hetzij alleen dan toelaatbaar is, indien zij met een ruim en werkelijk regionalisme, waarin de diversiteit zich ten volle kan uitleven, gepaard ga. Voor Christen-Indonesiërs trouwens had de zending bij herhaling bepleit — vroeger niet, doch later des te meer —, dat een zelfde privaatrecht voor Christen-Mentawaiers, Christen-Soendaneezen en Christen-Keiëezen ongerijmd zou zijn; en met volle recht hield men uit „Ons Program” en uit De Standaard van 29 September 1909 aan elkander voor, dat oostersche eigendommelijkheid moest worden geëerbiedigd en dat „het hullen van Nederlandsch-Indië in een Europeesch kleed” allerminst door Christelijke beginselen wordt geëischt. Doch toen men aan „rechtshervorming” toe kwam, werd het Europeesche exclusivisme allen overtuigingen weer de baas; toen was er weer één alleenige waarheid van recht, zooals er voor de godsdiensttwisters van zestiende en zeventiende eeuw één alleenige waarheid van godsdienst

was. De heer Ritsema van Eck, in een brochure van 1913 over „Nederland's Staatskunde in zijne Aziatische Koloniën” (blz. 15, 17, 22 — 24, 40 — 41 aldaar), beproefde de twee strijdige meeningen te verzoenen door voor zijn uit oostersche en westersche volken opgebouwden nationaliteitenstaat Nederland een eenheid van Nederlandsch recht (privaatrecht?) voor het geheele Koninkrijk (in en buiten Europa) te bepleiten als „middel bij uitnemendheid” om dien staat bijeen te houden; maar of de uitwerkers van artikel 75 regeeringsreglement van dit soort steun gediend zijn, staat te be-
zien. Toen enkele jaren geleden (Toelichting blz. 29) door de regeeringsbureau's in Indië een krachtige unificatiewind woei — nadat men zich en anderen had diets gemaakt, dat „rechtsongelijkheid”, in den zin van achterstelling naast bevoorrechting, moest worden opgeheven door „rechtsgelijkheid” in den zin van uniformiteit van bepalingen —, heeft nochtans spoedig het gezond verstand zijn rechten herwonnen, en van het over één kam scheren van alle bevolkingsdeelen is blijkbaar afgezien; de arbeid voor het Indisch privaatrecht echter heeft van deze bezinning geen profijt getrokken.

Maar het geunificeerde strafwetboek van 1915 dan? Aan een beroep op dit praecedent zou men weinig plezier beleven. Gelijk de wielrijder zijn wiel naar eigen hand zet, doch een ruiters rekening *moet* houden (of hij wil of niet) met de „zinnigheid” van zijn paard, zoo kan weliswaar een militair strafwetboek decreteeren wat het maar wil voor militairen, die als zoodanig schepping zijn der overheid, doch *moet* een burgerlijk strafrecht (of het wil of niet) aansluiten op de toestanden, de denkbeelden en de zeden, die leven onder de justiciabelen. Hoe poover het strafwetboek van 1915 in dat opzicht is, hoe droevig zijn omschrijvingen en onderscheidingen passen bij rechtsinzettingen en opvattingen der bevolking, hoe weinig dit deductieve Duitsche ding van een levend „wetboek voor Indië” heeft, leert de practijk van schier elken dag. Het is vol doode letter, en het negeert de rijke werkelijkheid.

Van de „eenheid van privaatrecht” voor Suriname weet men al lang, dat zij voor de daar wonende oosterlingen (boschnegers, Javanen, Engelsch-Indiërs, Chineezers) grootendeels schijn is. Op papier geldt er een nagenoeg Nederlandsch recht voor allen; in

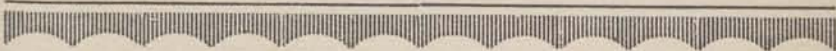
waarheid gaan de oosterlingen er den gang van hun eigen rechtsleven. Hoe? Door zich aan ons familie- en erfrecht meestal niet te storen (al heeten hun huwelijken dan onwettig en hun kinderen onecht); door met hun vermogensrechtelijke geschillen niet naar den officiëlen rechter te gaan. Hun „recht der werkelijkheid” kent niemand, en niemand — naar het schijnt — interesseert er zich voor; de papieren rechtseenheid dier honderdduizend zielen geeft, naar het heet, „tot bezwaren geen aanleiding”, en in die convictie is de overheid volmaakt gelukkig. Meent iemand, dat Nederland zijn roep van koloniale begaafdheid vergrooten zou door dit stelsel van geestelijke armoede, in *dit* tijdsgewricht te gaan overplanten naar het aan geestelijk bezit en geestelijke beloften nog zoo rijke Indië?

Het ontwerp staat los van elk beproefd systeem van Indische staatkunde; het past in geen enkel aannemelijk of aangenomen kader. Het stamt uit dien dorren tijd van regelzuchtig juridisch intellectualisme, toen men maar van één enkel dogmatiek stelsel wist, het Byzantijsch-Napoleontische; toen men voor alles een voorschrift meende te moeten geven; en toen men in gemoede dacht een levend recht te kunnen maken, doordat een paar meneeren — een meneer op Batavia en een meneer in den Haag — overeenkwamen iets in het staatsblad te zetten en den rechter te bevelen: „pas dit toe”. Elke titel haast van een eenheidswetboek zou, goed verzorgd, een onderzoek van jaren vorderen; zoo’n wetboek als geheel zou, goed verzorgd, een Hercules-arbeid zijn. Hoeveel wijzer en moderner klinkt niet Thorbeckes advies over Indisch recht uit Mei 1866: „Liever eene matige maar vaste, dan eene wijde greep”; hoeveel wijzer en moderner klinkt niet zijn raad uit December 1868 om „de Indische maatschappij uit eigen kiem, uit eigen levenskracht te ontwikkelen”, waarmede „de gedachte aan heilzame bevruchting door aanraking met onze hoogere beschaving volkomen samengaat”; niet „eene oostersche maatschappij” te hervormen „naar andere rechten en instellingen dan de hare, in strijd met hare historie en beginselen”.

Zeker, als dit ontwerp naar de papiermand gaat, zal veel geld, veel tijd, veel papier en inkt verspild zijn. Doch welk verantwoordelijk staatsman zal op *dezen* grond een wetgeving aanvaarden, die op zakelijken grond verwerpelijk mocht zijn? Is eenmaal Euro-

peanenrecht voor allen aanvaard als hoofdregel, dan valt aan terugkeer tot een meer Indonesisch recht niet te denken: *qui a bu, boira*. Zulk een terugkeer zou men voelen (Toelichting blz. 111, 259) als een erkennen van Europa's geestelijke minderheid, als een zwichten voor het getal der oostersche massa. De fout, eens begaan, zou niet worden hersteld dan in het gevolg van een revolutie. Door het opgeven daarentegen van den unificatiedroom zal eindelijk weer eens tijd vrijkomen voor concrete voorzieningen, die dringend zijn.

Wij in Holland weten maar al te goed, hoe, nadat het voorgeslacht drie eeuwen en langer gebouwd had aan de schoonheid onzer steden en dorpen, de platheid onzer negentiende eeuw kwam sloopen of voorgoed bederven. „Het is”, schreef Jan Veth in de Gids van 1916, „alsof men kinderen liet omgaan met voorwerpen, waarvan zij de waarde en de beteekenis niet kennen”; die „zoo-genaamde mannen van de praktijk” richtten hun verwoestingen aan „in den waan, aan een onverbiddelijke noodzaak te gehoorzamen”, doch „zijn slag op slag de kortzichtigen gebleken”. Tegen de verdringing van volksrecht door westersch recht van exclusief materialistisch individualistischen stempel waarschuwt onze staatkunde van drie eeuwen her, waarschuwt de ervaring der buitengewesten, waarschuwt de ervaring van vreemde koloniën, waarschuwt onze zelfbestuurs- en dorpspolitiek, waarschuwen zelfs ondubbelzinnige staats- en bijbladen. Toch rolt de unificatie van het Indisch privaatrecht nader, almaar nader. Waar blijven — laat ik het nog éénmaal mogen vragen — de protesten diergenen, die de laatste jaren uittogen om Indië te redden uit de klauwen van realiteitsmiskennen en ideologie? Zendingsdirecteur Gunning heeft destijds niet gezwezen; Lohman en Pierson en Van Kol (1906) hebben niet gezwezen; Colijn (1910) heeft niet gezwezen; de bestuursambtenaren hebben niet gezwezen. Is dit een tijd om aan het zich verjongende, zich organiseerende, zich nieuwe wegen zoekende Indië een verouderd, dogmatisch, nivelleerend privaatrecht op te leggen; een stuk confectiewerk?

Indrukken van Hawaïi.

door

P. J. S. CRAMER.

Een stukje Amerika onder de tropen — dat is de eerste indruk, dien Honolulu op den reiziger uit Oost-Azië maakt. Na de steden, wriemelend van menschen, op de kust van China, na de overbevolkte centra van Japan, alle gekarakteriseerd door die eigenaardige combinatie van wereldstadsgebouwen en kampongwoningen door elkaar, door die slordigheid en als disharmonie aandoende contrasten, karakteristiek voor de groote steden van Oost-Azië, behoort Honolulu tot een andere wereld. De breede straten, omzoomd door keurige winkels of fraaie tuinen en parken, doen aan een Zuid-Californische stad denken, en niet alleen het uiterlijk komt daarmede overeen: wanneer men wat nader met het bedrijfsleven kennis maakt, vindt men ook daarin veel meer overeenkomst met dat van de Vereenigde Staten, dan met het Oost-Aziatische. Staatkundig behoort de eilandengroep, die vroeger als Sandwich-eilanden, nu beter als het „Territory of Hawaïi” bekend is, bij de Vereenigde Staten, sedert een kwart eeuw geleden de inwoners tot den machtigen nabuur het verzoek richtten om in zijn staatsverband te worden opgenomen en dit verzoek ingewilligd zagen. Uit economisch oogpunt is de eenheid niet minder sterk; de tolgrenzen werden van het vasteland naar de eilanden verlegd, zoodat zij hun tropische voortbrengselen vrij naar Noord-Amerika uitvoeren.

Wat echter het meeste treft, is het karakter der landbouwbedrijven. Dezelfde gewassen, als onze bodem voedt, groeien er: suikerriet en ananassen, tabak en koffie, klappers en pisang, maar de geheel andere omstandigheden, waaronder de landbouw er uit economisch oogpunt werkt, hebben ook haar stempel gedrukt op de

techniek, die dikwijls sterk van de onze verschilt. Het is niet moeilijk de oorzaak van die verschillen op te sporen: zij is gelegen in de veel schaarscher bevolking, in de moeilijke voorziening van de ondernemingen met werkkrachten.

Van den aanvang af, toen men op de eilanden met landbouw-ondernemingen begon, heeft men er mede te kampen gehad. Oorspronkelijk bestond de bevolking uit Polynesiërs. Sedert ruim een eeuw vestigden er zich Amerikaansche zendelingen, wier afstammelingen er bleven, zich op handel en landbouw gingen toeleggen en er gaandeweg een vrij uitgebreide kolonie van zuiver blank ras vormden — van Caucasisch ras, zooals men het in de statistieken noemt, omdat onze gewone omschrijving Europeanen de Amerikanen niet zou omvatten. Sommige dezer oude families, afstammend van de zendelingen, die voor Hawaii waren, wat de pilgrim fathers voor de Vereenigde Staten zijn geweest, worden reeds door vierde en vijfde generaties vertegenwoordigd; zij hebben niet zelden groote grondbezittingen weten te verwerven en zijn door de suikercultuur eerst, en later ook door de ananascultuur tot grooten welstand gekomen. Het groote voordeel daarvan is, dat binnen het gebied kapitaalvorming plaats vindt en dat dit kapitaal er blijft. Uit de sterk positieve handelsbalans kan men aflezen, hoe sterk de rijkdom der bevolking moet toenemen, waar de hoofdzaak van het in de productieve bedrijven belegde kapitaal van inheemschen oorsprong is. Voor 1923 stond tegenover een uitvoer van 97.4 miljoen dollar een import ter waarde van 68.8 miljoen: het uitvoerexcedent is dus 43% van den invoer. Zijn de leden der oude Hawaiische families trotsch op hun afstamming, trotsch op hun eilanden, die trots uit zich ook hierin, dat zij gaarne voor de stichting van wetenschappelijke instellingen in hun eigen stad groote bedragen over hebben. Een universiteit, een museum en een paar uitstekend ingerichte proefstations houden den naam der eilanden op wetenschappelijk gebied hoog. Door dit alles, en zeker niet het minst door de mooie ligging aan een kruispunt van oceaaneilanden, door het heerlijke klimaat en landschappelijk schoon, dat de eilanden den toerist bieden, hebben zij een vermaardheid gekregen, in vergelijking waarmede de geringe omvang van grondgebied en bevolking verrassend afsteekt. Het aantal inwoners bedraagt thans niet meer dan een goede 300.000, een zeer klein aantal ook, wan-

neer men de cijfers voor den invoer en uitvoer ermede vergelijkt.

De uitvoer bestaat in hoofdzaak uit twee artikelen: uit suiker en uit ananas in blik. Berekent men b.v. voor 1923 de waarde voor de verschillende uitvoerartikelen in percentages van het totaal, dan blijkt 72% van den export door suiker te worden gevormd, 23% door ananas en slechts 5% door andere artikelen. De bijzondere voorwaarden, die in Hawaïi heerschen, maken het slechts mogelijk enkele bepaalde producten met winst voort te brengen, en hoe groot de daaruit verkregen welvaart moge zijn, men voelt onder de insiders zeer goed, dat deze toestand niet zonder gevaar is. Vandaar, dat een van de beste kenners van den landbouw der eilanden, Prof. Krauss, die aan de universiteit de landbouwkunde doceert, krachtig voor meer verscheidenheid van cultures ijvert. Intusschen, het schijnt niet gemakkelijk deze in te voeren. Voor de meeste producten zal Hawaïi niet met andere tropenlanden kunnen concurreren: voor artikelen als suiker en geconserveerde ananas, die vrijwel uitsluitend naar de Vereenigde Staten gaan, zijn de omstandigheden bijzonder gunstig, in de eerste plaats door een beschermend tarief, voor de ananas zeer zeker ook door de verwantschap dezer industrie met de Californische conservenindustrie. Het zwakke punt in den landbouw is de schaarschte van arbeidskrachten.

Hawaïi is van oudsher dun bevolkt. Honderd vijftig jaar geleden, toen Cook de eilanden bezocht, werd de bevolking — toen ter tijd nog uitsluitend Polynesiërs — op rond 160.000 gesteld. In 1868 bedroeg zij nog slechts een kleine 60.000, waarbij nog 400 vreemdelingen kwamen. Sinds dien is de zuiver Hawaiische bevolking voortdurend achteruitgegaan. Thans telt zij nog slechts 21.000 zielen. Tegelijk neemt echter het aantal afstammelingen van gemengd Hawaiisch bloed in sterke mate toe; het staat tegenwoordig ongeveer gelijk met het zielen aantal van het zuiver ras.

Toen de suikercultuur zich begon te ontwikkelen, moesten de planters naar aanvoer van arbeidskrachten uitzien. Daartoe begonnen zij immigranten in het land te halen. De invoer van andere Polynesiërs, o.a. uit Samoa, was geen succes; zij waren moeilijk tot plantage-arbeid te krijgen. Men begon overal te zoeken, waar een overschot van bevolking weg te halen was en nam met allerlei

rassen proeven. Zoo werd nu eens een schip vol lieden uit Porto Rico aangebracht, dan weer eenige transporten Portugeezen, meestal uit Madera afkomstig. Uit het Oosten werden Chineezen, Japanners en Koreanen ingevoerd. De bevolkingsstatistiek classificeert thans de inwoners in 12 verschillende rassen. Bij de laatste volksstelling bleek de samenstelling als volgt:

	1910	1920	bevolking in % v.d. totale 1920
Caucasiërs n.a.g.	14.867	19.708	7.7
Chineezen	21.674	23.507	9.2
Filipino's	2.361	21.031	8.2
Hawaiïers.	26.041	23.723	9.3
Aziat.-Haw.	3.734	6.955	2.7
Caucas.-Haw.	8.772	11.072	4.3
Japanners	79.675	109.274	42.7
Koreanen	4.533	4.950	1.9
Portugeezen	22.301	27.002	10.5
Portorico-lieden	4.890	5.602	2.2
Spanjaarden	1.990	1.990	0.8
Negers	695	348	0.1
Andere	376	310	0.1
	191.909	255.912	

De bevolkingscijfers vereischen eenige nadere toelichting. Frappant is in de eerste plaats het groote aantal Japanners, die met ruim 42% de talrijkste bevolkingsgroep vormen. Zij werden oorspronkelijk voor plantage-arbeid ingevoerd. Zooals men weet, heeft Japan te kampen met een overbevolking; de toename is daar ongeveer even groot als hier in Indië, terwijl de voor landbouw geschikte gronden niet in het zelfde tempo kunnen worden uitgebreid en bij den bevolkingsaanwas leelijk achter raken. Hawaï met zijn uitstekend klimaat, hooge werkloonen en betrekkelijke nabijheid vormde een voortreffelijk immigratieland voor de Japanners. Zij vonden er goedbetaalden arbeid in de suikerindustrie, de landverhuizers lieten later vrouwen uit het moederland komen — zg. picture brides — en vormden zoo gaandeweg een talrijke kolonie in het Amerikaanse territory. Thans is aanvoer van buiten uitgesloten: de

met ingang van 1 Juli 1924 zeer verscherpte immigratiebepalingen laten niet langer toe familieleden of aanstaande echtgenooten uit Japan te laten overkomen. Toch neemt het aantal Japanners toe en zal in de eerstvolgende jaren in sterke mate blijven aangroeien door een hoog geboorteoverschot, dat verreweg het hoogste percentage van alle bevolkingsgroepen in Hawaii vertoont. Voor de verschillende jaren 1916—1923 schommelde het geboorteoverschot voor de Japanners om rond 3% per jaar. De absolute cijfers zijn voor de sterfte 1300—1600 per jaar, voor de geboorten 3600—5700, zoodat de absolute toename door geboorten in de laatste jaren van 2200 (1916) met een geregelde stijging tot bijna 4200 (1922) klom; en dat alles op een totaal van 97.000 (1916) tot 117.000 (1922) zielen. Het geboorte-overschot voor de blanken is niet meer dan 185 (1917) tot 199 (1922), op een aantal dat van 30.000 (1917) tot 34.000 (1922) steeg. Alleen bij de Portugeezen vindt men een percentage, dat dat der Japanners nabij komt, rond 2½%: voor de Chineezzen is dit nog geen 2%, voor de Koreanen nauwelijks 2%, terwijl de Filipinos een geboorteoverschot aanwijzen, dat om 1% schommelt. Uit deze percentages kan men gemakkelijk afleiden, dat, zoo de andere rassen niet door immigratie worden aangevuld — en dat is alleen voor de Filipino's op belangrijke schaal het geval — de Japanners door hun sterk geboorteoverschot op den duur de meerderheid van de bevolking zullen gaan vormen.

Daarmede is echter het arbeidsvraagstuk voor de groote cultures niet opgelost, want, al neemt het aantal Japansche inwoners sterk toe, het aantal plantage-arbeiders van dien landaard neemt voortdurend af. De Sugar Growers Association, een vereeniging, waarin de suikerbelangen zijn samengebracht, in den geest van ons suikersyndicaat, of misschien nog beter te vergelijken met de A. V. R. O. S., aangezien zij zich ook op aanvoer van werkkrachten toelegt, publiceert jaarlijks statistieken van het aantal arbeiders, op de suikerondernemingen werkzaam, gerangschikt in groepen naar den landaard. Dit aantal vertoont vrij sterke schommelingen, maar schijnt eerder te dalen, dan toe te nemen. In 1916 waren, met inbegrip van het Amerikaansche personeel, 46.117 menschen op de suikerfabrieken werkzaam, in 1917 46.695. Voor 1921 vindt men het laagste cijfer: 38.707; daarna gaat het weer iets naar

boven: 46.273 (1922), 42.000 (1923). Typisch is, dat het aantal Amerikanen in dit cijfer stijgt van 701 (1916) tot 1.108 (1923), met een vrijwel gelijkmatige stijging, terwijl zoo goed als alle andere landaarden stationnair blijven (b.v. de Portugeezen) of achteruit gaan (Chineezzen). Bijzonder opvallend is de daling van het aantal Japanners in de suikerindustrie werkzaam; in 1916 bedroeg het 25.244, of meer dan de helft van het totaal aantal arbeiders; in 1923 was dit gedaald tot rond 16000, ruim een derde.

De zaak is, dat de op Hawaii geboren kinderen van Japanners niet meer op de ondernemingen willen werken, maar naar de stad trekken of een eigen landbouwbedrijfje beginnen. Men vindt in de stad veel Japanners als kleine bouwondernemers, handwerksbazen: verder vormen zij een groot contingent van de — in vergelijking met Indië zeer schaarsche — huisbedienden. Men beschuldigt ze ervan veel werk te maken van den sluikhandel in alkoholische dranken. Er schijnt overigens in de zeer cosmopolitische wereld van de eilandbevolking weinig animositeit tegen de Japanners te bestaan. Zij houden zich afgescheiden van de andere bevolkingsgroepen, vormen een eigen wereldje, met zijn eigen instellingen, zijn eigen gebruiken. Huwelijken met personen van anderen landaard, bij de andere rassen veelvuldig voorkomend, blijven een hooge uitzondering. Zij hebben hun eigen scholen, hun eigen tempels, hun eigen Young Mens Buddhist Association, hun eigen sportverenigingen. Op den duur zal het zeker een moeilijk vraagstuk worden, wat er uit deze Japansche kolonie worden moet, wanneer het kleine eilandgebied geen verder ontplooiing meer voor haar toelaat. Naar Japan teruggaan kan de Japanner, geboren en opgegroeid in de geheel andere, in materieel opzicht veel gunstiger levensomstandigheden van Hawaii, onmogelijk: hij zou zich in het oude land met zijn eeuwenoude tradities niet meer thuis voelen. Naar het „mainland” van de Vereenigde Staten kan hij evenmin: bij de verscherpte immigratiewetten past men tevens een wetsuitlegging toe, die het mogelijk maakt de op Amerikaansch grondgebied, op Hawaii, geboren Japanner van het vasteland van Amerika te weren.

De oplossing van het arbeidersvraagstuk heeft men gezocht in den invoer van werkkrachten uit de Philippijnen. Dit land verkeert

onder Amerikaansch bestuur; de inwoners hebben vrijen toegang tot de Vereenigde Staten en zoo kan men ze dus ook zooveel als men wil in Hawaii binnen brengen. Met voorschotten en vrije passage worden ze uit hun eilandenrijk naar Hawaii gelokt; de groote planters-associaties leggen zich op dezen aanvoer toe en de resultaten spiegelen zich af in de cijfers voor arbeiders van Philippijnschen landaard op de suikerondernemingen. In de jaren 1916—1918 schommelt het cijfer om 9000, dus belangrijk minder, dan voor Japanners: van 1919 af stijgt het vrij snel, voor 1921 komt het reeds over de 12.000, voor 1922 is het 18.600, voor 1923 20.743, in de laatste jaren overtreft het dus belangrijk dat voor de Japansche werkkrachten. Toch is het zeer de vraag, of op den duur daarmee de moeilijkheden kunnen worden opgelost. De immigrant uit de Philippijnen staat niet in eenig contractueel verband tot de onderneming; van poenale sanctie is natuurlijk in het geheel geen sprake. Het schijnt nog al eens voor te komen, dat de aangevoerde werkkrachten na eenigen tijd verder trekken naar het vaste land van Amerika, waar zij meer kunnen verdienen. Het schijnen ook geen gemakkelijke arbeiders te zijn; juist in de dagen van de Conference was er een werkstaking onder hen uitgebroken, welke tot ernstige ongeregelde heden leidde en de belanghebbenden bij de suikercultuur veel zorg gaf. De strijd ging vooral om hooger loonen; toch zullen de cijfers ervoor den Javaplanter al zeer hoog toelijken, in verhouding tot onzen maatstaf. Voor een veldarbeider komt het dagloon, met de bijonkosten voor medische verzorging enz., op rond \$ 2.— gemiddeld, dus f 5.— Het veldwerk wordt zooveel mogelijk in taakwerk uitgegeven; men geeft een terrein van zekere grootte aan een gezin om het te beplanten en te onderhouden. Toen de arbeidersmacht nog overwegend uit Japanners bestond kwam het wel eens voor, dat een gezin op die wijze een paar duizend dollar in een jaar maakte. In den tijd van de suiker „boom”, in 1920, stegen de dagloonen tot 6, 7 en zelfs 8 dollars!

De mogelijkheid Filipino's in te voeren hangt ermede samen, dat de eilanden onder Amerikaansch bestuur verkeerden. Mochten de Philippijnen onafhankelijk worden verklaard, dan zou dit uit zijn. Dat de suikercultuur loonend is, hangt verder samen met de beschermende rechten. Met begrijpelijke belangstelling volgde men Kol. Studiën

op Hawaii het voorspel der presidentsverkiezingen in Amerika, waar een overwinning der democraten een afschaffing van deze beide gunstige factoren voor de suikerproductie had kunnen beteekenen en daarmede de ruine voor die cultuur op Hawaii. Zoo grijpen in de groote republiek de politieke factoren onmiddellijk zeer diep in het bedrijfsleven in.

Ook van andere zijde heeft een gevaar de bedrijfszekerheid der suikerindustrie op Hawaii bedreigd: een oogenblik was men bevreesd, dat de beschikking over den grond niet zeker zou blijven. Sommige fabrieken oefenen het bedrijf uit op terreinen, die voor 30 jaar in erfpacht zijn afgestaan. In 1918 was deze termijn voor een van de beste ondernemingen afgelopen en het bestuur stelde toen die gronden beschikbaar in kleine perceelen voor gegadigden. Ieder burger kon een stuk van 40 acres krijgen: de eenige voorwaarde was, dat hij er een woning op moest bouwen en er vijf jaar op moest wonen. Na ommekomst van die vijf jaar kon hij er een eigendomstitel op krijgen en zou ook de grondbelasting ingaan.

Iedereen, die er maar eenigszins kans toe zag deze voorwaarden te vervullen, trachtte een 40-acre lot machtig te worden, in hoofdzaak menschen, die nog nooit aan landbouw hadden gedaan. De fabriek behield alleen het 40-acre stuk, waarop de gebouwen stonden; het overige terrein kwam in handen van kleine landbouwers. Zij trachtten er de rietcultuur voort te zetten. Men moet daarbij niet uit het oog verliezen, dat de rietcultuur op Hawaii geheel anders gedreven wordt, dan bij ons. Men heeft er niet den geregelde wisselbouw, zooals in onze suikerstreken, waar het riet met sawahpadi en droge gewassen afwisselt, maar men houdt de rietaanplantingen jarenlang aan en snijdt ze geregeld, om de wortelstokken weder te laten uitloopen; na twintig maanden kan dan op nieuw gesneden worden. Gaat de aanplant ten slotte in productie achteruit, dan wordt deze gerooid, maar spoedig daarna weder door een nieuwen rietaanplant gevolgd. De nieuwe bezitters van de gronden willen de rietcultuur, welke daarop aanwezig was, voortzetten en het riet aan de fabriek verkoopen. Daarbij stuiten zij echter dadelijk op allerlei moeilijkheden. De tuinen waren in de laatste jaren, met het afloopen van den erfpacht in het vooruitzicht, door de fabriek niet meer onderhouden en bemest, zooals

voor een blijvenden goeden oogst noodig is; men had er nog van gehaald, wat er van te halen was en geen uitgaven gedaan, waarvan de resultaten eerst op langer termijn zouden binnenkomen. De nieuwe bezitters konden zelf of niets, of althans maar een klein deel van hun terrein bewerken; en juist in die jaren, omstreeks 1920, waren de arbeidsloonen bijzonder hoog, 7 en 8 dollar per dag. Het eind was, dat de nieuwe bezitters toch weer om hulp bij de fabriek moesten aankloppen, die aanleg en onderhoud van hun aanplantingen weer in eigen beheer nam en hen voor de uitgaven debiteerde. Toen het riet geoogst werd, in 1922, waren de suikerprijzen laag. Van de opbrengst kwam 40% aan den grondbezitter, 60% aan de fabriek; toen daar nog de productiekosten afgingen, raakten de kleine grondbezitters diep in de schulden. Thans is een regeling getroffen, waarbij de fabriek voor de eerste vijftien jaar voor alles zorgt en daarna, na aftrek der uitgaven en aflossing der schulden, het restant aan de kleine eigenaars zal uitkeeren. Was deze proef met het omzetten van een groot landbouwbedrijf in een aantal kleine rietproductiebedrijven met een opkoopfabriek erbij dus geen succes, wat de kleine grondbezitters betreft, in nog veel erger mate was het een mislukking voor de fabriek, die de verandering duchtig in haar bedrijf voelde. Niet alleen, dat de kleine bezitters lang niet uit den grond wisten te halen, wat vroeger de groote onderneming had gedaan, maar ook het oogsten liep spaak. De fabriek moet natuurlijk dagelijks een zekere hoeveelheid riet, beantwoordend aan haar capaciteit, toegevoerd krijgen; maar hoe dit te regelen met de vele kleine producenten? De gevolgen spiegelen zich dan ook zeer duidelijk af in de suikerproductie van de fabriek, waarvoor de cijfers hier volgen:

1913	13.000 tons	1920	3.000 tons
1914	15.000 „	1921	9.400 „
1915	17.400 „	1922	6.200 „
1916	14.000 „	1923	5.600 „
1917	14.700 „	1924	7.000 „
1918	8.200 „	1925	10.000 (tax.)
1919	11.600 „		

Men schijnt na deze een proefneming er voorloopig van teruggekomen te zijn om nog verder te trachten aflopende erfpachtconcessies te verkavelen en om te zetten in een groep kleinbedrijven met een centrale opkoopfabriek.

Heeft de suikercultuur te kampen met politieke en economische moeilijkheden, tal van technische heeft zij zegevierend overwonnen, daarin geholpen door de voorlichting van een goed ingericht proefstation, door de belanghebbenden zelf gesticht en bekostigd.

De schaarschte en duurte van arbeidskrachten heeft er toe geleid, dat men naar middelen is gaan uitzien om handenarbeid uit te sparen. In de suikercultuur ziet men het veldwerk veel meer machinaal uitvoeren, dan hier op Java. Toch blijft nog altijd veel handenarbeid noodzakelijk, b.v. voor het snijden van het riet. Voor het vervoer van de stokken naar de fabriek heeft men allerlei hulpmiddelen bedacht. In streken, waar irrigatiewater overvloedig is, wordt er ook voor dit transport partij van getrokken. Daarvoor worden goten van planken gelegd, z.g. flumes, die dikwijls mijlen lang zich in het landschap afteekenen. Een eigenaardig gezicht is het op het zuidelijke eiland Hawaii soms zeer diepe ravijnen overbrugd te zien door een stellage van dunne latten, welke deze flumes schragen. Ook worden veel veldspoorwegen gebruikt. Nieuw was voor mij het gebruik, in het veld, van kranen op motortrucks gemonteerd, en door denzelfden motor als de wagen bewogen: de motortruck kan zich op z.g. caterpillar-banden over het veld verplaatsen. Het pas gesneden riet werd ermede op spoorwagentjes getild; naar de manager der onderneming ons verzekerde, kwam het opladen op ongeveer dezelfde onkosten uit, als bij het verrichten ervan door de arbeiders; men had echter het voordeel, dat men vlugger opschoot, gemakkelijker in overwerk kon arbeiden en minder van de arbeidersmarkt afhankelijk was. De aanschaffing van deze hulpmiddelen is vrij kostbaar; een zulk een kraan kwam op 12.000 dollar te staan. Wij zagen zulk een kraan in werking; de bundels zwartgeblakerde rietstokken werden erdoor in de hoogte geheven en losgelaten op de wagens van een veldspoortje, die, getrokken door een met olie gestookte locomotief, het riet naar de fabriek reden. Daar kwamen ze voor een soort klauw, die het riet uit de wagens op een transportband trok, welke het dan verder naar de molens voerde.

Ook bij de irrigatie wordt veel van mechanische hulpmiddelen gebruik gemaakt. Op het hoofd-eiland Oahu, met een betrekkelijk droog klimaat, is de irrigatie door de suikercultuur zeer ontwikkeld. Wij bezochten er een fabriek, die een aanplant van 6000 bouw verwerkte; voor de irrigatie daarvan waren 8 pompstations gebouwd en zeer groote inrichtingen om in de bergen water op te stuwen en door open leidingen en tunnels naar de velden te voeren. Waar dit alles alleen voor het eigen bedrijf wordt aangelegd, worden de werken ook geheel door de onderneming bekostigd. De zorg voor de irrigatiebelangen heeft ertoe geleid bij het suikerproefstation een afzonderlijke afdeling in het leven te roepen, onder een houtvester, welke in het bijzonder bestudeert, wat gedaan kan worden om de bestaande bosschen in de bergen in stand te houden en ontwoode terreinen te reboiseeren.

Een van de treffendste onderdeelen van het werk van het proefstation is, wat deze instelling gedaan heeft voor het bestrijden van de insectenplagen in het suikerriet. Het werk, dat de over de geheele wereld bekende entomoloog Muir hieraan besteedde, heeft ten slotte succes gehad. Het verhaal van de vele pogingen, die eerst telkens weer mislukten, klinkt als een roman. Men had te kampen met stengelboorders, een plaag, die een steeds ernstiger karakter aannam. Muir kwam toen op het denkbeeld te trachten deze beschadiger met behulp van parasieten te bestrijden. Ten einde parasieten op te sporen bezocht hij verschillende landen in Oost-Azië, China, het Maleische schiereiland, Java en Borneo, steeds zonder succes, tot hij eindelijk op Ambon er in slaagde een parasiet van den boorder te vinden. Larven ervan, naar Honolulu verzonden, kwamen er dood aan. Toen ging Muir zelf met een collectie ervan naar Hawaii; één dag voor zijn aankomst op de plaats van bestemming bezweek de laatst overlevende van zijn pleegdieren. Muir toog toen opnieuw naar het Oosten en vond op Nieuw Guinea de parasieten in overvloed. Hoewel lijdende aan hevige typhoeuze koorts, ondernam hij de reis van Nieuw Guinea naar Honolulu met een voorraad rietstokken, waarin geïnfecteerde stengelboorders; in Australië echter moest hij zich in een hospitaal laten opnemen en wel zond hij zijn parasieten materiaal door, maar het kwam weder dood aan. Na een kort verblijf in Hawaii ging Muir

nog eens naar Nieuw Guinea; deze maal nam hij de voorzorg om onderweg twee fokstations voor de parasieten op te richten, een in Australië en een op de Fiji-eilanden. Weer kon hij de parasieten inzamelen; ook deze maal moest hij zelf, wegens zware malaria, de reis onderbreken, maar nu konden de parasieten in de stations verder worden gekweekt en gelukte het ze levend naar Hawaii over te brengen. Zij zijn daar gebleken een afdoend middel te zijn om de boorderplaaq te beteugelen.

Met de „fruit fly”, een vlieg, die vruchten als djerooks, advocaat en dergelijke aantast, is men helaas nog niet zoover. Dit insect, dat van buiten naar de eilanden moet zijn overgebracht, maakt het onmogelijk op groote schaal vruchten voor export te kweken. Door deze bittere ervaring wijs geworden, is men veel aandacht gaan besteden aan maatregelen om voor den landbouw gevaarlijke parasieten buiten het gebied te houden. Voor invoer van suikerrietstekken is een bijzondere regeling gemaakt; de invoer van bibit geschiedt langs Washington in Amerika, waar zij eerst in plantenkassen verder gekweekt en zorgvuldig geobserveerd worden, om vervolgens in Hawaii zelf ook nog eenigen tijd volkomen geïsoleerd onder observatie te blijven. Een groot gevaar voor het binnenkomen van plagen leveren de manden en kratten met verse vruchten en levende planten, die de immigranten uit Oostersche landen, b.v. uit de Philippijnen, mede brengen. Aan de haven is een quarantainestation opgericht: bij den douanedoorgang zijn ook planteninspecteurs aanwezig, die verdacht of gevaarlijk materiaal naar dit quarantainestation overbrengen, waar het wordt nagezien, desgewenscht in geïsoleerde kweekhuizen aangehouden, of met behulp van een snelwerkende, met olie verhitte verbrandingsoven vernietigd. Men laat in het quarantainestation met trots preparaten van allerlei ernstige beschadigers van landbouwgewassen zien, die hier op den drempel van het land zijn tegengehouden.

Naast de suikercultuur heeft de ananasteelt zich in korten tijd een belangrijke plaats verworven. Zij neemt wel is waar de tweede plaats in, maar toch nog met een hoog bedrag: de totale waarde schommelt om een cijfer, dat dicht bij de waarde van onzen geheelen uitvoer van koffie of van thee staat.

	Waarde v/d totalen uitvoer	Waarde v/d uitgev. suiker	Waarde v/d uitgev. ananas
1920	145.831.074 doll.	119.490.663 doll.	18.960.567 doll.
1921	131.239.887 „	94.305.012 „	29.841.433 „
1922	69.457.511 „	45.313.387 „	19.850.053 „
1923	97.432.075 „	69.818.160 „	23.094.906 „

De ananas-industrie dateert eerst van het begin van deze eeuw. Wel waren voor dien tijd nu en dan eens proeven op kleine schaal genomen, maar eerst in 1901 werd het eerste begin gemaakt met de tegenwoordige industrie. James D. Dole zette toen een klein maatschappijtje op om ananas in blik te conserveeren, de Hawaiian Pine apple Cy. Ltd. met een kapitaal van 20.000 \$. De aanplant was dat jaar 12 acres, dus 5 H.A. In 1903 werden de eerste ananassen in blik uitgevoerd, in totaal 1893 kisten. Thans is er in ronde cijfers 30.000 acre met ananas beplant en bedraagt de uitvoer 5 tot 6 miljoen kisten. Het leeuwendeel van dezen uitvoer is in handen van twee groote fabrieken, beide aan de haven van Honolulu gebouwd; de een behoort aan de eerste maatschappij, de Hawaiian Pineapple Cy., de andere aan de machtige onderneming, de California Packing Corporation. Tusschen beide fabrieken in staat een zeer groote blikkenfabriek van de American Can Factory, die per jaar meer dan 100 miljoen blikken vervaardigt. De beide groote ananasfabrieken kunnen elk een aantal van rond 2 miljoen kisten, ieder met twee dozijn blikken, per jaar afleveren. Nog meer eerbied krijgt men voor dit cijfer, wanneer men weet, dat de oogst van de ananassen, de campagne dus van de fabrieken, niet langer dan twee en een halve maand duurt, van half Juni tot eind Augustus.

Bij het verwerken van de versche vruchten tot ananas in blik en enkele bijproducten is de techniek tot een hoog peil opgevoerd. De geheele inrichting is er op berekend om alles zooveel mogelijk machinaal te doen geschieden en verder, om zooveel mogelijk uit alles, ook den afval, nog verkoopbaar product te bereiden. De vruchten worden door een spoortreintje, dat de voornaamste ananasstreek van Oahu doorsnijdt, voor de deuren der fabriek aangevoerd in kratten. De vruchten worden ruw gesorteerd naar vorm en grootte en komen dan op transportbanden te liggen, die ze eerst naar de schilmachines voeren, waar een stel messen de schil ver-

wijdert en verder er het hart uitgestooten wordt. Van daar gaan ze verder op banden, waarlangs een rij meisjes staat, die de randen van de schouders der vrucht afsnijden; ze komen dan langs een station, waar een stel scherpe messen de vrucht in schijven verdeelt. Ook de schijven komen weer langs een rij meisjes, die er de beschadigde uitzoeken en vervolgens de van elders regelmatig aanschuivende blikjes met de eerste soort vullen. Bij de verdere verwerking geschiedt alles machinaal. Geen wonder, dat men handenarbeid zooveel mogelijk uitsluit, want de arbeidsloozen zijn er, althans naar onzen maatstaf gemeten, hoog, 15 tot 17½ dollar cent per uur; overwerk wordt hooger betaald. Opvallend is de mengeling van rassen onder het fabriekspersoneel; men ziet er Japansche, Philippijnsche en Hawaiische typen onder. De kleeding is uniform, allen dragen witte kleeven, een witte muts bedekt het kapsel om te maken, dat geen haar in de blikken kan vallen, witte rubberhandschoenen beschermen de handen tegen het scherpe sap van de vruchten. Voor de mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten zijn rustkamers aanwezig, een hospitaal met verpleegster en middelen om bij ongelukken eerste hulp te verleen, verder is er een kinderbewaarplaats en een groote eetzaal, waar allen voor een bedrag, lager dan de kostprijs, voor 5 of 10 dollarcent, een maaltijd kunnen krijgen.

Zijn de blikken eenmaal gevuld, dan worden ze automatisch van een afgepaste hoeveelheid suikerstroop voorzien, ze passeeren een station, waar een vacuumketel ze luchtledig maakt, worden gekookt, van een deksel voorzien, die er opgeperst wordt, gaan dan verder door een vernisbad, een koelbad en komen ten slotte uit bij een machine, die er de etiketten opplakt. Van daar gaan ze op motorwagentjes naar de reusachtige magazijnen, waar ze opgestapeld worden, of in kisten — natuurlijk ook weer automatisch in een gezet, dichtgespijkerd en van een merk voorzien — worden verpakt.

Interessant is de verwerking der bijproducten. De vezelige harten worden gesuikerd en gaan naar fabrieken op het vasteland van Amerika, die er bonbons van maken. De afvalstukken der schijven komen met vruchten uit Californië in blik als vruchtensla in den handel. Andere afval en het uitkrabsel uit de schil wordt tot een moes vermalen, van onzuiverheden als stukjes schil ontdaan en met suiker ingemaakt als „pie stock” — „use pine-apples for pies,

we crush them for you" — zooals het in de advertenties heet. Het sap wordt gebruikt voor het maken van de stroop, waarin de vruchten geconserveerd worden; het bevat zooveel suiker, dat daardoor de bij te voegen hoeveelheid 25% lager kan worden genomen, dan wanneer men water daarvoor nam. In een ander geval wordt het sap op citroenzuur verwerkt, dat er aan wordt onttrokken door er kalk aan toe te voegen en het kalkcitraat door verwarming neer te slaan. Uit het restant wordt vervolgens door gisting alkohol gewonnen; ook het daarbij vrijkomend koolzuur wordt opgevangen, samengeperst en aan sodawaterfabrieken verkocht. De alkohol eindelijk wordt omgezet in azijn; alle azijn, die de California Packing Corporation voor haar producten noodig heeft, kan door de ananasfabriek worden geleverd en er blijft nog over voor verkoop als tafelazijn, die zelfs hier in Indië is doorgedrongen. Wat er dan nog overschiet, de schil, wordt gedroogd en vormt een uitstekend veevoeder. Er gaat dus niets verloren; het bedrijf doet denken aan de groote vleeschconservenfabrieken in Chicago, waar men varkens in blikken vleesch omzet en waarvan men zegt, dat het eenige, waarvoor nog geen emplooi gevonden kon worden, the scream of the pig, de doodskreet van het geslacht wordende varken, is.

Bij een vroeger bezoek aan Honolulu kon ik alleen door tusschenkomst van een kennis toegang tot een fabriek krijgen. Thans is dit anders; toeristen, die de stad bezoeken, worden uitgenoodigd het bedrijf te komen zien. Bij de verschillende stations, waarlangs de vruchten gedurende de verwerking passeeren, zijn borden opgehangen, die vermelden welk onderdeel der bereiding door de machine wordt verricht en tevens, hoeveel ananassen per dag onder het mes doorgaan. Zoo is het bedrijf zelf aangewend om reclame voor het product te maken; organisatie van „pine apple days" in de Vereenigde Staten, inrichting van speciale ananasuitstallingen in winkels, advertenties, die de vruchten voortdurend aan de aandacht van het publiek opdringen, zijn andere middelen daarvoor. De belanghebbenden bij de ananasindustrie hebben zich in een vereeniging bijeengegroepeerd, die aan de reclame alleen verscheidene tonnen gouds per jaar ten koste legt. En met succes, want er is tegenwoordig in Amerika zeer veel vraag naar de ananas in blik uit Hawaii.

Door de „Pineapple Growers Association” wordt behalve voor den verkoop ook veel gedaan voor de cultuur zelf. Er zitten aan die cultuur ook weer aardige problemen vast; een proefstation met een flinken aanplant onder zeer bekwame leiding, is bezig op het gebied van deze betrekkelijk nieuwe cultuur uitstekend onderzoekingswerk te verrichten. Een paar punten mogen daaruit hier worden aangeroerd.

Een van de belangrijkste onderwerpen is de selectie, waarbij het streven in het bijzonder gericht is op het verkrijgen van een vrucht van geschikten vorm. Men is voor de cultuur in het groot gebonden aan een doornlooze varieteit; soorten met dorens op de bladranden zouden bij den veldarbeid te veel moeilijkheden opleveren. Men gebruikt daarom uitsluitend de varieteit Smooth Cayenne, die in zoetheid, geur en fijnheid van vleesch en smaak onderdoet voor de betere soorten als de „Montserrat”. Voor de conservenindustrie is de Smooth cayenne zeer geschikt, zij heeft alleen het bezwaar, dat de vrucht eenigszins tonvorming is. Bij het schillen, waarbij de vrucht als het ware cilindrisch wordt afgedraaid, is dat onvoordeelig; er gaat nog al wat vleesch bij verloren. Een vrucht, die binnen de schil juist den vorm van het standaardblikje zou hebben, zou natuurlijk het ideaal zijn. Men heeft nu duizenden en duizenden zaailingen en bastaarden gekweekt om een varieteit te verkrijgen, die aan het kenmerk ongedoord te zijn een beteren vorm paarde. Het spreekt van zelf, dat het opkweken van plantjes uit het fijne zaad bijzondere zorg vereischt; men is er uitstekend voor ingericht en de bezoeker kan dan ook op de velden een uitgestreken aanplant zien, samengesteld uit allerlei combinaties en dikwijls merkwaardige afwijkingen en mengelingen van kenmerken vertoonend. Een groot bezwaar bij deze selectieproeven is, dat, heeft men eenmaal een goed type gevonden, de vermeerdering betrekkelijk langzaam gaat, zoodat het vele jaren duurt, eer men er op commercieele schaal aanplantingen van kan maken.

Een tweede punt is de bespuiting met ijzeroplossingen. Toen men met de ananasteelt in het groot begon, waren daarvoor niet de beste gronden te krijgen: daarop was reeds door de suikercultuur beslag gelegd. Spoedig bleek op bepaalde grondsoorten het gewas niet te willen gedijen, de planten bleven geel en zwak, alsof ze gebrek aan ijzer hadden. Wel is waar leerde de chemische analyse, dat

die gronden ruim voldoende ijzer bevatten, maar daarnaast kwam een hoog percentage mangaan voor, dat het ijzer zoo sterk scheen vast te houden, dat de plant er niets van kon krijgen. Bespuiting van de planten met een oplossing van een ijzerzout bleek het redmiddel te zijn. Een groot proefveld, aangelegd om na te gaan, welke sterkte voor de planten het beste was, waarin naast de bespoten rijen telkens ook rijen onbehandeld gelaten waren, liet bijzonder frappante verschillen zien. Dank zij deze ontdekking heeft men gronden, welke vroeger voor de ananascultuur onbruikbaar waren, met succes ermede kunnen beplanten.

Ten slotte nog een derde punt uit de cultuur: het onderhoud van den aanplant. Men kan gerust zeggen, dat tegenwoordig op Hawaii nooit ananassen worden geplant, of de grond er tusschen wordt bedekt met papier. Het is een merkwaardige cultuurmethode, die nog slechts enkele jaren geleden uitgevonden is en nog niet veel verspreid is buiten het territory, al zijn in het laatste jaar ook in Amerika zelf er proeven mede genomen. Het beginsel ervan, dat de papierbedekking handenarbeid uitspaart en als het ware een deel van het tuinonderhoud verlegt naar de papierfabriek, heeft zeker nog een verdere toekomst, in het bijzonder voor landen met een hoog ontwikkelde industrie en duren handenarbeid, al zal de gunstige werking der papierbedekking misschien ook tot toepassing ervan in andere landen kunnen leiden.

Gedurende mijn verblijf op Hawaii had ik gelegenheid met den uitvinder van het systeem, Eckhart, kennis te maken en van hem persoonlijk te hooren, hoe hij tot zijn cultuurmethode kwam. Hij was vroeger directeur van het suikerproefstation. Van daar ging hij over naar een suikerfabriek op het Zuidelijke eiland, Hawaii, men „huurde hem daar” — zooals de geijkte term luidt — voor een hoog salaris om te trachten de onderneming, die maar geen winsten wilde afwerpen, er boven op te brengen. De groote moeilijkheid was de sterke groei van onkruiden. De velden liggen in een betrekkelijk regenrijke streek, zoodat er geen irrigatie noodig is. Eckhart slaagde er werkelijk in de onderneming tot krachtigen bloei te brengen en de moeilijkheid, waarop tot zijn komst de rentabiliteit was afgestuit, uit den weg te ruimen.

Ten einde de onkruidbestrijding, die bij de zeer hooge arbeidsloonen te kostbaar werd, krachtig te kunnen aanpakken, begon hij

dadelijk met proeven, waarbij de grond tusschen het pas geplante riet met papier bedekt werd. Hij vervaardigde dit zelf uit de ampas van het vermalen riet. Om het tegen regen bestand te maken drenkte hij het in asphalt of in een zware residuolie; hij slaagde er in deze fabricatie zoo goed in elkaar te zetten, dat nog altijd het asfaltpapier op de onderneming zelf gemaakt wordt. Een bezwaar was, dat de ampas als: stookmateriaal vervangen moest worden; daarvoor werd residu ingevoerd. Eckhart rekende mij voor, dat als men tegenover de voor het papier benoodigde ampas de kosten der olie stelt, het papier de fabriek kwam te staan op 45 dollar per ton (908 Kg.). Dat is dan papier met 55% zware olie, d.w.z. 55% van het ongedrenkte papier, neerkomend dus op 28% van het eindproduct, de olie alleen komt, geleverd op de fabriek, haar op 31 dollar per ton te staan. Het zoo verkregen papier is betrekkelijk licht, 6 lbs. per 100 vierkante voet. In de suikerrietvelden is dat echter geen bezwaar, aangezien het papier slechts een paar maanden behoeft dienst te doen; daarna is de aanplant voldoende gesloten.

Na het aanvankelijk succes bij het suikerriet ging men het ook in de ananascultuur toepassen, en wel met zulke uitstekende resultaten, dat men thans nooit anders meer ananassen plant. Echter gebruikt men daarbij een veel zwaarder kwaliteit papier, die veel duurzamer is en wel vier of vijf jaar mede kan. Het wordt in stroken op den grond gelegd zoo, dat ongeveer even breede stroken, die onbedekt blijven, er mede af wisselen; de plaatsen, waar de planten moeten komen, zijn er reeds op aangeduid, zoodat het uitplanten er ook door vergemakkelijkt wordt. En men heeft het groote voordeel, dat de grond tusschen de planten niet meer gewied behoeft te worden en toch volkomen onkruidvrij blijft, wat anders bij een gewas, dat de bodem slechts onvolkomen bedekt, niet te bereiken zou zijn. Bovendien ontwikkelen de planten zich beter en geven zij zwaarder vruchten, blijkbaar omdat de grond vochtiger en beter open blijft. De Pineapple Growers Association heeft het patent van Eckhart gekocht. Hij zelf is voortdurend bezig de methode nog verder te verbeteren en voor andere cultures in Amerika zelf geschikt te maken. Voor het neerleggen van het papier heeft men verschillende arbeidsbesparende machines geconstrueerd; eerst gebruikte men een soort rollen op wielen, eenigszins gelijkend op

slangenwagens, door werklieden getrokken; later beproefde men werktuigen, op dierlijke trekkracht ingericht, waarbij echter het bezwaar was, dat, wanneer de muilezels van het span niet volkomen gelijkmatig trokken, het papier scheurde. Thans gebruikt men een slede, door een tractor voortgetrokken; de rol papier is op de slede gemonteerd; een houten rol zorgt ervoor, dat het bed tonvormig afgerond wordt, vervolgens glijdt het papier er op, dat nog even wordt aangedrukt en ten slotte zijn aan de slede een paar ploegscharen bevestigd, die de aarde opwerpen en daarmee de randen van het papier als het ware omboorden. De onkosten van het papier en de bewerking komen toch nog op een vrij hoog bedrag te staan, althans in vergelijking met onzen maatstaf; men kan ze in de ananascultuur op 60—70 dollar per acre stellen, ruim f 300 per bouw.

Zoo levert ook de ananascultuur voorbeelden van industrialisatie van den landbouw, waartoe hooge arbeidslooën dwingen en tegelijkertijd een hoog ontwikkelde nijverheid de mogelijkheid opent. Zijn wij in Indië voorloopig nog niet tot dit stadium gekomen, aan den anderen kant bevatten de aan geheel andere economische omstandigheden aangepaste werkmethoden dikwijls denkbeelden en beginselen, waarmee ook wij ons voordeel kunnen doen.

Iets over de Aardappelcultuur in den Tenger

DOOR

A. A. CRINCE LE ROY.

De aardappelcultuur wordt in het Tengergebergte uitsluitend door de Inlandsche bevolking gedreven en wel in hoofdzaak op tegalans.

Wel worden op de hotelerven en in de tuinen van een enkelen Europeaan en Chinees ook aardappelen geplant — de door dezen beplante oppervlakten zijn in vergelijking met de bevolkingsaanplantingen echter zoo klein, dat zij geheel verwaarloosd kunnen worden.

In hoofdzaak wordt het gewas geplant in de districten Poespa (afd. Pasoeroean) en Soekapoera (afd. Prabalingga), waar in het jaar 1924, ruw getaxeerd, circa 5800 bouws droge gronden met aardappels beplant waren.

De andere districten (zooals b.v. Pakis) kunnen geheel buiten beschouwing blijven, wijl hier de met deze hakvrucht beplante oppervlakten ten opzichte der twee eerstgenoemde districten in het niet vallen.

In het algemeen kan men aannemen, dat de economische benedengrens voor het aardappelgewas tusschen 2500 en 3000 voet hoogte boven de zee ligt; beneden de 3000 voet gelegen aardappelaanplantingen geven betrekkelijk lage opbrengsten, zoodat beneden deze hoogte het aantal aardappelverbouwers snel afneemt.

De gemiddelde hoogte waarop de cultuur in hoofdzaak gedreven wordt, is ruim 6000 voet, de regenval is er — althans te Tasari — tamelijk groot.

Uit een 23-jarig tijdperk tusschen 1879 en 1917 berekende het Koninklijk Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia, dat in Augustus, de droogste maand, nog 26 mM. regen viel bij 2.6 regendagen.

De regenrijkste maanden waren December t/m April met een gemiddelden regenval tusschen 279 en 343 mM; het jaargemiddelde bedroeg 2034 mM. bij 134.8 regendagen; de grootste hoeveelheid per etmaal viel in Februari en bedroeg gemiddeld 71 mM., terwijl het absolute maximum in deze periode 189 mM. bedroeg.

De relatieve vochtigheid (d.i. het cijfer, dat de verhouding uitdrukt van de hoeveelheid waterdamp in de lucht aanwezig, tot de hoeveelheid, welke haar bij de heerschende temperatuur zou verza-digen) bedraagt te Tasari circa 82 %.

De zonneshijn, uitgedrukt in procenten van den mogelijken duur bij wolkenlooze lucht (voor de uren 8 v.m. tot 4 n.m.) is gemiddeld 39; gemiddeld is er dus slechts 5 uur zonneshijn per dag, terwijl de intensiteit hiervan door de veelal zware helling in de bouwgronden nog belangrijk verminderd wordt.

De gemiddelde jaartemperatuur bedraagt 15.9° C.; de laagste temperatuur (14.8° C.) valt in den voormiddag tusschen 4 en 6 uur, de hoogste (17.5° C.) om 12 uur.

In de maanden Juni en Juli komt nachtvorst wel eens voor.

Indien men de verspreiding van de aardappelcultuur in Europa nagaat, dan blijkt, dat dit gewas er in de meest uiteenlopende streken wordt verbouwd.

Hieruit is te concludeeren, dat de aardappelplant zeer veel aanpassingsvermogen t.o.v. den grond en het klimaat bezit; slechts de temperatuur en de droogte werken na een zekere grens belemmerend, terwijl het ook vanzelf spreekt, dat in de verschillende streken niet steeds even hooge opbrengsten te behalen zijn.

Een andere factor, die de cultuur in sterke mate beïnvloedt, is de aanwezigheid van goede verkeerswegen.

De aardappel is door zijn grooten waterrijkdom (± 75 %) bijzonder volumineus; de hoeveelheid product per gewichtseenheid, die vervoerd moet worden, is dus zeer groot.

Men ziet dan ook, dat de cultuur in den Tengger hoofdzakelijk wordt gedreven in de omgeving van de eindpunten der drie goede verkeerswegen, waarvan de Oostelijkste via Soekapoera naar Prabalingga loopt, de middelste via Tasari en Poespa naar Pasoeroean en de Westelijkste via Nangkadjadjar naar Lawang. Langs deze wegen heeft in hoofdzaak de afvoer van het product plaats.

De cultuur van den aardappel is voor den Tenggereeschen landbouwer van zeer veel beteekenis, omdat deze er in landbouweconomisch opzicht lang zoo gunstig niet voor staat als de tani in de laaglanden.

In de eerste plaats stelt het gure klimaat grootere eischen aan voeding, kleeding en verwarming, terwijl ook het zware terrein extra meewerkt om de behoeften aan voeding nog meer te verhoogen.

De verschillende artikelen, welke in een Inlandsch huishouden gebruikt worden, moeten voorts uit de vlakke naar boven worden vervoerd, waardoor de prijzen ervan zeer hoog worden. Ter illustratie hiervan diene het volgend overzicht van de marktprijzen, opgenomen te Poespa en in het op betrekkelijk korten afstand daarvan, doch lager gelegen plaatsje Bajeman.

Producten	Prijzen in 1925 te	
	Poespa	Bajeman
Desarijst No. 1 per picol .	f 10.— tot f 16.—	f 7.25 tot f 12.50
Cassave No. 1 per picol ..	„ 2.50 „ „ 4.50	„ 1.50 „ „ 2.50
Klappers per 100 stuks ...	„ 8.— „ „ 12.50	„ 5.— „ „ 7.50
Klapperolie per bierflesch .	50 ct. „ 70 ct.	40 ct. „ 45 ct.
Vleesch per kati	75 ct. „ 85 ct.	circa 50 ct.
Trasi per kati.....	30 ct. „ 45 ct.	circa 25 ct.
Arènsuiker per 10 stuks ..	circa 50 ct.	25 ct. tot 40 ct.

Bij vergelijking van bovenstaande cijfers moet vooral niet uit het oog worden verloren, dat de groote stijging van den weg juist bij Poespa begint en dat deze plaats nog ruim 8 K.M. van Tasari verwijderd ligt. De prijzen van andere noodzakelijke verbruiksartikelen, zooals b.v. kleedingstukken, petroleum e.d. zijn natuurlijk eveneens veel hooger.

Dit alles brengt mede, dat de minimumkosten voor het levensonderhoud in den Tengger belangrijk hooger zijn dan in de laaglanden.

Verder is de Inlandsche boer in de laagvlakten er ook wat zijne inkomsten betreft beter aan toe dan de Tenggerees; de eerste verkrijgt deze n.l. gewoonlijk uit zijne sawahs, zijne tegalgronden en zijn erf en is daarbij nog vaak in de gelegenheid zich als daglooner te verhuren, terwijl hij bovendien door de grootere keuze der te verbouwen gewassen meer op de marktprijzen kan werken.

Ook de verdeeling van de oogsten over het jaar is in de vlakke gunstiger, hetgeen vooral met het oog op de kapitaalzwakte en het ontbreken van een aan de eischen voldoende landbouwcredietwezen, van zeer veel voordeel is.

Na 3 à 5 maanden is het hoofdvoedsel, de rijst, binnen, terwijl in het overige deel van het jaar in vele streken nog 2 keer, en bij gemengde aanplantingen zelfs wel meer, geoogst wordt. Van de tegalans kunnen in den Westmoesson bovendien meestal 2 oogsten worden verkregen.

Verder levert de erfcultuur naar alle waarschijnlijkheid niet onbelangrijke voordeelen voor den landbouwer op. De Tenggerees moet dit alles ontberen. De voor hem mogelijke culturen zijn slechts beperkt tot mais, aardappelen en groenten.

De laatste cultuur wordt bovendien (voor zoover betreft de soorten biet, radijs, prei, bawang, sawi, sla, andijvie, postelein e.a.) ook in de laagvlakte door Chineezzen met succes gedreven, waardoor, zooals in den laatsten tijd duidelijk is gebleken, de concurrentie voor den Tenggerees zeer moeilijk wordt.

Ook is de groententeelt in den Tengger slechts in de nabijheid van water te drijven, terwijl verder betrekkelijk weinige terreinen er voor geschikt zijn.

De cultuur moet voorts zeer intensief gedreven worden; zonder goede bemesting is zij niet loonend en door dit laatste alleen moet zij wel, als gevolg van het gering veebezit, tot een klein oppervlak beperkt blijven.

De bevolking krijgt dan ook grootendeels hare inkomsten uit den landbouw en slechts voor een betrekkelijk gering deel uit den tuinbouw.

Er is verder nog een ander nadeel voor den Tenggerees, n.l. de lange groeidiur van het hoofdvoedingsgewas, de mais, die 7 à 8 maanden te velde staat.

Het spreekt vanzelf, dat onder deze omstandigheden het cultiveeren van een gewas, dat na 3 à 4 maanden een groote bruto-opbrengst geeft, van buitengewoon veel belang is; de aardap-pelcultuur is dan ook voor den Tenggerees belangrijker dan de ver-bouw van mais, die een zoo langen groeidiur heeft, dat men zon-der den aardappel geen oogstmislukking zou kunnen dragen; zelfs zou men zonder dit laatste gewas niet in staat zijn, zich de meest noodige artikelen aan te schaffen.

Stelt men de opbrengst van 1 bouw aardappels op 32,50 pic. (na aftrek van circa 5 picols voor het kriel; zie beneden) en de gemiddelde prijs per 115 kati (zie onder Handel) op f 5.—, dan is de bruto-opbrengst, in 3 maanden behaald, ruim f 140.— p.b.; deze opbrengst wordt, de groeidiur in aanmerking genomen, door niet vele culturen in de vlakte geëvenaard. (Men vergelijke hier-mede b.v. de padi op sawahs, die langer te velde staat en gewoon-lijk een lagere bruto-opbrengst geeft). Ten slotte moet hier nog worden opgegeven, dat de aardappel eigenlijk het geheele jaar door geplant wordt, slechts in de droogste maanden weinig, zooals blij-ken kan uit het volgend overzicht, aangevend het getaxeerd aantal aangeplante bouws in de maanden December 1923 t/m November 1924:

Maanden: Dec. Jan. Febr. Mrt. April Mei.

Aanplant: 945 235 35 1275 55 530.

Maanden: Juni Juli Aug. Sept. Oct. Nov.

Aanplant: 170 70 160 115 1235 955.

De groote planttijden vallen dus in den voor-westmoesson (Octo-ber) en in den na-westmoesson (Maart), ofschoon ook in de maanden November en December nog belangrijke oppervlakten worden beplant.

CULTUUR.

1. *Algemeen.* De gronden in den Tengger zijn van oudvul-canischen oorsprong, los van structuur en gewoonlijk vrij donker

van kleur. Nadat de grond gedurende een 30-tal jaren voor de Gouvernements-koffiecultuur was gebruikt, werd daarop door de bevolking rooibouw gedreven. In dezen tijd, waarbij tegen de sterke afspoeling niets werd gedaan, geraakten de veelal sterk hellende gronden zoodanig uitgeput, dat deze thans in het algemeen niet meer voortdurend te bebouwen zijn.

Het elders ook voorkomende „tegal elet” systeem (tegal-tuschenpoos), waarbij bepaalde stukken gedurende korteren of langeren tijd braak blijven liggen, vindt daarom vrijwel algemeen toepassing. Het dichte, lage plantendek, dat zich na korten tijd op de gronden vormt, wordt voor het opnieuw in cultuur nemen ondergepatjold. Het grondbezit, dat in deze streken, vooral in de hooger gelegen desa's zeer groot is, heeft de mogelijkheid geopend voor een dergelijke werkwijze.

De aardappel stelt in Europa zeer hooge eischen aan den grond, zoowel wat de grondbewerking betreft, als ten aanzien van de bemesting en het onderhoud; de zorgvuldige bewerking van den grond door schoffelen, hakken, enz., heeft dan ook aanleiding gegeven tot het plaatsen van dit gewas onder de z.g.n. hakvruchten, die alle een zorgvuldige bewerking vereischen.

Verder is het oogsten niet eenvoudig, terwijl het transport door de groote massa eveneens kostbaar is.

In Europa zag men dan ook, dat de uitbreiding van de cultuur eerst belangrijk werd, nadat de bedrijven in het algemeen veel intensiever werden gedreven.

Hier te lande, waar door de aanwezigheid van bepaalde verkeerswegen en de groote vraag, uitgaande voor een klein aantal groote steden, de cultuur slechts tot bepaalde streken beperkt is, kan door de goede prijzen, die men voor het product maakt, de cultuur op extensieve wijze gedreven worden. Aan zijne betrekkelijk nog lage levensbehoeften kan de Tenggereesche landbouwer, dank zij deze cultuur, thans nog vrij ruim voldoen.

De variëteiten, welke hoofdzakelijk in den Tengger worden geplant, zijn de Preangermuisjes en de Java-aardappel; de eerste is wit-, de tweede geelvleezig.

De eerste is een consumptieaardappel bij uitnemendheid; de knollen zijn ovaal van vorm en gering van grootte. De oogen zijn vlak,

terwijl ook de schil dun en glad is. De smaak is uitstekend en de knol is op schotel los en melig.

De tweede soort, die in tegenstelling met de eerste vaak bloeit, geeft op schotel een vasten knol. Hoewel de smaak volgens kenners zeer goed is, blijkt uit de verschillen in picolprijs tusschen twee soorten (zie onder Handel) wel het duidelijkst, dat de Java-aardappel veel minder gewild is.

De knollen zien er minder goed uit, de oogen liggen dieper en ook vorm en schil geven dezen aardappel een minder fraai aanzien.

Een belangrijk voordeel van deze soort is echter het grooter weerstandsvermogen tegen de bladrolziekte, waarop wij later terugkomen.

2. *Aanplant.* De aardappel wordt door den Inlander òf als alleenstaand gewas, òf gemengd met andere cultuurplanten uitgeplant.

In het eerste geval wordt de grond één keer met de patjol tot op een diepte van circa 25 cM. omgewerkt en de poters op afstanden van 20×20 cM. uitgelegd in plantgaten van 10 cM. diepte; deze plantgaten verkrijgt men eveneens met de patjol. Het plantverband is opvallend klein; dit bedraagt in Holland meestal 40×40 cM. en zelfs wel meer.

In aanmerking genomen de extensieve wijze van cultiveeren, is dit echter juist, daar men bij de keuze van de plantwijdte moet werken op het verkrijgen van een gesloten aanplant. Door de geringe aanwending van mest, het gebruik van zeer klein pootgoed, de bladrolziekte, enz., is de ontwikkeling der struiken gering, zoodat men met een grooter plantverband nimmer een gesloten aanplant zou krijgen. (Volgens Elema komen in Holland op zandgrenden nog wel plantwijdten van 10×10 cM. voor).

De gewassen, waartusschen de aardappels vaak geplant worden, zijn mais en stekkool (kool djawa).

Bij deze combinatieteelt geeft men den grond vóór het uitplanten der knollen geen extra-bewerking meer; in de middels een patjol gemaakte plantgaten worden de poters eenvoudig uitgelegd.

Bij de combinatieteelt met mais wordt tusschen iedere 2 rijen van dit gewas een rij aardappels uitgelegd, zoodra de mais ± 10 cM. hoog is (de aardappelrijen staan hierdoor op 80 cM. van

elkander). Drie maanden daarna, als het hoofdgewas circa 50 cm. hoog is, wordt de aardappel gerooid.

De stekkool blijft eenige jaren staan, meestal onregelmatig over het terrein verdeeld. Hiertusschen plant men dan de aardappels.

Hoewel hierboven is aangegeven, dat een bepaald plantverband gevolgd wordt, is dit toch slechts ten deele juist. Van vroegere oogsten zijn n.l. steeds nog knollen in den grond achtergebleven, die uitloopen en overal tusschen de rijen nieuwe struikjes vormen (zelfs werden nog knolletjes gevonden in grond, die zeker 3 jaren onder het onkruid gestaan had). Angstvallig wordt veelal vermeden deze opslag te verwijderen, waardoor men vaak onregelmatig beplante velden ziet, terwijl ook dikwijls tusschen de verbouwde groenten als kool, biet, prei, sla e.a., aardappelplanten worden aangetroffen, die te gelegener tijd zorgvuldig worden geoogst.

3. *Onderhoud.* Aan onderhoud wordt meestal weinig gedaan; toch komt het voor, dat bij een groote onkruidontwikkeling de aanplant gewied of wel voorzichtig gepatjold wordt; het loswerken van den grond, die door zware regens vaak dichtslaat, komt niet of althans zeer sporadisch voor.

Het aanaarden, dat trouwens ook in Europa zoowel voor- als tegenstanders telt, past men hier niet toe (in het Poedjonsche komt dit daarentegen algemeen voor). Door de zware hellingen zou deze bewerking dan ook aanleiding geven tot veel grondverlies door afspoeling.

4. *Bemesting.* Ook aan bemesting wordt betrekkelijk weinig gedaan; de landbouwer, die vee houdt (paarden, geiten of bij uitzondering ook wel eens een koe) en daarom dus een zeker kwantum mest bezit, gebruikt deze in de eerste plaats voor zijn groententuin.

Heeft hij mest tot zijn beschikking, dan wordt vóór het uitleggen der knollen, een handvol hiervan in den kuil gelegd.

Heeft men te weinig in voorraad, dan wordt de mest, gemengd met ruigte, in de kuilen uitgelegd; soms gebruikt men voor het mesten ook wel uitsluitend ruigte.

Gebruikt men stalmest, dan wordt deze meestal in half vergaen en een enkelen keer ook wel in verschen toestand gegeven;

de elders zoo vaak voorkomende aanwending van verbrande mest komt niet voor.

5. *Pootgoed*. Het pootgoed, dat de Tenggerees gebruikt, is meestal van zeer slechte kwaliteit en omdat selectie niet wordt toegepast en wijl het kriel niet, of althans slecht verkoopbaar is; men gebruikt daarom deze onuitgezochte afval gewoonlijk als plantmateriaal.

De knolletjes blijven circa 3 maanden liggen alvorens zij plantbaar zijn.

Het kriel heeft een maximaal knolgewicht van 20 Gram; de meeste knollen wegen echter hoogstens 15 Gram; zelfs wordt dit kleine pootgoed nog wel eens in tweeën gesneden, omdat men een deel van het plantmateriaal tegen een schappelijken prijs van de hand heeft kunnen doen.

De gevolgen van deze werkwijze zijn dan ook telkens waarneembaar; de Tuinbouwkundig Ambtenaar van Tasari, de heer W. de Jong, van wien vele der in dit opstel voorkomende gegevens afkomstig zijn, zag meermalen planten, die slechts één consumptie-aardappel en overigens kriel opbrachten (ook vaak een gevolg van de bladrolziekte). In de Korte Berichten uitgaande van den Landbouwvoorlichtingsdienst van 3 Mei 1919 No. 17 werd door den toenmaligen landbouwconsulent W. E. K. van Lijnden opgegeven, dat bij een door hem aangezette proef de aanplant uit kriel, na aftrek van de bibit, 38.97 picols per bouw opbracht. De aanplant, aangelegd uit bibit van 30—40 Gr. gewicht per poter, bracht op dezelfde wijze berekend 65.12 picols op.

Dat men met zulke vooruitzichten er toch nog niet toe overgaat algemeen poters van circa 35 Gr. te planten, moet m.i. aan het ontbreken van een goed landbouwcredietwezen worden toegeschreven; men kan de contanten, die de aardappels opbrengen, niet ontberen.

6. *Oogst*. Het oogsten geschiedt weinig rationeel — althans naar onze begrippen.

Al naar de financieele omstandigheden, waarin de landbouwer verkeert, wordt op een leeftijd van $2\frac{1}{2}$ tot 4 maanden geoogst. De kweeker, die naast aardappels ook groenten verbouwt, rooit bij gedeelten, om telkens met de groenten mede ook aardappels te kun-

nen verzenden. De tani, die uitsluitend aardappels en mais aanplant (in de desa's Wanakitri, Sadeng e.a.) rooit den aanplant steeds in zijn geheel.

Zelden wordt het gewas op den juisten tijd geoogst, n.l. als het loof vrijwel is afgestorven. Dit tijdstip valt bij gezonde planten op het oogenblik, dat de knollen volkomen uitgegroeid zijn en gemakkelijk van de onderaardsche stengeldeelen loslaten, doordat deze laatste beginnen te verschrompelen.

Dit punt wordt in den Tengger in het algemeen niet bereikt; men oogst, als het gewas nog groen is. Wij zullen later zien, dat dit voor deze streken eerder als een voordeel dan als een nadeel moet worden opgevat.

Het oogsten geschiedt door het uitgraven van de struiken met de patjol; alle aardappels worden verzameld en direct in 2 partijen verdeeld, n.l. in knollen met een gewicht per stuk van meer dan 20 Gram en het kriel, dat gemiddeld nog ver beneden de 20 Gr. per knolletje weegt.

De eerste partij wordt zoo spoedig mogelijk verkocht, de tweede houdt men aan voor plantmateriaal.

7. *Opbrengsten.* Het beschoot is naar de Hollandsche opvattingen uiterst laag. Waar de opbrengsten in Nederland in 1914 gemiddeld circa 200 picols per bouw bedroegen (248 H. L. à 70 K. G. per H. A.) gaven 181 oogstbepalingen, in 1923 en 1924 in den Tengger gedaan, een gemiddelde van 37.41 picols per bouw.

Hoe laag dit cijfer is, blijkt ook vooral daaruit, dat men in Holland als minimale opbrengst opgeeft ruim 120 picols per bouw (150 H. L. à 70 K. G. per H. A.).

De gemiddelde opbrengst in den Tengger is dus nog geen derde gedeelte van de laagste opbrengst in Holland (de bevolking in het Poedjonsche maakt naar schatting gemiddeld bijna 2 keer zooveel per bouw).

Zooals we hieronder zullen zien, zijn deze uiterst geringe opbrengsten niet uitsluitend het gevolg van de extensieve methode van werken.

ZIEKTEN EN PLAGEN.

Voor den Tengger zijn vooral de volgende ziekten van beteekenis (een groot deel der in dit hoofdstuk behandelde gegevens is ontleend aan Bulletin No. 18 van het Instituut voor Plantenziekten):

1. de bladrolziekte.
2. de mozaikziekte.
3. de roestvlekkenziekte.

1. *Bladrol*. Zooals boven reeds werd gezegd, is de Java-aardappel veel minder vatbaar voor de bladrolziekte dan de Preangermuis, welke laatste soort echter vanwege de betere prijzen van het product meer wordt aangeplant dan de eerste.

Van den Java-aardappel wordt slechts een uiterst gering percentage ziek, hetgeen trouwens een vaker voorkomend verschijnsel is bij geelvllezige soorten.

De Preangervariëteit is daarentegen blijkens een 100-tal tellingen in verschillende velden, voor meer dan 60 % ziek. In de eerste plaats moet dan ook het lage opbrengstcijfer aan deze ziekte, die den Inlandsche naam van „tjiplik” of „kroepoek” draagt, worden toegeschreven.

De aangetaste planten blijven klein, sterven voortijdig af en geven een geringe opbrengst, bestaande uit een naar verhouding veel te groote hoeveelheid kriel en slechts weinige groote knollen.

Aan de knollen zelf is niets te zien, hetgeen voor de bestrijding een groote moeilijkheid is.

De ziekte kan z.g.n. primair of secundair optreden; in het laatste geval is de plant uit een zieken poter ontstaan, in het andere is zij besmet.

De secundair zieke planten zijn meestal gemakkelijk te herkennen, althans op een leeftijd van 5 weken of meer; zij blijven duidelijk in groei achter, terwijl vooral de onderste bladeren naar boven omkrullen. De symptomen der primaire infectie zijn moeilijker te herkennen; men heeft deze hier te lande nog niet met alle zekerheid kunnen constateeren.

De ziekte, waarvan de oorzaak nog niet bekend is, schijnt door bladluizen en misschien ook door andere insecten te worden over-

gebracht, meestal door tusschenkomst van de bovengrondsche deelen.

Hoewel in den grond geen smetstof achterblijft, is het toch wenschelijk ook aan het te bebouwen veld de noodige aandacht te geven, daar hierin achtergebleven knollen na het uitloopen een gevaar kunnen zijn voor den volgenden aanplant.

Wordt een plant geïnfecteerd, dan gaat de smetstof uit de bovengrondsche deelen naar de knollen over.

De ziekte is verder, al naar de hoeveelheid neerslag, meer of minder moeilijk te constateeren.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat de bestrijding hier te lande uiterst moeilijk, zoo niet geheel en al onuitvoerbaar moet zijn; wij komen hierop echter nog nader terug.

Door de bevolking wordt reeds sedert jaren een belangrijk bestrijdingsmiddel — hoewel slechts bij primaire infectie van beteekenis — toegepast.

Boven is reeds gezegd, dat de landbouwers de aardappels vrijwel algemeen in onrijpen toestand oogsten, terwijl er ook is medegedeeld, dat de smetstof uit de bovenaardsche deelen in de knollen moet binnendringen.

Dit laatste gebeurt blijkens de laatste publicatie's betrekkelijk langzaam, zoodat men door het oogsten van meer of minder rijpe knollen, meer of minder kans heeft besmette poters te verkrijgen. Het onrijp oogsten, door de bevolking toegepast, moet dus zeer zeker doelmatig voor de Preangermuisjes worden geacht; in het midden kan worden gelaten of inderdaad beperking der ziekte, dan wel gebrek aan contanten de directe aanleiding hiervoor is.

Intusschen moet hier nog worden vermeld, dat de extensieve wijze, waarop de cultuur gedreven wordt, de ziekte weer in de hand werkt (geen bemesting, slechte grondbewerking enz. enz.).

2. *Mozaik.* Deze ziekte behoort zoowel economisch als natuurwetenschappelijk tot dezelfde groep als de bladrol.

In tegenstelling met de vorige tast zij echter vooral de geelvllezige variëteiten aan.

Zij is verder minder opvallend dan bladrol, maar kan zeker even schadelijk zijn. Is de aantasting ernstig, dan zijn de planten op het veld te herkennen aan het dwergachtig uiterlijk en het kroezig blad.

Dit blad is niet gelijkmatig groen maar vertoont meer of minder licht gekleurde vlekken (vandaar de naam mozaïkziekte), terwijl het door onregelmatigen groei van het bladmoes, min of meer bulterig wordt. De opbrengsten der zieke planten zijn gering; de vorming van een naar verhouding veel te groote hoeveelheid kriel, zooals bij de bladrolziekte, heeft hier echter niet plaats.

De ziekte is voor Tasari van niet zooveel belang als de voorgaande, in de eerste plaats, omdat zij veel minder algemeen is en verder, omdat vooral de minder marktwaardige Java-aardappel aangetast wordt. De bestrijding van beide ziekten moet door middel van de z.g.n. stammenselectie plaats hebben, waarover beneden het een en ander zal worden medegedeeld.

3. *Roestvlekken*. Ook deze ziekte kan periodiek, vooral voor de Preangermuisjes, zeer nadeelig zijn. De oorzaak der ziekte is niet bekend; zij schijnt echter niet met de knollen over te gaan.

Eerst na den oogst is de ziekte na doorsnijden der knollen waar te nemen aan de talrijke donkerder gekleurde vlekken, die onregelmatig over de snijvlakke verspreid liggen.

Zij kan vaak belangrijke schade geven, omdat zendingen hierdoor meermalen als totaal ongeschikt voor de consumptie worden geweigerd.

Voor de tusschenhandel wordt hiervan in hooge mate de dupe.

Een bestrijdingsmiddel hiertegen is nog niet gevonden. Wel wordt kalkbemesting aangeraden, doch een proef in den Tengger wees uit dat men hiervan niet veel resultaten kan verwachten.

Over het voorkómen van ziekten en plagen moet nog een enkel woord worden gezegd, n.l. dat het beruchte aardappelmoetje, de *Phthorimea operculella*, die hier te lande voor het eerst in Poedjon werd gevonden, tot dusverre nog niet in den Tengger werd waargenomen, niettegenstaande naar het voorkomen ervan een onderzoek werd ingesteld. Naar alle waarschijnlijk komt het insect er nog niet voor.

HANDEL.

Van den handel, waarnaar sinds korten tijd op initiatief van den Tuinbouwkundig Ambtenaar W. de Jong, een onderzoek werd be-

gonnen, is nog slechts weinig bekend. Hiervan kan wel reeds worden medegedeeld, dat tusschenhandelaars het product opkopen; de prijs wordt per picol vastgesteld direct vóór de levering, waarbij echter steeds 15 % toeslag wordt gegeven (de prijs is dus berekend naar 115 kati).

Het verstrekken van voorschotten aan de landbouwers schijnt niet of weinig voor te komen.

De opkooper (djoeragan) betaalt een gedeelte, al naar diens draagkracht, direct na levering; de rest wordt na verkoop van de partij door den djoeragan, aan den landbouwer uitbetaald, soms in gedeelten, soms ook wel ineens.

De opkoop schijnt speculatief te gebeuren, waardoor de tani vaak langen tijd op zijn geld moet wachten. In tegenstelling met hetgeen men bij de meeste andere culturen ziet, is de opkooper hier vaak de debiteur van den landbouwer.

Te Poespa ontmoeten producent en opkooper elkander in de oude koffiegoedang. Twee keer in de week trachten beiden tot overeenstemming te geraken omtrent den prijs. De aanvoer van aardappels hierheen bedraagt per week circa 150 picols.

In den laatsten tijd is de animo om op te koopen gering, waardoor de prijzen laag zijn, n.l. voor de Preangermuisjes f 4.50 tot f 5.— per picol; voor den Java-aardappel is zelfs f 2.50 à f 3.— p.p. reeds een tamelijk goede prijs.

Van den handel langs Soekapoera en Nangkadjadjar is nog te weinig bekend om hierover reeds iets te kunnen mededeelen.

Ten slotte moet hier nog worden opgegeven, dat voor eenige jaren op initiatief van het Bestuur een aardappelveilingvereniging te Poespa werd opgericht, met het doel den landbouwers een groo-tere winst te verzekeren.

Dit werd in zooverre bereikt, dat in dien tijd inderdaad meer geld onder de landbouwers werd gebracht, maar dat er een vereniging zou ontstaan, die een zekere mate van zelfstandigheid zou krijgen en daardoor zou blijven voortbestaan, was in het begin reeds niet te verwachten.

Er bestond bij de landbouwers geen behoefte aan een dergelijke organisatie, men voelde er dan ook niets voor, waarom van den beginne af aan pressie op de personen moest worden uitge-

oefend, om het product niet buiten de veilingen om te doen verkoopen.

Ten slotte moest de vereeniging dan ook worden opgeheven.

MAATREGELEN VAN DEN VOORLICHTINGSDIENST TER VERBETERING VAN DE CULTUUR.

Hierboven heeft men gezien, dat de cultuur in het algemeen nog op zeer extensieve wijze wordt gedreven, hetgeen tot dusverre nog goed mogelijk was.

Hoe rationeel overigens in de gegeven omstandigheden ook gewerkt wordt, toch moet hierbij direct worden opgemerkt, dat de ver doorgevoerde economie, die bij de cultuur betracht wordt, er een is voor arme lieden. Duidelijk demonstreert zich telkens weer de kapitaalzwakte der bevolking en het ontbreken van een goed werkend landbouwcredietwezen, welke beide factoren een belemmering vormen voor een goede ontwikkeling van de cultuur.

In de eerste plaats lijkt het daarom noodzakelijk, voor het verkrijgen van een vlot werkend landbouwcredietwezen te zorgen, hetgeen echter niet direct tot de werkzaamheden van onzen dienst behoort.

Al de maatregelen, welke hieronder verder besproken zullen worden, kunnen eerst tot hun recht komen en algemeen toepassing vinden, wanneer de landbouwers in staat worden gesteld over zoo veel contanten te beschikken, dat zij er een productief gebruik van zouden kunnen maken. Men denke hierbij vooral eens aan het gebruik van beter pootgoed en aan de aanwending van Zwavelzure Ammonia, welke beide middelen slechts toegepast zouden kunnen worden, wanneer niet voortdurend een nijpend gebrek aan contanten bestond.

Uit hetgeen over den handel is gezegd blijkt ook, dat de prijzen voor het product gedaald zijn.

De eenige wijze, waarop men de concurrentie met andere streken zal kunnen volhouden, is de verlaging van den kostprijs, hetgeen in deze streken het best zou kunnen worden bereikt door productie-verhooging, waarvoor aanwending van meer kapitaal noodzakelijk is.

De maatregelen, door den voorlichtingsdienst genomen, zijn de volgende:

1. *Contact*. Om de maatregelen te kunnen treffen voor een verbetering van de cultuur is een voortdurend onderzoek naar de verschillende factoren, die invloed op de cultuur uitoefenen noodzakelijk; in de eerste plaats wordt dus zooveel mogelijk contact met de landbouwers gezocht en onderhouden, hetgeen ook voor het geven van adviezen aan dezen noodzakelijk is.

2. *Stamtuin*. Zooals boven onder het hoofd „Ziekten en plagen” reeds werd opgegeven, is het vooral de bladrolziekte, die de opbrengsten per bouw in zeer belangrijke mate drukt. Er komt n.l. geen bevolkingsaanplant voor van Preangermuisjes, die niet voor minstens 50 % ziek is.

Bij de oogstbepalingen werd door eenvoudig overzien van het veld vastgesteld of bladrol al dan niet voorkwam; onder de productieopgaven vindt men daarom vele exemplaren, waarop vermeld staat „niet ziek”. Hoewel deze opgave in ieder geval onjuist is, kan men haar wel opvatten als „minder sterk aangetast”.

Van de 181 geoogste veldjes werden 71 als niet ziek opgegeven en 109 als ziek (van een werd niets vermeld).

Om nu een beeld te kunnen geven van den invloed van de bladrol op de productie's, werd van beide groepen afzonderlijk de opbrengst per bouw berekend; deze bleek voor de minder zieke aanplantingen bijna 44 picols per bouw te bedragen en voor de zieke 33 picols, een verschil dus van 11 picols of ruim 33 % meer, ten voordeele der minder aangetaste velden.

Hoewel dit verschil in absoluten zin weinig waarde heeft, blijkt hieruit wel, dat de ziekte een zeer groote beteekenis heeft voor de opbrengst en waar aan een gezonden aanplant evenveel werk zou worden besteed, beteekent de meeropbrengst hiervan een belangrijke verlaging van den kostprijs.

Waar uit het bovenstaande het groote belang blijkt van een bestrijding dezer ziekte werd in 1921 op initiatief van den toenmaligen Directeur van Landbouw een stamtuin voor aardappels ingericht volgens de aanwijzingen van prof. Quanjier en Dr. Oortwijn Botjes, de bekende specialiteiten op dit gebied in Nederland.

In een op het oog gezonden aanplant van de bevolking werden

forsch uitgegroeide struiken van staken voorzien. Van deze struikjes werden de knollen slechts als plantmateriaal geoogst, indien binnen een cirkelomtrek met een straal van 3 Meter om de betrokken plant als middelpunt geen ziekte was geconstateerd. Dit plantmateriaal (slechts de knollen van minstens 30 Gram worden hiervoor gebruikt) werd op een verband van 40×40 cM. uitgeplant. Zieke planten werden in dezen (eigen) aanplant onmiddellijk uitgegraven en verbrand evenals hare buurplanten, de overige werden alle geoogst. De oogst werd per struik gewogen en slechts die planten, welke door een buitengewoon hooge opbrengst meerdere zekerheid gaven omtrent den gezondheidstoestand, werden voor stammen gebruikt. Alle knollen (met een gewicht van minstens 30 Gr. per stuk) afkomstig van zoo'n struik werden in een afzonderlijk veldje uitgeplant; deze veldjes noemt men de stamveldjes. Tusschen de stamveldjes werden strooken van 3 Meter breedte niet beplant met aardappels, doch met lupine om de overgang van de luizen naar andere veldjes zooveel mogelijk te beperken. De overige knollen van 30 Gr. of meer, eveneens van gezonde (doch minder produceerende) planten afkomstig, werden in een z.g.n. vermeerderingsveld bij elkaar uitgeplant; van dit materiaal was men door de geringere opbrengst per struik minder zeker.

Op deze wijze waren dus vele tuintjes van verschillende stammen en één vermeerderingsveld ontstaan.

Werd in een dezer stamtuintjes ziekte geconstateerd, dan werden de zieke exemplaren onmiddellijk uitgegraven en verbrand, terwijl de knollen der gezonde exemplaren uit het tuintje, na den oogst bij die van het vermeerderingsveld werden opgenomen.

De selectie in dit laatste veld werd op dezelfde wijze voortgezet als in het begin voor den eersten eigen aanplant is aangegeven; ook hieruit werden dus weer nieuwe stammen gewonnen.

Hoewel de opbrengsten der planten zeer hoog zijn en zelfs knollen van 90 Gr. gewicht niet tot de uitzonderingen behooren, zijn de resultaten van dezen selectie t.o.v. de ziekte niet bemoedigend geweest, waarschijnlijk, omdat de kans op infectie van buiten steeds zeer groot blijft. Wellicht is de in den Tengger algemeen verbreide ketjoeboeng in dit opzicht eveneens gevaarlijk. Deze plant, die algemeen als haagplant gebruikt wordt, behoort evenals de aardap-

pel tot de Solanaceae, waarom het zeer goed mogelijk is, dat zij als draagster van de smetstof en van de luizen fungeert. Ook kan van dit werk betrekkelijk weinig practisch resultaat worden verwacht, daar de bevolking, zooals boven is aangegeven, geen kosten kan maken voor beter pootgoed en het geselecteerde plantmateriaal uit een stamtuin in ieder geval veel duurder moet zijn dan de eigen poters, waarvoor thans zelfs nog slechts het onverkoopbare kriel wordt gebruikt.

Aan den anderen kant is de stamtuinselectie het eenige middel, waardoor de Preangermuis-variëteit behouden kan blijven, zoodat de werkzaamheden voortgezet moeten worden, totdat een andere geschikte doch minder vatbare soort gevonden zal zijn. Intusschen wordt thans van de nieuwere gegevens omtrent beperking der ziektekansen door het duidelijker te voorschijn roepen der ziekteverschijnselen (planten in het hiervoor geschikte seizoen) en het onrijp oogsten, gebruik gemaakt om te trachten inderdaad ziektevrij pootgoed te verkrijgen, terwijl ook de verplaatsing der tuinen naar Tasari een betere controle mogelijk heeft gemaakt.

3. *Collectie.* Daar van den stamtuin zooals gezegd, betrekkelijk weinig directe resultaten zijn te verwachten, werd in begin 1923 een collectie-tuin van verschillende aardappelsoorten aangelegt, met het doel alle verkrijgbare variëteiten in Tasari op de vatbaarheid voor bladrol en op de eigenschappen als consumptieaardappel te onderzoeken.

In totaal werden op deze wijze reeds ruim 60 soorten bijeengebracht.

Van iedere generatie wordt het percentage zieken, de opbrengst en de verhouding van kriel tot knollen van 25 Gram en meer, opgenomen; vooral het eerste geeft den doorslag voor uitbreiding — althans, indien de soort voor consumptiedoeleinden tot de beste moet worden gerekend.

Op het oogenblik is één variëteit na 3 generatie's uitgegeven aan een belanghebbenden Europeeschen aardappelverbouwer, n.l. de Delaware-aardappel, afkomstig van de boederij Soekamanah te Garoet. Volgens de laatste berichten van dezen planter was op een leeftijd van $2\frac{1}{2}$ maand 1 ziek exemplaar op de 116 struiken gevonden; de aanplant was zeerforsch.

De eigenschappen als consumptieaardappel zijn uitmuntend; het eenige nadeel is, dat het gewas de neiging heeft om te groote knollen te vormen.

Het doel dezer collectie blijkt uit het bovenstaande voldoende, n.l. het vervangen van de Preangermuis door een voor bladrol minder gevoelige, witvleezige soort, die niet te veel verschilt in geschiktheid voor de consumptie.

4. *Proeven.* Proeven met *poters van verschillende grootte* hebben uitgewezen, dat in analogie met de uitkomsten in Nederland, de voordeeligste grootte is 30 tot 40 Gr. per knol (Zie hierover ook boven).

Deze proef werd in 1921 nogmaals gedemonstreerd te Kajoekebek, waarbij de groote aardappelverbouwers uitgenoodigd werden het planten en het oogsten mede te maken. De oogst, gesorteerd naar verschillende grootten, werd op hoopen gelegd; het verschil was buitengewoon sprekend.

Toch heeft de werkwijze betrekkelijk weinig navolging gevonden, hetgeen in de eerste plaats daaraan moet worden geweten, dat men steeds gebrek aan contanten heeft en daarom het onverkoopbare kriel als plantmateriaal moet aanhouden.

Meerdere pogingen zijn er door den dienst gedaan om een afzetgebied voor het kriel te vinden voor veevoer; de hooge transportkosten vormden echter steeds een belemmering.

In het algemeen wordt op de aardappelcultuur vrij veel verdiend, waarom het wel waarschijnlijk is, dat bij het voorkomen van een behoorlijk werkend credietwezen, het kriel niet meer als plantmateriaal zou worden gebruikt.

De grootere knolletjes hiervan zouden dan voor eigen consumptie kunnen worden benut hetgeen thans reeds in meerdere of mindere mate gebeurt.

Bemestingsproeven in den Tengger hebben uitgewezen, dat de grond behoefte heeft aan stikstof. Een bemesting met stalmest of Zwavelzure Ammonia gaf als regel hogere opbrengsten.

De oplossing van dit bemestingvraagstuk wordt op verschillende wijzen gezocht. De grond is in de eerste plaats humusarm, zoodat begonnen is hierin te voorzien en de verdere afspoeling tegen te gaan. Tegen de afspoeling zijn *overjarige groenbemesters* beproefd;

de voornaamsten hiervan zijn *Albizzia montana*, in Tasari inheemsch, en *Acacia decurrens*, geïmporteerd uit de Gouvts. Kina-onderneming Tjinjiroean. Hoewel de proeven nog in gang zijn, kan thans reeds worden medegedeeld, dat de inheemsche *Albizzia* vermoedelijk niet geschikt zal zijn, omdat zij een open kroon vormt en slecht brandhout levert; ook verdraagt zij het snoeien slecht, terwijl zij bovendien veel last heeft van gallen. Een voordeel is, dat de plant op de slechtste gronden nog goed wil groeien, terwijl ook de peulen eetbaar zijn.

De *Acacia decurrens* groeit, nadat zij de tamelijk langdurige hongerperiode te boven is gekomen, zeer snel. Zij vormt een goede kroon en verdraagt het snoeien uitstekend, terwijl de bevolking het hout geschikt acht voor brandhout. Ook kan een voordeel zijn, dat de bast in Afrika geschikt bleek te zijn voor de bereiding van looistof. Van deze soort is de verwachting zoo groot, dat thans een nieuwe partij zaad is aangevraagd.

Worden de bovengenoemde overjarige groenbemesters geprobeerd met het doel den grond vast te leggen, ook met *eenjarige leguminozen*, ter directe verhooging der productie's, zijn proeven begonnen en wel in de eerste plaats om er een te vinden, die op een hoogte van circa 6000 voet bruikbaar is.

De meest bekende soorten uit de laagvlakte zijn zonder eenig resultaat eenige keeren achtereen in verschillende jaargetijden uitgeplant; er zat geen schot in de planten als gevolg van de te lage temperatuur.

Ook soorten in den Tengger in het wild gezocht, voldeden tot dusverre niet.

Verscheidene lupinesoorten, uit Europa ingevoerd, werden eveneens beproefd; slechts de blauwe lupine is op niet al te slechte gronden en te sterke hellingen een goed bruikbare groenbemester gebleken.

Een maisaanplant, na deze lupine geplant, stond er duidelijk beter voor dan dezelfde mais na een ander gewas.

De in Holland zoo gunstig beoordeelde gele lupine voldeed in Tasari in het geheel niet. Een der in het wild groeiende leguminosen (*Crotalaria semperflorens*) heeft wel een goeden groei, doch het

blad is leerachtig en de bladafval gering, waarom verwacht wordt, dat deze evenmin zal voldoen.

Stalmest is in den Tengger slechts in beperkte hoeveelheden te krijgen en de kwaliteit ervan is zeer slecht; het bestaat eigenlijk uit zeer veel strooisel en weinig vaste uitwerpselen. De gier wordt niet opgevangen en loopt eenvoudig weg. Het zou dus in de eerste plaats wenschelijk zijn, dat de mestbewaring zoo goed mogelijk plaats had en dat alle vloeibare uitwerpselen werden bewaard, daar juist deze een hoog stikstofgehalte bezitten.

Teneinde de mestbewaring te verbeteren en te voorkomen, dat de op hoopen geworpen mest door regens nog meer wordt uitgeloozd, is naast den demonstratietuin te Tasari een goedkoope modelstal gebouwd, waarbij de vloeibare zoowel als de vaste uitwerpselen doelmatig worden verzameld en bewaard. Deze mest wordt in den tuin gebruikt, zoodat voorbijgangers en vooral ook de landbouwers met wie reeds contact is verkregen, het effect van het werken met dezen mest en met de gier kunnen waarnemen.

De *Zwavelzure Ammonia* is voor Tasari door de hooge transportkosten een kostbare meststof; voor een picol, die in Soerabaia franco wagon circa f 13.— kost, moet de landbouwer te Tasari f 16.50 betalen. Toch is het — gezien de resultaten in Holland, waar bemestingen van 4 tot 7 picols Z. A. per bouw gegeven worden — wel waarschijnlijk, dat de hooge prijs in Tasari niet direct een belemmering voor de aanwending van deze meststof behoeft te zijn. Met een bemesting van 4 picols per bouw en een verkoopprijs van f 5.— per picol product, behoeft men slechts ongeveer 14 picols meer knollen te maken om de kosten te dekken; ongetwijfeld maakt men bij een dergelijke bemesting een veel grootere meeropbrengst.

Zoo bedroeg bij een bemestingsproef in 1923 de opbrengst der onbemeste vakken 93 picols per bouw, terwijl de vakken, bemest met ongeveer 1.25 picols *Zwavelzure Ammonia*, p.b. 121 picols aardappels opbrachten.

In 1924 gaven de onbemeste vakken een opbrengst van 77 picols p.b. tegen de bemeste (wederom met ongeveer 1.25 picols Z. A. p.b.) 102 picols.

In het eene geval was de meeropbrengst dus 28 picols p.b., de

tweede keer 25 picols, beide bij een mestgift van 1.25 pic. Z. A., overeenkomend met een geldswaarde van nog geen f 21.— Rekent men na aftrek van het kriel de meeropbrengst slechts op rond 20 picols, dan zou dit kwantum een geldswaarde vertegenwoordigen van f 100.—, of f 79.— meer dan de kosten van den mest.

Hierbij komt nog, dat bij beide proeven de verhouding tusschen kriel en groote knollen zeer gunstig beïnvloed bleek te zijn door de bemesting. Het percentage kriel, berekend op het totaal oogstcijfer, was op de bemeste vakken veel kleiner dan op de onbemeste.

Aan de tani's, die contact hadden met den dienst werden kleine hoeveelheden Z. A. gratis verstrekt als proef; deze waren over de uitkomsten dermate tevreden, dat zij later gaarne tot verdere aanwending er van overgingen. Ook hierbij staat wederom het gemis aan een vlot werkend landbouwcredietwezen een ruim gebruik in den weg.

Ten slotte moet hier nog worden gemeld, dat ook de aanvullende werking van Z. A. op stalmest in den demonstratietuin voortdurend wordt getoond.

5. *Demonstratietuin.* Boven is reeds meermalen gewag gemaakt van den demonstratietuin te Tasari. De tuin, hoewel in de eerste plaats voor de groentencultuur bestemd, wordt om cultuurtechnische redenen ook vaak voor aardappels gebruikt.

Gedeelten van dezen tuin worden verder voortdurend aan goede tani's gratis in bruikleen afgestaan, op voorwaarde, dat zij de door den dienst gegeven voorschriften geheel nakomen.

Deze landbouwers zijn geheel vrij in de keuze der te verbouwen gewassen en drijven de culturen voor eigen risico en uit eigen middelen. Gewoonlijk is een stuk van ieders aandeel met aardappelen beplant. Op deze wijze wordt getracht de tani's er toe te brengen, van de betere werkmethoden, die zij in den tuin aanleeren, ook elders gebruik te maken.

Zij maken kennis met den aardappelboor (een werktuig waarmee men plantgaten op regelmatige diepte kan steken) die, vermaakt naar de geringere lichaamsgrootte der Javanen, in den tuin uitstekend voldoet; de betere bewerking en het doelmatiger onderhoud, de bemesting, het nut van de stalmestbewaring, kortom, alle betere werkmethoden leeren deze tani's (waarvoor de grootsten worden

uitgezocht) in den tuin door eigen aanschouwing kennen, waardoor gehoopt wordt, dat zij ook op hun eigen terreinen tot beproeven dezer werkwijzen zullen overgaan.

Ten slotte nog de opmerking, dat de uitkomsten van het onderzoek naar den handel in aardappels wellicht aanleiding zullen zijn, om later in deze richting eveneens werkzaam te zijn.

Malang, Maart 1925.

Onderwijs in de techniek van assaineering.

door

Ir. H. VAN BREEN.

Assaineering, — door puristen met een nieuw Hollandsch woord „gezondmaking” (beter zoude zijn: gezondmaking en -houding) genoemd —, is grootendeels technisch werk. De voorbereiding, uitvoering en exploitatie van zulk werk vordert een groote mate van technische kennis, vooral kennis van wat men wel noemt „technische hygiëne”, bedoelende dan: de techniek van assaineering. Hierbij komt, dat niet zonder medisch inzicht het doel, waarmede assaineering wordt ondernomen, is te stellen en de resultaten, welke daarvan zijn te verwachten, zijn te waardeeren.

Het laat zich zoo begrijpen, dat vaak gesproken wordt van een medisch-hygiënisch en een technisch-hygiënisch aandeel in assaineering, waarvan inderdaad als regel sprake is. En zoo is het duidelijk, dat en waarom op hygiënisch gebied naast en met elkander medici-hygiënist en technici-hygiënist werkzaam moeten kunnen zijn.

Vorenbedoelde samenwerking laat niet zelden te wenschen over, als de een den ander niet verstaat of misverstaat. Wie, als schrijver dezes, het voorrecht heeft gehad, technicus zijnde, op hygiënisch gebied langen tijd en veel met medici te hebben mogen en kunnen samenwerken, weet zulks bij ondervinding. Met dit op te merken, wordt geenszins bedoeld te doen uitkomen, dat verstoring van de noodzakelijke samenwerking in kwestie doorgaans of uitsluitend aan den medicus te wijten is. Wel komt hiermede de gedachte tot uiting, dat misverstand i.c. minder behoeft voor te komen aan de zijde van speciaal den ingenieur-hygiënist dan aan die van den medicus-hygiënist. De opleiding toch van den ingenieur, in dit opzicht vergeleken bij die van den medicus, is zóó, dat de eerste den medicus op hygiënisch gebied minder bezwaarlijk kan volgen dan de laatste den ingenieur.

Uit het vorenstaande spreekt reeds de meening, welke hier verder op den voorgrond staat, dat op hygiënisch gebied meer te bereiken is, naarmate de opleiding van hen, die zich geroepen gevoelen na beëindiging hunner vorming de volksgezondheid te dienen of die dan daartoe geroepen kunnen worden, beter gericht is op doelmatige werkzaamheid van den hygiënist, m.a.w., naarmate bedoelden aanstaanden hygiënisten tijdens hun studie meer kennis wordt bijgebracht van de gezondheidsleer en de toepassing hiervan in de praktijk, bovenal van assaineering. Daarbij behoort vanzelfsprekend naar een evenwichtige verhouding gestreefd te worden tusschen medische en technische kennis, voldoende in het algemeen om een harmonische samenwerking tusschen de verschillende hygiënisten, van wie hier sprake is, te waarborgen en voldoende in het bijzonder voor den medicus- of technicus-hygiënist om ieder zelfstandig meer of minder eenvoudig werk in het belang der volksgezondheid te kunnen ondernemen. Bij dit laatste wordt gedacht aan gevallen, als zich in ons Indië veel voordoen, waarin medici of technici op afgelegen posten alleen voor de verbetering van den gezondheidstoestand staan.

Bezien we nu de opleiding ter zake van technici en medici in Indië, dan valt het volgende op:

Aan de middelbare technische scholen wordt geen onderwijs gegeven in de hygiëne en evenmin, althans onvoldoende, in de hiermede nauw samenhangende techniek van assaineering. Op deze leemte is indertijd reeds gewezen door de Gezondheidscommissie voor de hoofdplaats Batavia, toen deze zich voor de moeilijkheid geplaatst wist om met in technisch-hygiënisch opzicht niet of onvoldoende onderlegd personeel assaineeringswerk te moeten uitvoeren. Intusschen is hierin tot nu toe nog geen verbetering gebracht, hoewel hieraan zonder bezwaar schijnt te kunnen worden tegemoet gekomen. Immers op de plaatsen, waar middelbaar technisch onderwijs wordt gegeven, is een gezondheidsdienst, aan het hoofd waarvan een medicus-hygiënist staat. Deze functionaris zoude aan de onderwijsinrichting ter plaatse, waar het hier om gaat, de beginselen der hygiëne kunnen onderwijzen, waarnaast dan bij de burgerlijke bouwkunde en de waterbouwkunde de techniek van assaineering elementair ware te behandelen. Een en ander zal niet leiden tot overlading van het leerprogramma, waarvoor

mogelijk vrees bestaat, indien bij dit onderricht oordeelkundig wordt gecombineerd, b.v.: volkshuisvesting met woningbouw, watervoorziening en bodemassaineering met bevoeiing en afwatering, enz.

Aan de Technische Hoogeschool worden én de gezondheidsleer én assaineering zóó onderwezen, dat de Indische civiel-ingenieur, die straks op hygiënisch gebied wil en zal of moet werkzaam zijn, doelbewust, niet 't minst ten aanzien van het economisch effect van zijn arbeid, daarop met den medicus-hygiënist zal kunnen samengaan en samenwerken. De aan de Bandoengsche Hoogeschool opgeleide civiel-ingenieur staat in dit opzicht aanvankelijk wel achter bij den in het buitenland speciaal gevormden „gezondheidsingenieur”, doch zal zich in de praktijk gemakkelijk tot op bedoelde hoogte en verder kunnen specialiseeren. Zoodra de uitbreiding van het Technisch Hooger Onderwijs mogelijk is, is de tijd aangebroken om de verwezenlijking van plannen tot opleiding ook hier in Indië als elders van „gezondheidsingenieurs” te overwegen; urgent is dit nog niet.

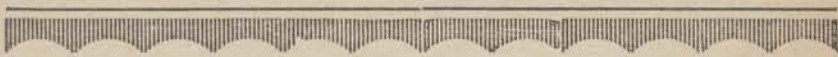
Afgaande op het bekende werk over hygiëne van den tegenwoordigen Leidschen hoogleeraar Flu, dat aan de „Stovia” te Weltevreden gegeven lessen bevat, wordt aan de Indische-artsen scholen als onderdeel van het vak „hygiëne”, — dus niet daarnaast, doch daaraan ondergeschikt —, techniek van assaineering gedoceerd en dat wel vrij uitgebreid. Van op zulk'n leest geschoeid onderwijs kan niet gezegd worden, dat het voor de praktijk voldoet. De techniek van assaineering toch wordt daarbij dan onderricht door leerkrachten, die deze techniek niet beheerschen. Flu moet zulks hebben gevoeld, waar deze geleerde de behandeling van een deel van het onderwerp „drinkwatervoorziening” aan een technicus overliet. Het schitterende werk van Flu zoude echter van nog grootere waarde zijn, indien én vorenbedoeld technisch onderdeel én de overige technische deelen daarvan door een technicus-hygiënist waren verzorgd geworden. Prof. Flu zal de eerste zijn, die dit toegeeft. En hierin ligt een aanwijzing voor de gewenschte verbetering van — c.q. uitbreiding met — het onderwijs in kwestie aan de artsenscholen. De techniek van assaineering worde aan deze scholen als leervak aanpassende naast het vak „hygiëne” geplaatst en opgedragen aan een technicus-hygiënist.

Na het bovenstaande is het onnoodig hier te pleiten voor het

onderwerpelijke onderwijs aan de op te richten Medische Hoogeschool. Evenzeer als aan de Landbouw Hoogeschool (te Wageningen) deskundig onderwijs gegeven wordt in de techniek van irrigatie, waarvan den aanstaanden Indischen civiel-ingenieur (te Bandoeng) de landbouwkundige grondslagen worden geleerd, verdient het aanbeveling, dat straks aan de te stichten Medische Hoogeschool deskundig onderwijs wordt gegeven in de techniek van assaineering, waarvan de aanstaande Indische civiel-ingenieur de hygiënische waarde leert onderkennen.

Aangezien dit stuk echter ook geschreven is met de bedoeling in het kort de aandacht te vestigen op de wenschelijkheid van onderwijs in de techniek van assaineering in het algemeen, zij hier tot slot, in aansluiting op het boven omtrent de opleiding van technici en medici aangestipte, nog gewezen op de tekortkoming ter zake bij de vorming van onze aanstaande bestuursambtenaren. Geen assaineeringswerk, — dat in den regel diep in het volksleven ingrijpt —, is met kans van slagen te ondernemen zonder medewerking van het Bestuur. En, wat nog meer zegt, op vele plaatsen staat de bestuursambtenaar zelf, verstoken van medische en technische voorlichting, voor niet onbelangrijk assaineeringswerk. Welnu, is het aan te nemen, dat hij op hygiënisch gebied met voordeel behulpzaam, gebeurlijk zelfstandig werkzaam kan zijn, waar hem de grondslagen daartoe ontbreken..... omdat die niet gelegd zijn?

Ongetwijfeld moet de aangeduide achterlijkheid worden toegeschreven aan de betrekkelijk weinige aandacht, die tot voor kort der hygiëne gewijd werd. De tijden en omstandigheden zijn echter veranderd. Het is thans tijd en de gelegenheid om mogelijke toepassing van de gezondheidsleer ernstig voor te bereiden —, om in te halen, wat we op dit gebied ten achter zijn. Wellicht kunnen de uit het bovenstaande sprekende denkbeelden daarbij dienen. Stellig vraagt de uitwerking hiervan veel arbeid, zeker veler arbeid —, arbeid echter, welke beloond zal worden, welke vruchten zal afwerpen in het bijzonder groote belang van de volksgezondheid, wat te dienen voor velen een ideaal moge zijn, nog meer, daartoe aangespoord, moge worden!

Decentralisatie in het Havenwezen.

door

Ir. H. W. VAN DER VOORT.

I. *Het Rapport Kraus en de Jongh.*

De bestaande organisatie van het havenwezen is nog in groei.

Haar ontstaan is te danken aan het rapport betreffende de haven van Soerabaia, door de Commissie Kraus en de Jongh uitgebracht aan de Nederlandsch-Indische Regeering op 4 Maart 1910.

Vóór dien was van een organisatie geen sprake; het beheer van de ligplaatsen der schepen was opgedragen aan den Havenmeester evenals de opslag op open terreinen; het beheer van de opslagloodsen was in handen van den Chef van de Douane, destijds den titel van Controleur dragende; het technisch onderhoud was in handen van den Eerstaanwezend Waterstaatsambtenaar; op de spoorweg-emplacementen had de betrokken dienst volledige zeggenschap, terwijl tenslotte het Hoofd van Gewestelijk Bestuur in den regel belast was met de verhuur van terreinen, loodsen, het verleenen van vergunning tot den aanleg van buisleidingen, enz. Kan een dergelijke verdeeling van bevoegdheden in het algemeen aanleiding geven tot désorganisatie, de kans hiertoe wordt al heel groot wanneer de machthebbenden ondergeschikt zijn aan verschillende departementen en geen van allen aansprakelijk gesteld is voor den goeden gang van het geheel.

De eerste handeling om tot organisatie te komen was dus het centraliseeren van de verschillende diensten.

In § 122 van genoemd rapport is dan ook het advies uitgebracht om het beheer van de haven op te dragen aan een College van Beheer, waarop door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken namens de Regeering toezicht zou worden uitgeoefend.

De Directeur der Haven zou voorzitter zijn van het College van Beheer, belast met de uitvoering van haar besluiten (§ 122).

Hoe groot de bevoegdheden van het College van Beheer gedacht zijn, blijkt uit het rapport niet.

Betreffende de finantieele verhouding tusschen de Regeering en het Havenbedrijf wordt alleen opgemerkt, dat de Regeering als geldschietster zou optreden en het havenbestuur verplicht zou zijn uit de ontvangsten aan de Regeering rente en aflossing te betalen. Geheel in het midden is echter gelaten, in welke mate het College van Beheer vrij over de geldmiddelen van de haven zou kunnen beschikken en welke eischen het Gouvernement zou mogen stellen bij het verstrekken van een leening.

Het schijnt echter niet de bedoeling geweest te zijn, dat het havenbestuur de bevoegdheid zou krijgen om op de open markt een geldleening te plaatsen.

Verordeningen- en keurbevoegdheden worden niet genoemd.

De naam „College van *Beheer*” wijst er op, dat het zwaartepunt van de leiding zou komen te liggen bij dit college en niet bij den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken of bij een ander Regeeringspersoon of orgaan, maar eenige aanduiding is in dit opzicht niet gegeven.

In het advies ligt dus wel opgesloten, dat het einddoel, dat de commissie zich voor oogen stelde, was: decentralisatie van de bevoegdheden over de verschillende Colleges van Beheer. De uitwerking van deze gedachte werd echter aan de praktijk overgelaten.

II. *De Bestaande Toestand.*

Het bovenbeschreven advies heeft den grondslag van de bestaande regeling uitgemaakt.

Havenbedrijven werden opgericht in een 6 tal groote havens en een 17 tal kleine, de eerste onder leiding van een directeur, bijgestaan door een Commissie van Bijstand, de laatste onder een zelfstandigen beheerder, in den regel een plaatselijken ambtenaar, welke onder toezicht van een der havendirecteuren zijn ambt vervult.

Door het beheer over het havengebied en verschillende bevoegdheden daarmede verband houdende, op te dragen aan den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken werd de centralisatie tot stand gebracht. Hem werd de bevoegdheid toegekend tot verhuur van ter-

reinen en andere havenzaken als daar zijn: loodsen — steigers — prauwen — sleepbooten — ondergrond voor buisleidingen en spoorlijnen en anderszins (Gouvernements Besluit ddo. 30 Juli 1917 No: 4 Staatsblad 1917 No: 464); verder tot het aanwijzen van petroleum opslagplaatsen en tot het verleenen van vergunning voor den opslag van petroleum, een en ander met bevoegdheid tot delegatie aan den Directeur of Beheerder van de haven.

Ook aan de plaatselijke havenambtenaren werden bevoegdheden toegekend, zooals de inning van het havengeld, het beheer van opslagplaatsen en loodsen (opslagreglement) en het geven van algemeen aanwijzingen voor het lossen van petroleum en gevaarlijke vloeistoffen (petroleum-ordonnantie), terwijl de bevoegdheid tot het aanwijzen van ligplaatsen volgens het ontwerp-ligplaats-reglement ook aan de plaatselijke ambtenaren van de havenbedrijven toegekend zal worden.

De verhouding tusschen het havenbestuur en de spoorwegen is in principe geregeld bij Gouvernements Besluit ddo. 8 November 1919 No. 28 (Bijblad No. 9317).

Het onderhoud van de wegen enz. opgedragen aan de Locale Raden, is voor het havengebied uitdrukkelijk aan deze lichamen onttrokken. (Staatsblad 1922 No. 172).

Belangwekkend zijn ook de bevoegdheden, welke den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken en de havenbesturen onthouden zijn. In de eerste plaats de verordnungs- en keurbevoegdheden welke geheel in handen gelaten zijn van de autoriteiten of colleges, welke deze reeds bezaten.

Het bouw- en woningtoezicht is dus geheel in handen gelaten van de betrokken Locale Raden. Wel wordt in de huurcontracten der havens goedkeuring van de bouwplannen bedongen, dit heft echter het bouw- en woningtoezicht niet op.

In de tweede plaats de politionele bevoegdheden.

De algemeene politie zoowel als de plaatselijke (als gevolg van locale keuren) zijn niet in hun bevoegdheden beperkt en hebben geen havenpolitie naast zich gekregen. Ook de bevoegdheden van den havenmeester hebben behoudens het aanwijzen van de losplaatsen van petroleum, geen verandering ondergaan. Het ontwerp ligplaats-reglement bevat de bepaling dat de plaatselijke havendi-

recteur de ligplaatsen zal aanwijzen, waarbij de havenmeester de bevoegdheid behouden zal op grond van nautische overwegingen naar eigen inzichten in te grijpen, terwijl het handhaven van orde en veiligheid te land aan den havenmeester onttrokken zal worden.

De Douane heeft verder alle rechten behouden, welke deze dienst noodig heeft voor de richtige inning van de in- en uitvoerrechten en ook in de uitvoering van de quarantaine bepalingen is geen wijziging gebracht, evenmin in de wijze van het verleenen van andere dan huurrechten op haventerreinen.

De financieele verhouding tusschen het havenbestuur en het gouvernement is niet afzonderlijk geregeld. Teneinde te geraken tot een kapitaalsuitgave ten behoeve van een haveninrichting, moet op gelijke wijze als het geval is bij het tot stand brengen van andere openbare werken, een ontwerp opgemaakt worden door de havendirectie, dat op gelijke wijze wordt geautoriseerd, door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken indien het eindbedrag van de begrooting beneden f 50.000.— blijft of door de Regeering, indien het daar boven komt.

Ook de fondsen voor onderhoud en exploitatie, voor salarissen en kantoorkosten worden op dezelfde wijze ter beschikking van den havendirecteur gesteld als andere onderhoudsfondsen, waarover deze naar eigen inzicht binnen de grenzen van het gestelde doel mag beschikken. Hiertoe wordt voor elke haven jaarlijks op de landsbegrooting een post uitgetrokken, welke in haar geheel ter beschikking van het plaatselijk havenbestuur gesteld wordt.

Dit laatste verleent zonder bureaucratische omslag een groote vrijheid van beweging, waardoor in een dagelijkschen gang van zaken een groote soepelheid mogelijk is.

Is met het heffen van bovengenoemde maatregelen de zoozeer noodzakelijke centralisatie tot stand gebracht, de kiem van een geordende decentralisatie is geschapen door de instelling van commissies van bijstand in de havens van Tandjong-Priok, Soerabaia, Semarang, Belawan, Makassar, Emmahaven, Tjilatjap, Palembang, Cheribon en Menado, oorspronkelijk met uitsluitend adviseerende bevoegdheid, maar deze dan ook in den meest uitgebreiden zin, daar zij de Commissies van Bijstand over alle Regeeringsaangelegenheden, de betrokken haven betreffende, van advies kunnen dienen.

Een begin van beheersbevoegdheid is verleend o.a. in de bepaling, dat de havendirecteur tot verhuur op korten termijn mag overgaan slechts in overeenstemming met de Commissie van Bijstand. Groot is deze macht dus niet.

III. *Eischen aan de organisatie van het havenwezen te stellen.*

De plaats van een havenbedrijf wordt in economisch opzicht bepaald, doordat het een schakel is in het productie-proces, dat aanvangt met de productie van de grondstoffen en eindigt met het verbruik van het eindproduct.

Het staat in dit opzicht dus op volkomen gelijke lijn met een landbouw-onderneming, een fabriek, een vervoersmaatschappij, een handelszaak of een winkel, welke alle een aandeel in dit proces hebben.

Gaat men in principe uit van de gedachte, dat in den regel de verbruiker de kosten van de productie behoort te betalen, een standpunt dat in onze maatschappij nog steeds het overheerschende is, dan is daarmee tevens het rentabiliteitsbeginsel voor de havens vastgelegd.

Echter ook niet meer dan slechts het beginsel, want de prijs van de goederen overtreft in den regel wel de kosten van de productie maar niet altijd. De kosten toch worden bepaald door de omstandigheden tijdens de productie zooals de hoogte der arbeidsloonen, de prijs van de grondstoffen, de hoogte der kapitaalskosten en de vrachten enz., terwijl de prijs bepaald wordt door vraag en aanbod.

Ten opzichte van de exportgoederen beteekent dit, dat een koper eerst dan de goederen koopt, welke via een bepaalde haven verscheept worden, als deze aangeboden kunnen worden tot een prijs, welke hoogstens gelijk is aan die van de van elders aangevoerde goederen.

De havenlasten verhoogen de kosten van het eindproduct op de plaats van verbruik en verkleinen het afzetgebied voor de exportgoederen en hebben dus de strekking om de goederenbeweging in de haven te verminderen en daardoor ook de opbrengst van de haveninkomsten.

Voor de importgoederen zoodra er concurrentie is met een an-

dere haven is zulks eveneens het geval. Maar ook indien geen concurrentie bestaat van eenige beteekenis hebben de havenlasten de strekking de goederenbeweging te verminderen; met de lasten zal de prijs toch verhoogd kunnen worden, omdat alle concurreerende importeurs dezelfde lasten betalen moeten, welke zij dus op de koopers kunnen verhalen. Een verhoogde prijs heeft echter een verminderde afname tengevolge.

Een havenbedrijf is bij de bepaling van de prijzen, welke het voor zijn diensten vraagt, even afhankelijk van de conjunctuur als alle andere ondernemingen, zoodat dus ook het rentabiliteitsbeginsel slechts toe te passen is zoover als de conjunctuur het toelaat.

Geldt dit reeds voor havenbedrijven in het algemeen, in nog sterker mate geldt dit voor havens, welke met andere concurreeren. In die havens moet daarenboven rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat het gebruikmaken van de concurreerende haven voordeliger is. Is deze concurreerende haven een buitenlandsche, dan zal dit dikwijls tengevolge hebben dat een verplaatsing van den handel wordt teweeggebracht en zulks ten nadeele van den nationalen handel en scheepvaart. Bij het vaststellen van de haventarieven zal gerekend moeten worden met de mogelijkheid om beter dan tot nog toe te kunnen concurreeren zoo noodig ten koste van het rentabiliteitsbeginsel.

Welke organisatie ook aan een havenbedrijf gegeven wordt, aan dezen eisch zal zij in elk geval moeten voldoen, dat het handhaven van het rentabiliteitsbeginsel geen bestaansvoorwaarde mag zijn.

Een particulier havenbeheer is daardoor ongewenscht.

Het rentabiliteitsbeginsel zooals dit door de Regeering indertijd gesteld is n.l. dat exploitatiekosten, rente en aflossing moeten worden opgebracht, is tot nog toe in de Nederlandsch-Indische havens niet doorgevoerd. Wordt het denkbeeld van den Voorzitter van de in Januari 1924 gehouden havenconferentie, om aan de havenbedrijven uit de algemeene middelen subsidies te verleen, door de Regeering overgenomen, dan zal dit ook in de toekomst nimmer doorgevoerd worden.

De plaats, welke een havenbedrijf in het productie-proces inneemt, bepaalt welk belang het te behartigen heeft n.l. dat (ten minste

in laatste instantie) van den verbruiker der import en van den producent der exportgoederen, want of de een of de ander betaalt de havenkosten. Handel en scheepvaart toch kunnen in den regel deze kosten als welke andere kosten ook overdragen. Alleen in tijden welke zeer ongunstig zijn — en deze zijn gelukkig uitzonderingen — zal dit niet mogelijk zijn en zal de betrokken handelaar of reeder verlies lijden. Weliswaar zullen in veel gevallen de belangen samenvallen maar niet altijd en bij de organisatie zal er op gelet dienen te worden, dat het havenbestuur niet eenzijdig ten bate van handel en scheepvaart is samengesteld.

De economische beteekenis van het havenbedrijf als verkeersonderneming bepaalt tevens de bevoegdheden, welke aan het havenbestuur moeten worden opgedragen. Deze dienen zich te beperken tot zuivere beheersbevoegdheden.

Bij het havensbestuur moet het begrip levendig zijn dat het er is voor het publiek; het moet ten allen tijde voor dat publiek gereed staan op gelijke wijze als een winkelier, een fabrikant of een transportondernemer. Een openbaar ambtenaar met dwingend gezag bekleed staande boven het publiek heeft een mentaliteit welke hem voor die dienstbaarheid minder geschikt maakt. Een havenbestuur moet staan midden in een publiek, niet daar boven. Een machtsmaatregel, bijvoorbeeld de uitvoering van een quarantaine bepaling, kan dikwijls in strijd zijn met het direct havenbelang. Het is niet in het algemeen belang, indien er aarzeling is bij het uitoefenen van een dergelijke gezagsbevoegdheid en zulk een aarzeling is te verwachten, indien het havenbestuur met de uitvoering daarvan belast is. Ook is het dikwijls genoodzaakt medewerking van de havengebruikers te vragen voor verschillende maatregelen. Hoe kan het die medewerking verwachten van een zijde, die kort te voren door gezagsuitoefening gedupeerd is? Daarom blijve het gezag bij die organen, welke thans daarmede belast zijn.

Het feit, dat het havenbedrijf het rentabiliteitsbeginsel niet te streng behoeft door te voeren, neemt natuurlijk niet weg dat de kosten van een havenbedrijf zoo laag mogelijk gehouden moeten worden. In dit opzicht werkt dikwijls de prikkel van het eigenbelang van een particuliere onderneming gunstiger dan bij een openbaar lichaam mogelijk is. Dit mag tot op zekere hoogte juist zijn

voor de kosten van het havenbedrijf; bij het vaststellen van de bedragen, welke een particuliere haven-exploitant den gebruikers in rekening brengt, wordt niet gestreefd naar een voor die gebruikers zoo goedkoop mogelijke haven maar naar het maken van de grootste winst als door de algemeene conjunctuur wordt toegelaten. De overheid als exploitant van een haven zal in dezen in sterker mate met het algemeene belang rekening kunnen houden.

Bij een goede organisatie behoeven echter ook de kosten van het bedrijf bij overheidsexploitatie niet hooger te zijn dan bij particuliere exploitatie, mits maar zorg gedragen wordt, den rechten man als bedrijfsleider uit te kiezen en de bij het havenbedrijf betrokken algemeene en bijzondere belangen op juiste wijze in het bestuur te vertegenwoordigen.

Een deugdelijke administratie is verder een eerste vereischte van geringe kosten. Elke fout moet zoo spoedig mogelijk blijken, opdat deze zoo gauw mogelijk hersteld of zoo dit niet mogelijk is, in de toekomst vermeden wordt.

Dat een op commercieele wijze gevoerde boekhouding hieraan voldoet, behoeft geen betoog.

Verder moeten de technische vraagstukken, welke zich voordoen, tot een goedkoope oplossing gebracht worden.

Deze vraagstukken omvatten:

1e. het onderhoud van de bestaande werken. Een bekwame en deskundige uitvoering van het onderhoud wordt dikwijls onderschat. Vergeten wordt dan, dat de onderhoudskosten een overwegend deel van de jaarlijksche havenuitgaven uitmaken, terwijl de levensduur van vele havenzaken geheel afhankelijk is van de deugdelijkheid van het onderhoud. De praktijk van havens, waar de bestaande organisatie niet of nog niet ingevoerd was, toont honderden gevallen aan van snelle degradatie van objecten bij hooge onderhoudskosten van het geheel.

2e. De bouw van nieuwe werken. Hiervoor is eveneens ruime technische havenervaring noodig. Ondanks de uitzending van havenspecialiteiten uit Holland is in de eerste jaren van het Havenwezen leergeld betaald. De kennis, destijds opgedaan, moet bewaard blijven, wil niet in de toekomst weer opnieuw leergeld betaald moeten worden.

Zoowel ten opzichte van het onderhoud als ten opzichte van het voorbereiden van nieuwe werken geldt, dat een doelmatige en deskundige, zij het ook iets duurder leiding, tot groote besparing leidt.

Hiertoe is noodig een corps haveningenieurs, waarin den civiel ingenieur een gelijke positie wordt gewaarborgd, als deze elders zoowel in 's Lands dienst als in de particuliere industrie inneemt.

In Nederlandsch-Indië zijn, Sabang buiten beschouwing latende, de havenbedrijven eigendom van den Lande.

De taak van de Regeering is ten allen tijde het behartigen van het algemeen belang.

Het particulier belang mag alleen behartigd worden (binnen de grenzen van recht en billijkheid natuurlijk) als het algemeen belang daarmee gebaat is.

Ten opzichte van de havenbedrijven is deze taak niet anders dan ten opzichte van onderwijs, rechtspraak, irrigatie, assainering, verdediging enz.

Slechts onder één voorwaarde mag de Regeering meer geld aan het Havenwezen besteden en deze is, dat het havenbedrijf volledig voldoet aan het rentabiliteitsbeginsel. Deze voorwaarde mag echter zooals boven gebleken is niet altijd gesteld worden en zal ook zeer waarschijnlijk niet gesteld worden voor de Nederlandsch-Indische havens.

Daarenboven kan het algemeen belang medebrengen, dat het rentabiliteitsbeginsel geheel en al verlaten wordt, hetgeen kan voorkomen bij een haven, die met het buitenland moet concurreeren of bij een haven, welke gebouwd wordt om een streek met veel foekomst tot ontwikkeling te brengen. In dit laatste geval is op langen termijn pas naar rentabiliteit te streven.

Bij het treffen van een organisatie dienen dus waarborgen gevonden te worden:

in de eerste plaats dat het havenbestuur de Regeeringsverplichting van het boven alles handhaven van het algemeen belang, steeds voor oogen zal houden in het beheer van de eigen haven en in de tweede plaats niet het ééne havenbedrijf ten nadeele van het algemeen belang andere Nederlandsch-Indische haven concurrentie aandoet.

De Regeering behoort dus de macht te behouden om in te grijpen zoodra Zij meent, dat een havenbestuur niet aan deze eischen voldoet. Daartoe is een zeer afdoend toezicht van Regeeringswege noodig, een *centraal* havenbestuur, dat weliswaar de bureaucratische moeilijkheden verhoogt, maar de onderlinge samenwerking ten goede komt.

Tegenover de decentraliseerende werking der plaatselijke havenbesturen heeft de Regeering dus een krachtige centralisatie te plaatsen.

De eischen aan een Nederlandsch-Indische havenorganisatie te stellen zijn dus:

1e. De Regeering moet door middel van een centraal orgaan een krachtig toezicht uitoefenen op de plaatselijke havenbesturen.

2e. De havendirecteuren dienen te beantwoorden aan hooge eischen van geschiktheid.

3e. In het bestuurscollege behooren behalve vertegenwoordigers van handel en scheepvaart ook zitting te hebben vertegenwoordigers van producenten en consumenten.

4e. De administratie moet een duidelijk beeld geven van de finantieele consequentie van elke handeling van het havenbestuur.

5e. Een corps haveningenieurs behoort een onderdeel van de organisatie uit te maken.

6e. De finantieele regeling van het bedrijf moet zoodanig zijn, dat het rentabiliteitsbeginsel niet steeds in strengen vorm behoeft te worden gehandhaafd.

7e. De bevoegdheden van het havenbestuur dienen beperkt te blijven tot die, noodig voor de uitoefening van het bedrijfsbeheer.

Verschillende voorstellen zijn gedaan tot reorganisatie van het havenwezen in Nederlandsch-Indië, welke, hetzij door hun inhoud, hetzij door de invloedrijke positie van den voorsteller, bespreking behoeven.

A. *Ontwerp Havenraden-ordonnantie.*

Door het Departement der Burgerlijke Openbare Werken is in 1919 aan de Commissies van Bijstand voorgelegd een ontwerp Havenraden-ordonnantie, hetwelk een reorganisatie van den bestaanden toestand bedoelde te scheppen.

Dit ontwerp verklaarde:

- 1e. dat de havens zouden zijn rechtspersoon (artikel 2).
- 2e. dat het rentabiliteitsbeginsel zal gelden (artikel 4).
- 3e. De Havenraad wordt samengesteld uit ambtelijke en gekozen leden, gedeeltelijk door de gebruikers van de haven, gedeeltelijk door de bewoners van het havengebied (artikel 7).
- 4e. Hij heeft het recht van initiatief tot het doen van voorstellen en het recht van amendement ten opzichte van voorstellen, welke aan zijn oordeel worden onderworpen (artikel 14).
- 5e. De Directeur van de Haven wordt door den Gouverneur-Generaal benoemd en is voorzitter van den havenraad met adviseerende stem in de vergadering. Hij heeft het recht van veto op de besluiten van de vergadering, waarvan hooger beroep is toegelaten bij den Gouverneur-Generaal (artikel 15-16-22).
- 6e. Hij voert het dagelijksch bestuur en is te dien opzichte verantwoording verschuldigd aan den Raad (artikel 27).
- 7e. Beslissingen van den havenraad kunnen door den Gouverneur-Generaal opgeschorst en vernietigd worden (artikel 14) en voor het reglement van orde is diens goedkeuring vereischt (art. 46).
- 8e. De raad heeft het recht van advies (artikel 48) en het beheer over gelden en eigendommen (artikel 49), het benoemingsrecht van de lagere ambtenaren (artikel 50); mist het recht tot beginnen van een rechtsgeding (artikel 52).
- 9e. Hij heeft ten opzichte van door den Gouverneur-Generaal met name te noemen onderwerpen, het verordnungsrecht (artikel 54), het recht tot het maken van reglementen met betrekking tot het beheer (artikel 60) en het recht daarin onder toezicht van de Regeering strafbepalingen op te nemen (artikel 61).
- 10e. De raad heeft de bevoegdheid tot verhuur van havenzaken op korten termijn, welke uitgebreid wordt tot 5 jaar; daarboven na ingewonnen advies van het Hoofd Havenwezen en volgens de algemeene beginselen door den Departementschef vast te stellen (artikel 64).
- 11e. Hij mag beschikken over de bedrijfsfondsen zoodra de havenbegroting is goedgekeurd (artikel 66). Hij heeft machtiging noodig voor het doen van kapitaalsuitgaven (artikel 67) moet de uitvoering van door den Gouverneur-Generaal gelaste kapitaals-

uitgaven gedoogen (artikel 69) zoomede de schorsing van in uitvoering zijnde werken (artikel 70) en is ten opzichte van de uitvoering van werken gehouden aan alle voorschriften van het Departement (artikel 71).

12e. Hij heeft het recht na goedkeuring door den Departementschef volgens vast te stellen algemeene regelen bezittingen te verkoopen (artikel 73).

13e. Onverkort blijven de bevoegdheden van den havenmeester en de algemeene politie (artikel 75).

14e. De ontvangen gelden worden in 's Lands kas gestort (artikel 84).

15e. De verantwoording geschiedt volgens de comptabiliteitswet en de administratie vindt op commercieele wijze plaats (artikel 85) onder toezicht van den accountantsdienst.

De wijziging ten opzichte van den bestaanden toestand is voornamelijk deze:

1e. dat de bevoegdheden van den havendirecteur overgedragen worden aan den havenraad welke bevoegdheden alleen uitgebreid worden:

a. bij verhuur op korten termijn door verlenging van den termijn tot 5 jaar en bij verhuur op langen termijn door deze te doen verleen en door den havenraad volgens algemeen voorschriften.

b. bij benoeming van personeel door het niet stellen van een salaris limiet.

2e. dat een gedeelte van de verordeningsbevoegdheid, thans door anderen uitgeoefend, wordt overgedragen aan den Havenraad.

3e. dat reglementen, thans door de Regeering vast te stellen, worden vastgesteld door den havenraad.

4e. dat de haven kan worden failliet verklaard.

5e. dat het rentabiliteitsbeginsel wordt ingevoerd.

6e. dat de leden van den Havenraad worden verkozen.

7e. dat de havendirecteur geen lid is van den Havenraad en aan deze verantwoording verschuldigd is.

8e. dat de raad het recht krijgt tot verkoop van eigendommen.

Van veel beteekenis zijn deze wijzigingen, voorzoover zij niet als nadeelen opgevat moeten worden; niet zelden toch wordt thans ingegaan tegen de adviezen van de commissies van bijstand en

dan nog alleen in dusdanig belangrijke zaken zooals bijvoorbeeld het goederengeld dat de regeling toch niet overgelaten kan worden aan havenbesturen. Ook neemt in den regel de beslissing zeer weinig tijd in beslag, zoodat (ook weer behoudens enkele meer belangrijke aangelegenheden, zooals het ligplaats reglement, waarvan de regeling weer niet aan de plaatselijke havenbesturen kan worden overgelaten, om dezelfde redenen als waarom de afdoening zoolang op zich heeft laten wachten) van den bureaucratischen omslag weinig hinder wordt ondervonden.

Het recht van vaststellen van de eigen beheersreglementen is mede van weinig beteekenis, omdat deze, eenmaal volgens de eischen van de praktijk vastgesteld zijnde, geen wijziging behoeven.

De rechtspersoonlijkheid van de haven brengt geen wijziging van beteekenis, omdat het havenbestuur de bevoegdheid onthouden wordt om zijn eigen begrotingen vast te stellen en leeningen te sluiten. Gaan de zaken slecht, dan kan een faillissement aangevraagd worden. In de praktijk zal hier evenmin iets van komen als van het faillissement, aangevraagd van een Nederlandsche gemeente.

Dat de Directeur geen stem houdt in de vergadering is misschien voor hem iets minder gemakkelijk, maar van beteekenis is dit toch ook niet, terwijl wat betreft de verantwoording verschuldigd aan den havenraad de praktijk thans ook medebrengt dat hij, al is het alleen maar uit hoffelijkheid, deze aan de Commissie van Bijstand aflegt.

De vermindering van de contrôle, door de Regeering of het Departement uit te oefenen, vindt meer in naam dan in werkelijkheid plaats en heeft meer een vergrooting van de bevoegdheid van het Departement ten gevolge dan van het havenbestuur (zie artikel 67).

De nadeelen, welke het ontwerp met zich brengt zijn wel van beteekenis.

In de *eerste* plaats de doorvoering van het rentabiliteitsbeginsel. Waar aan den raad grootere zelfstandigheid gegeven wordt en het regeeringstoezicht verzwakt wordt — zij het dan ook meer in naam dan in werkelijkheid —, is het een natuurlijk gevolg, dat dit beginsel in vollen omvang gesteld wordt.

Suriname, dat lijdende is aan chronische tekorten op de begroting, welke door het rijk worden aangezuiverd, heeft belangrijk

minder zelfstandigheid dan Nederlandsch-Indië, zoo zelfs dat dit aanleiding gegeven heeft tot het bekende conflict tusschen den Gouverneur en het Departement van Koloniën.

Moeten er in de toekomst door het havenbestuur maatregelen genomen worden, welke chronische tekorten teweeg brengen, dan zal het heel wat moeilijker blijken te zijn een Regeeringssubsidie te krijgen, dan wanneer de Regeering zelf in vollen omvang de verantwoordelijkheid gedragen heeft, zooals tot nog toe het geval is geweest. Het rentabiliteitsbeginsel zal dan ook heel wat scherper doorgevoerd worden dan thans en dit zeer zeker niet in het belang van havens, welke met Singapore moeten concurreeren.

Een *tweede* nadeel is, dat de Raden gekozen worden door de havengebruikers en de havenbewoners.

Onder III is reeds aangetoond, dat de havengebruikers volstrekt niet de meest belanghebbenden zijn en geenszins de aangewezen personen om het algemeen belang met uitsluiting van anderen te behartigen.

Hun belangen behooren vertegenwoordigd te zijn zoo goed als die van belanghebbende diensten, maar het geheel missen van een vertegenwoordiging van producenten en consumenten is een te eenzijdige opvatting van de beteekenis van een haven. De geschiedenis van de te eenzijdig samengestelde Liverpool Harbour Board en het verwaarlozen van de belangen van Manchester moge als een afschrikwekkend voorbeeld gelden.¹⁾

Het ontwerp is ook niet gelukkig geweest in de uitwerking van het verkiezingsrecht. Kiesbevoegdheid wordt toegekend aan havenbewoners die in verschillende havens ontbreken of uitsluitend gevormd worden door koelies en havenpersoneel; voorwaar niet de meest bevoegden om het kiesrecht in het algemeen belang uit te oefenen.

1) In het „Overzicht der stelsels van Havenbeheer” van Ir Wouter Cool is hierover het volgende opgenomen:

„De haven van Liverpool is een voorbeeld van een met schitterend „succes bekroond havenbeheer door een zelfstandig lichaam maar tevens „van de veronachtzaming van andere dan locale belangen door zulk een „lichaam op zoodanige wijze, dat Manchester ten koste van £ 16.000.000 „zich door den bouw eener eigen op ruim 35 mijlen van de zee gelegen „haven onafhankelijk maakte van de haven van Liverpool”.

Onder III is mede reeds betoogd, dat het uitoefenen van een bedrijf en tevens het uitoefenen van een dwingende macht met elkaar in strijd zijn. Degene die hen gelijktijdig uitoefent, zal in de praktijk dikwijls moeten kiezen tusschen twee kwaden, met als gevolg, dat geen van beide functies goed waargenomen wordt.

Toch wordt in het ontwerp keur- en verordeningsbevoegdheid aan den havenraad toegekend met als gevolg de minder gelukkige vorm van verkiezing der havenraden. Deze verkiezing toch is ingesteld moeten worden teneinde een lichaam te krijgen, dat op een lokalen Raad gelijk aan wien volgens het Regeeringsreglement, de verordeningsbevoegdheid kan opgedragen worden. Een tweeslachtige bevoegdheid leidt tot een ondoelmatigen bestuursvorm en deze weer tot het zoo verkeerde rentabiliteitsprincipe.

B. Beheersvorm voorgesteld door de Semarangse havencommissie.

Bouwde het ontwerp Havenraden-ordonnantie voort op den historisch gegroeiden toestand; het voorstel van de Semarangse havencommissie brengt een veel ingrijpender wijziging waartoe zelfs aanvulling van het Regeeringsreglement wordt noodig geacht om daartoe den wettelijken gronslag te verkrijgen.

Het havenbestuur zal uitgeoefend worden door een Havenraad bestaande uit:

1e. Hoofd van Gewestelijk of Provinciaal Bestuur als Voorzitter doch geen lid;

2e. Burgemeester-lid tevens ondervoorzitter.

3e. 2 leden aangewezen uit de gewestelijke (Provinciale) en gemeenteraad.

4e. 9 leden aangewezen uit de belanghebbende havengebruikers.

De benoemingen geschieden door den Gouverneur-Generaal.

De havenraad benoemt een Directeur, die onder zijn verantwoordelijkheid het bedrijf leidt.

De raad krijgt:

1e. volledige finantieele zelfstandigheid;

2e. de volledige bedrijfsvoering van de haven;

3e. het verordeningsrecht.

De Regeerings-contrôle omvat:

- 1e. het vaststellen van de tarieven.
 - 2e. de geldleeningen.
 - 3e. verkoop van eigendommen.
 - 4e. het vaststellen van strafbepalingen in de verordeningen.
- Het rentabiliteitsbeginsel wordt gesteld.

Het zal wel niet in de bedoeling liggen om ten opzichte van de begroting geringere Regeeringscontrôle toe te laten dan bij de Gemeente het geval is, zoodat vermoedelijk ook hier in eenigerlei vorm aan Regeeringstoezicht gedacht is.

Bij de beoordeeling van dit stelsel dient voorop gesteld te worden, dat het voorstel niet bestemd is om een reorganisatie van het Havenwezen in zijn geheel uit te lokken. Het heeft voornamelijk ten doel om een reorganisatie te scheppen, die zonder gebruik te maken van het Landscrediet de noodige gelden verkrijgt voor de door de Commissie gewenschte havenwerken te Semarang.

Dit dient voorop gesteld te worden als, overeenkomstig het doel van dit opstel, het voorstel wordt beoordeeld vanuit het oogpunt van een reorganisatie van het Havenwezen in zijn geheel.

De groote mate van zelfstandigheid van het havenbedrijf doet het rentabiliteitsbeginsel wederom voorop stellen als het „sine qua non” van deze zelfstandigheid. Reeds eerder zijn de nadeelen van dit principe als bestaansvoorwaarde van de zelfstandigheid besproken en kan hiernaar worden verwezen.

Ook voor het ongewenschte van de toekenning der verordeningbevoegdheid kan naar het vroeger behandelde verwezen worden.

Het Regeeringstoezicht is belangrijk verzwakt, zoo zelfs, dat van een centrale leiding geen sprake meer kan zijn. De behartiging van het „Algemeen Belang”, een taak die de Regeering niet mag verwaarloozen, wordt dus overgelaten aan den Havenraad, hetgeen vooropstelt, dat deze die taak naar behooren zal verrichten.

Het voorstel geeft voldoende aanwijzing, welke opvatting in deze van een zoo sterk gedecentraliseerd Beheer is te verwachten daar toch de Commissie is samengesteld uit dezelfde kringen als waaruit later de leden van den Havenraad zullen worden benoemd.

Volgens het verslag van de Commissie zal rekening gehouden moeten worden met het Algemeen Landsbelang en met de betrok-

ken belangen van Gewest, Gemeente en particuliere gebruikers van de haven.

Zelfs niet genoemd worden de belangen van producent en consument, die toch volgens het betoog onder III de voornaamste belanghebbenden zijn.

Deze zijn dan ook niet, of, zoo men de leden van Gewestelijke en Gemeenteraad als vertegenwoordigers van die groepen wil beschouwen, zeer zwak vertegenwoordigd, zoodat zij geen invloed hebben, tegenover het eigen belang der andere leden. De tegenwoordige Commissies van Bijstand geven in dit opzicht een waar-schuwend voorbeeld, daar hier in vele belangrijke aangelegenheden in de eerste plaats de invloed van een voorstel op de betrokken firma of ten minste op de betrokken branche van particulier bedrijf de stem voor of tegen bepaalt.

Een groote macht als aan een dergelijken havenraad wordt toegekend, kan niet met vol vertrouwen gelegd worden in handen van de direct belanghebbenden.

De positie van den Havendirecteur is onmogelijk geworden. Hij is de man, die op de hoogte is van den gang van zaken, het personeel en behoeften van de haven en is dus de eenige die met volle kennis van zaken kan handelen en voorstellen maken, maar hij handelt onder verantwoordelijkheid van den Havenraad, tot wiens Voorzitter aangewezen wordt een hoofdambtenaar, van wiens drukken en verantwoordelijken werkkring de bemoeienis met het havenbedrijf een onbelangrijk en storend onderdeel uitmaakt.

De Havenraad, hoewel in tegenstelling met den Voorzitter in mindere mate ondeskundig, neemt van den dagelijkschen gang niet verder kennis dan uit de overgelegde stukken blijkt m.a.w. dan de Voorzitter of daar deze voor de uitoefening van deze functie geen tijd heeft, de hem adviseerende havendirecteur wenscht. Het spreekt toch wel vanzelf, dat waar een havendirecteur noodig geacht wordt voor de dagelijksche leiding, iemand die zich slechts terloops er mede bemoeit, daarop ook slechts onvoldoende inzicht krijgt. De verantwoordelijkheid rust dus daar waar noch de kennis van zaken is noch de leiding daadwerkelijk wordt uitgeoefend en de kennis en daadwerkelijke leiding is aanwezig daar waar geen verantwoordelijkheid rust.

Een handige havendirecteur, die voor alles het eigen belang van de leden en hun firma's ontziet, krijgt een onaantastbare positie, omdat hij zich altijd kan dekken achter de besluiten van den Havenraad en een goede havendirecteur moet zich langs omwegen den invloed veroveren op den Havenraad, die hij noodig heeft om de leiding te kunnen uitoefenen.

Het is niet duidelijk hoe de Havencommissie met een dergelijk voorstel gekomen is, terwijl de positie van den Burgemeester ten opzichte van den Gemeenteraad een goed voorbeeld is hoe de daadwerkelijke macht en de daadwerkelijke verantwoordelijkheid bij een gedecentraliseerd lichaam in één hand gelegd kan worden.

In dit opzicht staat dan ook het ontwerp havenradenordonnantie belangrijk boven het voorstel van de Semarangsche Havencommissie.

Is de Havendirecteur niet voor zijn taak berekend, dan staat de Havenraad voor de keus hem, omdat hij uitsluitend Ambtenaar van den Raad is, of te ontslaan en broodeloos te maken, of hem ten nadeele van de haven aan te houden. Een keuze die zeer moeilijk is, aangezien in den regel deze directeur vóór de benoeming een betrekking bekleed heeft, die hem een goede toekomst beloofde, zoodat de Havenraad met hem te benoemen een moreele verplichting op zich genomen heeft, waar hij zich niet van af kan maken. Ook in dit opzicht staat het ontwerp Havenraden-ordonnantie boven het voorstel van de Havencommissie, daar in dit ontwerp de havendirecteur een Gouvernements ambtenaar is, die dus bij gebleken mindere geschiktheid overgeplaatst kan worden naar een andere, voor zijn aanleg meer passende tak van dienst, zooals bij den bestaanden toestand herhaaldelijk geschied is met ingenieurs, welke hoewel bekwaam de speciale eigenschappen voor havendirecteur misten.

C. Voorstellen van het Departement van Marine.

Door den Vertegenwoordiger van het Departement van Marine, den heer Tissot van Patot zijn op de Havenconferentie van Januari 1924 denkbeelden naar voren gebracht, welke van beteekenis zijn door den invloed, welke het Departement van Marine kan uitoefenen.

De bestaande toestand wordt volgens die voorstellen in hoofdzaak gehandhaafd, behoudens:

1e. dat in de middelbare havens, de havendirecteur vervangen wordt door een beheerder, welke functie door den havenmeester kan worden waargenomen:

2e. dat in de verschillende havens de Commissies van Bijstand worden opgeheven of in beteekenis verminderen:

3e. dat een deel van de administratie naar het Departement der Burgerlijke Openbare Werken wordt verplaatst.

Deze denkbeelden gaan dus in tegengestelde richting van de beide vorige denkbeelden en beteekenen een stap terug op den weg van de historische ontwikkeling.

Voordeelen zouden zijn: besparing van kosten. Daartoe wordt verwezen naar den toestand van vóór 1910 en naar het feit dat velen naar den toestand terug verlangen. Hoe weet echter het Departement van Marine, dat destijds het havenbeheer zoo zuinig was, waar in het geheel geen boekhouding bestond? Dat velen, die bang waren voor het in 1922 door de Regeering te scherp gestelde rentabiliteitsbeginsel, terug verlangden naar den tijd, toen door afwezigheid van boekhouding geen rentabiliteit kon blijken, vergetende dat destijds door gebrek aan leiding de havens absoluut niet voldeden aan zelfs primitieve eischen, spreekt van zelf. Het is onwaarschijnlijk, dat het door het Departement van Marine verwachte resultaat n.l. bezuiniging inderdaad bereikt wordt. Het geheel van de bestaande organisatie en vooral van de administratie heeft tot doel tot bezuiniging te geraken. Eerst, als de leider van het havenbedrijf door de commercieele administratie op de hoogte is van de financieele consequenties van elke handeling, kan een zuinig beheer bereikt worden.

In een haven van eenige beteekenis zooals Makassar, Belawan en Emmahaven kan bijna ieder ander eerder gemist worden dan het deskundig hoofd van de administratie. De bezuiniging bij de verschillende havenbedrijven verkregen, niet door het bekende rekest van de scheepvaartmaatschappijen zooals de heer van Zalinge volgens zijn verklaring op de havenconferentie veronderstelt, maar daarvóór, is een bewijs van deze stelling.

Waar zelfs in kleine havens als Menado een Commissie van Bij-

stand door belanghebbenden op hoogen prijs gesteld wordt en daartoe ter plaatse juist door den aandrang van die zijde tot de instelling is overgegaan, is het duidelijk dat in de genoemde zooveel belangrijker havens de Commissie van Bijstand, slechts noode gemist zal kunnen worden.

Aan het hoofd van een belangrijke haven dient iemand geplaatst te worden met breede algemeene ontwikkeling, met de speciale kennis noodig voor het havenbedrijf en met een groote vlotheid in den omgang met menschen. Dergelijke personen zijn onder de havenmeesters zeer zeker te vinden, maar zij zullen niet naar voren gebracht worden, indien zij tot hun ambt geroepen worden door het Departement van Marine, dat hen uitzoekt uiteraard op grond van eigenschappen, die hen speciaal als havenmeesters hebben doen uitblinken. Een goed havenmeester kan een slecht havenbeheerder zijn en omgekeerd.

Eerder is reeds betoogd dat het uitoefenen van gezag, dus ook dat van een havenmeester, niet te vereenigen is met het leiden van een bedrijf.

Ook in dit opzicht is het denkbeeld van den heer Tissot van Patot voor de belangrijke havens ongewenscht.

Voor een kleine haven, als Ambon waar en de betrekking van havenmeester en die van havenbeheerder onbelangrijk is en deze laatste betrekking onder direct toezicht van den havendirecteur van Makassar wordt uitgeoefend, voldoet de samenvoeging der ambten uitstekend.

Een laatste nadeel verbonden aan de denkbeelden van het Departement der Marine is, dat het toezicht op de kleinere havens, zooals thans gebeurt, dan niet meer kan geschieden door de leiders der grootere havens, daar verschillende groote havens tot kleine havens gedegradeerd worden wat bestuursvorm betreft. Hierin zal voorzien dienen te worden en deze voorziening zal het financieele voordeel verbonden aan het denkbeeld van het Departement van Marine, zoo dit nog inderdaad verkregen wordt, teniet doen.

D. Het havenbedrijf in handen van den Localen Raad.

Van verschillende zijden (o.a. de Commissie de Goeje) is het

denkbeeld geopperd om het havenbedrijf over te dragen aan een lokalen Raad.

Als algemeenen maatregel bedoeld, moet in de eerste plaats er op gewezen worden, dat slechts enkele locale Raden voldoende vertrouwen verdienen om hen een zoo belangrijke taak op te dragen. Ook is de credietwaardigheid, zelfs van de grootere locale ressorten, niet van dien aard, dat zij tegen lage rente de vele millioenen kunnen leenen, noodig voor de kostbare havenuitbreidingen, welke te zijner tijd noodig zullen blijken.

In de tweede plaats zal deze overdracht ten gevolge hebben een scherpe concurrentie tusschen de verschillende havens, waardoor het rentabiliteitsbeginsel niet alleen verzwakt wordt, waartegen op zich zelf geen bezwaar behoeft te bestaan, maar bovendien geheel verlaten. De tekorten op de havenbegrotingen zullen gevonden moeten worden uit de algemeene middelen van de locale Raden, hetgeen de opdrijving van belastingen ten gevolge zal hebben.

De concurrentie zal aanleiding geven tot onnoodige opdrijving van de technische hulpmiddelen, ten einde een steeds grooter deel van het verkeer tot zich te trekken. Als voorbeeld moge gelden de concurrentie tusschen Amsterdam en Rotterdam, die elk geoutileerd zijn met een eigen zeer kostbare verbinding met zee en een eigen eveneens kostbare verbinding met den Rijn, terwijl alsof twee havens nog niet genoeg zijn, thans Dordrecht komt medeconcurreeren. Een enkele haven zou zonder twijfel zoowel ons land als het Rijngebied geheel kunnen bedienen. Dit is een kapitaalsverspilling waartegen Professor E. Sax terecht in zijn „Allgemeine Verkehrslehre“ waarschuwt.

Havenbedrijven dienen in een land centraal geleid te worden voor wat betreft de hoofdlijnen van de havenpolitiek en deze centrale leiding wordt bij overdracht aan de locale raden geheel opgeheven.

Weliswaar is ook in het verleden ruimer gebouwd, dan gebleken is juist te zijn. Dit is echter geen fout geweest uit de organisatie voortvloeiende, maar een vorm van overproductie tengevolge van de overschatting van de behoeften, welke tot nog toe zich na elke oorlog heeft voorgedaan de bekende en historische crisissen heeft te weeggebracht en een gevaar is, dat naast dat van opdrijving door

concurrentie, ook voor het beheer door locale Raden blijft bestaan.

De personeelsformatie is een van de zwakke punten van het beheer door Locale Raden. Goede krachten uit den Gouvernementsdienst en uit particuliere bedrijven zullen met onaangename dienen bij een lokalen Raad slechts dan ambieeren als daar tegenover een zeer zware financieele vergoeding staat.

Verder blijven alle bezwaren bestaan, welke gelden voor het beoemen van den havendirecteur, die genoemd zijn bij de bespreking van het voorstel van de Semarangsche Havencommissie, zoodat ook deze richting van reorganisatie niet gewenscht voorkomt.

V. Nieuwe voorstellen tot reorganisatie.

In het voorgaande is gebleken, dat een goede havenorganisatie in Nederlandsch-Indië moet voldoen aan den eisch van een krachtige centralisatie eenerzijds en een krachtig plaatselijk bestuur aan de andere zijde.

Het eerstgenoemde, waaraan de bestaande organisatie reeds voldoet, is noodig, om het rentabiliteitsbeginsel niet te streng door te voeren; verder om zorg te dragen dat het algemeen belang behartigd wordt en om concurrentie tusschen de Nederlandsch Indische havens onderling binnen toelaatbare grenzen te houden.

De rentabiliteitskwestie is door het subsidiesysteem, door den heer Meyers op de Havenconferentie naar voren gebracht, en door de invoering van het goederengeld, zij het dan ook niet zonder critiek, tot oplossing gebracht. Voor de toekomst zal elk voorstel van een plaatselijk havenbestuur tot havenuitbreiding vergezeld moeten gaan van een nauwkeurige en betrouwbare becijfering van de vermeerdering van inkomsten, die het havenbedrijf uit de uitbreiding zal verkrijgen. Waar het werk in den regel eerst na enkele jaren volkomen uitgenut wordt, zullen de ontvangsten in den loop der jaren een stijgende lijn vertoonen. Uit deze lijn zal moeten blijken of op den duur rentabiliteit verkregen kan worden of niet. Zoo ja, dan dient er ook uit te blijken of in de toekomst het verlies in de eerste jaren na de voltooiing gemaakt, kan gedekt worden of dat alleen een jaarlijksch evenwicht bereikt kan worden.

Hieruit kan een subsidiestelsel uitgewerkt worden, dat uiteraard

zijn motiveering moet vinden in de indirecte voordeelen, welke het werk tengevolge zal hebben.

Staan deze indirecte voordeelen niet in verhouding tot de subsidies of zijn er meer urgente belangen door het Gouvernement te behartigen, dan dient de uitvoering van het werk uitgesteld te worden tot de omstandigheden gunstiger zijn of, bestaat daartoe niet het vooruitzicht, dan dient zij afgelast te worden.

Bij de overwegingen betreffende de subsidies moet er mede rekeningen gehouden worden, dat elk waterbouwkundig werk niet alleen in Nederlandsch-Indië meer ook in Nederland en het Buitenland gepaard gaat met een zoo groot risico, dat overschrijdingen van de oorspronkelijke raming regel zijn. Wanneer met voor oogen houden van deze mogelijkheid de Regeering toch besluit tot de uitvoering van een werk, dan spreekt het vanzelf, dat de tegenvallers eveneens ten laste van de Algemeene Middelen gebracht dienen te worden.

De financieele consequenties, aan deze opvatting van het rentabiliteitsbeginsel verbonden, hebben tot logisch gevolg, dat de Regeering de meest strenge contrôle op de kapitaalsuitgaven uitoefenen moet, hetgeen door een krachtigen centrale dienst van het Havenwezen wordt bereikt. Daarbij is het van secundaire beteekenis of deze centrale dienst zelfstandig georganiseerd is of dat de bestaande toestand gehandhaafd blijft, waarbij hij georganiseerd is in een departements afdeeling, die het voordeel heeft een bureaucratische schakel te elimineeren.

De financieele contrôle zou niet volledig zijn zonder goedkeuring van de bedrijfsbegrooting, waarvan trouwens de eindcijfers in de Algemeene Landsbegrooting opgenomen dienen te worden.

Ter weering van concurrentie is het niet alleen noodig dat op de kapitaalsuitgaven contrôle wordt uitgeoefend, maar ook op de tarieven, zoodat deze ook de goedkeuring van de centrale leiding behoeven.

Onttrokken aan de centrale leiding worden gronden en andere havenzaken verhuurd volgens daartoe vastgestelde reglementen.

Het maken van verordeningen, het vaststellen van de Algemeene Reglementen en strafbepalingen geschiede door de Regeering. Hierbij delegeere Zij alle bedrijfsbevoegdheden, die overeenkom-

stig de wet aan de plaatselijke havenbesturen kunnen overgelaten worden.

Het gezag zoo te water als te land, voor zoover dit geen betrekking heeft op daadwerkelijke uitoefening van het havenbeheer, blijve in handen van hen, die het thans reeds in handen hebben.

Het plaatselijk havenbestuur moet eveneens krachtig georganiseerd zijn. Daartoe dient aan het hoofd daarvan te staan een krachtig lichaam van onafhankelijke personen, waarin de directbelanghebbenden wel stem doch geen overmacht hebben en de doorslag gegeven wordt door personen, die door hun maatschappelijken werkring op de hoogte zijn van het economische leven, zonder direct belanghebbenden te zijn. Dit kunnen zijn particulieren, zoo noodig ook ambtenaren. Vooral zouden hiervoor in aanmerking kunnen komen personen uit het Bankwezen, industrie, cultures, makelaars en advocaten.

Enkele leden kunnen aangewezen worden door den Gemeenteraad, de overige door de Regeering, terwijl de bij het havenbedrijf betrokken diensten vertegenwoordigd kunnen worden door den Havenmeester, den Eerstaanwezend Douaneambtenaar en een Vertegenwoordiger van de Spoorwegen voor zoover deze van voldoende beteekenis zijn voor het havenbedrijf (hetgeen te Makassar niet het geval is).

De samenstelling van de Havencommissie worde dus:

De Havenmeester.

De Eerstaanwezend Douaneambtenaar.

De Vertegenwoordiger van de Spoorwegen.

Drie Vertegenwoordigers van den Gemeenteraad.

Twee Vertegenwoordigers van de Scheepsvaart.

Een Vertegenwoordiger van den Handel.

Drie personen, uit kringen, niet behoorende tot de havengebruikers.

De havendirecteur voere het eigenlijk beheer, met dien verstande, dat de ontwerpbedrijfsbegrooting, de voorstellen tot het doen van kapitaalsuitgaven en de met deze beide samengaande algemeene bedrijfspolitiek, de verhuren op langen termijn (langer dan 5 jaar) en de tarieven door de Havencommissie worden vastgesteld en verder dat zij door periodieke vergelijkende staten van uitgaven en ont-

vangst, scheepsbezoek en goederenbeweging van de leiding op de hoogte gehouden worde, van alle handelingen van den Havendirecteur beroep op haar toegelaten is en deze van al zijn handelingen rekening en verantwoording aan haar moet afleggen.

Waar de havendirecteur de persoon is, welke geheel aansprakelijk is voor den goeden gang van zaken en beter dan wie dan ook van de bedrijfszaken op de hoogte is, zij hij Voorzitter van de Commissie.

Als zoodanig is hij dan tegelijkertijd de Vertegenwoordiger van de Regeering en het Hoofdbureau bij de Commissie en de bepleiter van de havenbelangen, namens de Commissie bij de Regeering en kan hij, het geheel het best overziend, tegenstellingen tusschen het Algemeen belang, door de Regeering en het plaatselijk belang door de commissie behartigd, met elkaar trachten te verzoenen.

De havendirecteur moet dus zijn een man van grondige algemeene ontwikkeling, in staat zich betrekkelijk snel in de voor hem nieuwe vraagstukken in te werken — van grondige op ervaring berustende kennis van havenaangelegenheden, zoowel op economisch als — en dit is van zeer groot belang ook op technisch gebied — met inzicht in de administratie, en takt in den omgang met menschen. Hij moet zijn een vlot spreker en leider van een vergadering en geschikt (ook in zijn particuliere omstandigheden) om de Havencommissie naar buiten te vertegenwoordigen.

In den regel zal geen persoon te vinden zijn die aan al deze eischen voldoet. Om echter een zoo juist mogelijke keuze te kunnen doen moet uit een zoo ruim mogelijke groep menschen gekozen kunnen worden en moet bij een gebleken vergissing deze zoo gemakkelijk mogelijk hersteld kunnen worden. Dit zal het geval zijn indien de keuze geschiedt uit een corps ambtenaren en, daar het technisch gedeelte, zooals onder III gebleken is, steeds van zeer groote beteekenis zal blijven, uit een corps technische ambtenaren dus uit het corps ingenieurs der Burgerlijke Openbare Werken. Blijkt een bij de haven geplaatste ingenieur de speciale geschiktheid voor havendirecteur te missen dan kan hij terugkeeren in het corps waarvan hij afkomstig is en waar andere speciale talenten hem een even beteekenende carrière kunnen waarborgen.

Wordt de keuze op deze wijze tot stand gebracht (namelijk uit het corps haveningenieurs) dan zijn de waarborgen geschapen voor een behoorlijke opleiding van de toekomstige leiders der havenbedrijven en voor een vastleggen van de ervaring op het uitgebreide gebied van het Havenwezen, zoodat daardoor het leergeld in de eerste jaren van het bestaan van het Havenwezen zoowel op technisch als economisch gebied betaald niet ten tweede male betaald behoeft te worden.

De vraag doet zich ten slotte voor welke havens in aanmerking komen om een dergelijk bestuur te krijgen. Zonder twijfel de drie groote Java-havens, terwijl havens, als Belawan, Makassar en Emmahaven mede daarvoor in aanmerking komen zooals o.a. uit de speech van den heer Winkelman op de Havenconferentie (bladzijde 145 van de notulen) voor de kleinste diër havens Emmahaven en uit de beslissing van de Makassarsche Commissie van Bijstand in haar 1e vergadering, gehouden op 2 Januari 1923 voor Makassar kan blijken. Zoowel de heer Winkelman als de Commissie van Bijstand van Makassar vroegen handhaving van de bestaande organisatie tegenover voorstellen welke ten doel hadden de organisatie der kleine bedrijfshavens in te voeren in de zoogenaamde middenhavens.

De overige havenbedrijven kunnen op eenvoudiger leest geschoeid blijven, zooals thans gebleken is het meest wenschelijk te zijn onder deskundig toezicht van een der havendirecteuren, die ook daar het knooppunt wordt tusschen de plaatselijke en Algemeene belangen.

Een dergelijke havenorganisatie heeft tot voordeel:

Een krachtige handhaving van het Algemeen belang, een soepele opvatting van het rentabiliteitsbeginsel, een krachtig dagelijksch bestuur zonder andere dan strikt noodzakelijke bureaucratische omslag, onpartijdige beoordeeling van bij de haven betrokken belangen, een behoorlijke leiding der kleinere havenbedrijven een vasthouden van de praktische ervaring welke in den loop der jaren is verworven; voordeelen, welke niet verkregen zijn door een omwerpen van den historisch gegroeiden toestand, maar door een voortbouwen in de lijn welke tot nog toe gevolgd is, de lijn van de natuurlijke ontwikkeling..

Makassar, 22 April 1295.

Wetgevende Kroniek.

DE ONTWERP-BEGROOTING VOOR 1926.

Eindcijfers 1925.

Rekening houdend met het ministerieel ontwerp voor de algemeene aanvullingsbegrooting voor het dienstjaar 1925 bedragen de eindcijfers voor dat jaar:

	Geheele dienst	Gewone dienst	Buitengewone dienst	Vlootuitbreiding
Uitgaven	694.001.914	637.524.620	47.372.816	9.104.478
Ontvangsten	653.155.229	638.562.229	9.493.000	5.100.000
Tekort	40.846.685	—	37.879.816	4.004.478
Overschot	—	1.037.609	—	—

In vergelijking met deze ramingen voor 1925, waarbij geen rekening is gehouden met de hieronder besproken afwijkende verwachtingen van het oogenblik, blijken voor 1926 de volgende verschillen te bestaan:

	De raming voor 1926 is	
	Gunstiger	Ongunstiger
	in duizendtallen guldens	
UITGAVEN.		
Gewone dienst	—	17.652
Buitengewone dienst	1.181	—
Vlootuitbreiding	—	2.750
Geheele dienst.....	—	19.221
ONTVANGSTEN.		
Gewone dienst	17.373	—
Buitengewone dienst	—	9.166
Vlootuitbreiding	—	—
Geheele dienst.....	8.207	—
SALDO.		
Gewone dienst	—	279
Buitengewone dienst	—	7.985
Vlootuitbreiding	—	2.750
Geheele dienst.....	—	11.014

Verwachte afwijkingen 1925.

Daar ten aanzien van het slot van den gewonen dienst de navolgende afwijkingen worden verwacht:

	Duizendtallen guldens	
	Gunstiger	Ongunstiger
Overschot monopolies	—	2.418
„ producten	9.858	—
„ bedrijven	1.705	—
Allerlei ontvangsten	292	—
Belastingen	15.145	—
Gewone zuivere landsuitgaven	—	16.435
Samen.....	27.000	18.853
	8.147	

wordt het totaal f 8.147.000 gunstiger dan de raming aangeeft, hetgeen aan de verschuiving naar 1925 van de opbrengst der aardoliebelasting is te danken.

Voorts worden voor den buitengewone dienst de volgende afwijkingen verwacht:

	Duizendtallen guldens	
	Gunstiger	Ongunstiger
MONOPOLIES:		
Pandhuizen	—	1.639
Zout	—	84
PRODUCTEN:		
Tin	—	17
Steenkolen	—	37
BEDRIJVEN:		
S. S.	—	808
P. T. T.	330	—
LANDSUITGAVEN:		
Dienstwoningen	—	33
Woningverbetering	100	—
Samen.....	430	2.618
	Ongunstiger	2.188

De verslechtering ten opzichte van de raming 1925 met betrekking tot het pandhuismonopolie vindt haar oorzaak in het feit, dat een gedeelte van het kapitaal, hetwelk gedacht was in 1925 te zullen terugvloeien als gevolg van de werking van het nieuwe rentetarief, reeds in den loop van 1924 is teruggevloeid en dus ten bate van dat jaar komt.

Voor het overige is de vermeerdering der uitgaven ten laste van den buitengewonen dienst een uitvloeisel van het afdoen van onafgedane vroegere eischen.

Het slot van den geheelen dienst 1925 laat zich aan de hand van de voorgaande gegevens als volgt berekenen:

	duizendtallen guldens	
	overschot	tekort
gewone dienst	9.184	—
Buitengewone dienst	—	40.068
vlootuitbreiding	—	4.004
	9.184	44.072
geheele dienst		34.888

Eindcijfers 1926.

De ontwerp-begrooting voor de vier hoofdstukken wijst de volgende eindcijfers aan:

Uitgaven in Nederland	f	165.660.017	
„ „ Indië	„	544.942.165	
			f 710.602.182
Middelen in Nederland	f	12.764.900	
„ „ Indië	„	648.597.567	
			„ 661.362.467
Tekort	f	49.239.715	

Hierbij moet echter rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat bij nota van wijzigingen wordt voorgesteld de ontwerp-begrooting met een bedrag van rond f 870.000 te verhoogen ter voorziening in de kosten van het met de Koninklijke Paketvaart Maatschappij af te sluiten z.g. groot archipel-contract.

Voorts zijn gelijktijdig met deze begrooting voorstellen ingediend tot voorloopige vaststelling van een tweetal — hierachter besproken — aanvullingsbegrootingen met betrekking tot het treffen van maatregelen ter verbetering van den economischen toestand in het westelijk gedeelte van de residentie Batavia en ter bevordering van de kolonisatie in de Lampongsche Districten.

Voor zoover het jaar 1926 betreft, wordt door eerstgenoemde aanvullingsbegroting de gewone dienst met f 735.000 en de buitengewone dienst met f 915.000 verhoogd, terwijl de tweede aanvullingsbegroting den gewonen dienst met f 50.000 en den buitengewonen dienst eveneens met f 50.000 doet toenemen.

Met de uit de drie hierboven bedoelde voorstellen voortvloeiende uitgaven tot een totaal bedrag van f 2.620.000 is in de navolgende slotcijfers rekening gehouden:

	Geheele dienst	Gewone dienst	Buitengewone dienst	Vlootuitbreiding
Ontvangsten	f 661.362.000	f 655.935.000	f 327.000	f 5.100.000
Uitgaven	„ 713.222.000	„ 655.176.000	„ 46.192.000	„ 11.854.000
Tekort	f 51.860.000	—	f 45.865.000	f 6.754.000
Overschot	—	f 759.000	—	—

Saldi 1922 — 1926.

Voor zoover zich thans laat aanzien, zullen de jaren 1922 tot en met 1926 de volgende saldi opleveren:

	1922	1923	1924	1925	1926	Totaal
	millioenen guldens.					
Gewone dienst.	+ 1.6	+ 2.7	+ 88.-	+ 1.-	+ 0.7	+ 94.-
Voedselvoorziening.....	— 1.-	—	—	—	—	— 1.-
Buitengewone dienst	— 91.7	— 64.9	— 40.7	— 37.8	— 45.8	— 280.9
Vlootuitbreiding	— 7.9	— 4.5	— 2.1	— 4.-	— 6.7	— 25.2
Geheele dienst.	— 99.-	— 66.7	+ 45.2	— 40.8	— 51.8	— 213.1

Het geheele tekort over het tijdvak 1912 tot en met 1921 en volgende jaren zal derhalve op het eind van 1925 f 1.225.6 millioen en eind 1926 f 1.277.4 millioen bedragen.

Van deze bedragen is gedekt door:

a.	het overschot van het aan Indië in 1905 zonder verplichting tot rente-betaling geopend crediet voor rendeerende werken:	f	1.514.000
b.	de opbrengst der in 1915 en volgende jaren aangegane leeningen op langen termijn:	„	1.091.084.687
Tezamen rond		f	1.092.6 mill.

Als dekking voor de gemelde tekorten moeten mede beschouwd worden de in 1925 en volgende jaren te verwachten inkomstenbelasting over vroegere dienstjaren en de nog te ontvangen opbrengst uit de oorlogswinstbelasting. Het bedrag daarvan wordt voor het jaar 1925 op f 25.— miljoen — waarvan f 10.— miljoen uit de oorlogswinstbelasting — geschat en voor 1926 voor herinnering genoemd.

Zonder met verdere consolideering van schuld rekening te houden, zal op het eind van 1925 nog een bedrag van rond f 100.— miljoen en op het eind van 1926 van rond f 150.— miljoen ongedekt zijn.

Beschouwingen 1926.

Uit de beschouwingen der Regeering over de ontwerp-begrooting voor 1926, neergelegd in de z.g. financieele nota (stuk F), blijkt, dat de Regeering bij de voorbereiding van die begrooting heeft gesteund op het feit, dat, dank zij het herstel van den economischen toestand, dat zich — zij het niet in gelijke mate in alle onderdeelen van het bedrijfsleven — duidelijk afteekende en dat samenging met het doorwerken van de met medewerking van alle Landsorganen toegepaste bezuinigings- en versoberingsmaatregelen, in de uitkomsten van het jaar 1924 een betere verhouding tusschen de gewone uitgaven en ontvangsten valt aan te wijten dan in de voorafgaande jaren, welke een verre van evenwichtig budget toonden, het geval was.

Wanneer toch de zuivere gewone ontvangsten van 1924 ten bedrage van f 485.523.000 worden verminderd met hetgeen de inkomstenbelasting boven de raming opbracht (f 56.454.000) en met de opbrengst van de oorlogswinstbelasting (f 20.066.000), blijft een nagenoeg geheel uit normale bronnen van inkomsten verkregen opbrengst van f 409 miljoen over, waaruit de zuivere gewone Landsuitgaven tot een totaal van f 397.504.000 geheel bestreden konden worden. Weliswaar zijn ook in die opbrengst van f 409 miljoen enkele groote medevallers vervat, waarop niet regelmatig kan worden gerekend — met name f 8.1 miljoen van het aandeel in de winst der Javasche Bank over het boekjaar 1921/'22 en een extra-overschot van f 23.1 miljoen uit het tin van Banka en Billiton — doch daartegenover kan worden gesteld, dat een bedrag van omstreeks 20 miljoen wegens aardoliebelasting en productenbelasting — welk bedrag voor latere jaren teruggevonden wordt in de vennootschapsbelasting — ten bate van het jaar 1924 had moeten komen, doch eerst in 1925 in 's Landskas vloeit, zoodat

ten slotte blijkt, dat de zuivere gewone uitgaven ongeveer overeenkomen met de gewone ontvangsten.

Het feit, dat indien niet op meevallers wordt gerekend ook van de ontvangsten dienstjaar 1925 geen hooger verwachtingen kunnen worden geëist, dan dat zij voldoende zullen zijn om de gewone uitgaven te dekken, deed de Regeering ten aanzien van nieuwe uitgaven in 1926 een gereserveerde houding aannemen, waartoe te meer aanleiding bestond, waar in het begin van 1925 overgegaan werd tot de invoering der nieuwe salarisregeling, waarvan de kosten weliswaar zoo nauwkeurig mogelijk zijn begroot en in de begroting verwerkt, doch waarvoor nog tal van uitvoeringsmaatregelen moeten worden getroffen, die in hun financieele consequenties kunnen mee- en tegenvallen.

De Regeering wijst er dan nog op, dat in het jaar 1926 de bestuurshervorming in West-Java haar beslag zal krijgen en het geenszins uitgesloten is, dat deze maatregel in de naaste toekomst een ongunstigen invloed op het Landsbudget zal hebben, welke factor aan betekenis wint indien binnen enkele jaren ook tot de instelling van de provincies Midden- en Oost-Java wordt overgegaan.

En in de derde plaats moeten tal van uitgaafposten als gevolg van de geleidelijke ontwikkeling van land en volk van jaar tot jaar hoogere cijfers toonen, ook zonder dat opzettelijke en duidelijk sprekende maatregelen tot uitbreiding of verdieping van de overheidstaak worden doorgevoerd. Met uitzondering van den op de begroting gebrachten post van f 4½ miljoen voor extra-schulddelging vindt het accrès der zuivere gewone uitgaven van f 408.1 miljoen in 1925 tot f 418.4 miljoen in 1926 in dezen natuurlijke groei zijn verklaring.

Hoewel met deze drie factoren rekening moest worden gehouden, heeft de Regeering gemeend ditmaal ten aanzien van de uitgaven voor het onderwijs, de gezondheidszorg en de economische belangen der bevolking een eenigszins vrijgevier standpunt dan in de voorafgaande jaren te mogen innemen.

Wat de reeds genoemde uitgaaf van f 4½ miljoen betreft, waarmede de gewone dienst belast is „in het belang van de rustige ontwikkeling der financiën in de volgende jaren”, deze achtte de Regeering noodzakelijk, waar als uitvloeisel van de voorwaarden, waaronder de verschillende Indische leeningen zijn gesloten, in de jaren vóór 1932 zeer veel kleinere aflossingen zullen plaats vinden dan daarna, waardoor de totaal uitgaven voor den leeningsdienst in 1932 en 1933 met sprongen omhoog zullen gaan en dan den begrootingswetgever voor ernstige moeilijkheden zullen kunnen plaatsen. Ten einde dit gevaar — dat al naar gelang van den niet te voorspellen economischen toestand in die jaren bedenkelijker gevolgen zou kunnen hebben — te ondervangen, kwam het Haar noodig voor een gedeelte van den dan te verwachten leeningsdruk naar vroegere jaren te verplaatsen.

Voorts verdient vermeld te worden, dat in de ontwerp-begroting voor

1926, afgezien van enkele voorstellen van zeer ondergeschikte beteekenis, geen maatregelen op het terrein der belastingwetgeving zijn opgenomen, eenerzijds als gevolg van de meening der Regeering, dat alvorens Zij het initiatief tot het aanbrengen van wijzigingen in het belastingstelsel mag nemen, het onderzoek inzake den druk der belastingen alsmede verdere rapporten van de belastingherzieningscommissie moeten worden afgewacht, anderzijds doordat de financieele toestand niet gedooft te besluiten tot het prijsgeven van grootere of kleinere gedeelten van de belastingopbrengst, zoodat de in 1925 geheven opcenten op de inkomstenbelasting, de vennootschapsbelasting en de verponding in 1926 zullen worden gehandhaafd. Tot invoering van nieuwe belastingen of wijziging van de tarieven der bestaande heffingen in voor de belastingplichtigen ongunstigen zin bestaat, zooals de ramingscijfers voor 1926 aantoonen, geen noodzaak.

Ook dient nog gewezen te worden op twee voorgestelde nieuwe werken, waarvan — al is t.a.v. de buitengewone uitgaven naar beperking gestreefd — de sociale urgentie de Regeering noopte de bezwaren, welke tegen belangrijke kapitaalsuitgaven in den tegenwoordigen tijd bestaan, ter zijde te stellen.

In den vorm van aanvullingsbegrotingen voor het dienstjaar 1926 worden n.l. een plan tot onteigening van enkele particuliere landerijen en tot uitvoering van irrigatiewerken en wegeaanleg in het Westelijk gedeelte van de residentie Batavia en een plan tot bevordering van de kolonisatie in de Lampongsche districten met de uitvoering van de daarvoor vereischte bevoelingswerken aan het oordeel van den begrootingswetgever onderwerpen.

Met inbegrip van het bedrag van f 965.000, waarmede de buitengewone dienst door de uitvoering dezer werken in 1926 zal worden bezwaard, bedraagt het uitgavencijfer voor dien dienst f 46.2 miljoen tegenover f 47.4 miljoen in 1925.

Ten slotte blijkt uit de specificaties van de buitengewone uitgaven voor de landbouwbedrijven en de Staatsspoor- en tramwegen, dat in die uitgaven de kosten zijn vervat voor het ter hand nemen van enkele volstrekt rendabele nieuwe werken van geringeren omvang, met name de spoorwegen Loemadjang — Kentjong en Garoet — Tjikadjang en de toevoeging van eene theeafdeeling aan de Gouvernementskina-onderneming.

Economische Kroniek.

Economische barometers.

In aansluiting aan het artikel „Statistische Welvaartswaarneming” in het vorige nummer zij hier melding gemaakt van een artikel in het Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek van 31 Maart j.l. getiteld „Indexcijfers van koersen van aandelen” door Jhr. Ir. M. J. de Bosch Kemper, hoofdcommies bij dat Bureau. In Nederland heeft de bij Kon. Bt. van 30 Juli 1909 ingestelde Commissie voor het vraagstuk der werkloosheid in haar in 1914 uitgekomen verslag de wenschelijkheid bepleit van de oprichting van „een permanent bureau, dat gegevens verzamelt, verwerkt en publiceert ... een crisiscommissie om alle verschijnselen, die een crisis begeleiden en vooral die welke er aan voorafgaan, te bestudeeren”.

In 1917 is inderdaad een „Instituut voor Crisis-Onderzoek” door den Ned. Werkloosheidsraad in het leven geroepen. In overleg met het Centraal Bureau voor de Statistiek is in 1918 toen een schema opgesteld van gegevens waarvan geregelde publicatie wenschelijk zou zijn. Uit gebrek aan fondsen heeft dit Instituut voor Crisis-onderzoek zijn aangevangen arbeid echter niet kunnen doorzetten.

Thans is het Centraal Bureau voor de Statistiek bezig een economischen barometer samen te stellen, die als hulpmiddel bij de bestudeering der economische verschijnselen moet dienen.

Het artikel behandelt verder in details het indexcijfer van de effectenkoersen — aandelen en obligaties — als deel van dien Economischen Barometer. Het zijn juist de lijnen der koersen van de industriele fondsen en den omvang der bankcredieten, waaraan de meeste „voorspellende beteekenis” wordt toegekend. Of de Amsterdamsche koersen diezelfde beteekenis zullen hebben is geenszins zeker, maar ook zonder dat kunnen zij in den conjunctuur-barometer niet worden gemist.

Bij de constructie, speciaal met dit doel, van de indexcijfers der effectenkoersen zijn niet de absolute maar de relatieve koersverschillen van belang; de omvang der onderneming speelt slechts een ondergeschikte rol, een juiste keuze der fondsen met betrekking tot het bedrijfsleven en een goede verdeeling in groepen is de hoofdzaak. Uitgeschakeld moeten worden de koersbewegingen, die door de bijzondere wijze van financieren of door andere bijzondere momenten optreden (bonusaandelen, „claims” bij emissies, reconstructies).

ECONOMISCHE KRONIEK.

De constructie van het nieuwe indexcijfer voor aandelen, (alleen gewone, geen preferente aandelen omvattende) werd als volgt samengesteld:

A. Nederland: 5 machinefabrieken (Stork, Werkspoor, Du Croo en Brauns, Ned. Staalfabrieken, Kon. Fabr. Rijtuigen en Spoorwagens), 5 scheepswerven (Ned. Scheepsbouw Mij, Rott. Droogdok Mij, Feyenoord, De Schelde en Wilton's Dok en Werf Mij), 4 electrotechnische fabrieken. (Heemaf, Dordt, Ned. Kabelfabriek, Holl. Draad- en Kabelfabriek), 1 gloeilampenfabriek (Philips), 3 textielfabrieken, 6 chemische fabrieken, 4 olie-, margarine-, stearine of lijmfabrieken, 5 tabak- en sigarenfabrieken, 6 voedings- en genotmiddelenfabrieken, 10 „overige fabrieken” (blik, drukletters, papier, touw, kunstzijde, glas enz.), 3 aannemersmaatschappijen, 2 gewapend beton-ondernemingen, 4 houthandels, 4 scheepvaart myen (Ned. Scheepvaart Unie, Ned.- Am. St. My, Kon. Ned. Stoomboot en Wm. H. Muller's Stoomvaart My), 3 scheepvaart maatschappijen „wilde vaart”, 3 veemen, 4 banken (Robaver, A'damsche bank, Twentsche Bank, Incasso Bank) 3 provinciale banken (Nationale, Geldersche en Bankassociatie).

B. Indische Belangen: 4 suikermaatschappijen (H. V. A., Ned. Ind. Suiker Unie, Vorstenlanden en Kol. Bank), 4 rubberondernemingen (Nederlandsche, Amsterdam, Deli-Batavia Rubber en Serbadjadi) 4 tabaksondernemingen (Deli My, Senembah, Deli-Batavia en Arendsborg) 3 theeondernemingen (Sedep, Ronggo, Algem. Ned. Thee Cult.*) 3 spoorwegmyen (N.I.S., Delispoor. Semarang Joana), 3 banken (Handel My, Handelsbank en Escompto), 4 im- en export-maatschappijen en

C. Petroleum, de „Koninklijke”, dus 100 fondsen, waarvan 75 Nederlandsche, 24 Indische ondernemingen en de „Koninklijke. Voor elk van deze „groepen” werden nu indexcijfers vastgesteld en die groepen weer onderverdeeld en getotaliseerd in hoofdgroepen: „Nijverheid”, „Banken”, „Scheepvaart”, „Verschillende Bedrijven”, en die weer in één cijfer samengevat: „Totaal Nederlandsche Ondernemingen”, voorts „Indische Ondernemingen”, „Koninklijke” en „Alle fondsen te zamen”.

Een verkort staatje der indices voor de totalen moge hier volgen, waarbij dient in het oog te worden gehouden dat het geen gemiddelde koerscijfers zijn doch verhoudingscijfers uitgaande van een bepaalde basis. „Weighting” is niet toegepast. Eerst zijn de indexcijfers der 26 groepen berekend waarbij elke maatschappij een gelijk gewicht in de schaal legde, daarna is onder toekenning van een gelijk gewicht aan elk der 26 groepsindexcijfers daaruit een algemeen indexcijfer berekend. Als basis is genomen het gemiddelde van de geheele vijfjarige periode 1920-1924, een tijdvak dus dat voor welhaast alle fondsen een periode van zeer hooge en van zeer lage koersen omvat.

*) Blijkbaar omdat die te Amsterdam zijn genoteerd. Er zijn er sprekender te vinden op de Bataviasche beurs.

Data.	Nijv. Banken Scheepv. Tot. Ned. Tot Ind. Kon. Petr. *) Alle fondsen						
Jan. 1919	190	151	273	179	122	63	155
Juli. 1919	207	158	309	197	143	116	177
Jan. 1920	197	158	305	188	146	129	173
Juli 1920	202	148	272	191	158	145	180
Jan. 1921	160	143	180	156	122	129	145
Juli. 1921	121	131	129	123	91	108	113
Jan. 1922	88	128	92	95	93	89	94
Juli. 1922	66	84	57	71	66	93	70
Jan. 1923	78	79	76	80	90	81	83
Juli. 1923	74	70	56	71	90	75	76
Jan. 1924	82	73	71	78	99	90	84
Juli. 1924	63	70	58	64	82	85	69*)
Jan. 1925**) 75	72	72	72	72	102	98	79*)

Voor de eliminatiemethoden ten aanzien van schommelingen wegens emissies, reorganisaties, fusies, opnemen van nieuwe fondsen, wegvallen of tijdelijk niet verhandeld worden van fondsen zij naar het artikel zelf verwezen.

Ten slotte wordt vermeld, dat het dagblad „De Telegraaf” sinds Januari 1923, de Maandberichten der Rotterdamsche Bankvereniging sedert Januari 1921 en het maandblad „De Naamlouze Vennootschap” sinds Januari 1922 geregeld op verschillende wijze berekende indexcijfers van fondsen publiceeren.

In het Maandblad van 28 Februari j.l. wordt aangekondigd dat het Centraal Bureau voor de Statistiek binnen enkele maanden een Economischen Barometer voor Nederland zal doen verschijnen. De indexcijfers der aandelenkoersen, hierboven besproken, vormen slechts één der samenstellende deelen van zoodanigen „barometer”.

Het Bureau was reeds geruimen tijd met de samenstelling daarvan bezig doch door bezuiniging en inkrimping kon deze arbeid slechts uiterst langzaam vorderen. Aan deze mededeeling voegt het Centraal Bureau nog toe, dat op 26 en 27 Januari j.l. de Gemengde Commissie, ingesteld door de Economische Commissie van den Volkenbond en het Internationale Arbeidsbureau bijeen kwam om o.m. dit punt nader onder de oogen te zien.

In de op die bijeenkomst aangenomen moties werd o.a. gewezen op het groote belang van systematische publicatie van economische barometers in de onderscheidene landen; bij die staten, welke nog niet tot de samenstelling er van waren overgegaan zou er op aangedrongen worden om over te gaan tot de samenstelling van indices, geschikt om den economischen toestand des lands te leeren kennen, „waarbij dan te zorgen ware, dat

*) Verbeterde cijfers conform Maandschrift C. B. v. d. St. 30 April 1925.

**) Uit de maandtabel van het Maandschrift C. B. v. d. St. 31 Maart 1925.

deze op hetzelfde wetenschappelijke peil kwamen te staan, hetwelk bereikt is door de Commissie voor Economisch Onderzoek van de Harvard University en den Economischen Dienst van de London School of Economics en de Economische Faculteit van de Universiteit van Cambridge. De Technische Diensten van het Secretariaat en van het Intern. Arbeidsbureau zouden voortgaan met het gemeenschappelijk bestudeeren en verbeteren van verschillende vormen van economische barometers, waaronder begrepen het vraagstuk van hun internationale vergelijkbaarheid.

De Commissie achtte het ontwijfelbaar bewezen dat buitengewone fluctuaties van de handelsbeweging, zooals zij zich in den kringloop van de laatste jaren hebben geopenbaard, zeer nadeelig werken op de regelmatigheid van het verbruik en vond het zeer wenschelijk de hevigheid van de fluctuaties zoo mogelijk te beperken. Voorts meende de Commissie dat, vooral tijdens zekere phasen van de opwaartsche beweging van den economischen kringloop, de beginselen naar welke crediet verstrekt wordt aan nijverheid en handel, in groote mate van invloed kunnen zijn op de verscherping of de verzachting van de fluctuatie. Daarom oordeelde men dat de verstoring van de regelmatigheid van het verbruik ten gevolge van buitengewone fluctuaties van den handel, in zekere mate konden worden verminderd, indien, op het oogenblik waarop beslissingen ten aanzien van de crediet-politiek genomen moeten worden en in het bijzonder in de gevallen waarop hierboven bedoeld wordt, voldoende rekening kon worden gehouden met alle gegevens betreffende de ter zake van belang zijnde economische factoren, met inbegrip van de tendenzen van de arbeidsmarkt en de prijzen. De Commissie hecht dan ook groote waarde zoowel aan de verbetering van de beschikbare economische gegevens, waaronder de verschillende indices van den algemeenen economischen toestand, als ook aan haar ruimere bekendmaking en haar meerder gebruik door financieele en andere instellingen welke de crediet-politiek vaststellen of beïnvloeden.

Sedertdien heeft de vraag of een Economische Barometer reden van bestaan heeft, op 9 Mei j.l. in een vergadering van den Nederlandschen Werkloosheidsraad het onderwerp van een levendig debat uitgemaakt. De heeren De Bosch Kemper, Mr. H. F. van Leeuwen en J. Oudegeest waren praeadviseurs. De Nieuwe Rotterdammer Courant kwam vlak voor die vergadering reeds in een — in ieder geval wetenschappelijk weinig gefundeerd — hoofdartikel tot de conclusie „dat de gedachte van een economischen barometer, die met eenigen zekerheid de nadering van perioden van voorspoed of depressie voorspelt, absurd is"! Nous verrons. De economen van den Volkenbond denken er anders over.

Wat kan de Europeesche rubbercultuur doen om zich sterker te maken tegenover de concurrentie van de Inlandsch cultuur? Voordracht, gehouden door Dr. O. de Vries ter gelegenheid van de Jaarvergadering der Vereeniging Centraal Rubberstation te Batavia op 11 Juni 1925.

Naar bekend mag worden verondersteld, is in de laatste jaren in Nederlandsch-Indië naast de met groot kapitaal opgezette rubber ondernemingen een belangrijke bevolkingscultuur van *Hevea* opgekomen; de productie ervan neemt gestadig en met groote sprongen toe. Deze snelle stijging heeft de groote producenten met ongerustheid vervuld, en met reden; uit den aard der zaak is zulk een Inlandsche cultuur, verspreid als zij is over vele, soms tamelijk afgelegen gewesten, en versnipperd als zij is over talloze kleine tuinen binnen die gewesten, moeilijk te overzien. Voor den loop der marktprijzen, vooral voor die van toekomstige leveringen, vormt zulk een factor van onzekerheid een bedreiging; in het algemeen zijn producent zoowel als verbruiker bij een zooveel mogelijk gelijkblijvenden prijs het meest gebaat en men had reden te vreezen, dat onverwachts een sterke stijging van de Inlandsche productie kon optreden, waardoor het evenwicht tusschen voortbrenging en verbruik verbroken zou worden, met als gevolg scherpe prijsdaling. Met het oog op deze mogelijkheden is een onderzoek van de Inlandsche rubberproductie in de buitengewesten ter hand genomen; een eerste rapport daarover, van de hand van Dr. Pekelharing, heeft den stand ervan voor de residentie Djambi op voortreffelijke wijze geschetst. Binnenkort zullen dergelijke verslagen, naar hetzelfde schema opgemaakt, over andere residenties het licht zien. Uit de verzamelde gegevens werd voorloopig de indruk verkregen, dat de toeneming van den uitvoer in de eerstvolgende drie of vier jaren waarschijnlijk minder zou zijn, dan in de laatst verloopen jaren.

Men mag dus aannemen, dat voorloopig niet voor een plotseling overvoeren van de markt met Inlandsche rubber behoeft te worden gevreesd en daarmede is de factor van onzekerheid, die een der ernstige bedreigingen vormde, althans voorloopig van de baan. Men kan de Inlandsche rubberproductie echter ook uit ander oogpunt bezien en zich afvragen, of op den langen duur zij een bedreiging vormt voor de ondernemingscultuur, omdat zij met lagere kostprijs kan werken. Mocht dit het geval zijn, dan is een tweede punt, wat de grootcultuur kan doen om haar positie te versterken, en het is dit punt, dat Dr. de Vries in zijn bovengeciteerde lezing behandeld heeft, waarbij hij zich in het bijzonder bezig hield met de maatregelen, die op het gebied van de bereiding genomen kunnen worden. Het product van de bevolking bestaat voor het overgrootste deel uit primitief bereide koeken met een hoog gehalte aan vocht en vuil; het wordt echter opnieuw bewerkt in

speciaal daarvoor ingerichte fabrieken, die het zuiveren, het water eruit verwijderen, in het kort het veredelen tot een courante soort, die als dikke, bruingle vellen, als z.g. amber blanket, in den handel komt. De innerlijke kwaliteit van deze amber blanket staat maar betrekkelijk weinig achter bij die van het ondernemingsproduct, terwijl bepaalde soorten wegens haar grootere plasticiteit in sommige gevallen zelfs geprefereerd worden. Eigenlijk is er overproductie van de met veel zorg bereide fijnere kwaliteiten van ondernemingen; voor het gros van de toepassingen kan men mindere soorten gebruiken. Goedkoop massaproduct zal ongetwijfeld meer en meer het hoofdproduct worden en ook de Europeesche ondernemingen kunnen zich, waar de omstandigheden voor centralisatie gunstig zijn, zeer goed daarop toelleggen. Als zoodanig zijn te noemen bereiding door verstuiwen van latex en overwerken van vochthoudend of droog product; beide hebben echter bezwaren, waarbij voor Java nog als algemeen bezwaar komt de zeer verspreide ligging van vele ondernemingen.

Een andere oplossing kan men zoeken in het bereiden van speciale typen, die de fabrikant voor bepaalde toepassingen noodig heeft, waarvoor de fabrikant in Europa of Amerika iets meer, dan voor massaproduct, wil betalen en waarbij het Europeesche beheer met zijn betere techniek op de onderneming tot zijn recht komt.

Als zoodanig kan men in de eerste plaats noemen den export van latex; alleen de op Europeeschen leest geschoeide ondernemingen kunnen het product in dezen vorm leveren. Voor de Vereenigde Staten wordt deze gecentraliseerd door de General Rubber Co., voor Europa overweegt men thans ook centralisatie in handen van een maatschappij. Voor Java zullen de binnenlandsche transportkosten dikwijls een bezwaar zijn. Een tweede artikel is zoolcrêpe; op den duur zal dit product, waarvan de bereiding nauw luistert, het best op de ondernemingen zelve kunnen worden vervaardigd. Voor sommige ondernemingen kan z.g. certificaatrubber uitkomst geven; daarmee wordt bedoeld een betrouwbaar, zeer uniform type, voor fabrikanten, die speciale artikelen maken, waaraan hooge eischen worden gesteld; elke partij wordt bemonsterd door een neutrale instelling en het certificaat wordt alleen afgegeven, indien de monsters aan de gestelde eischen, wat betreft innerlijke eigenschappen, blijken te voldoen. Als vierde voorbeeld wordt genoemd zeer witte, dunne, egale crêpe, welke de industrie voor bepaalde artikelen prefereert en daarom iets hooger betaalt. Eindelijk zijn nog te noemen „schoone” rubber, welke met bijzondere zorg van alle vuildeeltjes bevrijd is, en rubber voor soluties, waarvoor de eischen nog nader moeten worden uitgewerkt.

In het slotwoord heeft Dr. de Vries erop gewezen, dat een ontwikkelen van de boven besproken typen juist geheel in de lijn van de cultuur op Java zou liggen, waarbij men dan echter ook het volle gewicht in de schaal moet leggen van hetgeen de Europeesche leiding van het Inlandsche bedrijf onderscheidt: organisatie op groote schaal en technische ontwikkeling.

**Verslag omtrent den post-, telegraaf-
en telefoondienst in Ned.-Indië over
het jaar 1924.**

Een eenvoudig verslag, maar dat juist door zijn bondige zakelijkheid vertrouwen wekt in de hechte organisatie van den dienst. Een dorre opsomming van feiten en cijfers, waarvan echter vele voor zich zelf spreken.

Enkele van die feiten en cijfers hieronder ter illustratie.

A dienst der posterijen. Het aantal gewisselde poststukken bedroeg 79 miljoen (vorig jaar 80 miljoen), het aantal onbestelbare stukken 28.663 gewone en 812 aangeteekende tegen 28.106 gewone en 1.049 aangeteekende in 1923 (let op de regelmaat!). De eerste rechtstreeksche luchtpost uit Nederland werd in Indië aangebracht: 281 gewone stukken. Er werden 1.958.000 postwissels (binnen- en buitenlandsche, telegrafische en gewone) behandeld tot een waarde van f 93,5 miljoen (vorig jaar 1.832.000 ter waarde van f 92,1 miljoen). Het aantal verzonden postpakketten daalt sinds 1922 voortdurend: in 1924 tegenover 1923 van 748.000 tot 699.000. De ontvangsten van den postdienst beliepen f 13.370.000, waarvan f 8.098.600 uit verkoop van postwaarden en frankeering bij abonnement en f 5.271.400 uit restitutie van overheidswege (Gouvernement voor dienststukken, departement van financiën voor zegelverkoop, postspaarbank voor de dienstuitoefening op de kantoren). Het aantal fraudes op de kantoren bedroeg 36 tot een bedrag van nog geen f 30.000; wel een bewijs van de scherpe interne contrôle.

B dienst der telegrafie. De radiodienst staat voorop. De rechtstreeksche draadlooze verbindingen hebben reeds een belangrijk deel van het kabelverkeer overgenomen, gerekend naar het woordental van 32 % tot 80 %. Met het Malabarstation worden dagelijks persberichten uitgesend ten behoeve van meer afgelegen plaatsen in den archipel waar een station is gevestigd, alsmede voor schepen op zee.

Het aantal verzonden en ontvangen telegrammen bedroeg bijna 2 miljoen; het telegrafisch verkeer bracht f 5.696.000 op; de lijnlengte van de telegraaflijnen bedroeg 23.414 K.M.

C dienst der telefonie. Het aantal hoofd- en nevenaansluitingen bedroeg 36.272; de totale draadlengte 247.000 K.M. ruim tienmaal zooveel als de telegraaflijnlengte; aan abonnementsgelden werd f 6.683.400, voor interlocale gesprekken f 2.545.100 ontvangen.

D Financiële uitkomsten. Zoowel de post- als de telefoondienst hadden een voordeel saldo resp. van f 2.257.900 en f 237.800, de telegraafdienst daarentegen een nadeelig saldo van f 3.383.500, latende in totaal een nadeelig saldo van bijna f 888.000

E Personeel. Post- en telegrafie werkten met een personeel van 7.236 personen, waarvan 3.457 lager personeel; het personeel verminderde met 8,9 %. De telefoondienst werkte met een staf van 3.733 personen waarvan 2.554 lagere beambten, gevende een vermindering van 5,86 % vergeleken met 1923.

Boekbespreking.

Het arbeidscontract met den Inlander, door Mr. J. Kalma, 1925. Groningen.

De schrijver der brochure acht het met het oog op de ontwikkeling der Indische samenleving noodig dat tijdig begonnen worde aan een wettelijke regeling van het arbeidscontract „met den Inlander”. De Inlandsche arbeiders gaan meer en meer over tot organisatie; een nationale factor versterkt de neiging om zich rekenschap te geven van de economische verhouding; het zal dus ook voor den Indischen werkgever nuttig zijn dat de wederzijdsche rechten en verplichtingen behoorlijk worden vastgesteld ter verkrijging van waarborg voor de nakoming en rechtszekerheid. In onmiddellijk verband met de als hoofdstrekking eener wettelijke regeling te beschouwen rechtszekerheid meent de schrijver hare waarde te moeten zoeken in opvoeding van den Inlander in het recht, ontwikkeling van zijn rechtsbewustzijn.

Ter verkrijging van rechtszekerheid — niet geheel samenvallende met bedrijfszekerheid — zal wettelijke regeling noodig zijn en wel door op deze materie de algemeene rechtsbeginselen toe te passen, die ook ten grondslag liggen aan de Nederlandsche wet. „Want”, aldus schrijvers beknopt betoog, „het arbeidscontract is een overeenkomst die berust op de vrije overeenstemmende wilsverklaring van twee partijen en daaruit volgt dat elke zoodanige overeenkomst tusschen werkgever en werknemer in wezen dezelfde is, waar ter wereld die ook wordt gesloten. Een regeling voor Indië zal daarom in beginsel gelijk moeten zijn aan de Nederlandsche wet, gewijzigd naar eisch van de hier te lande heerschende toestanden en verhoudingen”. Toch zal z.i. niet — zooals bij een regeling voor Europeanen hier te lande — volstaan kunnen worden met overneming van de Nederlandsche wet, behoudens dan de wijzigingen, voortvloeiende uit bijzondere toestanden. Immers wenscht men inderdaad wettelijke bescherming van den Inlandschen werknemer, dan zal men moeten rekening houden met het feit dat deze zich niet zoo licht tot den rechter zal wenden als de Nederlandsche arbeider. Een zuiver civielrechtelijke regeling als in Nederland zou hier dus niet tot het doel leiden.

In verband met de vraag of publiekrechtelijke regeling de voorkeur zou verdienen behandelt schrijver uitvoerig het vraagstuk der strafrechtelijke sanctie in de buitengewesten. Hij acht deze verwerpelijk omdat z.i. maar één rechtsgrond is te vinden voor overheidsbemoeienis in deze en dat is

de plicht tot opvoeding van de volken, die hier aan hare hoede zijn toevertrouwd. Hij wenscht daarom „geen strafbaarstelling van den een ten bate van den ander, doch vereeniging van de belangen van beiden onder de zorg van de Regeering”, de contractarbeider mag er niet worden overgelaten aan den werkgever, doch dient te staan onder toezicht van een arbeidscommissaris, die voor elk geval zal hebben te beoordeelen of wanpraestatie is geschied en dan of langs disciplinair weg tot nakoming moet kunnen dwingen of kan constateeren dat reden bestaat tot ontbinding der overeenkomst. Tegenover den werkgever zou de arbeider als rechtsmiddel de actie tot schadevergoeding hebben.

Afgescheiden van het speciale buitengewesten belang zou de schrijver een algemeene regeling van het arbeidscontract met den Inlander wenschen berustende op een gemengd publiek- en privaatrechtelijk systeem. Deze regeling, alleen toe te passen op bedrijven van eenigen omvang, zou den werkgever moeten verplichten om, overeenkomstig de wettelijke bepalingen, arbeidsreglementen vast te stellen, waarin de algemeene voorwaarden zijn aangegeven, waarop de arbeidsovereenkomsten moeten worden gesloten. De inhoud van het reglement, d.w.z. de punten, welke daarin moeten zijn geregeld en ook hoe die moeten zijn geregeld, moeten nauwkeurig in de wet worden aangegeven. Naar schrijvers meening zal hier hoofdzakelijk met den vereenvoudigten inhoud van het Nederlandsche arbeidscontract moeten worden volstaan. Meer in bijzonderheden geeft hij aan hoe z.i. de beëindiging van de dienstbetrekking dient te worden geregeld, z.i. is hier belangrijke afwijking van de Nederlandsche wet noodig.

Invoering van staangeld — hoe lijnrecht ook staande tegenover de voorschotten-traditie — acht hij, zij het geleidelijk, noodig; terwijl de voorschotten zullen moeten verdwijnen.

Scherp toezicht van regeeringswege op de naleving van de imperatieve voorschriften, welke de wijze van totstandkoming van de arbeidsovereenkomst regelen zal noodig zijn: strafrechtelijke sanctie is onmisbaar en eveneens actieve inspectie.

„Het rechtsbelang dat hier beschermd wordt is het algemeen maatschappelijk belang dat bij het sluiten van arbeidsovereenkomsten partijen weten waartoe zij zich verbinden en dat daarbij geen bedingen worden gemaakt, welke in strijd moeten worden geacht met de algemeene rechtsorde”.

Een speciale raad van beroep zal, met toepassing van een eenvoudige, niet kostbare procedure, van de arbeidsgeschillen moeten kennis nemen.

Een enkele vraag: heeft de schrijver zich eenigermate rekenschap gegeven van de onkosten, die vermoedelijk van de instelling van dergelijke raden van beroep en van de uitbreiding van het inspectie-personeel het gevolg zouden zijn? Een vraag, die voor de Indische financiën niet zonder belang is en in de brochure geheel buiten beschouwing is gelaten.

W. Brokx — Het recht tot wonen
en tot reizen in Nederlandsch-Indië,
1925, C.N. Teuling's Koninklijke druk-
kerijen, 's Hertogenbosch.

Wederom eene dissertatie, waarmede een Controleur bij het Binnen-landsch Bestuur den doctorsgraad in de rechtsgeleerdheid verwierf.

Schrijver verdeelt zijn onderwerp in drie deelen.

Vooreerst het woonrecht en het recht tot reizen vóór 1855, d. i. het jaar van de inwerkingtreding van het huidige Regeerings-reglement.

Dan het tijdvak van 1855 tot 1900, sedert welk jaar er meerdere vrijheid op dit gebied wordt verkregen.

Ten slotte het tijdvak van 1900 tot heden.

Ieder dier drie deelen wordt weer systematisch verdeeld in rubrieken, zoowel voor het woonrecht als het recht tot reizen, t.w. het rechtstreeks bestuurd gebied op Java, het zelfbestuursgebied op Java, het rechtstreeks bestuurd gebied in de Buitengewesten en het zelfbestuursgebied in de Buitengewesten, terwijl voor ieder dier gebieden wordt nagegaan de onderscheidenlijke rechtstoestand van Inlanders, Vreemde Oosterlingen en Europeanen.

Naar het voorkomt zal het boek om drieërlei reden belangstelling vragen.

Vooreerst van wege het overzicht betreffende de behandelde stof in een twintigtal bladzijden in den aanvang van het boek.

Verder voor de twee tijdvakken van vóór 1855 en van 1855 tot 1900 als naslawerk.

Ten slotte voor het tijdvak van na 1900 als overzicht van den huidige toestand en van de ontwikkeling van de laatste jaren.

Een schematisch overzicht van den tegenwoordigen toestand met verwijzingen naar den tekst, een klapper en een opgave van de vermelde staats- en bijbladen vergemakkelijken de raadpleging van dit werk.

Voorzoover kon worden nagegaan, is de stof met nauwgezetheid behandeld en geeft het boek een goed en bruikbaar overzicht over het onderwerp, waarvoor ongetwijfeld een moeizaam en tijdroovend doorsnuffelen van de Indische Staatsbladen is noodig geweest.

De inhoud van het boek geeft slechts aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Op blz. 219 (en 220, en voorts op blz. 228 en 229 van het overzicht) is vermeld, dat de reisregeling van Stbl. 1918 No. 694 niet voor Atjèh geldt. Bij Stbl. 1921 No. 474 is genoemde regeling echter ook voor Atjèh toepasselijk verklaard.

In noot 3) op blz. 229 is vermeld, dat het zegelrecht der reispassen 10 cent bedraagt. Bij Stbl. 1924 No. 292 is dit zegelrecht verhoogd tot vijftien cent.

Ten slotte is door schrijver niet gevolgd de nieuwe spellingswijze van

de geografische namen, en schrijft hij bijv. Riouw, Celebes, Billiton in plaats van Riau, Selébès en Belitoeng.

Aan de waardeering van dit geschrift doen deze opmerkingen geen afbreuk.

Mei 1925.

B. J. H.

**De Bestuursgids voor Inlandsche
ambtenaren No. 1, 1e. Jaargang 15 Juni
1925.**

Door den regentenbond „Sedio Moeljo” werd op zijn jongste vergadering, in December van het vorige jaar, het initiatief genomen „om een tijdschrift „uit te geven hetwelk niet uitsluitend aan de belangen van de leden dier „vereening zou worden gewijd, doch ook en voornamelijk aan die van den „Inlandschen bestuursdienst in het algemeen”.

Ter voldoening aan dat besluit verscheen in het midden van deze maand het eerste nummer van „de bestuursgids”. Het tijdschrift richt zich tot het Inlandsche Bestuur „als de voornaamste schakel tusschen de Overheid en de „inheemsche bevolking” en daardoor ten aanzien van deze bevolking het „aangewezen orgaan om bij voortduring naar het aanknoopingspunt te zoeken tusschen de oude vormen en den nieuwen geest, waardoor in verband „met de eischen en het streven van den tijd onderscheid zal worden gevonden tusschen realiteit en fantasie, tusschen rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid”. Aldus de regent van Batavia in zijn woord ter inleiding.

Het kan een nuttig tijdschrift zijn, maar het zal nog nuttiger werken, wanneer het zich zuiverder richt naar den „nieuwen geest”, dien de promotors meenen te onderkennen, door zich niet enkel te wenden tot de Inlandsche bestuursambtenaren, maar ook in zijn oproep te betrekken al diegenen uit de Indische samenleving die geroepen zullen zijn in de locale raden de wenschen en belangen van de bevolking te behartigen.

Zoo uitgegroeid kan de bestuursgids het orgaan worden van de inheemsche locale belangen. Maar dan behoort het zijn titel te wijzigen; althans zijn ondertitel „voor Inlandsche ambtenaren”, die naar het verleden wijst, welbewust te laten vallen.

B.

